

יהודה לפידות
האצ"ל בחיפה ה"אדומה"

מהדורה מחודשת

יהודה לפידות

האצ"ל בחיפה ה"אדומה"

מהדורה מחודשת

Yehuda Lapidot
The Irgun in Haifa

עטיפה: אביגיל דורה
מיחשוב: שלומית רוזנברג

©

כל הזכויות שמורות למחבר
תשס"ו – 2006

תוכן עניינים

7	פתח דבר
9	הקדמה
שער ראשון: ההתחלה	
17	פרעות תר"פ
20	ייסוד ההגנה כארגון ארצי
21	פרעות תרפ"ט
25	הפילוג בהגנה וייסוד האצ"ל
35	תהומי חוזר לארגון ההגנה
37	הבלגה ותגובה
45	ראשיתה של עליית "אף על פי"
67	הפילוג של "יאיר"
שער שני: המרד	
76	הכרזת המרד
79	פעולות ראשונות
87	פרשת חילביץ
92	הסזון
117	סניף האצ"ל בצפת
שער שלישי: תנועת המרי העברי	
122	ההגנה מצטרפת למרד
132	ליל שדות התעופה
135	חבלה במיתקני הרכבת בדרום
141	השבת השחורה
147	פיצוץ מלון המלך דוד

שער רביעי: פירוק תנועת המרי העברי

154	ההגנה פורשת מהמרד
156	פיצוץ תחנת הרכבת המזרחית בחיפה
158	ההתקפה על תחנת הרכבת בירושלים
163	פרשת ינאי
172	הבריטים מגבירים את מלחמתם במחתרת העברית
182	האצ"ל ולח"י מגבירים את התקפותיהם

שער חמישי: גרדומים

197	דב גרונר נידון למוות
200	מרדכי אלקחי, יחיאל דרזנר ואליעזר קשאני נידונים למוות
207	משה ברזני ומאיר פיינשטיין נידונים למוות
209	רימון בין לבבות
213	פריצת כלא עכו
220	אבשלום חביב, יעקב וייס ומאיר נקר נידונים למוות
225	גבורת עולי הגרדום

שער שישי: "הסזון הקטן"

229	חזרה ל"סזון"
236	ההגנה שוב מתארגנת לקראת הסזון
239	תגובת האצ"ל לסזון הקטן
242	מדיבורים למעשים
250	חטיפות
253	מכות ומכות נגד בחיפה
256	ההגנה ממתנת את פעולותיה
259	קורבנות הסזון
264	האצ"ל ממשיך להכות בבריטים
269	מבצע ה"חבית"

שער שביעי: במעצר

275	מחנה המעצר בלטרון
280	בריחות ממחנה המעצר בעתלית
291	גלות אפריקה

שער שמיני: מלחמת העצמאות

305	משא ומתן בין האצ"ל לבין ההגנה
307	האצ"ל בחיפה מגיב להתקפות הערבים
310	פרשת ידידיה סגל
315	מחנה בנימין
323	הקרב על שחרור חיפה
326	שחרור צפת
330	משמר הירדן
334	הסיום

339	שער תשיעי: נספחים
-----	-------	--------------------------

פתח דבר

בספר זה מתועדות מערכות האצ"ל בחיפה מיום ייסוד הארגון באפריל 1931 ועד לפירוקו עם הקמת מדינת ישראל והצטרפות לוחמיו לצה"ל. תיאור האירועים שאינם קשורים ישירות בחיפה, משמשים כרקע בלבד.

האצ"ל בחיפה לקח חלק פעיל בשלוש התקופות העיקריות בהן פעל הארגון: החזית הערבית בשנות השלושים, המרד בשלטון הבריטי בארץ-ישראל בשנות הארבעים ומלחמת העצמאות בשנת 1948.

בשנות השלושים פרעו הערבים ביהודים ובתגובה הכריזו "המוסדות הלאומיים" על מדיניות "ההבלגה". האצ"ל גרס שהדרך היחידה להגן בפני התקפות הערבים היא להשיב מלחמה שיערה וסיסמתו הייתה "שבירת ההבלגה". לסניף האצ"ל בחיפה, מקום מיוחד בפעולות שנועדו להגשים את מדיניות הארגון.

תקופת המרד בשלטון הבריטי החלה ב-1 בפברואר 1944 ונמשכה ארבע שנים (עם צאת הבריטים את הארץ). ראשי "היישוב המאורגן" התנגדו לדרכו של האצ"ל ודרשו מן הארגון להפסיק את פעולותיו נגד הבריטים, וכאשר לא נענו – פתחו בפעילות אלימה, שכללה גם הסגרת לוחמי המחתרת לבולשת הבריטית. תקופה זו, ה"סזון"¹, פגעה קשות באצ"ל בכלל ובסניף החיפאי בפרט. האצ"ל התקשה לפעול בחיפה הן בגלל הפעילות הרבה של הש"י (שירות הידיעות של ההגנה), שנעזר רבות ב"פלוגות הפועל" והן בגלל הפעילות המיוחדת של הבולשת הבריטית, שניסתה למנוע פגיעה באתרים האסטרטגיים של חיפה כמו: הנמל, צינור הנפט ובתי-הזיקוק. בתקופת ה"סזון" כמעט וחוסל סניף האצ"ל בחיפה, שכלל גם את אזור הצפון. תוך פחות משנה נעצרו שישה מפקדי מחוז ואנשי ההגנה אף הצליחו לרוקן מחסני נשק בעיר. חיפה נחשבה, ולא בלי צדק, כעיר גזירה עבור לוחמי האצ"ל.

ההתאוששות של הסניף החיפאי החלה עם הקמתה של "תנועת המרי העברי" (נובמבר 1945). הרדיפות פינו את מקומן לשיתוף פעולה הדוק בין שלושת ארגוני המחתרת היהודית בארץ: ההגנה, האצ"ל ולח"י. הייתה זו תקופת הזוהר של המלחמה בשלטון הבריטי בארץ-ישראל, שנסתיימה לאחר

¹ פרטים ראה בספרו של המחבר "הסזון, צייד אחים", בהוצאת מכון ז'בוטינסקי.

"השבת השחורה" (ראה להלן). הסניף של האצ"ל בחיפה הלך והתחזק, ותרם תרומה חשובה לסילוקם של הבריטים מהארץ.

בספר זה ישנו תיאור מפורט של התארגנות האצ"ל, ההתקפות על מתקני הצבא הבריטי בחיפה, ובמיוחד החבלה בבתי הזיקוק ובצינור הנפט.

עם תחילתה של מלחמת העצמאות, גבר כוחו של האצ"ל בחיפה הן בלוחמים והן בנשק. הוקם מחנה מיוחד ("מחנה בנימין"), בו עברו לוחמי הארגון אימונים צבאיים, כדי להכשירם לקראת הבאות. ואכן, תרומתם של לוחמי האצ"ל בקרב על שחרור חיפה הייתה משמעותית.

ב-1 ביוני 1948 נחתם הסכם בין האצ"ל לבין ממשלת ישראל, המפרט את דרכי התגייסותם של לוחמי הארגון לצה"ל. בעקבות הסכם זה, נערך ב"מחנה בנימין" מסדר מרשים של כל לוחמי הסניף החיפאי. לאחר דברים נרגשים של מפקד המחוז, שמואל מייטין, יצאה שיירה שמנתה 40 מכוניות ועשתה את דרכה למחנה הקלט של צה"ל בקריית-מאיר בתל-אביב.

לצורך כתיבת ספר זה נעזרתי בארכיון מכון ז'בוטינסקי ובארכיון תולדות ההגנה, וכן בעדויות הרבות ובראיונות שערכתי עם לוחמים שלקחו חלק בפעולות השונות של האצ"ל בחיפה.

יקצר המצע מלהודות לכל אלה שעזרו לי בעבודתי זו ולא נותר לי אלא לציין שמות מספר.

תודה מיוחדת לצביה בן-חורין שטרחה ללא ליאות באיתור עדויות ומסמכים וזכות גדולה לה בהוצאת הספר הזה לאור.

תודה לצבי הדסי, לאריה מהולל ולברוך גוטמכר על עזרתם בחומר ובעצה, ועל כי קראו את כתב היד, בנוסף לצביה בן-חורין, והעירו הערות חשובות.

תודה לאמירה שטרן וחבר עובדי מכון ז'בוטינסקי, אשר לא חסכו מאמץ כדי לאתר את המסמכים השונים שהיו דרושים לצורך כתיבת הספר וכן סיפקו את מרבית התמונות המופיעות בספר זה.

תודה למוזיאון הרכבת אשר העמיד לרשותי את תמונת תחנת הרכבת המזרחית בחיפה לאחר פיצוץ בידי לוחמי האצ"ל.

תודה לפתחיה שמיר, אשר לא נח ולא שקט כדי שהספר ייכתב ויובא לדפוס. סייעו בהוצאת הספר הזה לאור: קרן אדית וראובן הכט, באמצעות מנכ"ל הקרן מר הרי זסלר, חיפה. וכן: קרן סלק מישל מילברג.

הקדמה

בתקופת הממלוקים (ששלטו בארץ מן המאה ה-13 ועד המאה ה-16) נהרסה חיפה, יחד עם יתר ערי החוף, כדי למנוע פלישה מחודשת של נוצרים מאירופה בדרך הים. עם כיבוש הארץ על-ידי העותומנים (בשנת 1516), חיפה לא הייתה מיושבת באופן קבוע, ורק בדור שלאחר מכן החל שיקומה ההדרגתי של העיר. עכו הייתה העיר החשובה, והנמל שלה סיפק את צורכי המסחר של צפון הארץ. בתקופה הראשונה של השלטון העותומני שימשה חיפה כמגן בפני המתנכלים לעכו מדרום. בראשית המאה ה-17 גברה תנועת האוניות במעגן חיפה, ששימש חלופה לעכו בשעת סערה או תקיפות שודדים, ובמחצית המאה ה-19 בנו הרוסים את המזח הגדול בחיפה כדי להקל על העולים הנוצרים שפקדו את הארץ. בזכות מזח זה פסחו אוניות גדולות על עכו ועגנו בחופי חיפה ובכך תרמו רבות להתפתחותה של העיר. בשלהי השלטון העותומני הניחו התורכים את מסילת הברזל לסוריה, קבעו בחיפה את מושב הנהלת הרכבת החיג'אזית ובנו בנמל מזח נוסף. בערב מלחמת-העולם הראשונה הפכה חיפה לעיר הראשית של צפון הארץ.

עם הכיבוש הבריטי בשנת 1918 החלה תקופה הזוהר של העיר. הבריטים ייחסו חשיבות אסטרטגית מיוחדת לחיפה והביאו לפיתוח מזורז של העיר. חיבור הרכבת החיג'אזית למסילה שהגיעה ממצרים ובניית המסילה ללבנון, הפכו את חיפה לצומת רכבות ראשי של ארץ-ישראל. בחיפה נבנו בתי-המלאכה של הרכבת ובעיר שכנה "הנהלת רכבת ארץ-ישראל".

הקשר הימי עם בריטניה היה בעל חשיבות אסטרטגית ממדרגה ראשונה עבור שלטון המנדט הבריטי בארץ-ישראל, וכבר בתחילת שנות העשרים הוחל בעריכת סקר בחופי הארץ לבניית נמל-מים עמוקים. חיפה נמצאה מתאימה ביותר לחפירת נמל עמוק מים, וב-31 באוקטובר 1933 הוכרזה רשמית פתיחת הנמל.

בנוסף לנמל, הניחו הבריטים צינור להזרמת נפט מצפון עיראק למפרץ חיפה (1934), משם הועבר הנפט באמצעות אוניות לאירופה. כן הוקמו בסמוך לעיר בתי-הזיקוק וחוות הדלק, שהביאו להתפתחות התעשייה והמלאכה בעיר.

הבריטים הכריזו על חיפה כעיר מחוז ונפה עצמאית, ונקבע בה מקום מושבם של מושל המחוז ומשרדי הממשלה השונים. בחיפה הוקמו מפקדות הצי והצבא ובסביבתה נבנו מחנות הצבא.

תנופת הפיתוח המואץ של חיפה גרמה לנהירת אלפי פועלים, יהודים וערבים, והביאה לגידול רב באוכלוסין, כפי שמשתקף בטבלה הבאה:²

הרכב האוכלוסייה של חיפה

שנה	יהודים	ערבים	אחרים	סך-הכול	אחוז היהודים בחיפה
1914	3,500	18,500	-----	22,000	15.5
1922	6,230	18,240	164	24,634	25.3
1931	15,923	24,148	3,332	50,403	31.6
1944	66,000	62,500	300	128,800	51.2

"חיפה האדומה"

כאמור, עם הפיתוח המואץ של חיפה נהרו לעיר המוני פועלים וביניהם יהודים שזה מקרוב עלו לארץ-ישראל כדי להגשים בה את האידיאלים הציוניים-סוציאליסטיים. בדצמבר 1920 התקיים בחיפה כנס הייסוד של ההסתדרות ושנה לאחר מכן הוקמה מועצת פועלי חיפה. מעניין לציין, כי בשנות השלושים, כ-90 אחוזים מכלל הפועלים בחיפה היו מאורגנים בהסתדרות. מועצת הפועלים ריכזה את קבלת העבודה וחלוקתה במסגרת "לשכת העבודה", עמדה בקשר עם נותני העבודה וניהלה את סכסוכי העבודה. מועצת הפועלים הייתה מעורבת בחיי הפועל גם מחוץ למקום עבודתו; היא דאגה לקליטת העולה החדש, לדיור הפועל (שכונת עובדים), לכלכלתו (מטבח הפועלים), לבריאותו (קופת חולים), למימון הוצאותיו (קופת-מלווה) ולפעילותו התרבותית. פעילות זו יצרה תלות גדולה בין הפועל למועצת הפועלים, וזו הפכה להיות "ממשלה בתוך ממשלה".

² מרדכי נאור ויוסי בן-ארצי (עורכים), חיפה בהתפתחותה 1918-1948, סידרת עידן מס' 12, עמוד

אחוז חברי ההסתדרות מכלל הפועלים היהודים בחיפה³

שנה	פועלים יהודים	חברי ההסתדרות	באחוזים
1921	702	297	42%
1922	1,851	1,033	56%
1926	5,795	4,296	74%
1933	7,100	6,100	86%

ערעור על סמכותה של מועצת הפועלים והתנגדות מעשית לה נחשבה לבגידה וגררה מגוון של סנקציות, החל מהטלת קנס ועד להוצאת החבר מן ההסתדרות, שפירושה היה מניעת הסיוע שקיבל הפועל מן ההסתדרות. המושג "חיפה האדומה", ששימש תומכים ויריבים כאחד, סימל את אופייה כ"עיר פועלים" וכן את העוצמה הפוליטית של תנועת הפועלים בעיר ושליטתה בענייני ארגון ההגנה.

"פלוגות הפועל"

בתחילת שנות השלושים חלה בארץ הידרדרות ביחסים בין ההסתדרות לבין הרביזיוניסטים. כותבת על כך אניטה שפירא:⁴

באוקטובר 1932 החלה ביישוב מלחמת אזרחים בזעיר אנפין שנמשכה כשנתיים ימים. בבית החרושת "פרומין" בירושלים פרצה שביתה בשל תביעת מועצת פועלי ירושלים מבעל בית החרושת שיכיר בארגון הפועלים במקום ויפטר פועלת אחת, שלא הייתה חברת ההסתדרות. "פרומין" סירב לפטרה והציע בוררות, אולם הצעתו נדחתה בידי מועצת הפועלים. אז פנה לבית"רים והזמינם לעבוד במקום הפועלים השובתים. הבית"רים טענו, ובמידה לא מעטה של צדק, שהתביעה שביתת-החרושת יעסיק רק פועלים מאורגנים מכוונת לסגור את המקום בפניהם, שכן ההסתדרות לא הכירה בזכותם

³ שם, עמוד 81.

⁴ אניטה שפירא, ברל, עמוד 394-396

להתארגן בארגון נפרד ולקבל באמצעותו עבודה... כשפנה "פרומין" אל הבית"רים והזמינם להפר את השביתה, הסכימו לעשות כן בטענה שהשביתה היא פוליטית ולא כלכלית... מעתה ואילך היו היחסים בין חברי ההסתדרות ובין הבית"רים לשאלה המרכזית על סדר יומו של היישוב...

"שביתת פרומין" הסתיימה בסופו של דבר בכישלון ההסתדרות, שנאלצה להשלים עם המשך העסקתם של בית"רים במקום. התברר, ששליטתה של לישכת-ההסתדרות תקפה, כל זמן שלא קוראים עליה תיגר...

במרס 1933 נערכו בוועד-הפועל של ההסתדרות דיונים ממושכים בעניין השביתה ובלקחיה. הוויכוח נפתח בדברי בן-גוריון, שאמר כי יש לסלק את הבית"רים מן העבודה בכל הארץ, אם לא יתחייבו לחדול להפר שביתות. בן-גוריון היה מוכן להטיל את כל כוחה של ההסתדרות בקרב מכריע אחד נגד הבית"רים והמעסיקים שיתמכו בהם, אפילו אם הדבר כרוך בסיכון קיומו של היישוב.

בדיון בוועד הפועל בעניין השימוש באלימות נגד הבית"רים שעבדו בבית-חרושת "פרומין" אמר בן-גוריון (ששימש באותם ימים כמזכיר ההסתדרות): "בכל פעם שמרימים צעקה נגד אלימות מטעמי מוסר, אני איני מושפע, כי אני רואה בזה צביעות מעמדית. נחוצה אחריות גדולה להבחנת הגבולות בין המותר לאסור".⁵ באותם ימים הקים בן-גוריון את "פלוגות הפועל", כדי להעמיד כוח מיומן בהתכתשויות בין ההסתדרות והרביזיוניסטים. תפקיד "פלוגות הפועל" היה לעמוד לרשות ההנהגה למילוי תפקידים מיוחדים מעשיים יום-יומיים.

בכינוס הארצי של אגודת הספורט "הפועל" בתל-אביב אמר בן-גוריון: "הספורט עם כל חשיבותו... אינו מטרה לעצמה אלא אמצעי... ועל 'הפועל' לשמש 'מגן העבודה'".⁶

בן-גוריון הכריז מלחמה על הרביזיוניסטים וטען שעל אלימות יש לענות באלימות. ב-15 במרס 1933 אמר בן-גוריון בישיבת המרכז של מפלגתו:⁷

⁵ אניטה שפירא, "הוויכוח בתוך מפא"י על השימוש באלימות", הצינות, ה', עמוד 141-175

⁶ שבתאי טבת, קנאת דוד, ג', עמוד 37.

[...] האנשים הלוחמים בנו עומדים נגדנו בדיוק כמו שעומד היטלר נגד הפועלים. ההבדל הוא שמתנגדינו אינם יכולים לבצע את מזימותיהם... לכל עבודתנו צפוי חורבן, אם לא נלכד כוח נגד ההיטלראים שלנו. הם ישתמשו ברוב שלהם כדי להשמיד אותנו... אנו עומדים במלחמה על חיים ומוות.

"פלוגות הפועל" בחיפה היו חזקות ופעילות במיוחד, בהשוואה לתל-אביב ולירושלים.

"פלוגות הפועל" בשלוש הערים הגדולות (1938) ⁸

ירושלים	תל-אביב	חיפה	
8,000	30,000	19,000	חברי ההסתדרות
80	400	1,019	חברי "פלוגות הפועל"

מן הטבלה אנו למדים כי בחיפה היוו חברי "פלוגות הפועל" 5.4% מכלל חברי ההסתדרות, בעוד שבתל-אביב ובירושלים הם היוו רק כ-1%. "פלוגות הפועל" פעלו נגד כל מי שהעז להמרות את פי הנהגת ההסתדרות. הן פעלו באלימות הן כלפי פנים (הכוונה לחברי ההסתדרות שניסו להתנגד למדיניות ההנהגה) והן כלפי מפלגות יריבות: הקומוניסטים משמאל והרביזיוניסטים מימין. "פלוגות הפועל" גם לקחו חלק נכבד ברדיפת אנשי האצ"ל בתקופת ה"סזון" (ראה להלן). על פלוגות הפועל כותב אליהו בילצקי: ⁹

⁷ שם, שם.

⁸ ברוך זלץ ואלי נחמיאס, מפ"ח ב"חיפה האדומה", עמוד 125.

⁹ אליהו בילצקי, ביצירה ובמאבק (מועצת פועלי חיפה, 1921-1981), עמוד 236.

בעיצומן של המאורעות נוסדו "פלוגות הפועל" שהפכו בחיפה לקיר-מגן להסתדרות וליישוב... חודן הופעל גם כלפי פנים כגורם מסייע נגד הפורשים במערכות היישוב.

על פעולות התגמול של האצ"ל נגד הפרעות שפרעו הערבים ביהודים (ראה להלן), כותב בילצקי:¹⁰

מליאת מועצת הפועלים (6 ביולי 1939) הביעה את "רגשי זעמו ושאת נפשו של ציבור הפועלים בחיפה למעשי הנבלה של כנופיות הטרוריסטים הפשיסטים המתבטאים ברצח אנשים חפים מפשע". פועלי חיפה דרשו מהמוסדות הלאומיים "לבער בכוח ולעקור מן השורש את המעשים ואת עושיהם".

באותה נשימה הייתה גם פנייה אל הפורעים הערבים:¹¹

יום יבוא והמוני העם הערבי יקבלו את ידנו המושטת לשלום ולאחוות-עמים בארץ-ישראל.

כנראה שהשנאה לימין הרביזיוניסטי הייתה עמוקה מאוד. אולם מסתבר כי פעילותם של "פלוגות הפועל" לא הצטמצמה ברדיפתם של הקומוניסטים וחברי האצ"ל. הם נהגו לכפות בכוח הזרוע גם החלטות של "המוסדות הלאומיים" שלא היו קשורות בארגונים "הפורשים" (האצ"ל ולח"י). הדוגמה הבולטת ביותר קשורה בגיוס לצבא הבריטי בזמן מלחמת-העולם השנייה. ראשי הסוכנות היהודית הגיעו למסקנה שעל היישוב היהודי בארץ לתרום את חלקו למאמץ המלחמתי על-ידי גיוס הצעירים לצבא הבריטי. הם פנו לממשלת המנדט והציעו שזו תוציא צו גיוס חובה, אולם כאשר הממשלה סירבה לעשות זאת (מסיבותיה שלה), פנו ראשי היישוב בקריאה לנוער היהודי להתנדב לצבא הבריטי. כאשר רק מיעוט מן הנוער נענה לקריאה,

¹⁰ שם, עמוד 234.

¹¹ שם, שם.

הוחלט לכפות את ההתנדבות על הנוער. לשם כך הוקם "מרכז להתגייסות היישוב" (שבראשו עמד ברנרד-דב יוסף) והוצאו תקנות מיוחדות לטיפול במשתמטים. בחיפה הוכרז על המשתמטים נידוי והחרמה, והם הוצאו מחיי הציבור המאורגן. הגדיל לעשות דוד שאלתיאל, שבאותה עת כיהן כמפקד ההגנה באזור חיפה ופעל בשיתוף פעולה מלא עם "פלוגות הפועל":¹²

שאלתיאל החליט להתמודד עם ה"השתמטות" בדרך מקורית. יהודית שאלתיאל מתארת: "באחת השבתות בהן שהיתי אצל דוד בחיפה, אמר לי: 'לכי בשעה חמש אחר הצהריים לרחוב הרצל ותראי איזו הצגה הכנתי' [...]"

הוא חטף שני בחורים שנודעו כמשתמטים עקשנים, לקח אותם לפרדס, הפשיט אותם, השאירם בתחתונים בלבד וכיסה אותם בזפת ובנוצות. השניים הוסעו במכונית של חברה קדישא למקום ההומה ביותר בחיפה, רחוב הרצל, ושם שוחררו. הקהל שהיה ברחוב עצר והביט – המום לגמרי.

אחד החטופים היה יהודה (לוציוס) אייזנברג, ממפקדי האצ"ל בחיפה. בתגובה, נחטף מנהל לשכת הגיוס של הסוכנות היהודית. הוא נלקח לוואדי בכרמל, שם הופשט מבגדיו וכוסה בזפת. במקום הושארה הודעה כי הדבר נעשב כתגמול על פגיעת אנשי ההגנה במפקד אצ"ל.¹³ זו הייתה אפוא האווירה בה נאלץ האצ"ל לפעול בחיפה.

¹² אלי צור, שומר ישראל (פרקי חייו של דוד שאלתיאל), עמוד 110.

¹³ דוד ענב, באור ובסתר, עמוד 5.

שער ראשון

ייסוד האצ"ל

פרעות תר"פ

עם סיום מלחמת העולם הראשונה, החלו הדיונים בדבר עתיד ארץ-ישראל והאזור כולו וב-19 באפריל 1920 התכנסו בסן רמו שבאיטליה "מדינות ההסכמה" (בריטניה, צרפת, איטליה ויוון וכן יפן ובלגיה) לדיון בחוזה השלום עם תורכיה. באותה ועידה הוחלט למסור לבריטניה במנדט את השלטון על ארץ-ישראל משני עברי הירדן ולהטיל עליה את האחריות לביצועה של הצהרת בלפור, שעיקרה, הקמת בית לאומי ליהודים בארץ-ישראל. בעוד הדיונים נמשכים, החליטו הערבים לנקוט פעולות אלימות, כדי לחבל בהגשמתה של הצהרת בלפור. ההזדמנות לפרעות ניתנה לערבים בעת חגיגות נבי-מוסא. בחגיגות אלה, שמקורן בתקופה שבה ניצח צלאח א-דין את הצלבנים, היו מגיעות משלחות של מוסלמים מכל חלקי הארץ לירושלים ומשם הייתה יוצאת תהלוכה למסגד סמוך ליריחו – מסגד שעל-פי המסורת המוסלמית ניצב על קבר משה.

באפריל 1920 נתקבצו ובאו לירושלים אלפי מוסלמים ומשם יצאו בתהלוכה לעבר יריחו. בתום החגיגות, שנמשכו שבעה ימים, חזרו החוגגים לירושלים לשם תפילה לציון סיום העלייה לרגל. לאחר התפילה, ובעקבות נאומי ההסתה הרבים שנשמעו במהלך החגיגות, הפכה התהלוכה להתפרצות נגד היהודים. אדישות השלטונות לנעשה עודדה את הערבים, שקראו בקולי-קולות: "אֲדַבַּח אֶל-יְהוּד, א-דאולה מענא" (טבחו ביהודים, הממשלה אתנו).

התקפת הערבים לא באה במפתיע, והיהודים נערכו לה בעוד מועד. בירושלים כיהן אותה עת "ועד הצירים", שנתמנה על ידי ההסתדרות הציונית כדי לנהל את ענייני היהודים בארץ-ישראל (מאוחר יותר הוחלף "ועד הצירים" ב"ועד הלאומי", שייצג את יהודי ארץ-ישראל). "ועד הצירים" הטיל על זאב ז'בוטינסקי, שזה לא מכבר שוחרר מן הצבא הבריטי, לארגן את היהודים להגנה עצמית (ז'בוטינסקי היה ממקימי הגדודים העבריים שלחמו במסגרת הצבא הבריטי במלחמת-העולם הראשונה והשתתפו בכיבוש הארץ מידי התורכים). בחסות "ועד הצירים" הקים ז'בוטינסקי בירושלים את ארגון ההגנה וערך אימונים מזורזים למתנדבים החדשים; בעוד תרגילי הסדר נערכו בגלוי, התקיימו האימונים בנשק חם במקומות מסתור. ז'בוטינסקי גרס כי כוח המגן צריך להיות לגאלי ועל-כן הודיע לרונאלד סטורס, המושל הצבאי הבריטי, על

קיום היחידות להגנה עצמית ואף דרש ממנו נשק בשביל המגינים, אולם נענה בסירוב.

כוחות ההגנה (כשברשותם 50 רובים, כמה אקדחים ורימונים) התפרסו בעיקר בעיר החדשה, בעוד הפרעות כווננו נגד יהודי העיר העתיקה. ב-4 באפריל 1920, חול המועד פסח תר"פ, התנפלו מאות ערבים חמושים באלות, פגיונות וחרבות, על הרובע היהודי בעיר העתיקה. הם בזזו חנויות ופגעו בכל יהודי שנקרה בדרכם. אותו זמן היה בעיר העתיקה שוטר יהודי בודד – הקצין יהושע אייזנברג (יתר 116 השוטרים ששירתו בירושלים, פוזרו יום קודם לכן בתחנות המשטרה שמחוץ לחומות). כאשר נודע הדבר לז'בוטינסקי, שלח יחידה של ההגנה אל העיר העתיקה, אולם בינתיים הגיע הצבא למקום, סגר את השערים ומנע את כניסת יחידת ההגנה. לעת ערב השתרר שקט בעיר והצבא עזב את עמדותיו וחזר למחנה.

בפרעות תר"פ נהרגו בירושלים 6 יהודים וכמאתיים נפצעו. אין ספק, כי לולא ההתארגנות המוקדמת, היה מספר הקרבנות גדול הרבה יותר.

שלושה ימים לאחר הפרעות ערכו הבריטים מעצרים נרחבים בקרב הערבים וגם על היהודים לא פסחו. בחיפוש שנערך באחת מעמדות ההגנה בעיר העתיקה, נמצאו 3 רובים, 2 אקדחים ו-250 כדורים. 19 גברים שנמצאו במקום נאסרו. ז'בוטינסקי שמע על המאסרים רק למחרת היום. מיד יצא ל"קישלה" (בית-המעצר שבמשטרת העיר העתיקה) יחד עם עורך-הדין ד"ר מרדכי עליאש, כדי למחות על המאסר. הוא טען בפני הקצין האחראי כי ההגנה אינה ארגון בלתי חוקי וכי הממשל ידע על קיומו ועל-כן דרש לשחרר מיד את האסירים. אולם אם השלטונות סבורים שהם אשמים, הרי הוא, כמנהיגם, אשם גם כן ויש לאסור גם אותו. הקצין הכיר בהיגיון שבדברי ז'בוטינסקי ואסר אותו ללא שהיות.

המאסר עורר זעם רב בקרב היישוב היהודי בארץ-ישראל, שהתקומם נגד עמדת הממשלה שאינה מבחינה בין תוקף לנתקף.

ב-12 באפריל נערך משפטם של עשרים חברי ההגנה. אותו יום נערכו הבחירות לאסיפת הנבחרים של היישוב, ולאות הזדהות עם הנאשמים, הציבה מפלגת "אחדות העבודה" (לימים מפא"י) את ז'בוטינסקי כמועמד ראשון ברשימתה.

ז'בוטינסקי וחבריו הואשמו ב"החזקת נשק בלתי חוקי וארגון קנוניה להביא לידי מעשי אלימות ורצח". ז'בוטינסקי כפר באשמה וטען כי השלטונות ידעו על קיומו של ארגון ההגנה, והוא יחד עם רוטנברג, אף ביקשו מהשלטונות לצייד את הארגון בנשק.

המשפט היה קצר ובסיומו נידון ז'בוטינסקי ל-15 שנות מאסר עם עבודת פרך וגירוש מן הארץ לאחר ריצוי העונש, בעוד חבריו נידונו כל אחד ל-3 שנות מאסר עם עבודת פרך. כדי לשמור על איזון, הועמדו שני ערבים למשפט באשמת אונס ונשפטו ל-15 שנות מאסר. גם שני מנהיגים ערביים, חאג' אמין אל-חוסייני ועראף אל עראף, שנאשמו בהסתה, נשפטו שלא בפניהם ונידונו ל-10 שנות מאסר כל אחד (השניים ברחו לירדן ומשם לסוריה השכנה).

עם היוודע פסק-הדין, ערך "ועד הצירים" פעולות מחאה רבות, שכללו הפגנות המוניות וצום כללי. אלא, שכאמור, החליטה בינתיים ועידת סן רמו למסור את השלטון על ארץ-ישראל לבריטניה כמעצמה מנדטורית. השמחה שפשטה ביישוב היהודי האפילה על הרצון למחות נגד פסק-הדין הקשה שהוטל על ז'בוטינסקי וחבריו.

ביולי 1920, עם בואו של הנציב העליון הראשון הלורד הרברט סמואל לירושלים, פסק השלטון הצבאי בארץ (שהוקם לאחר השלמת כיבוש הארץ מידי התורכים בספטמבר 1918). כמחווה כלפי האוכלוסייה האזרחית, הכריז הנציב העליון על חנינה כללית לכל מי שהיה מעורב בפרעות של חול המועד פסח תר"פ – יהודים וערבים כאחד. ז'בוטינסקי וחבריו שוחררו מתא המאסר ונתקבלו בהתלהבות רבה על-ידי היישוב היהודי בארץ, אולם ז'בוטינסקי לא הסתפק בחנינה ודרש בתוקף את ביטול פסק-הדין נגדו ונגד חבריו בטענה שאין דין מגן כדין תוקף. לאחר מאבק שנמשך חודשים רבים, הורה לבסוף מיניסטרויון המלחמה הבריטי על ביטול פסק-הדין שניתנו נגד ז'בוטינסקי וחבריו.

לא חלפה שנה מפסח תר"פ, ושוב פרעו הערבים ביהודים. הפעם החלו המהומות בגבול יפו—תל-אביב (מאי 1921), והתפשטו לירושלים ב-2 בנובמבר, הוא יום השנה להצהרת בלפור. באותה שנה נהרגו ברחבי הארץ 43 יהודים ונפצעו 134.

"ההגנה" כארגון ארצי

התקפות הערבים בשנת 1920 הגבירו את תודעת ההגנה העצמית בקרב היישוב היהודי בארץ. לאחר הקמת ארגון ההגנה בירושלים בידי ז'בוטינסקי, החליט "ועד הצירים" על הקמת ארגון הגנה ארצי שתפקידו יהיה להגן על היישוב היהודי מפני פורעים, אלא שההחלטה לא יצאה אל הפועל עקב מאסרם של ז'בוטינסקי וחבריו. אותה עת עסקו גופים רבים בענייני הגנה, ובוועידת הייסוד של "הסתדרות העובדים העברים הכללית" ("ההסתדרות") בדצמבר 1920 הוחלט, בין השאר, להקים ארגון הגנה ארצי. מנהיגי המפלגות הציוניות הסוציאליסטיות ראו בארגון ההגנה מיליציה שתפקידה להגן על נפשם ורכושם של היהודים בארץ-ישראל, והתנגדו להנהגת סדר ומשמעת צבאיים בתוכו. בהחלטות הייסוד נאמר כי על גוף זה "...לדאוג לענייני ההגנה, לארגון השתתפותם של העובדים במפעל ההגנה ולהבטחת תוכנה הלאומי והסוציאלי של הגנה עממית בארץ..." (מתוך כנס הייסוד של ההגנה). בחוקת ההגנה משנת 1925 נאמר, בין היתר, שהמטרה היא "הגנה על היישוב והתכונות למיליציה עממית...".¹⁴ בכך באו לידי ביטוי השקפות אנטי-מיליטריסטיות שרווחו לאחר מלחמת-העולם הראשונה והחששות מפני התפתחותה של הצבאיות לפאשיזם, שהחל משגשג באותם ימים באירופה. יתרה מזאת, מנהיגי הפועלים הניחו שארגון צבאי מסודר עלול לצבור כוח רב ולאיים על האוטוריטה שלהם, ולא ששו לאפשרות הזאת. זה היה הבסיס לכפיפותו של ארגון ההגנה למרותה של הסתדרות העובדים באחת עשרה שנותיו הראשונות.

¹⁴ ספר תולדות ההגנה, ב, עמוד 250.

פרעות תרפ"ט ¹⁵

לאחר פרעות 1921, באו על הארץ שבע שנים שקטות. הייתה זו תקופה של בנייה והתפתחות, בה הוכפל היישוב היהודי בארץ-ישראל (ב-23.10.1922 היו בארץ 87,790 יהודים וב-30.6.1927 גדל מספרם ל-150,000). שנים אלה נוצלו על-ידי ההגנה להתארגנות, לאימונים ולרכישת נשק. השקט בארץ גרם לשאננות רבה, וחלק מן המנהיגים החלו לפקפק בצורך בארגון הגנה ארצי, שתבע תקציבים לא מעטים. אותם מנהיגים השלו את עצמם כי ניתן לסמוך על ממשלת המנדט הבריטית שתגן על היישוב היהודי בשעת הצורך. אולם האירועים של שנת 1929 טפחו על פניהם. לאחר שבוע של הסתה פתחו הערבים ביום שישי, 23 באוגוסט 1929, בפרעות מאורגנות בירושלים. המוני הערבים שבאו להתפלל בהר-הבית התפרצו לכיוון ירושלים היהודית, פגעו בסכינים ובאלות בכל יהודי שנקרה בדרכם והרסו את בתי-המסחר. הכפרים הסמוכים לירושלים לקחו חלק פעיל בפרעות, ותפקיד מרכזי מילא הכפר דיר-יאסין שחלש על השכונות המערביות של העיר והיה סמוך לשכונת גבעת-שאול. גם השכונות בדרום העיר הותקפו בידי ערביי הסביבה – קיבוץ רמת-רחל נהרס כליל לאחר שתושביו נטשוהו וכן נהרס חלק משכונת תלפיות, ובין היתר נהרס גם ביתו של הסופר ש"י עגנון. השתוללות האספסוף המוסת נמשכה בירושלים מספר ימים והותירה אחריה 23 יהודים הרוגים ועשרות פצועים.

אולם הנורא מכול קרה בחברון. היהודים ישבו בחברון מאות בשנים וחיו בשלום עם שכניהם הערבים. אלא שכל זה לא מנע מן הערבים מלהסתער בשבת בבוקר, ה-24 באוגוסט 1929 על בתי היהודים ולהרוג את יושביהם. הרצח היה אכזרי וההתעללות בנשים הייתה נוראה.

מתוך יישוב שמנה 600 יהודים, נרצחו אותו בוקר בדם קר 67 גברים, נשים וטף (שמנו 11% מכלל היישוב היהודי בעיר!) ועשרות רבות נפצעו. הפרעות התפשטו בכל הארץ וגם לצפון הגיעו. יישובים רבים הותקפו, והשיא היה בצפת.

¹⁵ פרטים על פרעות תרפ"ט ראה אצל יהודה לפידות, לידתה של מחתרת, עמוד 13.

קרוב ל-3,000 יהודים גרו בצפת וחיו ביחסים טובים עם שכניהם הערבים (כ-10,000 במספר). ואכן, בעוד הפרעות משתוללות ברחבי הארץ, שרר שקט בצפת. אולם כעבור חמישה ימים, כאשר נדמה היה כי המשטרה והצבא שולטים במצב, חלה התפרצות דמים בצפת. ביום חמישי אחר-הצהריים, ה-29 באוגוסט 1929, פרצו פורעים ערבים אל הרובע היהודי, דקרו והרגו יהודים ללא רחם. הפורעים הציתו מחסן דלק והשרפה פשטה עד מהרה בכל חלקי הרובע היהודי. תוך מחצית השעה נמנו 18 הרוגים, רובם נשים וזקנים, ו-80 נפצעו וקיבלו טיפול בבית-החולים "הדסה". ארגון ההגנה גילה אוזלת יד מוחלטת ורק התערבות המשטרה מנעה אסון גדול יותר.

בערב הגיעו 10 מכוניות צבא, ולפי פקודת המושל אספו החיילים את יהודי העיר לחצר הממשלה. יומיים שהו היהודים בחצר הממשלה וראו כיצד בתיהם עולים באש. בלילה השני תקפו הערבים גם את חצר הממשלה ומן היריות נהרגו 2 יהודים, אחד מהם ילד שנפצע ומת אחר-כך מפצעיו. בשבת בבוקר חזרו היהודים לרובע השדוד וההרוס ורק ביום ראשון הגיעה עזרה חומרית מטבריה ומחיפה. "אין ספק שכוח הגנה קטן ומאורגן יכול היה למנוע את האסון. אולם הכוח הזה לא היה בנמצא".¹⁶

הפרעות לא פסחו גם על חיפה. הייתה זו הפעם הראשונה שהעיר חיפה חוותה את החוויה הקשה של הפרעות. ארגון ההגנה בחיפה היה מהסניפים המאורגנים בארץ, וזאת הודות למפקדו יעקב פת, ששימש בתפקיד זה משנת 1922.

מעניין לציין את השאננות שאפפה את חיפה, למרות הידיעות שהגיעו מירושלים. בתזכיר שחובר על-ידי ועד העזרה של מחוז חיפה, בו סוכמו פעולותיה של הקהילה בימי הפרעות, אנו מוצאים, בין היתר:¹⁷

כבר ביום שישי אחר הצהריים, 23.8.1929, נודע לתושבי חיפה על התנפלות הערבים על יהודי ירושלים... לפי הידיעות שנתקבלו מירושלים שעות אחדות אחר-כך, אפשר היה כבר להסיק כי לפנינו התנפלות מאורגנת ומוכנה מראש. אף על פי כן תקוות הכול הייתה כי הממשלה תדע לכלכל את מעשיה בשביל להדוף אותה לאחור כבר בראשית צעדיה. מכל מקום, לא עלה על הדעת כי ייתכן שההתנפלות תתרחב

¹⁶ ספר תולדות ההגנה, ב, עמוד 339.

¹⁷ מובא אצל מרדכי נאור ויוסי בן ארצי (עורכים), חיפה בהתפתחותה 1918 – 1948, עמוד 177.

ותתפשט ותצא את גבולות ירושלים; לא כל שכן לא פיללו ולא הניחו כל אפשרות של התנפלות על חיפה, אשר גם גלי פרעות של מאי 1921 לא הציפוה... וכולם המשיכו לשבת במקומותיהם (מלבד מקרים בודדים) בתקווה ואמונה כי שום דבר יוצא מן הכלל לא יארע כאן. ברם המציאות המרה הכזיבה ומוטטה במהרה את התקווה והאמונה גם יחד.

במהלך הפרעות נהרגו בחיפה וסביבתה 10 יהודים ועשרות נפצעו.¹⁸ פרעות תרפ"ט גרמו לזעזוע עמוק ביישוב היהודי בארץ; לא הייתה נקודת יישוב אחת שלא חששה מהתקפת פורעים ערבים. הצנזורה שהטילה הממשלה על העיתונות וניתוק קשרי הטלפון, הגבירו את חוסר הביטחון וגרמו להפצת שמועות שהגדילו את החרדה והפחד.

פרעות תרפ"ט השפיעו על התפתחות ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל מחד גיסא ושימשו מפנה בתולדות ארגון ההגנה מאידך גיסא. בעקבות שבע שנות השקט שעברו על הארץ (1922-1929) נתפסה, כאמור, הנהגת היישוב לאשליה שבעיות הביטחון נפתרו וחזרה האמונה ביכולת השלטון הבריטי לשמור על חוק וסדר בארץ-ישראל. בספר "תולדות ההגנה" אנו מוצאים את הדברים הבאים:¹⁹

היחידי בין מנהיגי-התנועה המרכזיים, שלא פסק מלהתריע בעצם שנות השלווה של פלומר [הנציב העליון שהחליף את הלורד סמואל] על הסכנה האורבת ליישוב הבלתי-מזוין והוקיע בלי רחמים את שאננות מנהיגי התנועה, היה זאב ז'בוטינסקי. עוד באב תרפ"ח (אוגוסט 1928) קרא מעל במת הקונגרס הי"ד: "השלום איננו עדיין בארץ-ישראל, ולכן עומדים אנו מלאי חרדה בפני שאלת הביטחון... מצטער אני כי אנשים רציניים, החייבים לראות בכל יהודי בארץ אח, אחות, בת או בן, קמים ומשתמשים בנימוק שאיננו נימוק כלל. הם אומרים: 'הרי היו לנו בארץ-ישראל שלוש שנות שקט'. חיים אנו בארץ שבה מתנהלת פעילות חתירה והסתה מכל הצדדים...

¹⁸ שם, עמוד 181.

¹⁹ ספר תולדות ההגנה, ב, עמוד 242.

על אזהרתו חזר כעבור שנה באסיפת הוועד-הלאומי ובפני אלפים שבאו לשמוע את נאומו בתל-אביב:

"אתם אינכם רואים נחיצות בהגנה עברית, בגדוד עברי, יען כי שקט בארץ? אם שבע שנים לא פרצה דליקה בכפר, האם צריך לבטל את מוסד מכבי-האש שבכפר? שבע שנים לא הייתה שריפה, ובשנה השמינית בכל-זאת עלולה היא לפרוץ".

מסתבר שבמשך חודשים מספר היה אי-שקט בירושלים, ובכל זאת באו הפרעות בהפתעה. איש לא התייחס ברצינות "לכתובת שהייתה על הקיר", ולמרות ההתנכלויות ליהודים בעיר העתיקה לא מנעו עצמם מנהיגי היישוב וראשי ארגון ההגנה לעזוב את הארץ, כדי להשתתף בישיבות הקונגרס הציוני ה-22, שהתקיים בציריך בין ה-29 ביולי ועד ה-10 באוגוסט 1929. גם לאחר סיום הדיונים, לא מיהרו מנהיגי היישוב לחזור הביתה והאריכו את שהותם באירופה, מי לעבודה ומי למנוחה (ההחלמה במקום נופש לאחר ישיבות הקונגרס הציוני הייתה מקובלת על המנהיגים הציוניים, סוציאליסטים כלא-סוציאליסטים).²⁰ יצחק בן-צבי היה המנהיג היחידי שחזר ארצה ב-22 באוגוסט, יום לפני הפרעות.

פרעות תרפ"ט שינו את מפת ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל. היהודים גורשו מחברון, שכם, עזה ובית-שאן ולא שבו לגור במקומות אלה. מספר מקומות יישוב נחרבו עד היסוד: קיבוץ רמת-רחל בדרום ירושלים ומוצא במערב העיר, באר-טוביה בדרום הארץ, קיבוץ חולדה, קיבוץ משמר-העמק, והיישוב היהודי בעין-זיתים בגליל.

במשך שבוע של פרעות נהרגו ברחבי הארץ 133 יהודים ונפצעו כ-230 (מתוך יישוב שמנה 172,500 יהודים), לעומת 116 ערבים הרוגים ו-232 פצועים, רובם ככולם מירי של הצבא הבריטי שהגיע ממצרים וממלטה כדי לדכא את המהומות.

ארגון ההגנה לא היה בנוי לפרעות בהיקף כה גדול; לא היה נשק במידה מספקת, החברים לא קיבלו אימונים מתאימים והארגון היה לקוי. ההגנה גם חסרה מחלקת מודיעין שמתפקידה להתריע על שעלול להתרחש. היו שטענו

²⁰ אניטה שפירא, ברל, עמוד 431.

כי הסיבה לשאננות נבעה משבע השנים השקטות, אולם הסיבה האמיתית הייתה עמוקה יותר.

כאמור, נוסדה ההגנה כארגון ארצי בשנת 1920 בוועידת היסוד של "הסתדרות העובדים העברים בארץ-ישראל". ארגון ההגנה היה נתון למרות ההסתדרות וכפוף למוסדותיה, אשר ראשיה היו אנטי מיליטריסטים, והצבאיות סימלה בעיניהם את הארגונים הפשיסטים שצמחו באירופה באותה עת. לעומת הגישה האנטי מיליטריסטית הזו, היו מפקדים רבים בהגנה שביקשו לתת לארגון צביון צבאי. הם טענו כי בלי סדר ומשמעת ובלי אימונים צבאיים מסודרים לא תוכל ההגנה למלא את תפקידה. רק בשנות הארבעים עבר ארגון ההגנה למתכונת צבאית ובמלחמת העצמאות היווה את הבסיס לייסודו של צה"ל.

בנוסף לזאת הלך וגבר הלחץ להכפיף את ארגון ההגנה למוסדות הלאומיים (הוועד הלאומי והסוכנות היהודית) ולא להסתדרות שהייתה בעלת אופי מעמדי-מפלגתי.

הפילוג בהגנה וייסוד האצ"ל

אחת התוצאות של פרעות תרפ"ט הייתה הפילוג שחל בארגון ההגנה בשנת 1931, שהביא להקמתו של הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל. הפילוג היה קשור באברהם תהומי, ששימש מפקד מחוז ירושלים בהגנה, וביחסיו עם חבריו בצמרת הארגון.

אברהם תהומי (זילברג) נולד ב-1903 באודסה שבקיסרות הרוסית. השתתף ב"הגנה העצמית" בדרום רוסיה, ובשנת 1923 עלה ארצה באופן "בלתי לגאלי". תהומי וחבריו, שנודעו בארץ בשם "החבורה האודסאית", הצטרפו לקבוצת פועלים שעסקה בסלילת כבישים, חקלאות ובניין ומבחינה פוליטית נמנו עם מפלגת "הפועל הצעיר" והיו חברים בהסתדרות העובדים הכללית.²¹ הם הצטרפו לארגון ההגנה ונמנו עם האקטיביסטים שהטיפו למיליטריזם, לעומת הרוח הפציפיסטית ששררה בהנהגת הארגון. אליהו בן-חורין, שהשתייך לחבורה האודסאית, פרש ממפלגת "הפועל הצעיר",

²¹ דוד ניב, מערכות האצ"ל, א, עמוד 137 וכן ספר תולדות ההגנה, ב, עמוד 426.

הצטרף למפלגה הרביזיוניסטית ונעשה אחד מפעיליה, אולם הידידות בינו לבין תהומי לא פסקה בשל כך. תהומי לא הצטרף למפלגה הרביזיוניסטית, אולם היה קרוב להשקפותיו האקטיביסטיות של ז'בוטינסקי.

שניים מן החבורה, אברהם תהומי ואברהם גיורא (קריצ'בסקי) עברו לירושלים, ועד מהרה הפכו לרוח החיה בארגון ההגנה בעיר. השניים נשלחו לקורס מדריכים ארצי, קורס "איטליה"²², שהתקיים על הר-הכרמל באוגוסט 1925 ונמשך 10 שבועות (היה זה קורס המפקדים הארצי היחידי שקיימה ההגנה בשנות העשרים). בין חניכי הקורס בלטה הקבוצה הירושלמית ובראשה אברהם תהומי ואברהם גיורא. "הם הצטיינו באימונים, בצחצוח החיצוני ובליכוד הפנימי ביניהם".²³ לאחר שובו של תהומי מן הקורס, נתמנה מדריך ראשי בירושלים ופתח בשורה של קורסים ל"סגנים" (מדריכים שנתמנו לאחר מכן מפקדי כיתות). אותה עת היה זכריה אוריאל (זכר) מפקד מחוז ירושלים, ובהנהגה הפוליטית היו יצחק בן-צבי (שהיה יושב ראש הוועד הלאומי) ורחל ינאית. בפגישות של המפקדים הבכירים עם ההנהגה, הביע תהומי את דעתו שיש לרכוש נשק ולהפוך את ההגנה לארגון צבאי.

לאחר קורס "איטליה" החליט זכר להקים יחידה נבחרת לתפקידים מיוחדים, "קבוצת המרכז", ומינה את תהומי לעמוד בראשה. היחידה, שהייתה מורכבת מאנשים נועזים, ביצעה פעולות מיוחדות שהשתיקה הייתה יפה להם, בעיקר נגד הערבים. בסתיו 1927 רבתה המתיחות בקרב הערבים, ובני הנוער ("השבאב") היו נוהגים להתנכל לצעירות יהודיות בעיר העתיקה והיו אף מקרי אונס. אנשי היחידה הציבו מארבים וביצעו פעולות תגמול, תחילה בנשק קר ומאוחר יותר גם בנשק חם, ובין הערבים היו פצועים ואף הרוגים.

זכריה אוריאל ותהומי (ששימש ממלא מקום מפקד הסניף הירושלמי) נעדרו מירושלים במהלך פרעות תרפ"ט, וזאת משום שנסעו לחו"ל לטיפול רפואי לאחר שנפצעו בשנת 1928 בתאונת דרכים. מיד לאחר הפרעות חזר תהומי ארצה, בעוד זכריה אוריאל נשאר בחו"ל להמשך הטיפול.

²² השם "איטליה" ניתן לקורס על שום שנאסר על המשתתפים בו לגלות את מקום אימוניהם לחבריהם בהגנה, ולשאלות הסקרנים היו עונים דרך צחוק: "נסענו לאיטליה".

²³ ספר תולדות ההגנה, ב, עמוד 257.

עם שובו של תהומי לירושלים, צורף למפקדת העיר (בה לקחו חלק רחל ינאית, יעקב דוסטובסקי-דורי, יוסף רוכל-אביר ואברהם קריצ'בסקי) ומונה מפקד מחוז ירושלים.

תהומי ארגן קורסים למפקדים כדי לקלוט את החברים החדשים שהצטרפו להגנה לאחר הפרעות. כן החל ברכישת נשק וארגון שירות ידיעות על הנעשה בין התושבים הערבים. בנוסף לכך ארגן את "השירות הפנימי", שתפקידו היה למנוע חדירה של קומוניסטים ואנשי הבולשת לתוך השורות ולשמור על הקונספירציה הפנימית (מעין "ביטחון שדה"). על תהומי אנו מוצאים בספר תולדות ההגנה:²⁴

השפעתו של תהומי על סגל המפקדים בעיר הייתה רבה ביותר. בשיחותיו עימם דיבר על הצורך להפוך את ההגנה לארגון בעל אופי צבאי יותר. "במקום המשמעת הנובעת מהבנה, מסירות וחברות יש צורך במשמעת המבוססת גם על דרגות וחוקים צבאיים" אמר... בבואו להגשים את השקפותיו אלה בסניף נתקל תהומי בהתנגדותן של כמה קבוצות, בייחוד במשקי-העובדים (עטרות ורמת-רחל) שטענו כי הצבאיות מיותרת.

באביב 1931 נטל תהומי חופשה ממפקדת ההגנה, כדי לנסוע לארצות-הברית לרגלי עסקיו הפרטיים ולבקר את משפחתו שהיגרה לשם. בהגיעו לפיראוס (יוון), שהייתה תחנתו הראשונה, ביטל הקונסול האמריקאי את האשרה שהייתה בידיו (משלחת רפואית שעלתה על סיפון האנייה, הבחינה בידו שהייתה פצועה, ופסלה אותו מסיבות בריאות).

תהומי חזר לירושלים וביקש לחזור לתפקידו כמפקד המחוז, אולם הוא נתקל בסירוב בטענה שבשעת היעדרו נתמנה מפקד חדש (אברהם איכר). יש לציין כי תהומי נחשד בקשרים עם המפלגה הרוויזיוניסטית ובכוונות להשתלט על ההגנה, ונסיעתו נוצלה כדי להחליפו באחר. הסירוב להחזיר את תהומי לתפקידו גרם לתסיסה גדולה בקרב מפקדי המחוז. רוב המפקדים שמרו לו אמונים, וכאשר עמדה הנהגת ההגנה בסירובה למנות את תהומי מחדש

²⁴ שם, ב, עמוד 427.

כמפקד מחוז ירושלים, פרשו יחד אתו והקימו באפריל 1931 ארגון מחתרת חדש.

הארגון החדש אימץ לעצמו את השם "ארגון צבאי לאומי", אולם מטעמי חשאיות לא הרבו חבריו להשתמש בשם זה. השם הנפוץ יותר היה "ארגון ב' " או "ההגנה הלאומית". הארגון החדש היה נתון במצוקה כלכלית קשה ולא היה די כסף אף לפעולות שוטפות. נוסף לזאת, הטיילו מוסדות ההסתדרות הכללית חרם על חברי הארגון, שעבדו בבניין ובכביש, ולא איפשרו להם לקבל עבודה (באותם ימים הייתה לשכת העבודה חלק בלתי נפרד מן ההסתדרות הכללית).

כחודש לאחר הפילוג החליטו ראשי ההגנה לקבל עליהם את מרות המוסדות הלאומיים (הוועד הלאומי וההסתדרות הציונית). הוקמה לראשונה מפקדה עליונה משותפת, כאשר מחצית מחבריה באה מהסתדרות העובדים הכללית, והמחצית השנייה באה מן החוגים האזרחיים; על כן נקראה "מפקדה פריטטית" (שוויונית). למרות המפקדה השוויונית, רוב רובם של המפקדים הבכירים בהגנה היו חברי ההסתדרות הכללית והשתייכו למפלגות הפועלים. שיתוף החוגים האזרחיים בהנהגת ההגנה לא החזיר את תהומי לשורות ההגנה, והפילוג היה לעובדה.

הארגון החדש התרכז בירושלים, ובמסגרתו התארגנה קבוצה של סטודנטים שלמדו באוניברסיטה העברית ושנודעה בכינוי "הסוחבה" (הרעות). חברי קבוצה זו היו בין בוגרי הקורסים הראשונים של הארגון, וחבריה מילאו תפקידי מפתח בהתפתחות האצ"ל. בין חברי קבוצה זו בלטו במיוחד דוד רזיאל, אברהם שטרן, הלל קוק וחיים שלום הלוי. במשך הזמן הצטרפו לארגון צעירים חדשים, בעיקר משורות תנועת הנוער בית"ר וכן חברי "מכבי", שהייתה תנועת ספורט בלתי מפלגתית.

תהומי נסע לפראג (צ'כיה) כדי לנסות לארגן תמיכה ציבורית רחבה בארגונו. הוא מצא אוזן קשבת בקרב מנהיגים ציוניים שלא השתייכו לאגף השמאלי, ובסופם של דיונים ארוכים, הוקם ועד פוליטי עליון ("ועד מפקח") לארגון, שהיה מורכב מנציגי מפלגת ה"ציונים הכלליים", מפלגת הדתיים "המזרחי" וכמובן מן המפלגה הרוויזיוניסטית בראשותו של ז'בוטינסקי. ה"ועד המפקח" לא זו בלבד שנתן גיבוי פוליטי-ציבורי, אלא אף שיפר במידה רבה את מצבו הכספי של הארגון. הצטרפותו האישית של ז'בוטינסקי הגבירה את הצטרפותם

של חברי בית"ר ל"הגנה הלאומית" ובכך הרחיבה את שורות הארגון. על התפתחות זו אנו מוצאים בספר תולדות ההגנה:²⁵

קשה לנו להבין היום מדוע תמכו אישים אלה רשמית בארגון פורש, לאחר שהיה קיים ארגון "הגנה" כללי, בו הנהלה פריטטית, ולאחר שגם הם הבינו ללא ספק את הצורך באחדות הגנת היישוב. יש לשער, כי כאן השפיעו גורמים מפלגתיים צרים. קודם-כול ניכרה בהגנה השפעתם המכרעת של אנשי ההסתדרות הכללית, הן משום שמסורת ההגנה בעשר שנות קיומה הראשונות, כשהייתה למעשה מחלקה בהסתדרות, הטביעה עליה חותם מיוחד של קשר להסתדרות, שאי אפשר היה למוחקו, והן משום שפעילי ה"שמאל" בהגנה ... השפעתם ומשקלם הציבורי היו גדולים תמיד מאלה של באי-כוח ה"ימין" במפקדה.

ימים ראשונים

כאמור, רוב אנשי ההגנה בסניף הירושלמי הלכו עם תהומי. רובם ככולם היו חברי ההסתדרות וחלקם אף חברי מפא"י (מפלגת פועלי ארץ-ישראל) נאמנים, אולם הם הזדהו עם העקרונות שהציב תהומי ולכן תמכו בו.

לאחר התבססות הארגון החדש בירושלים, הוחל במגעים להקים סניף גם בתל-אביב. כאמור, הסכימו ראשי המפלגות הציוניות-סוציאליסטיות לוותר על הכפפת ההגנה למרות ההסתדרות, כי לדעתם: "משטר הפריטט החזיק בתחומי ההגנה חוגים אזרחיים רבים שבלעדיו היו פורשים מן הארגון ומצטרפים ל'ארגונים הפורשים'".²⁶

אף שמרכז ההגנה היה נתון להלכה למרות המוסדות הלאומיים, השליטה המעשית בארגון ההגנה נשארה, כבעבר, בידי ראשי ההסתדרות. יש להדגיש כי התפתחות זו בהגנה באה לאחר פרישתו של תהומי וחבריו והייתה אחת התוצאות של פרישה זו. את הפרשה מסכם ספר תולדות ההגנה: "עם הקמת המפקדה הארצית הפריטטית חלפו ימי הזעזועים הקשים וארגון ה"הגנה", שנפגע קשות בשנים האלה, החל לחזור לאיתנו".²⁷

²⁵ ספר תולדות ההגנה, ב, עמוד 580

²⁶ שם, ב, עמוד 433.

²⁷ שם, ב, עמוד 434.

תהומי נפגש עם רוזנברג, שעמד בראש התאים החשאיים של מדריכי בית"ר בתל-אביב, שהתאמנו בנשק והשתתפו בהגנת העיר בפרעות תרפ"ט (השניים הכירו עוד מהפעילות המשותפת בהגנה בירושלים). לאחר סדרה של פגישות הוחלט לאחד את שני הגופים: הירושלמי והתל-אביבי. הוקמה מפקדה משותפת: ארשבסקי וברוורמן (מתל-אביב), נדב ותהומי (מירושלים). לאחר מכן צורף למפקדה גם אליהו בן-חורין, ותהומי ("גדעון") נתמנה מפקד הארגון המאוחד. לפי בקשתו חזר אברהם קריצ'בסקי מברלין (שם למד רפואה) והתמנה מפקד הסניף הירושלמי (כינויו "דן"). כעבור זמן קצר נמסר לידי הפיקוד על סניף תל-אביב, ומשה רוזנברג התמנה סגנו. למפקד הסניף הירושלמי נתמנה יוסף בר-נון, מפעילי ארגון הספורט "מכבי" ומבוגרי קורס "איטליה".

בחיפה פרש מן ההגנה יהודה כרמי, ממפקדיו הבולטים של הסניף, ויחד עם נחום לוין, מראשי בית"ר בעיר ופעיל הסטודנטים בטכניון, הקימו את סניף האצ"ל בחיפה. בראש הסניף הוצבו אליהו בן-גרא (ויינר) ואברהם זיו, שניהם מן החבורה האודסאית, ששמרו אמונים לתהומי והחליטו להצטרף לארגונו. בעדותו מספר בן-גרא כי הוא ושני ה"אברהמים" (אברהם תהומי ואברהם קריצ'בסקי) היו חברי "הפועל הצעיר" ולא היה כל יסוד לחשוד בהם בנטייה לרביזיוניזם. הם נפגעו מן היחס אל תהומי ומהדרך שבה הודח מתפקידו. פגיעה זו עוררה את חמתם ולכן תמכו בארגונו של תהומי. לדעתו של בן-גרא, הפילוג נבע מסיבות אישיות בלבד ורק מאוחר יותר נוצרה האידאולוגיה של הארגון.

לאחר תקופה קצרה שבה ריכז בן-גרא את הסניף החיפאי, הוא הועבר לירושלים, ובמקומו נתמנה אברהם בן-זיו לניהול הסניף בחיפה. בירושלים מצא בן-גרא חבר מפקדים מגובש, שפעל זמן רב ביחד. בין המפקדים היה גם דוד רזיאל, ששימש מחסנאי ועמד בקשר ישיר עם מפקד הסניף. על רזיאל מספר בן-גרא: "רזיאל היה תלמיד באוניברסיטה בלימודי היהדות. הוא היה דתי ושומר מצוות. שקט מאוד. דיבר בלחש עד כי קשה היה לעיתים לשמוע אותו. הירבה בקפיצות לדום, במתיחות ובצייתנות. הצטיין במידת אחריות בלתי רגילה ובמשמעת עמוקה וכנה".

על אברהם שטרן, חברו של רזיאל, מספר בן-גרא: "שקט, אבל תקיף ונמרץ. בעל רמה שכלית בלתי רגילה, בעל הליכות נאות וצנועות. נאה בצורתו

החיצונית ואידיאליסט בכל משמעות המילה. בעל משמעת וצייתנות בלתי מוגבלת".²⁸

בחיפה, בראשותו של בן-זיו, הוקמה מפקדה שבין חבריה נמנו נחום לוין, סלפטר, יהודה כרמי, פייטלזון וצליוק. לסגנו של בן-זיו נבחר רפאל שפירא.²⁹ בוועד המפקח של הארגון בחיפה כיהנו: שלמה פרידלנד, תיאו בן-נחום, א.ד. ון-גלדר ופנטה גולדשמידט. תוך זמן קצר הצטרפו לארגון בחיפה 100 איש, ובשנת 1937 הגיע מספרם ל-150. אריה מהולל מספר כי ועדת הקבלה בחיפה פעלה בשנים 1936-1937 ב"בית החלוצות", ברחוב יל"ג. בין חבריה היו המהנדס שמעון ישי (ישונסקי) ואורי שי (שוגורנסקי). "מועמד להתקבל לארגון היה נכנס לאחר השמעת הסיסמה. החדר היה חשוך ורק פני המתקבל היו מוארות. על השולחן, העטוף בדגל הלאום, היו מונחים ספר תנ"ך ואקדח. בתום הטקס נשבע איש האצ"ל החדש להיות חייל נאמן לארצו ולארגונו".³⁰ הסניף הבא של הארגון היה בצפת. היזמה באה מוועד ההגנה בעיר שהתאכזב מאוד מהעדר עזרה בפרעות תרפ"ט. הסניף סבל מחוסר פעילות שגרם להתמרמרות רבה בקרב החברים. הכעס הופנה אל ראשי ההגנה, שלדעת החברים זנחו אותם, ובסוף נובמבר 1932 החליט הוועד המקומי לנטוש את ההגנה ולהצטרף לארגונו של תהומי. במכתב שהופנה אל יצחק בן-צבי פירט הוועד את הנימוקים לפרישה ונאמר בו, בין השאר:³¹

(א) אנו גרים לצד רוב ערבי חזק,
 (ב) כבר סבלנו פעם משחיטה נוראה באשמתם הם,
 (ג) דבר מוסכם וידוע הוא כי אם יפרצו שוב בלבולים בארץ אזי "מצפון תיפתח הרעה",
 (ד) כל עיר יכולה לדאוג לעצמה ותדע לעמוד על נפשה, ורק צפת לא תוכל לעשות זאת בכוחה עצמה ומוכרחים לעזרה מבחוץ...
 לנוכח מצב זה ובראותנו את השמות שהעדר מפקד עשה בשורה, אשר עמל של חודשים יידרש לתיקונים, ובהכירנו באחריות הרבה שאנו

²⁸ עדות אליהו בן-גרא, ארכיון תולדות ההגנה, 57-63.

²⁹ עדות אריה מהולל למחבר.

³⁰ שם, שם.

³¹ דוד ניב, מערכות האצ"ל, א, עמוד 165..

נושאים על שכמנו – אחריות על הנפש והרכוש של ציבור שלם, ובראותנו את חוסר האחריות הלאומית ... החלטנו בישיבתנו מהיום להפסיק את הקשרים באופן החלטי עם הסתדרות ההגנה הכללית, ולפנות אל ההגנה הלאומית ולהתקשר אתם. את כל זאת מצאנו לנחוץ להעביר לתשומת לבכם בתור המוסד העליון של היישוב העברי בארץ למען תשפטו ותראו. (הדגשה שלי, י.ל.)

בכל הכבוד הראוי
הוועדה המקומית
י. בנדרלי, י. קלינגר, מ. רוטשטיין

למפקד הסניף בצפת נתמנה יעקב שליטין, מבוגרי קורס "איטליה" ומבכירי מפקדי ההגנה בירושלים.

כזכור, היה קריצ'בסקי מפקדו הראשון של הסניף הירושלמי, שארגן סביבו קבוצה של אינטלקטואלים, רובם סטודנטים באוניברסיטה העברית, שהיוו קבוצה דינמית מאוד. הם שהציעו את השם "הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל". את ההצעה העביר קריצ'בסקי לתהומי והמרכז אישר אותו כשמו הרשמי של הארגון.

באותה תקופה השתמשו גם בשמות אחרים, כמו: "הארגון המקביל" (שם שנתנה ההגנה כדי להדגיש שאין הבדל עקרוני בין שני הארגונים); "ארגון ב" (שם זה בא, לפי תהומי, מן ההסכם שנחתם מאוחר יותר בין שני ארגונים. וכך נכתב בהסכם: ההגנה – ארגון א', ארגון צבאי לאומי – ארגון ב'); וכן "ההגנה הלאומית" (שם שנתנה המפלגה הרביזיוניסטית לאחר הפילוג של 1937 (ראה להלן) כדי להבדיל בין מבנה הארגון לפני הפילוג ואחריו). בכל המסמכים הרשמיים של הארגון מופיע השם: "הארגון הצבאי הלאומי", ובו מודגשת המגמה הצבאית של הארגון כנגד האופי המיליציוני של ההגנה, וכן העובדה שהארגון הוא "לאומי" ואינו כפוף למפלגה מסוימת. יעקב מרידור, שהצטרף לארגון בשנת 1933, מספר כי עד לפילוג של 1937 לא נזכר השם "הגנה ב" או "ארגון ב". השם שהיה נפוץ בקרב החברים היה "הארגון" או "ארגון צבאי לאומי".³²

³² עדות יעקב מרידור, מכון ליהדות זמננו.

פעולות רכש

תחילה עסק תהומי ברכישת אקדחים בפולין, אותם היה מעביר במזוודות ארצה. כל שבועיים היו נשלחות ארצה שתיים-שלוש מזוודות שהכילו 10-20 אקדחים. לאחר הנחת התשתית לרכישת האקדחים והעברתם ארצה, פנה תהומי אל אברהם שטרן, שעשה אותה עת בהשתלמות לימודים באיטליה, וביקש אותו להפסיק את לימודיו ולנסוע לפולין כדי לטפל במשלוחי הנשק (עם שובו של שטרן ארצה, הוא שימש מזכירו האישי של תהומי). כאשר נתרבו הרכישות, החלו להעביר את הנשק במכונות ודודי קיטור אשר הגיעו ארצה באונייה לנמל חיפה עבור משה רוזנברג, סגן מפקד סניף תל-אביב. אברהם זיו, מפקד הסניף בחיפה, גייס עמיל מכס מקומי שסייע לפרוק ולהוציא את הארגזים מן הנמל. בן-זיו ליווה באופן אישי כל משלוח נשק, שנשלח במשאיות מהנמל למחסני הארגון ברמת-גן.

בחורף 1935 חל מפנה חשוב ברכישת נשק עבור הארגון. שירות הידיעות של הארגון מסר לתהומי שנתקבלה אינפורמציה לפיה עומדת להגיע לחיפה אונייה פינית עם מטען של נשק עבור הערבים. התברר שהידיעה הייתה נכונה רק בחלקה; אומנם הגיעה לחיפה אוניית מפרשים של הצי הפיני בשם "סואומי" ועליה תערוכה של התעשייה הפינית שכללה גם נשק, אולם בניגוד לידיעה שקיבל תהומי, לא היה הנשק הזה מיועד לערבים. תהומי עלה על האונייה וכשביקר במחלקת הנשק, צדה עינו תת-מקלע מתוצרת פינלנד שהיה חיקוי מוצלח של התת-מקלע האמריקני "תומפסון". התברר לתהומי שמחירו של הכלי הפיני היה 50 דולר והגיע למחצית ממחיר הכלי האמריקאי. תהומי הגיע למסקנה שהתת-מקלע הפיני יכול לשמש כנשק אידיאלי עבור הארגון והחל לחפש דרכים לרוכשו בפינלנד.

תהומי פנה אל פֶּנְקֶס, שהיה מנהל בנק המזרחי, וביקש את עזרתו. לאחר שפנקס העמיד לרשותו של תהומי הלוואה בסך אלף לירות לא"י – שווי ערך ל-5,000 דולר (שניתנה תמורת שטרות חוב שתהומי ארגן ממספר אוהדים), הוא יצא לפינלנד. בהלסינקי פגש בסוחר יהודי שקישר אותו עם בית-החרושת לייצור נשק, ולאחר משא-ומתן קצר נחתם בין הצדדים הסכם לרכישת נשק. מספר על-כך תהומי בעדותו:³³

³³ עדות תהומי, מכון ליהדות זמננו.

אמרתי להם שהנשק מיועד לארץ-ישראל. תחילה ענו לי כי הדבר בלתי אפשרי, בגלל ההסכם שיש להם עם בריטניה, אולם לאחר שאמרתי להם לא לציין על הכלים את שם בית-החרושת, הם הסכימו למכור לנו. בתור הזמנת ניסיון קניתי 20 תת-מקלעים ו-20,000 כדורים. הקנייה נעשתה באופן רשמי, ובתעודת המשלוח אשר קיבלנו היה כתוב שהנשק נקנה עבור פירמה בשנחאי. הארגזים עם הנשק נמסרו לידינו בתחנת הרכבת בהלסינקי, אבל במקום למסור אותם לסוכנות ההובלה, לקחנו אותם תחילה למחסן אשר שכרנו במיוחד למטרה זו באחד מפרוורי הלסינקי. שם הוצאנו את הנשק מן הארגזים, ולאחר שמילאנו אותם בשברי ברזל ולבנים, סגרנו את הארגזים והובלנו אותם לשם משלוח לסין. אחר כך חזרנו למחסן שלנו והכנסנו את הנשק לתוך שני קומפרסורים ישנים אשר קנינו למטרה זו. בעזרת מכונת-הלחמה התרנו תחילה את התחתית של הקומפרסור ולאחר שהכנסנו את הנשק לתוכו הלחמנו את התחתית בחזרה. את הקומפרסורים מסרנו לידי סוכנות אשר סידרה את כל משלוחי המוצגים ליריד המזרח והם נשלחו ביחד עם שאר הסחורות לביתן פינלנד במגרש התערוכה בתל-אביב.

בשובו ארצה, פנה תהומי אל אידלסון, שהיה מנהל התערוכה, וביקש להוציא את הארגזים מן המקום. לאחר היסוסים נתן אידלסון את הסכמתו ובתנאי שהדבר ייעשה במהירות רבה. תהומי הביא למקום משאית, אותה נהג אחד מאנשי הארגון, ובעזרת סבלים העמיסו את הארגזים על המשאית והעבירו אותם למקום מבטחים. הנשק הגיע לארץ עם פרוץ פרעות הדמים באפריל 1936 ושימש כדי להדוף את התקפות הערבים. ליישוב היהודי לא היה נשק בכמות הדרושה ובעיקר הורגש הדבר ביישובים הקטנים. אנשי הארגון יצרו קשר עם ועדי הביטחון של כמה מן המושבות אשר הזמינו כמויות ניכרות של תת-מקלעים פינים ושכוננו לשם הסוואה "ווינגטונים" ובקיצור "ווינים". כאשר נודע הדבר לאנשי ההגנה, פנו אף הם לארגון בבקשה לרכוש עבורם תת-מקלעים ותהומי נעתר לבקשתם (בהגנה קראו להם "טומי-פיני"). המחיר שגבה הארגון מוועדי הביטחון ומן ההגנה היה כפול מן המחיר ששולם לפינים וכך אפשר היה לממן כמויות גדולות יותר של נשק. כעבור זמן קצר יצא תהומי

שנית לאירופה ורכש 50 "ושים" נוספים ו-100,000 כדורים וכן אקדחים ורובים שרכש בפולין. המשלוחים הגיעו בשלום ארצה והגבירו במידה ניכרת את כוח ההתגוננות הכללי של היישוב היהודי בארץ.

עד חורף 1936 טס תהומי לפינלנד ולפולין שלוש פעמים כדי לבצע רכישות של נשק. בכל נסיעה נהג תהומי להגיע ללונדון או לפריס כדי להיפגש עם ז'בוטינסקי. תהומי היה חדור אופטימיות, כפי שניתן לראות בעדותו:³⁴

בשובי מאירופה הייתי מלא תקווה. גשם של הזמנות ל"ושינגטונים" ירד עלינו. הכול תלוי עכשיו בסידור המחר של המשלוחים. שאלת השאלות – בעיית הנשק – עמדה על סף פתרונה.

בעיני רוחי ראיתי כבר את ההגשמה הקרובה של מטרתנו – הסכם איחוד של שני הארגונים והקמת כוח צבאי אחד בארץ.

תהומי חוזר לארגון ההגנה³⁵

עם התחזקות הנאציזם בגרמניה ועליית היטלר לשלטון, גברה העלייה מארצות מרכז אירופה, ובחמש שנים (משנת 1931 ועד 1936) הוכפל היישוב היהודי בארץ-ישראל. (ב-18 בנובמבר 1931 היו בארץ 174,610 יהודים, וב-31 בדצמבר 1936 גדל מספרם ל-384,000). ההתפתחות הזו הייתה לצנינים בעיני הערבים, אשר חששו לאבד את הרוב המספרי שהיה להם בארץ. הם דרשו משלטונות המנדט להפסיק את העלייה ולאסור מכירת קרקעות ליהודים. משלא נענו, פתחו במתקפת טרור, הן נגד היהודים והן נגד השלטון הבריטי בארץ ("המרד הערבי").

הפרעות נגד היהודים החלו בחודש אפריל 1936 ונמשכו, בהפסקות, עד פרוץ מלחמת העולם השנייה (ספטמבר 1939). בששת החודשים הראשונים של הפרעות, נהרגו ברחבי הארץ 80 יהודים ונפצעו כ-340. ההרג פסק לאחר שהבריטים מינו ועדה מלכותית, בראשותו של הלורד פיל, שתפקידה היה לחקור את בעיית ארץ-ישראל ולהציע לממשלת בריטניה פתרונות. הוועדה הגיעה ארצה ב-2 בנובמבר 1936 ושמעה עדויות של יהודים, ערבים ובריטים.

³⁴ עדות תהומי, מכון ז'בוטינסקי, פ – 8/1/232.

³⁵ פרטים על הפילוג באצ"ל, ראה אצל יהודה לפידות: לידתה של מחתרת, עמוד 65.

באותה תקופה חלו תמורות חשובות בהגנה הלאומית. הרחבת השורות על-ידי חברי בית"ר, שהפכו למרכיב העיקרי של הארגון, הגבירה את השפעתם. בעקבות כך, גברה השפעתה של המפלגה הרוויזיוניסטית ושל ז'בוטינסקי באופן אישי וקטנה השפעתו של הוועד הציבורי, בו השתתפו גם נציגים של המפלגות האזרחיות.

עם תחילת הפרעות נוצר שיתוף פעולה הדוק בין "ההגנה הלאומית" לבין ארגון ההגנה בהגנת היישובים היהודיים מפני התקפות הערבים. בתל-אביב, למשל, חולקו עמדות ההגנה על-ידי העירייה לשני הארגונים, וברמת-גן אף הוקמה מפקדה משותפת.

תהומי לא ראה הבדלים אידיאולוגיים בין האצ"ל להגנה וגרס, כי לאור המצב הביטחוני הקשה, יש להתאחד. גם חברים בוועד הציבורי של הארגון היו שותפים לדעתו של תהומי. אישי ציבור שונים ניסו לתווך, אולם הדברים לא הגיעו לכלל איחוד.

תהומי, שחיפש דרכים לחזור להגנה, טען כי ההגנה קיבלה את מרות המוסדות הלאומיים, ואף הבינה כי אין מנוס מהקמת ארגון המבוסס על סדר ומשמעת צבאיים, שתי הסיבות העיקריות שבגללן הוקם האצ"ל (להוציא כמובן את בעיותיו האישיות של תהומי עצמו). בחודש מאי 1937 חזר תהומי, עם קבוצה גדולה של חברים, אל ארגון ההגנה, ואף לקח אתו את מרבית הנשק. באותה עת התפרק גם הוועד הציבורי ("הוועד המפקח") של האצ"ל.

תהומי פרש – אבל האצ"ל לא חוסל. הארגון אמנם נפגע קשה; כל חברי המפקדה הראשית וכן חלק גדול מחברי המרכז והוועדים המקומיים הצטרפו להגנה. לעומת זאת כל הקבוצות האקטיביסטיות ומרבית האנשים הצעירים נשארו נאמנים לארגון, שהפך להיות הומוגני מבחינה פוליטית.

בחיפה הלך רוב הסניף, עם מפקדיו בן-זיו ורפאל שפירא, להגנה.³⁶ לפי ההסכם שערך תהומי עם ההגנה, אברהם בן-זיו היה אמור להיות סגן מפקד ההגנה בחיפה, אולם ברל רפטור וחבריו בהסתדרות התנגדו למינויו של בן-זיו, ובעקבות כך פרש מכל פעילות.

ב-7 ביולי 1937 פירסמה ועדת פיל את מסקנותיה, שעיקרן: חלוקת ארץ-ישראל המערבית למדינה יהודית ולמדינה ערבית, בעוד ירושלים רבתי (עם

³⁶ דוד ניב, מערכות האצ"ל, א, עמוד 299.

פרוזדור לשפלה) תישאר תחת שלטון בריטי, וזאת כדי לשמור על המקומות הקדושים לשלוש הדתות.

הסוכנות היהודית, בראשותו של דוד בן-גוריון, קיבלו את עקרון החלוקה, בעוד שהמפלגה הרוויזיוניסטית הביעה התנגדות חריפה לחלוקתה של ארץ-ישראל. תגובתו של ז'בוטינסקי הייתה "לא היה ולא נברא".³⁷ גם הערבים דחו את מסקנותיה של ועדת פיל וחידשו את הפרעות נגד היהודים. אלא שהפעם הופנה הנשק הערבי גם נגד האנגלים. ב-26.9.37 נרצח בידי הערבים לואיס אנדריוס, מושל מחוז הגליל, ובזאת ניתן האות לפעולות נרחבות נגד השלטון הבריטי בארץ-ישראל.

הבלגה ותגובה

מדיניות המוסדות הלאומיים הייתה הגנה פסיבית ועיקרה – "הבלגה". שני נימוקים היוו את הבסיס למדיניות ההבלגה: הנימוק המוסרי והפוליטי-פרגמטי. הנימוק המוסרי נישא בעיקר בפי האינטלקטואלים שטענו, כי אין זו דרכו של היהודי להרוג אנשים חפים מפשע: "בשטח אחד נתגלה כוחם של התוקפים: רצח ממארב, רצח אנשים חפים מכל פשע ומכל חטא, רצח נשים וילדים. את השטח הזה עלינו להשאיר למרצחים הערבים. בדרך זו לא נלך". ובהמשך: "אנו לא רצינו לרדת לשפלות מוסרית כזאת, להמטיר כדורים על אנשים חפים מפשע".³⁸

אלא שהשיקולים הפוליטיים היו כבדי משקל בקביעת מדיניות ההבלגה יותר מן השיקולים המוסריים. עמדה זו ייצג בן-גוריון באומרו:³⁹

אנו חיים בעולם שמוסר טוב למטיפים. לא חיים על פי זה. גם היהודים חדלו לחיות על פי זה. לא נוכיח ליישוב – אם לא נוכל להוכיח לו שיש בזה אסון פוליטי – דברי מוסר בלבד לא יספיקו.

בתקופה הראשונה של הפרעות הורה ז'בוטינסקי לחבריו בארץ "התאפקות ואורך רוח", כדי לאפשר לו למצוא פתרון יסודי לבעיית הביטחון של היישוב

³⁷ הוא השתמש בביטוי ביידיש: נישט געשטויגען אונד נישט געפלויען.

³⁸ א.ז. רבינוביץ, עיתון "דבר" מיום 28.6.1936.

³⁹ מצוטט אצל אניטה שפירא, חרב היונה, עמ' 320.

היהודי בארץ. ז'בוטינסקי היה עקבי בדעתו כי רק על-ידי הקמת גדוד עברי, באישור השלטונות, ניתן להגן על היישוב. כבר בשנת 1920, כאשר הוטל עליו לארגן את ההגנה בירושלים, פנה, כזכור, אל הממשלה וביקש ממנה נשק לגאלי כדי לחמש בו את החברים. ז'בוטינסקי התנגד להקמת מחתרת, בטענה שאין בכוחה להדוף את התקפות הערבים. ואכן, מיד עם פרוץ הפרעות בשנת 1936, פתח ז'בוטינסקי בפעולה מדינית ודרש מהממשלה הבריטית לאפשר הקמת גדוד עברי בארץ-ישראל. ז'בוטינסקי התלבט רבות בשאלת ההבלגה והתגובה. הוא התנגד לפעולות טרור ונקם מסיבות מוסריות, אולם הבין היטב כי חוסר תגובה מצד היהודים, ייחשב על-ידי הערבים כחולשה.

באצ"ל גברו הקולות לתגובה ולתגמול נגד הערבים, וראשי הארגון ביקשו את אישורו של ז'בוטינסקי, שעשה אותה עת במצרים. לאחר התלבטויות רבות אישר ז'בוטינסקי זמנית ביצוע פעולות תגמול.

ביום הראשון, 14 בנובמבר 1937, יצאו יחידות הארגון למבצע רחב היקף, שהתנהל במקומות שונים בארץ. גם בחיפה פעלו חוליות הארגון: הותקפו ונורו ערבים בשכונות ואדי-ניסנס והרצליה, ורימון הושלך לבית-קפה ערבי ליד קולנוע "ארמון". יום זה, הידוע גם בשם "יום הראשון השחור" (את הכינוי טבע יצחק בן-צבי, יושב ראש הוועד הלאומי), נתקדש בארגון כיום שבירת ההבלגה. אמנם לא הייתה זו הפעם הראשונה שאנשי הארגון יצאו לתקוף ערבים בתגובה על תקיפת יהודים, אלא שהפעם נעשה הדבר ביוזמת המפקדה הראשית ובאישורו של ז'בוטינסקי. במאמר פנימי שכתב דוד רזיאל, שהיה אותה עת מפקד מחוז ירושלים, הוא מסביר את ההבדל בין "הגנה פסיבית" לבין "הגנה אקטיבית":⁴⁰

[...] פעולות הגנה בלבד לא תוכתרנה בניצחון לעולם. אם תכלית המלחמה היא שבירת רצונו של האויב – ואת זאת אין להשיג מבלי לשבור את כוחו – ברור שאי אפשר להסתפק בפעולות הגנה גרידא. טקטיקה הגנתית טהורה לא תשבור את כוחות האויב בשום פנים ... שיטת הגנה כזאת, המאפשרת לאויב לתקוף כרצונו ולסגת כרצונו, להתארגן מחדש ולחזור ולתקוף – הגנה כזאת נקראת הגנה פסיבית וסופה מפלה וחורבן ... כל החישובים האלה מובילים למסקנה אחת: מי שאינו רוצה להיות מנוצח אין לו אלא לתקוף. גם אותו הצד

⁴⁰ דוד ניב, מערכות האצ"ל, ב, עמוד 41.

הלוחם, שאינו בא לדכא אחרים אלא להציל את חירותו ואת כבודו, גם לפניו פתוחה רק דרך אחת – דרך ההתקפה. הוא צריך להסתער על אויבו ולשבור את כוחו ואת רצונו ...

עלייתו של שלמה בן-יוסף לגרדום (ראה להלן) היוותה נקודת מפנה אצל ז'בוטינסקי. לאחר התלבטות ממושכת הוא הגיע למסקנה כי הכרח הוא לנטוש לחלוטין את מדיניות ההבלגה ולהכות באויב במלוא הכוח. באחד ממאמריו כתב ז'בוטינסקי, בין היתר:⁴¹

"אל תעיזו להעניש חפים מפשע" ... פטפוט שטחי וצבוע. במלחמה, כל מלחמה ומלחמה, הלוא כל צד וצד הוא חף מפשע. מה פשע נגדי חייל האויב היוצא כנגדי – אביון כמוני, עיוור כמוני, עבד כמוני, שגייסוהו באונס? אם תפרוץ מלחמה, פה אחד נדרוש כלנו הסגר-ים והסגר-יבשה על [אדמת] השונא, להרעיב את תושביו עם נשים וטף החפים מפשע. ואחרי התקפת-המטוסים הראשונה על לונדון ופאריז נצפה לתגובת אווירונים על שטוטגרט ומילאן, אשר בהן רבו נשים וטף. אין מלחמה אלא בחפים מפשע כמו שאין מלחמה אלא מלחמת אחים באחים. לכן ארורה היא כל מלחמה על כל צורותיה, תגר ומגן גם יחד, ואם אינך רוצה לנגוע בחף מפשע – גווע. ואם אינך רוצה לגווע – יָרֵה ואל תפּטפּט.

התארגנות באצ"ל

לאחר הפילוג ושובו של תהומי לארגון ההגנה, החלה תקופה חדשה. ז'בוטינסקי הפך לסמכות העליונה של הארגון, ורוברט ביטקר נתמנה מפקד האצ"ל.

רוברט ביטקר נולד בקיסרות הרוסית. הוא שירת כקצין בצבא "הלבנים" שנלחם בבולשביקים לאחר המהפכה (1917) ובשנת 1921 הגיע לשנחאי שבסין. הוא היה מן המתבוללים, אולם בראשית שנות השלושים הצטרף לבית"ר (תנועת-הנוער היהודית היחידה בעיר) וכעבור מספר שנים הגיע לדרגת נציב בית"ר בסין. חברי בית"ר קיבלו הכשרה צבאית במסגרת

⁴¹ שם, עמ' 72.

גדוד-המתנדבים היהודי, שהורכב כולו מאנשי בית"ר בעיר. הגדוד נוסד ב-1932 כחלק מחטיבת המתנדבים האירופים שנועדה להגנת האוכלוסייה בתחומי הזיכיון הבינלאומי בעיר, ובה יחידות רוסיות, אנגליות ואמריקניות. ביטקר נתמנה מפקד הגדוד ושימש בתפקידו בדרגת קולונל. בשנת 1937 עלה ביטקר ארצה, וראשי הצה"ר הציעו לו את הפיקוד על האצ"ל. הם כתבו על-כך לז'בוטינסקי, אשר אישר את המינוי במכתבו אל ד"ר אלטמן (יו"ר הצה"ר בארץ-ישראל).

ביטקר לא שלט בשפה העברית (הקשר אתו היה באמצעות השפה הרוסית) וכן לא הכיר את תנאי הארץ והמנטליות של תושביה. בנוסף לזאת לא הספיק בשנות פעילותו המעטות בבית"ר בסין ללמוד יהדות או היסטוריה יהודית וציונית. הקשר שלו עם חברי הארגון לא היה הדוק ולכן הניח לפיקודיו מידה רבה של חופש פעולה.

פעולתו הראשונה של ביטקר הייתה להפעיל את המפקדה החדשה ואת המטה. חברי המפקדה היו: אברהם שטרן – מזכיר; דוד רזיאל – מפקד מחוז ירושלים (יוסף קרמין נתמנה סגנו); אהרון חייכמן – מפקד מחוז תל-אביב; חנוך קלעי – מפקד מחוז חיפה והמושבות; ומשה רוזנברג – ראש המטה. ליד המפקדה הוקם מטה שחבריו היו: חיים לובינסקי – ממונה על קשר עם גורמים בחוץ-לארץ; הלל קוק – ממונה על ענייני כספים; אריה פוסק – הופקד על שירות הידיעות ויוסף פעמוני – עמד בראש השירות הרפואי.

בראשית דרכו עסק ביטקר בלימוד הבעיות וכאמור איפשר למפקדי המחוזות להחליט על פעולות תגמול למעשי התקפה של ערבים על יהודים. אמנם באותה תקופה הייתה מעין הפוגה, עקב פעילותה של ועדת פיל, ובכל זאת היו פה ושם מעשי התנכלות והאצ"ל הגיב עליהם ללא דיחוי. ביטקר לא הצליח בתפקידו כמפקד האצ"ל וכעבור מספר חודשים הודח מתפקידו ובמקומו נתמנה משה רוזנברג.

משה רוזנברג נולד בשנת 1898 במריאופול שבקיסרות הרוסית. עלה ארצה ב-1921 ונטל חלק בהגנה על יהודי יפו. הצטרף לארגון ההגנה בירושלים והשתתף בקורס מפקדים יחד עם אברהם תהומי וירמיהו הלפרין. שימש סגנו של הלפרין, מפקד בית-הספר למדריכי בית"ר ויחד רכשו נשק כדי ללמד את חניכי הקורס להשתמש בו. כאשר הלפרין נסע לאירופה, קיבל

רוזנברג את הפיקוד על הקורס. לאחר שתהומי ייסד את האצ"ל, הצטרפו חניכי הקורס לארגון החדש ורוזנברג נתמנה סגן מפקד מחוז תל-אביב וזאת בנוסף להיותו מפקד קן בית"ר בעיר. היה חבר במפקדה של ביטקר ושימש ראש המטה.

בתקופה שבה נתמנה רוזנברג לעמוד בראש הארגון, חידשו הערבים את מעשי האלימות. רוזנברג השאיר את המבנה הארגוני של האצ"ל כפי שהיה בזמנו של ביטקר, וחונך קלעי המשיך בתפקידו כמפקד מחוז חיפה (בנוסף להיותו חבר המפקדה הראשית). סגנו של קלעי היה יוסף ברושי, שאשתו רחל הייתה המפקדת הראשונה של הבנות בסניף החיפאי. היא הייתה אחת הראשונות שנעצרה בידי הבריטים במעצר אדמיניסטרטיבי. אליהו רביד היה המחסנאי הראשי וכסגנו שימש יהושע צימרמן שעבד בבתי-הזיקוק בחיפה. אישתו של אליהו רביד, מרים, הייתה גם היא פעילה בארגון. באותם ימים שימש בנימין זרעוני מדריך ראשי בקורס סגנים מקומי, ויריב מבורך הדריך שתי קבוצות צעירים, שעברו מבית"ר לארגון, ביניהם: מאיר לנדסברג, אריה מהולל צבי הדסי, יגאל פרידמן ויגאל אייזנברג. שני היגאלים, לימים עורכי דין בחיפה, בלטו בתרגילי הסדר שהדריך יריב מבורך. התרגילים התנהלו ב"מגרש המחנות" על הר-הכרמל (היום באזור הרחובות שמשון וכספרי). יגאל אייזנברג נעצר לימים מספר על-ידי הבריטים ושוחרר לאחר התערבותו של דודו, השופט העליון גד פרומקין מירושלים. יגאל פרידמן סיפר כי במהלך התרגול על הכרמל, הוא ידע כי בקצה האחר של המגרש הדריך אחיו, משה, ממפקדיה הבכירים של ה"הגנה" בחיפה.⁴² כמקומות מפגש והדרכה שימשו בית-הספר "יבנה" וכן ביתם של משפחת קופ-תמיר. יונה קופ היה מהנדס בכיר בחברת החשמל, ממונה על רשת מתח-גבוה, ויחד עם אשתו חנה ובמשך שנים העמידו את דירתם לרשת הארגון (יונה קופ היה בנה של תמר ז'בוטינסקי-קופ, אחותו של זאב ז'בוטינסקי).

אריה מהולל מספר שאנשי האצ"ל בחיפה זוכרים לטובה את ד"ר שלמה ג'יוואן, שעלה מבולגריה בשנת 1935 והחל מיד בהדרכה בקן בית"ר המקומי. הוא שימש כמנהל רפואי של מרפאת קופת-חולים לאומית, ובמרפאתו התגודדו תמיד אנשי האצ"ל. ד"ר ג'יוואן הושיט עזרה רפואית למשתתפים בפעולות התגמול ועזר לעולים הבלתי חוקיים שהגיעו לחיפה. מוסיף על כך

⁴² ראיון המחבר עם אריה מהולל.

בנימין זרעוני: "הייתה לו נפש עדינה, והוא הסתפק במועט ולא התהלך בגדולות. עני מרוד היה, והתחלק במשכורתו הזעומה עם כל נצרך".⁴³
 בין מפקדי האצ"ל בחיפה היו גם אנשי ירושלים שלמדו בטכניון: המשורר יצחק שלו ועוזי ילין, בנו של פרופ' דוד ילין.

חנוך קלעי (סטרליץ) נולד ב-1910 בליטא, וב-1924 עלה ארצה עם משפחתו. היה חבר בבית"ר. בפרעות 1936 נמנה עם האקטיביסטים שתבעו פעולות תגמול נגד הפורעים הערבים. בין היתר, שימש קריין בתחנת השידור של האצ"ל, ואף כתב בעצמו את חומר ההסברה. עם מינויו של דוד רזיאל כמפקד האצ"ל, הועבר קלעי לפקד על מחוז ירושלים. לאחר מאסרו של דוד רזיאל (19 במאי 1939) (ראה להלן) הועמד בראש המפקדה,

חנוך קלעי

ובתקופתו החל האצ"ל בפעולות נגד השלטון הבריטי בארץ. עם הפילוג של אברהם שטרן ("יאיר") (ראה להלן), הצטרף למחנה "יאיר", אולם בשל חילוקי דעות אידיאולוגיים עזב כעבור זמן קצר ופרש מכל פעילות. ב-4 בפברואר 1942, לאחר שתמונתו פורסמה בכל העיתונים על-ידי השלטונות והובטח פרס של 1000 לירות למי שיביא לתפיסתו, הסגיר את עצמו למשטרה. הוגלה לאפריקה בשילוח הראשון של 251 עצורים (19 באוקטובר 1944) והוחזר

⁴³ בנימין זרעוני, גאון ונדיב ואכזר, עמוד 56.

ארצה עם אחרוני הגולים מקניה ב- 12 ביולי 1948. לאחר קום מדינת ישראל, היה חבר האקדמיה ללשון העברית וכן אחראי ללשון תקינה ברשות השידור. עבד כעורך ב"מוסד ביאליק".

פלוגות העבודה של בית"ר

בראשית 1930, זמן קצר לאחר פרעות תרפ"ט, ייסדה ברחובות קבוצה של עולים בית"רים את "גדוד העבודה על-שם זאב טיומקין". בדצמבר אותה שנה הגיעה קבוצה ראשונה של בית"רים מפולין ורומניה לראש-פינה בגליל העליון לעבוד באריזת הטבק. קבוצה זו קראה לעצמה "פלוגת חלוצי בית"ר בגליל". קבוצות אלה קמו מתוך דחף פנימי של חבריהם למעשה חלוצי.

בכינוס העולמי הראשון של בית"ר, שנפתח באפריל 1932 בדנציג, הוחלט להקים בארץ "פלוגות עבודה של בית"ר", אשר כל חבריהן מתגייסים לשנתיים לשירות-גיוס. כל בית"רי שעלה ארצה חייב היה להצטרף לפלוגות אלה מיד עם בואו לארץ. "כל פלוגה רשאית לבחור לה צורת-חיים חברתית (קואופרטיב, קומונה וכו') כרצונה, בתנאי שיובטח החופש המקסימלי לכל פרט המשתתף בפלוגה", וזאת בניגוד להתיישבות החקלאית של המפלגות הסוציאליסטיות, שכפו על חבריהם חיים שיתופיים מלאים.

עם צמצום עליית הבית"רים חלה ירידה דרסטית במספר המגויסים לפלוגות העבודה, ובשנת 1935 הוחלט להרחיב את הגיוס לפלוגות גם לחברי בית"ר בארץ, ושםם הוסב ל"פלוגות הגיוס של בית"ר". בעקבות העלייה הבלתי לגאלית (ראה להלן "עליית אף על פי"), חלה בשנים 1938-1939 עלייה במספר המגויסים, ובאוקטובר 1939 הגיע מספר החברים ל-801 ב-18 מחנות ברחבי הארץ.⁴⁴

בחיפה פעלה פלוגת-בית"ר, שנקראה "תכלת לבן". חבריה עבדו בעיקר בנמל, ומספרם בשנת 1934 הגיע ל-27. בסיס הפלוגה, שהתמקמה ברחוב חסן שוקרי, שימש לאימונים ואחסון כלי נשק של סניף האצ"ל בעיר. בין חבריה הבולטים היו: משה גולד ורעיתו, שלמה יונגמן, משה שטיין, קורט בן-גאון ופנחס הררי. הדור השני של הפלוגה הורכב בשנת 1936 מהקבוצה הריגאית שבראשה עמדו: טוביה מיכלין, בן-ציון קצנלבוגן ומשה (מוסקה) שטיין.⁴⁵

⁴⁴ על פלוגות העבודה של בית"ר, ראה ספרו של משה שטיין, "ביום שירות".

⁴⁵ שם, שם.

פלוגת ראש-פינה, שנקראה גם "אם הפלוגות", הייתה כאמור הראשונה שנוסדה בגליל. ברבות הימים קמו פלוגות-עבודה בית"ריות ברוב מושבות הגליל העליון: יסוד-המעלה, משמר-הירדן ומטולה. הפלוגה בראש-פינה הייתה גם הראשונה שאנשיה נקשרו אל האצ"ל. בחורף 1932 ביקרו בראש-פינה א. תהומי וא. ויינר ומינו כמפקד הארגון במקום את דוד אסא, שהיה מפקד סניף בית"ר במושבה.⁴⁶ בשנת 1937 היה משה מולדבסקי מפקד פלוגות בית"ר בגליל.

משה מולדבסקי נולד בשנת 1908 ברוסיה ובגיל 13 עלה ארצה עם משפחתו. בשנים 1931-1933 שירת בפלוגות הגיוס של בית"ר בכפר סבא. כאמור, נתמנה בשנת 1937 למפקד הפלוגות בגליל ולאחר מכן היה למפקד האצ"ל בגליל העליון. ב-29 במאי 1939 פיקד על התקפת האצ"ל על הכפר הערבי ביר-עדס. בזמן הפילוג של אברהם שטרן ("יאיר") הצטרף ללח"י וזמן קצר לאחר מכן נעצר בידי הבריטים. תחילה היה עצור בארץ ובאוקטובר 1944 נשלח למחנה המעצר באפריקה והוחזר ארצה עם אחרוני הגולים ב-12 ביולי 1948.

⁴⁶ דוד ניב, מערכות האצ"ל, א, עמוד 234.

ראשיתה של עליית "אף על פי" ⁴⁷

חידוש ההעפלה בדרך הים קשורה בשמו של משה גלילי (קריבושיין), בית"ר מארץ-ישראל שלמד באיטליה. בקיץ 1936 ביקר גלילי במחנה של פליטים יהודים שברחו מגרמניה. הביקור עשה עליו רושם קשה והוא החליט לחפש דרכים כדי להעלותם ארצה. בעזרת ראשי הצה"ר בווינה, עלה גלילי במרס 1937 יחד עם 15 בית"רים לספינה קטנה בעלת נפח של 50 טונות, שעגנה בנמל היווני פיראוס. הספינה עשתה את דרכה בים במשך חודש ימים, וב-13 באפריל הגיעה לחופי הארץ, לא רחוק מנמל חיפה. גלילי ירד בסירה לחוף ועשה את דרכו לביתו של עו"ד אברהם ויינשל, מראשי הרביזיוניסטים בעיר. כך נוצר הקשר עם החוף. בסופו של דבר הורדו נוסעי הספינה בשלום לחוף והועברו לפלוגות הגיוס של בית"ר. גלילי התקשר עם ערי ז'בוטינסקי, נציב בית"ר בארץ-ישראל, שגילה עניין רב בעלייה הבלתי לגאלית ואף הבטיח עזרה ושיתוף פעולה. מעודד מהצלחת ההפלגה הראשונה חזר גלילי לאירופה, פנה אל שלטונות בית"ר והציע הסדר לפיו הוא יהיה אחראי לצד הארגוני של המבצע, ואילו מוסדות בית"ר יכשירו את המועמדים לעלייה וירכיבו את השיירות.

אמנם מספר העולים שהביא גלילי בספינה הראשונה היה קטן, אולם זו הייתה בבחינת פריצת דרך. עם התפתחות העלייה הבלתי לגאלית, נשכרו ספינות גדולות יותר ונעשו סידורים מתאימים להורדת העולים, שמספרם הלך וגדל.

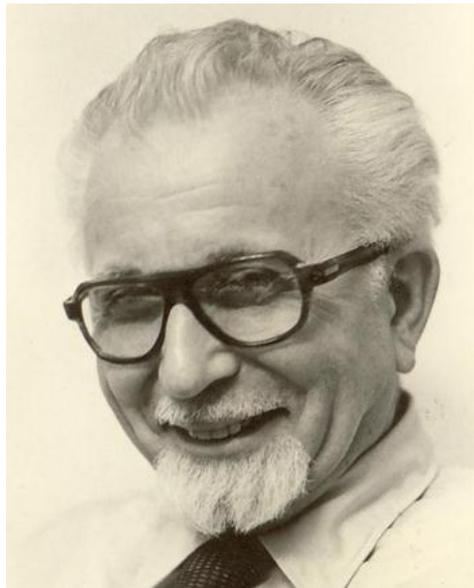
אחד הפעילים בעלייה הבלתי לגאלית היה ד"ר הכט.

ד"ר ראובן הכט נולד בשוויץ בשנת 1909 למשפחה אמידה שבבעלותה אוניות וממגורות. הוא הושפע מאוד מפרעות תרפ"ט, ובשנת 1931 יצא לארץ-ישראל והגיע לחיפה. הוא ביקר באזור הנמל והעלה את הרעיון להקים בחיפה ממגורות לשינוע גרעינים ישר מן האונייה, אולם שלטונות המנדט הבריטי דחו את בקשתו. בשנת 1937 הגיעה לחיפה ספינת הלימודים של

⁴⁷ על העלייה הבלתי לגאלית של שנות השלושים, ראה אצל יהודה לפידות, לידתה של מחתרת, עמוד 124 ואילך.

בית"ר "שרה א' " ששימשה את חניכי בית-הספר הימי של בית"ר שהוקם בצ'וויטבוקיה שבאיטליה. במימונו של ד"ר הכט נערכו לצוערים, שהיו לבושים במדי בית"ר, קבלות פנים בעריה השונות של הארץ. בחיפה השתתפו בקבלת הפנים גם קונסולים של איטליה.

נובמבר 1938 נפגש ד"ר הכט עם דוד רזיאל, מפקד האצ"ל, ובעקבות הפגישה יצא לאירופה כדי להשתתף בארגון העלייה הבלתי לגאלית, שהלכה והתרחבה באותה עת. כשנודעה פעילותו לבריטים, הם מנעו את שובו ארצה והוא חזר רק לאחר הקמתה של מדינת ישראל. ד"ר הכט התיישב בחיפה והקים בנמל את ממוגורות "דגון".

ד"ר ראובן הכט

שלמה בן-יוסף

ב-28 במרס 1938 הותקפה בכביש עכו-צפת מכונית נוסעים שעשתה דרכה מחיפה לצפת. מן היריות נהרגו ארבעה יהודים, ביניהם ילד ושתי נשים. הנהג ואחת הנוסעות הצליחו לברוח, אולם גופותיהם נמצאו מאוחר יותר לא רחוק ממוקום ההתקפה. ביום ה-16 באפריל אותה שנה יצאו חמישה חברי ההגנה לסיור בשבי-ציון ובחניתה, שני יישובים שסבלו מהתקפות קשות של ערבים. אל החמישה נלווה גם דוד בן-גאון. בדרכם חזרה לביתם בקריית-חיים, הותקפה מכוניתם באש עזה בעוברה ליד הכפר הערבי באסה. מן האש נהרגו

שלושה מבין נוסעי המכונית: דוד בן-גאון, אברהם דניאלי ויוסף רוטבלאט. שאר הנוסעים ניצלו מאש התוקפים.

דוד בן-גאון (קורט מנגן), מראשוני הבית"רים בברלין, עלה ארצה מגרמניה בשנת 1932. בארץ שירת שנתיים בפלוגות העבודה של בית"ר, בתוכן גם בפלוגה בראש-פינה, שם גם הצטרף לשורות האצ"ל וסיים קורס סגנים. לאחר גמר שירותו ב"פלוגות" התיישב בנהרייה והמשיך את פעילותו באצ"ל ובבית"ר. מקרי הרצח גרמו לסערת רוחות בקרב חברי פלוגת העבודה של בית"ר בראש-פינה. שלושה מחברי הפלוגה, אברהם שיין, שלום ז'ורבין ושלמה בן-יוסף (טבצ'ניק), החליטו שאין לעבור בשתיקה על מעשים אלה. מבלי לקבל אישור ממפקדם, וללא ידיעת המחסנאי, הוציאו ממחסן הנשק שני אקדחים ומספר רימונים. ב-21 באפריל, שביעי של פסח תרצ"ח, בשעה חמש בבוקר, יצאו השלושה לכביש המקשר את צפת עם ראש-פינה. על-פי התכנית אמורים היו שיין וז'ורבין לירות על אוטובוס ערבי, שנהג להגיע בסביבת השעה 7:30 לעיקול הדרך בדרכו מטבריה לצפת. על בן-יוסף היה להטיל על המנוע רימון יד ולשתקו. בשעה היעודה הגיע האוטובוס, אולם לפתע התקרבה מונית יהודית וחצצה בין התוקפים לבין האוטובוס. ברגע האחרון הספיק בן-יוסף לעכב את הצתת הפתיל והרימון נשאר בידו. הם חיכו במקום, ובשעה אחת וחצי, כשהאוטובוס חזר מצפת בדרכו לטבריה, ירו השניים עליו ובן-יוסף זרק את הרימון. הרימון לא התפוצץ⁴⁸ והאוטובוס המשיך בדרכו כשמתוכו בוקעות צעקות הנוסעים. השלושה עזבו מיד את המקום והסתתרו בחורבה עזובה באזור. לרוע מזלם, הבחין בהם השוטר מזרחי במנוסתם, ולאחר זמן קצר באה המשטרה ואסרה את השלושה.

מפקדת האצ"ל ראתה בפעולה של בן-יוסף וחבריו הפרת משמעת חמורה ובהודעת המפקדה הראשית מס. 103 נאמר:⁴⁹

[...] אין הארגון אחראי למקרה של ר"פ [ראש פינה], למסיבותיו ותוצאותיו. הארגון גא בזה שבעוד מספר ההתקפות שערך עולה

⁴⁸ לפי עדותו של שמואל (שמוליק) קרושניבסקי, שהיה חבר בפלוגת העבודה בראש-פינה ושימש גם ממונה על מחסן הנשק, היו הרימונים ריקים מחומר נפץ ולכן לא התפוצץ הרימון שהשליך בן-יוסף. (ראיון של קרושניבסקי עם המחבר).

⁴⁹ "הכד", תיק מס. 46 וכן אלפסי, אוסף מקורות ומסמכים, א, עמ' 136.

לעשרות, לא נגמרה אף אחת מהן באפס תוצאות כזה ובכישלון חמור כזה. ואת הלקח הראוי מן המקרה ילמד כל מי שצריך ללמוד; כי לא דבר ריק הוא ולא רשות-היחיד. [...]

שיין, ז'ורבין ושלמה בן-יוסף הועמדו לדין ב-24 במאי 1938 בפני בית-הדין הצבאי בחיפה והואשמו בנשיאת נשק שלא כחוק וכן "בכוונה לגרום למוות או נזק אחר לאנשים רבים". לפי התקנות לשעת חירום, כל אחד מסעיפי ההאשמה נחשב עבירה שדינה עונש מוות. ראשי ברית הצה"ר ניסו להציל את חיי השלושה ולשם כך שכרו את עורכי-הדין פיליפ ג'וזף ואהרון חוטר-ישי, שהציעו להכריז על ז'ורבין כמי שנתערער שיווי משקלו הנפשי ולהמציא עבור שיין תעודות המאשרות שעדיין לא הגיע לגיל שמונה-עשרה. לבן-יוסף הוחלט למצוא אליבי ולהוכיח כי בשעת המקרה היה עסוק בעבודה חקלאית אצל אחד מאיכרי המושבה. השלושה דחו את קו ההגנה הזה, והודיעו כי בדעתם להפוך את המשפט לבמה פוליטית, ומעליה יכריזו בגלוי על השקפותיהם. הסניגורים הפעילו לחץ על הנאשמים לקבל את עמדתם, אולם ללא הועיל. לבסוף נמסר לשלושה מברק מז'בוטינסקי ובו פקודה להישמע לעורכי-הדין. בכך הסתיים המאבק; השלושה הסכימו לשתף פעולה, והדיון בבית-המשפט הצטמצם בחקירת עדים והעלאת נימוקים משפטיים יבשים.

ב-5 ביוני ניתן פסק-הדין: ז'ורבין הוכרז בלתי שפוי בדעתו ונידון לכליאה בבית-חולים לחולי-רוח "עד שהנציב העליון יחליט לשחררו". שיין ובן-יוסף נידונו "למוות בתלייה עד שתצא נשמתם". השניים קיבלו את גזר הדין בשלווה נפשית בלתי רגילה, ובתום דברי השופט הכריזו: "תחי מלכות ישראל משתי גדות הירדן". באולם בית-המשפט, בדרך העצמאות, נכח גם צבי הדסי, איש האצ"ל מחיפה, שהיה עד לעמידתם הגאה של שיין ובן-יוסף.

בן-יוסף וז'ורבין הועברו לכלא עכו, שם הולבשו בבגדים אדומים והוכנסו לתא הנידונים למוות. 20 יום ישבו בתא זה, מחכים להחלטתו של הגנרל הייניג, מפקד הצבא בארץ, אם לאשר את גזר-הדין או להמירו במאסר עולם. יחד אתם ציפו להחלטה זו היישוב היהודי בארץ והמוני ישראל בתפוצות. בין הפונים אל השלטונות הבריטיים לחנינה היו הרבנים הראשיים, הנהלת הסוכנות היהודית, ארגונים ציוניים ומוסדות יהודיים בארץ ובעולם. אולם כל זה ללא הועיל; ביום 25 ביוני 1937 נתפרסמה הודעה רשמית לפיה אישר מפקד

הצבא יום קודם לכן את גזר-הדין נגד שלמה בן-יוסף, והמתיק את דינו של אברהם שיין למאסר עולם, בשל גילו הצעיר.

סניף האצ"ל בחיפה היה אחראי על הקשר עם השלושה שהיו עצורים בכלא עכו. מיקי דוידסון, ששלטה בשפה האנגלית, התחזתה לבת דודו של אברהם שיין וקיבלה רשות לבקרו. בהזדמנות זו ביקרה גם את שלום ז'ורבין, שנכלא באגף הבלתי שפויים של בית-הכלא. על הביקור הזה, מספרת מיקי:⁵⁰

מטרת הביקור הייתה לעודדו ולעזור לו לשמור על שפיות דעתו. הוא היה סגור בכלוב כמו חיה. המחזה היה קשה מאוד, כל המשוגעים רוכזו באולם אחד וכל משוגע הושם בכלוב נפרד, כך שכל האולם היה מלא כלובים. התחלתי לעבור מכלוב לכלוב כדי לחפש את ז'ורבין, וכל המשוגעים שראו פתאום בחורה צעירה, התחילו לצעוק אליי ושלחו ידיים מבעד לסורגים וניסו לתפוס אותי. הם אף הושיטו רגליים כדי להפילני לרצפה. הצעקות היו מזעזעות, ובאולם, שהיה בעל תקרה גבוהה, היה ההד חזק במיוחד. כשהגעתי לתאו של ז'ורבין, הייתי צריכה לצעוק כדי שיוכל לשמוע אותי בתוך כל ההמולה. בפגישה הראשונה הוא לא היה מוכן לדבר אתי, כי לא הכיר אותי ולא היה בטוח שאומנם נשלחתי על-ידי האצ"ל בחיפה. אולם לאחר מכן נוצר קשר טוב בינינו. הפגישה הייתה קשה מאוד, ולאחר שיצאתי מכותלי בית-הסוהר לא יכולתי להתאפק והקאתי, בעוד אחד השוטרים תומך בי. לאחר סיום המשפט, הועבר ז'ורבין לתא אחר והביקורים היו נוחים יותר.

האצ"ל תכנן לנסות ולהבריח את אברהם שיין מבית-הסוהר. לשם כך נשלחה מיקי דוידסון לבקר את "בן דודה" ולמסור לו עוגות שנאפו במיוחד לצורך זה ושהכילו חומר שגורם לסימפטומים של מחלה. ואכן, לאחר ששיין אכל מן העוגות, הוא הועבר לבית-החולים בחיפה ומשם ניסו להבריחו, אולם השמירה עליו הייתה חזקה מאוד והבחורים לא הצליחו להוציאו מבית-החולים.⁵¹

שלמה בן-יוסף (שלום טבצ'ניק) נולד ב-7 במאי 1913 בעיר לוצק בפולין ובגיל צעיר הצטרף לבית"ר. בספטמבר 1937 הצליח להגשים את חלום חייו

⁵⁰ מכון ז'בוטינסקי, עז/4/0

⁵¹ שם, שם.

ועלה לארץ-ישראל בעלייה בלתי לגאלית. עם הגיעו ארצה, יצא לשרת בפלוגת הגיוס של בית"ר בראש-פינה. מחשש שיגלו כי הוא בלתי לגאלי, החליף את שמו לשלמה בן-יוסף ובשם זה נכנס להיסטוריה.

שלמה בן-יוסף

מיד לאחר אישור פסק-הדין על-ידי מפקד הצבא בארץ, פנו מנהיגים רבים אל ממשלת בריטניה בבקשה לחון את בן-יוסף. הפגנות רבות נערכו ברחבי פולין, וממשלתה פנתה אל ממשלת בריטניה בבקשה לחנינה. גם בארץ נערכו הפגנות המוניות. אף בחיפה "האדומה" נערכה הפגנה המונית והושמעו קריאות: "קץ לטרור וקץ להבלגה". המפגינים פוזרו על-ידי המשטרה ושבעה מהם נאסרו. בתל-אביב ובירושלים נערכו הפגנות גדולות, תוך התנגשות עם המשטרה, בדרישה לחון את בן-יוסף.

בחמשת הימים שלאחר אישור גזר-הדין הרשו שלטונות בית-הכלא לבקר את בן-יוסף, ועשרות באו לבקרו. כולם יצאו המומים מדברי הניחומים שהרעיף עליהם. בין הבאים היה גם משה רוזנברג (מפקד האצ"ל), שבא יחד עם כמה מראשי התנועה הלאומית אל תא הנידון למוות כדי להיפרד ממנו. הם שוחחו ביניהם בידיש (בן-יוסף לא שלט היטב בשפה העברית). לפי עדותו של

רוזנברג היה בן-יוסף רגוע ושקט. בתום הביקור ליווה הסרג'נט הבריטי את רוזנברג בדרכו החוצה ואמר לו:

"אם יש לכם בחורים כמותו, מגיעה לכם מדינה עברית".

גם צבי הדסי, בלויית אריה מהולל ומיקי דוידסון, ביקרו את שלמה בן-יוסף יום לפני עלייתו לגרדום.⁵²

הוא היה לבוש בבגדים אדומים, ושוחחנו עימו מבעד לחלון קטן. הוא הרגיע אותנו באומרו כי הוא שלם עם עצמו ועם הפעולה שעשה ומקווה שאחרים ילכו בעקבותיו.

יום לפני ההוצאה לפועל של גזר-הדין, הוכרז על "יום כיפור קטן" בכל רחבי הארץ. בירושלים התפרסם כרוז מטעם הרבנות הראשית הקורא לקהל לסגור את החנויות בשעה 4 אחר-הצהריים וללכת לבתי-הכנסת להתפלל לשלמו של הנידון למוות. זמן קצר לאחר מכן הופיע כרוז שני, הפעם בחתימת הנהלת הוועד הלאומי והרבנות הראשית, נגד ביטול מלאכה והתקהלויות. מסתבר כי כאשר נודע לראשי הוועד הלאומי דבר הכרוז הראשון של הרבנות הראשית, לחצו על הרבנים הראשיים לבטל את בקשתם לסגירת החנויות, ולחתום, יחד עם הוועד הלאומי, על הכרוז השני. וכל זאת כדי למנוע את הרושם כאילו קיימת הזדהות עם הנידון למוות.

הציבור הירושלמי לא שמע לבקשת הוועד הלאומי ובשעות אחר-הצהריים נסגרו החנויות והקהל זרם לרחובות. בבתי-הכנסת נערכה תפילה מיוחדת לשלמו של בן-יוסף ולאחר התפילה יצאו המתפללים בתהלוכה, אליה הצטרף קהל רב. המשטרה הגיעה למקום ופיזרה את המתקהלים תוך שימוש בכוח רב. מן ההתנגשויות נפצעו צעירים רבים שנזקקו לעזרה רפואית.

גם בתל-אביב נאספו מאות אנשים בבתי-הכנסת לתפילת מנחה, לאמירת סליחות של "יום כיפור קטן" ותקיעות בשופר. המונים יצאו לרחובות וההתקהלויות נמשכו עד שעה מאוחרת בלילה.

⁵² צבי הדסי, עיתון "בעיר", בחיפה, 13.3.1998.

ז'בוטינסקי, ששהה אותה עת בלונדון, פנה לצירי פרלמנט ועורכי עיתונים וכן פנה לנציב העליון של אירלנד, לראשי כנסיות נוצריות ובתי-כנסת – מכולם ביקש לפעול אצל הממשלה כדי לשנות את גזר-הדין. ביום ה-28 ביוני, שנקבע כיום ההוצאה להורג, עשה ז'בוטינסקי מאמצים נואשים לחלץ את בן-יוסף מן הגרדום. בנוסף לפגישתו עם שני צירי פרלמנט מן המפלגה השמרנית, התקבל ז'בוטינסקי לפגישה עם שר המושבות מקדונלד והתנהלה ביניהם שיחה גלויה וחריפה:⁵³

מקדונלד: יש ללמד אלמנטים מפירי-סדר לקח חמור שיפחיד אותם וידעו להיות שקטים.
 ז'בוטינסקי: הם לא ייבהלו – אדרבה, העלאת בן-יוסף לגדום תעורר תגובות חריפות בנוער היהודי בארץ.
 מקדונלד: אני בטוח שהגופים הציוניים הרשמיים שולטים שליטה מלאה על הנוער. אם ינסו כמה חמומי-מוח לפרוץ את שליטתם, יתנגד להם התנגדות אפקטיבית כל היישוב ונציגותו הרשמית.

המאמצים להצלתו של בן-יוסף נמשכו כל הלילה, אולם לשווא. נוהג הוא שמרשים לנידון למוות לומר וידוי לפני רב, אולם תאריך התלייה של בן-יוסף חל בראש-חודש, שבו אין רבנים רשאים לקבל וידוי (על-פי ההלכה גם אין להוציא יהודי להורג בראש-חודש). הרבנים ביקשו דחייה של יום אחד, אולם גם בקשתם זו נדחתה.

כשאמרו לבן-יוסף ערב תלייתו שלא יוכל לומר וידוי לפני רב, מחה על כך. אבל הסוהר הסביר לו שאם יגלה התנגדות, יוליכו אותו לגרדום בכוח ואנשים יחשבו שברגע האחרון פחד. בן-יוסף קיבל עליו את הדין, אבל ביקש מן הסוהר להסביר זאת לחבריו. וכך, בבוקר ה-29 ביוני, ל" בניסן תרצ"ח, נטל את ידיו, צחצח את שיניו, והניח תפילין. לאחר התפילה קיפל את התפילין, שתה כוס תה וחיכה לקריאה. כשהגיעה השעה שמונה צעד בקומה זקופה, ובקול חזק שר את שיר בית"ר מראשיתו ועד סופו. כאשר צעד את צעדו האחרון לפני הגרדום, אמר: "יחי ז'בוטינסקי".

⁵³ שכטמן, ז'בוטינסקי ג', עמ' 252.

בן-יוסף נקבר בראש פינה על-ידי חבריו לפלוגת העבודה.
את ההלוויה תיאר עיתון "הארץ" מיום 30 ביוני 1938:

אבל כבד ודיכאון רב שררו אתמול בבוקר ובמשך כל היום בראש פינה, צפת ובכל מושבות הגליל כשנתקבלה הידיעה שהקדוש שלמה בן-יוסף הועלה לגרדום בבית-הסוהר בעכו בשעה 8 בבוקר. עם קבלת הידיעה על מותו נסגרו בצפת כל החנויות וגם התנועה שבתה. בשעה 11 לפני הצהרים הובאה גופתו של הקדוש לראש פינה והוכנסה לדירת פלוגת בית"ר. שם עטפו אותה בטלית תכלת לבן וחבריו נפרדו ממנו קבוצות קבוצות. לפי פקודת המשטרה הועברה הגופה תיכף לבית-הכנסת וכאן נאמרו תפילות לעילוי נשמתו. באותן השעות נסגרה הדרך בין טבריה לראש פינה... בצפת היה ביטול מלאכה עד הערב.

בתל-אביב נסגרו כל החנויות והמסעדות והקהל זרם לרחובות. עד השעה 11 בבוקר נמשכה תנועת האוטובוסים של "המעביר", אולם בלחץ הקהל נפסקה כל התחבורה. בערב נערכה הפגנה מאורגנת, אשר פוזרה על-ידי המשטרה, שהפעילה כוח רב. מן ההתנגשויות נפצעו עשרות מפגינים, כמה מהם פצועים קשה שנזקקו לטיפול ממושך בבית-החולים. החל משעה 7 בערב הוטל על העיר עוצר שנמשך עד 5 בבוקר.

בהודעת המפקדה הראשית של האצ"ל מס. 104 באה תגובה לתלייתו של בן-יוסף:⁵⁴

מרכז האצ"ל בארץ-ישראל. הודעת המ-דה [המפקדה] הארצית
(לאזכרה דום)

הארגון מקדש את זכר חברו, שלמה בן-יוסף, הקורבן הראשון של מלחמת השחרור העברית למולך השלטון הזר. בן-יוסף לא ידע ללחום, אבל ידע למות בהדר שבגבורה ובאמונת נצחוננו הסופי. בעיניים אמיצות ידע להביט אל המוות המתקרב...

לא מפרקתו נשברה בחבל התלייה, אלא כבלי ההכנעה. ובמדרגות הגרדום עלה אל משכן כבודם של לוחמי חרות בישראל ובעמים, אשר

⁵⁴ יצחק אלפסי, אוסף מקורות ומסמכים, א, עמ' 138.

במותם כבשו את הדרור לדורותיהם. בזה היה כוחו גדול ועל זה יתקדש
זכרו לנצח. [...]

מספר ימים לפני המועד שנקבע להוצאתו להורג של בן-יוסף, שלח ארצה
ז'בוטינסקי מברק, לפי הכתובת של המהנדס יונה קופ-תמיר (בן אחותו של
ז'בוטינסקי) בו הוא מורה לארגון להגיב בחוזקה אם אמנם ייתלה בן-יוסף:

"If final, invest heavily" MENDELSON
("אם סופי, השקיעו בעוצמה").

ז'בוטינסקי היה ער לעובדה שבן-יוסף וחבריו יצאו לפעולת נקם בערבים ללא
אישור, ובנאום שנשא בוורשה ב-12 ביולי 1937, אישר ז'בוטינסקי את
הפעולה בדיעבד: "הם (השלושה) רצו לשים קץ למצב, שבו דמו של יהודי
מותר ודמו של לא-יהודי אסור. מצב כזה אסור שיהא קיים. ואם יש צורך הרי
לאחר-מעשה אני ראש בית"ר נותן לך, בן-יוסף, ולשני חבריך פקודה לצאת
לדרך המלך ולעשות את אשר עשיתם".⁵⁵

דוד רזיאל מפקד האצ"ל

בקרב חברי מפקדת האצ"ל שררה התמרמרות נגד רוזנברג על כך שהוא
המשיך בעסקיו הפרטיים והקדיש רק חלק מזמנו לעבודת הארגון. באחת
מישיבות המפקדה הוצע למנות את דוד רזיאל לסגנו, ולאחר התייעצות עם
ד"ר אלטמן, ובהסכמתו של רוזנברג, נתקבלה ההצעה. כעבור חודשיים ימים
מינה ז'בוטינסקי את דוד רזיאל למפקד האצ"ל.

דוד רזיאל (רוזנסון) נולד ב-19 בדצמבר 1910, בפלך וילנה שבקיסרות
הרוסית. בהיותו בן שלוש עלתה משפחתו ארצה ואביו שימש כמורה לעברית
בבית-ספר יסודי בתל-אביב. בפרוץ פרעות תרפ"ט (1929), הצטרף לארגון
ההגנה בירושלים, שם למד באוניברסיטה העברית פילוסופיה ומתמטיקה. עם
הקמת האצ"ל היה מראשוני חבריו והתבלט בכישוריו הצבאיים. ב-1937 מונה
למפקד מחוז ירושלים וכעבור שנה, ב-1938, מונה למפקד הארגון. ב-17

⁵⁵ דוד ניב, מערכות האצ"ל, ב, עמ' 72.

במאי 1941 יצא עם שלושה מחבריו לפעילות מיוחדת בעירא בשירות הצבא הבריטי. למחרת היום נהרג מהפצצה של מטוס גרמני (ראה להלן).

דוד רזיאל

לאחר שקיבל רזיאל את המינוי מז'בוטינסקי, כינס את המפקדה לישיבה ראשונה בראשותו. באותה ישיבה הציע שמעמדו יהיה "ראשון בין שווים" ובזאת ביטל את התואר "ראש המפקדה". חברי המפקדה היו: חנוך קלעי (סגנו של רזיאל ומפקד מחוז ירושלים), אהרון חייכמן (מפקד מחוז תל-אביב) ואברהם שטרן (שהיה ממונה על התעמולה וקשרי החוץ).

הארץ כולה חולקה לחמישה מחוזות: מחוז ירושלים (בפיקודו של חנוך קלעי); מחוז תל-אביב (בפיקודו של אהרון חייכמן); מחוז חיפה (בפיקודו של בנימין זרעוני); מחוז הגליל (בפיקודו של משה מולדבסקי, שבחר בראש-פינה למקום מושבו); ומחוז המושבות, שהיה נתון לפיקודו של משה חסון.

בנימין זרעוני נולד ב-27 ביולי 1914 בפולין ועלה ארצה עם משפחתו בשנת 1925. בגיל 15 הצטרף לבית"ר וכעבור שנה השתתף בהפגנה הראשונה של "ברית הבריונים" נגד סגן שר המושבות הבריטי אדמונד שילס ונכלא בבית הסוהר ביפו.⁵⁶ בשנת 1931 הצטרף לאצ"ל, ועם פרוץ הפרעות,

⁵⁶ על ההפגנה, ראה אצל יהודה לפידות, לידתה של מחתרת, עמוד 19.

השתתף בפעולות תגמול נגד הפורעים הערבים. בין היתר, פיקד על קורס "סגנים" מרכזי של הארגון. בשנת 1938, נתמנה כאמור למפקד מחוז חיפה וכעבור שנה, כאשר היה חשש שהבולשת הבריטית בעקבותיו, הועבר לירושלים בתפקיד מפקד המחוז. בירושלים נאסר ולאחר שעונה במהלך החקירה – נמלט מבית-הסוהר והועבר לתל-אביב. לאחר מאסר המפקדה הראשית, ב-31 באוגוסט 1939, נתמנה לראש המפקדה החדשה. בשעת הפילוג של אברהם שטרן ("יאיר") (ראה להלן), הצטרף ללח"י, וכעבור זמן קצר פרש מכל פעילות. בפברואר 1942 נעצר בידי הבריטים ונכלא, תחילה בארץ ולאחר מכן הועבר למחנה המעצר באפריקה, שם השתתף במספר בריחות מן המחנה. ב-12 ביולי 1948, לאחר צאת הבריטים את הארץ, שב עם אחרוני הגולים למדינת ישראל.

יוסף ברושי נתמנה לסגן מפקד המחוז, ועל תפקודו כתב בנימין זרעוני:⁵⁷ יוסף היה קר מזג ושתקן מטבעו. כשקיבל פקודה כלשהי, ביצע אותה ככתבה וכלשונה, מבלי לסטות ימינה או שמאלה. במשך הזמן למדתי להכיר את ערכו הרב והוקרתיו מאוד. אישתו, רחל כהן, הייתה תימניה קטנה וחיננית, בעלת שתי עיניים שחורות שבערה בהן אש תמיד. גם היא הייתה מפקדת בארגון, והשניים היו יסוד מוצק של המחוז, עליהם אפשר היה לבנות הרבה.

בנימין זרעוני

⁵⁷ בנימין זרעוני, גאון ונדיב ואכזר, עמוד 55.

בסוף שנת 1938 נאסרה רחל ושחררה לאחר שישה חודשי מעצר. לאחר הפילוג של אברהם שטרן ("יאיר"), עבר יוסף ללח"י, נאסר בידי המשטרה הבריטית והיה עצור במשך 7 שנים, תחילה בארץ ולאחר מכן בגלות אפריקה. הייתה זו תקופה קשה מאוד לרחל, שנשארה עם תינוק, ללא עזרה וללא תמיכה.

כדי להגדיל את צוות המפקדים בחיפה, ערך זרעוני קורס "סגנים", הראשון מסוגו בעיר, ואף עמד בראשו. סגנו היה עוזי ילין, סטודנט בטכניון. בקורס השתתפו: צבי הדסי, אריה מהולל, מאיר כהן, יוסף חכים (אחיו של אליהו חכים שעלה לגרדום בקהיר לאחר ההתנקשות בלורד מוין), יעקב סובול, ד"ר שמואל צדיק, אברהם רוזנטל, יעקב גולדברג ואליעזר סטול. לאחר סיום הקורס, בחן דוד רזיאל את החניכים והעניק להם את התואר "סגן" (מפקד כיתה).

לאחר עלייתו של שלמה בן-יוסף לגרדום, הגיעו הכנות התגובה של האצ"ל לשיאן. מברק הפקודה של ז'בוטינסקי "אם סופי, השקיעו בעוצמה", הגיע ארצה בימים בהם חלה עלייה משמעותית של הרג יהודים בידי הכנופיות הערביות. בחודשים יוני-יולי 1938 נהרגו ברחבי הארץ 82 יהודים, והתגובה לא בוששה לבוא.

ב-4 ביולי 1938 פתח האצ"ל במתקפה רבת עוצמה במקומות שונים בארץ. בערים המעורבות (ירושלים, יפו וחיפה) הוחרדו השכונות הערביות מרעם יריות והתפוצצויות והערבים תושבי הספר הוכו בתדהמה. "בחיפה הוטמנו שני מוקשים אוטומטיים בשוק הירקות של העיר התחתית. הם הורדו לשוק ב-6 ביולי בידי משה, שהתחפש לסבל ערבי, והוצבו בשני מקומות מרוחקים זה מזה. המוקשים תוזמנו להתפוצץ בהפרש של חמש דקות בלבד זה מזה, והתוצאה הייתה 42 הרוגים ו-90 פצועים."⁵⁸

ב-25 ביולי 1938 התפוצץ מוקש נוסף באותו שוק ירקות בחיפה ולפי ההודעה הרשמית של הממשלה, נהרגו 35 ערבים ו-70 נפצעו.

בפעולת הסחה להטמנת המוקש בשוק הירקות, יצאה חולייה בת שני אנשים, אליהו רפפורט וצבי הדסי, למארב בשכונת הרצליה בהדר-הכרמל. הם היו אמורים לפגוע בערבי בסמוך לבניין בלתי גמור, והנה נקרה בדרכם אדם שחבש תרבוש לראשו ומאחר שחשבוהו לערבי, ירו בו ופצעוהו קשה. השניים נמלטו מן המקום בריצה. רפפורט מסר את אקדחו להדסי וזה העבירו

⁵⁸ שם, עמוד 61.

לחברת הארגון שחיכתה בקרבת מקום. גפיר יהודי נקרה בדרכו של הדסי ובאיומי רובה עצר את מנוסתו. הדסי הוקף באנשים שחשדו בו שהוא ערבי שפגע ביהודי. רק לאחר שחזר על "קריאת שמע", עזבוהו לנפשו. רפפורט, שרץ לכיוון אחר, נפל ונפגע. עוברים ושבים התנפלו על רפפורט, ופעילי ההגנה שהגיעו למקום לקחו את הצעיר במכוניתם אל מקום מחבוא, שם הודיעו לו כי האיש שחבש תרבוש לראשו היה יהודי, שמת מפצעיו. לאחר שערכו חיפוש בביתו, חקרו אותו למעשיו באותו בוקר וביקשו לדעת מי היו מפקדיו. החוקרים איימו על רפפורט שבאם לא ישתף איתם פעולה – יסגירוהו לבולשת הבריטית.

כשנודע דבר חטיפתו של רפפורט, החליטה המפקדה הראשית של האצ"ל לעצור את אחד ממפקדי ההגנה ולהחזיק בו כבן-ערובה עד לשחרורו של אליהו רפפורט. ואכן ב-1 באוגוסט נחטף בתל-אביב זכריה קיקיון, ממפקדי ההגנה בעיר, ובהמשך לחטיפה נמסרה הודעה להגנה כי שחרורו מותנה בשחרור אליהו רפפורט. קיקיון הוחזק בבית באזור פתח-תקוה בתנאים נוחים, והוסבר לו כי חטיפתו נועדה לשחרר את רפפורט. קיקיון אף הורשה לשלוח מכתבים להוריו, וחלק מן המכתבים פורסמו לאחר מכן בעיתונות היומית. בינתיים הסגירה ההגנה את רפפורט לבולשת הבריטית, ולאצ"ל לא נותר אלא לשחרר את קיקיון.

צבי הדסי, שנאלץ לעזוב את חיפה, מצא מקלט בהרצליה. הוא ביקש להשתתף בחטיפה שנועדה לשחרר את רפפורט ואכן הוא שותף בשמירה על קיקיון.

את החקירה הראשונה עבר רפפורט במשטרת בת-גלים ולאחר מכן הועבר לבית-הסוהר המרכזי בירושלים, שם הוכנס לצינוק. החקירה התרכזה בהטמנת הפצצה הגדולה בשוק הערבי בחיפה וכן במסירת שמות של מפקדים באצ"ל. החקירות היו מלוות בעינויים קשים: מכות ובעיטות, הרעבה ושליטת שינה. לאחר ימים של חקירות, הוחזר רפפורט לחיפה. מאחר ולא היו נגדו כל הוכחות, אי אפשר היה להעמידו למשפט ולהאשימו ברצח או בהחזקת נשק חם. הוא נידון למעצר אדמיניסטרטיבי של שנה בכלא עכו.

רפפורט אומנם ניצל מעמוד התלייה, אולם העינויים ותנאי המעצר הקשים גרמו להידרדרות במצב בריאותו. מעכו נשלח למחנה המעצר בצריפין ובמזרע וכעבור שנתיים שוחרר. הוא המשיך בפעילות מחתרית בשורות לח"י, נעצר

שוב והיה בין 251 עצירים שנשלחו, באוקטובר 1944, לגלות באריתריאה שבאפריקה. כעבור שנתיים, כאשר חלה הרעה במצב בריאותו, שוחרר והוחזר ארצה. הוא נפטר בשנת 1947 בחיפה. אליהו רפפורט היה איש האצ"ל הראשון שההגנה חטפה ולאחר מכן הסגירה לבולשת הבריטית. לאחר החטיפה של רפפורט, פרסם האצ"ל כרוז בו נאמר, בין היתר:⁵⁹

[...] מפא"י מנסה, על-ידי שורה של פרובוקציות, להכניס את היישוב לתוך האסון האיום של מלחמת אזרחים בין יהודים. [...] המחנה הלאומי לא ייתן את ידו ולא יענה לפרובוקציה זו. שום יד של צעיר לאומי לא תתרומם נגד יהודי, יהיה אשר יהיה. כל מאמצינו קודש למלחמה באויבים החיצוניים [...]

באותם ימים שימש ישראל פריצקר ראש מחלקת המודיעין של האצ"ל בחיפה. באחת הפגישות סיפר לזרעוני כי סטודנט אחד שהצטרף לאחרונה לארגון, התוודה בפני חברו כי נתבקש על-ידי ההגנה למסור מידע על הנעשה באצ"ל. בשיחה עם פריצקר חזר הסטודנט על סיפורו והודיע כי מאחר והשתכנע בצדקת דרכו של האצ"ל, הוא מבקש לכפר על מעשיו והביע נכונות להפוך לסוכן כפול. כעבור זמן לא רב, נתבקש הסטודנט להעביר למפעיליו בהגנה את הידיעה שקצין-המבצעים של האצ"ל בחיפה הוא יוצא הצבא האוסטרי שהגיע ארצה בעלייה בלתי לגאלית ושמו הַנְס זִילְבֶּרְגֶּבֶה, שם שזרעוני בדה מלבו. לא עבר זמן רב עד שהבולשת הבריטית החלה בחיפושים אחר אותו זילברגבה.⁶⁰ כאמור, היה אליהו רביד האחראי על מחסני הנשק בחיפה, ואשתו מרים הייתה אף היא חברת אצ"ל פעילה. השניים הכירו עוד בבית"ר ריגה (לטביה). מרים עלתה ארצה בשנת 1933 וכעבור שנה הצטרף אליה אליהו, שלאחר נדודים רבים הגיע לבירות ומשם "הבריח" את הגבול והצטרף לפלוגת העבודה של בית"ר בראש-פינה. הם נישאו בשנת 1935 ברמת-גן, שם הצטרפו לאצ"ל, וכעבור שנתיים נולד בנם הבכור יצחק. בשנת 1936 עברו לחיפה, ולמרות שהיו מטופלים בתינוק, המשיכו בפעילות מחתרית אינטנסיבית, וביתם שימש

⁵⁹ מכון ז'בוטינסקי, 1/13/4. ראה גם אצל אלפסי, א, עמוד 273.

⁶⁰ בנימין זרעוני, גאון ונדיב ואכזר, עמוד 63.

מקום מפגש חם לחברי האצ"ל. מרים הייתה ערה לסכנת המאסר, שעלול היה להשאיר את הילד ללא טיפולה המסור של אמו, אולם גישה הייתה כי:⁶¹

אסור לחשוב ככה ולהפסיק את הפעילות בגלל הילד. הייתי בטוחה שהחברים ידאגו לו. ובכלל, אילו היינו חושבים על אשר עלול לקרות לנו כתוצאה מהפעילות בארגון – לא היינו עושים דבר.

מרים נשלחה לחודש ימים לקורס "סגנים" שהתקיים בקלמניה (שליד כפר-סבא). בתקופה זו טיפלה חמותה בתינוק. לאחר הקורס נתמנתה מרים למפקדת הבנות בחיפה.

אליהו רביד וסגנו ישעיהו צימרמן עבדו עבודה פיסית קשה כדי לחפור מחסנים מתחת למרצפות בבתים שונים. מלבד תפקידם באספקת נשק לפעולות, היה עליהם להוציא מדי ערב נשק לאימוני הקבוצות השונות, ולשוב ולאחסנו לאחר האימונים.⁶² בשנת 1940, לאחר הפילוג של אברהם שטרן ("יאיר"), הצטרף אליהו רביד למחנהו של "יאיר". משפחת רביד עברה לתל-אביב, מאחר והמשטרה עלתה על עקבותיה בחיפה. כעבור זמן התאכזבו מ"יאיר" וחזרו לפעילות באצ"ל. בזמן "הסזון" (ראה להלן) היה אליהו רביד אחד החטופים הראשונים. הוא הועבר למערה בקיבוץ משמר-העמק ונחקר ארוכות. הוא נשאל על מקום מחסני הנשק וכן על שמות הפעילים בארגון. בדו"ח הש"י (שירות הידיעות של ההגנה) על חקירתו של אליהו רביד נאמר, בין היתר:⁶³

איני יכול להגיד מה היה תפקידי. אסור לי לספר, כי אם אספר, לא אוכל אחרי כן להרים ראש... איני מוכן למסור פרטים על כמות הנשק כי זו תהיה בגידה... התנועה שלי מאמינה בכוח מוסרי ואיני מוכן לאכזב אותה. מוטב שיהרגו אותי מאשר למסור סודות...

בתחילת שנת 1939 החליטה הממשלה הבריטית להיכנע לטרור הערבי ולצמצם את עליית היהודים לארץ-ישראל. בתגובה החליטה מפקדת האצ"ל להגביר את הפעולות נגד הערבים וזאת כדי ליצור לחץ על ממשלת בריטניה לשנות את מדיניותה הפרו-ערבית.

⁶¹ ראיון המחבר עם מרים רביד.

⁶² בנימין זרעוני, גאון ונדיב ואכזר, עמוד 55.

⁶³ ארכיון תולדות ההגנה, 112/1117.

אירועי ה-27 בפברואר 1939

ב-27 בפברואר בשעות הבוקר המוקדמות נשמע פיצוץ אדיר שזיעזע את שכונותיה המזרחיות של חיפה.

היו אלה הדי התפוצצות של שני מוקשים בעיר התחתית שהניחו שני בחורים, האחד בן שבע-עשרה ואחיו המבוגר ממנו. מוקש אחד התפוצץ בשוק הערבי, שכבר שימש פעמיים קודם לכן מטרה נוחה, והאחר – בתחנת הרכבת המזרחית. לשני הבחורים, ילידי ירושלים, הייתה הערבית שפת אָם, ומוצא משפחתם מאיספהן שבאירן תרם לגון פניהם הכהה. שניהם היו מחופשים לסבלים ואי אפשר היה להבחין בהם שאינם ערבים. האחד קיבל פקודה לסגת לכיוון הקריות ולעלות להדר הכרמל, ואילו הצעיר היה אמור לסגת מתחנת הרכבת לאורך החוף ומשם לעלות להדר הכרמל. את הצעיר – יעקב [סיקא אהרוני] – קיבלנו בנקודת המפגש, ואילו הבוגר [יוסף] לא הגיע.⁶⁴

על חטיפתו של יוסף אהרוני, מספר זרעוני:

"לאחר הנחת המוקש בשוק הערבי בעיר התחתית התבלבלתי," סיפר האח המבוגר. "השוק היה מלא ערבים, ידעתי שעוד מעט יתפוצץ המוקש והתחלתי לרוץ". בקרבת מקום עמדו נוטרים, שהוצבו שם כדי לשמור על השוק. הם עצרו את הבחור ושאלו אותו לפרש ריצתו. בינתיים התפוצץ המוקש והנוטרים החליטו להעביר את הבחור לידי ההגנה לחקירה נוספת.

ממשיך ומספר החטוף (יוסף אהרוני):

"הכניסו אותי למכונת והובילו אותי לחדר על הר הכרמל. הייתי שם זמן מה, עד שבאו שני אנשים לבושי חאקי והתחילו לחקור אותי. הם שאלו מי המפקד, איך שתלתי את המוקש, איך הורכב, מה הייתה התכולה ועוד. כשלא ענית, התחילו להרביץ לי ואחר איימו עלי שימסרוני לבולשת הבריטית והם יתלו אותי לאחר משפט. עבר עוד כמה זמן, ואז נכנס מישהו ולחש לאחד החוקרים על האוזן, וזה אמר לי כי מאחר ולא נשברתי בחקירה, הוחלט לשחרר אותי. הם רחצו את פני, סרקו את

⁶⁴ זרעוני, גאון ונדיב ואכזר, עמ' 70.

שערות ראשי, קשרו את עיני והעבירו אותי במכונית להדר הכרמל, שם שחררו אותי".⁶⁵

הסיבה לשחרור החטוף נעוצה בשיחה שקיים זרעוני מיד לאחר החטיפה עם יעקב דוסטובסקי (דורי), מפקד ההגנה בחיפה. זרעוני איים שאם החטוף לא ישוחרר, יפעלו אנשי האצ"ל בחיפה בחומרה רבה נגד מפקדים בהגנה.⁶⁶

בירושלים נערכו מספר התקפות, שכללו יריות על אוטובוסים ערביים, וערבי אחד נהרג בשכונת מחנה יהודה. באותו בוקר הוטלה פצצה בשוק הירקות ברחוב דוד בעיר העתיקה: 3 ערבים נהרגו ו-6 נפצעו, 4 מהם קשה. למחרת היום גילה משמר של שוטרים בריטים בעיר העתיקה בירושלים פצצת שעון מוטמנת באחד מאשנבי האוורור של גג השוק ברחוב המלך דוד. גם בתל-אביב הותקפו ערבים ו-3 מהם נהרגו ביריות. כן הוטמנו מוקשים במקומות שונים בארץ ונגרמו אבדות לערבים.

התקפות "היום השחור" עוררו הדים נרחבים לא רק בקרב הערבים, אלא גם בחוגים מדיניים בבירה הבריטית. וכך כתב ז'בוטינסקי לרזיאל, ב-16 במרס 1939, לאחר ביצוע הפעולות:

אדוני הנכבד,
הנני מתכבד להודיע לאדוני כי המאורע שקרה כעין תשובה על הפגנות ה"ניצחון" של שונאי המדינה העברית, עשה רושם כביר וחיובי על כל החוגים בלי יוצא מן הכלל – הן היהודים והן הנוצרים – השפיע השפעה מכרעת על מהלך העניינים, ושם גבולות לכיוון האנטי-ציוני בחוגי הממשלה.⁶⁷

במכתב תשובה שמסר שליח לז'בוטינסקי ב-28 במרס כותב רזיאל:

[...] אין מלים בפי להביע את שמחתנו על הודעת אדוני בדבר ההד וההשפעה שהיו בחו"ל לפעולות בארץ. במידה מרובה כבר קיבלנו בזה שילומים על המצוקה והתלאות האופפות אותנו כיום ועל העיניניים

⁶⁵ שם, עמ' 72.

⁶⁶ שם, שם.

⁶⁷ הכד, תיק מס. 15, מצוטט אצל אלפסי, א, עמ' 60.

שאנשינו סובלים מידי הסרדיוטות ⁶⁸ (פרטים יוכל אדוני לקבל בעל פה מאת המוכ"ז) ... ⁶⁹

מעניין לקרוא את ההערכה של הבולשת הבריטית לאירועי ה-27 בפברואר 1939: ⁷⁰

מן הראוי לציין כי בעיתונות העברית וכן בהצהרות הרשמיות של הגופים היהודיים לא נשמע גינוי של ממש לפעולות התגובה של ה-27 בפברואר. נראה שההבלגה, שהייתה המדיניות הרשמית של המוסדות הלאומיים במשך כל ימי הפרעות, לא קיימת יותר... ממקורות שונים, כולל חברים בכירים בארגון ההגנה, ניתן להסיק שפעולות הזוועה האחרונות נעשו אמנם על ידי האצ"ל, אולם יש לצפות שיזכו לתמיכה אקטיבית מצד ההגנה... אירועים הדומים לאלה שקרו ב-27 בפברואר צפויים לקרות שוב... ההבדל העיקרי בין פעולות התגובה שקרו בשנה האחרונה לבין אלה הצפויים עתה הוא ביחס היישוב אליהם. בעוד שבעבר הפעולות האלה גונו על-ידי המוסדות הלאומיים, הרי שכיום הם זוכים לתמיכה רחבה בציבור ובמיוחד בקרב ארגון ההגנה... ⁷¹

אמנם פעולות האצ"ל הפרו את שמחת הערבים, אבל לא שינו את המדיניות הבריטית לגבי ארץ-ישראל.

"הספר הלבן" או "מסמך פרלמנטרי 6019"

ב-17 במאי 1939, פירסמה הממשלה הבריטית "מסמך פרלמנטרי 6019" הידוע בשם "הספר הלבן". במסמך זה קובעת הממשלה הבריטית את היעד המדיני לגבי ארץ-ישראל, לפיו: ⁷²

⁶⁸ סרדיוט - שר צבא של היוונים או הרומאים, ובהשאלה, כינוי לקצין קשוח, חייל או שוטר רשע.

⁶⁹ אלפסי, א, עמ' 64.

⁷⁰ ארכיון ההגנה, הבולשת הבריטית תיק 50/2/G/S

⁷¹ את"ה, 47/78.

The Avalon Project at Yale Law School ⁷²

שאיפת ממשלת הוד מלכותו היא הקמת מדינה פלשתינית עצמאית תוך עשר שנים, שתעמוד בקשרי אמנה עם הממלכה המאוחדת, שיהא בהם כדי לספק באופן המניח את הדעת את הצרכים המסחריים והאסטרטגיים של שתי הארצות בעתיד.

כדי להבטיח את אופייה הערבי של המדינה הפלשתינית, תוגבל העלייה באופן שמספר היהודים בארץ-ישראל לא יעלה על שליש מכלל האוכלוסייה. תוך חמש שנים תותר עלייתם של 75,000 יהודים "אם ירשה זאת כושר הקליטה הכלכלי", ועם תום תקופה זו "לא תורשה כל עלייה נוספת, אלא אם כן יהיו ערביי ארץ-ישראל נכונים להשלים עימה". נוסף להגבלת העלייה, מטיל המסמך גם גזרות באשר לרכישת קרקעות על-ידי יהודים ברוב חלקי הארץ:

אין עתה באזורים מסוימים מקום להעברות נוספות של קרקע ערבית, ואילו באזורים אחרים יש הכרח להגביל העברות קרקע כאלה, כדי שעובדי-האדמה הערבים יוכלו לקיים בידיהם את רמת חייהם הנוכחית וכדי שלא תיווצר אוכלוסייה ערבית גדולה של מחוסרי קרקע.

הערבים דחו את "הספר הלבן" בטענה שהוא בלתי-מספיק, ופתחו במסע נרחב של אלימות נגד היישוב היהודי בארץ. ז'בוטינסקי היה נחוש בדעתו שיש לפעול נגד הערבים, גם אם הדבר מביא לפגיעה בחפים מפשע. על הבעיה המוסרית במלחמה זו כתב ז'בוטינסקי:⁷³

כל אחד מאתנו היה רוצה, שבמקרה שהכרח הוא להגיב, שתהיה זו הגבה ישירה נגד מרצחים. אולם אם תעז יחידה עברית לרדוף אחר כנופיה ערבית, יאסרו את חבריה, יפרקו מהם את הנשק ויעמידו אותם למשפט – ורבים מהם אף יועלו לגרדום. הבחירה אינה בין תגובה נגד המרצחים או נגד הציבור העוין בכלל: הבחירה היא בין שתי האפשרויות המעשיות – או תגובה נגד הציבור העוין בכללו, או אי-הגבה כוללת.

⁷³ שמואל כץ, ז'בו, עמוד 1122-1123

[...] כאשר מדובר במלחמה, אין מציגים שאלות מה "עדיף" – כן לירות או לא לירות. השאלה היחידה, שמותר להציג במקרים כאלה היא הפוכה; מה "גרוע" יותר, להישחט ולהשתעבד ללא התנגדות, או להתנגד בכל האמצעים, אף האכזריים ביותר, מכיוון ש"עדיף" אינו קיים במקרה זה. כל הקשור במלחמה הוא "רע", ו"טוב" אינו קיים בכלל. עת יורה אתה לעבר חיילים זרים – אל תשקר לעצמך ואל תדמה בנפשך, שהנך יורה ב"אשמים".

[...] אילו היינו מתחילים לחשב מה עדיף, הרי החשבון הוא פשוט מאוד; ברצונך להיות "טוב", אנא, תרשה שיהרגו אותך ותוותר על הכול, אשר את ההגנה עליו שמת לך למטרה: בית, ארץ, חירות, תקווה ...

מעצרו של דוד רזיאל

ביום שישי, 19 במאי 1939, היה רזיאל בדרכו מתל-אביב לחיפה לפגישה שנועדה לו עם פנחס רוטנברג (מראשי היישוב). באותם ימים הציבו הבריטים מחסומים בדרכים, על-כן החליט רזיאל להשתמש בתחבורה אווירית. ב"שדה דב" שליד תל-אביב הוא עלה על מטוס שאמור היה להטיסו לחיפה. המטוס סטה מדרכו, ונסע לשדה התעופה לוד לחניית ביניים. כל הנוסעים ירדו מן המטוס והוכנסו לאולם ההמתנה, שם נתבקשו, כמקובל, להציג תעודה מזהה. כעבור כמה דקות, הופיעו שוטרים בריטים ועצרו את דוד רזיאל.

עם מעצרו של רזיאל, נתמנה חנוך קלעי, ממלא מקומו, לראש המפקדה. אברהם שטרן, ששהה אותה עת בפולין, נקרא חזרה ארצה והועמד בראש מחלקת ההסברה. יתר חברי המפקדה המשיכו לכהן בתפקידם ללא שינוי. בישיבה הראשונה של המפקדה בראשותו של קלעי, הוחלט לפתוח בחזית שנייה נגד השלטון הבריטי בארץ בתגובה לפרסום ה"ספר הלבן". לפי הנוהג שהיה קיים באצ"ל, לא קוימו התייעצויות עם המפקד שהיה נתון במעצר, ורזיאל לא שותף בהחלטות המפקדה הראשית.

הפעולות הראשונות נגד השלטון הבריטי בארץ נעשו בירושלים. ב-2 ביוני 1939 פוצצו לוחמי האצ"ל שלושה צמתים של קווי טלפון. קרוב ל-1750 טלפונים נותקו, ביניהם גם טלפונים ששימשו את הצבא והמשטרה. באותו יום גם התפוצץ מוקש ליד חומת העיר העתיקה וגרם למותם של חמישה ערבים

ולפצועים רבים. בעקבות הפעולות בירושלים, פוצצו גם בתל-אביב צמתי טלפון וכן הותקף קו הרכבת המקשר את תל-אביב עם לוד. בחיפה פקדו לוחמי האצ"ל ב-20 ביוני את שוק הירקות בחלק הערבי של העיר. אותו יום פוצצה יחידה אחרת של האצ"ל שני תאי טלפון ציבוריים ברחוב הרצל, בהדר הכרמל, ובערב פוצץ צומת הטלפונים הראשי בעיר. כעבור שלושה ימים התפוצצו 2 מוקשים מתחת רכבת שנסעה מחיפה לעכו. את אשר אירע, מתאר עיתון "הארץ" מיום 30.6.1939:

מוקשים תחת הרכבת עכו-חיפה לא נפגע איש

אתמול בבוקר, בשעה 6:15, התפוצץ מוקש מתחת רכבת נוסעים, שנסעה מעכו לחיפה והובילה פועלים לבתי המלאכה של הרכבת, למפעלי הנפט העיראקי ולבתי הזיקוק. הדבר קרה בעמק זבולון בין קריית חיים ובתי המלאכה של הרכבת. בהתפוצצות נהרס חלק מן המסילה, קטר ושלושה קרונות ירדו מן הפסים וניזוקו במקצת, אולם לא נפגע איש מן בנוסעים, שרובם היו ערבים ומקצתם יהודים. קול הנפץ נשמע בכל הקריות של עמק זבולון. המשטרה חשה למקום, ובשעת החקירה מצאה במרחק מה מן הרכבת מוקש נוסף שלא התפוצץ.

לאחר פעולות אלה הוחלט במפקדה הראשית שעל זרעוני לעזוב את חיפה, והוא נתמנה מפקד מחוז ירושלים. את מקומו כמפקד מחוז חיפה מילא זמן קצר דב רובינשטיין ולאחר מכן – אליהו כץ, שנשאר בתפקידו עד לפילוג של "יאיר" ביוני 1940.

בסוף יולי 1939 נעצרו בחיפה, לפי התקנות לשעת חירום, אהרון ברטלר (אחותו אלה ברטלר-רעיוני הייתה ציירת וקרובה לאצ"ל), אליהו רפפורט ואליהו שפאק. כן נעצרו ברחבי הארץ חשודים נוספים, ביניהם מיכאל שושני, צבי הדסי ואריה מהולל.

הפילוג של "יאיר"⁷⁴

ב-31 באוגוסט 1939 התכנסה מפקדת האצ"ל לישיבה מיוחדת בתל-אביב. בעיצומה של הישיבה נשמעו דפיקות בדלת ולתוך החדר פרצו בלשים ושוטרים. כל חברי המפקדה נעצרו (חנוך קלעי, אברהם שטרן ואהרון חייכמן. כן נעצרו חיים לובינסקי וישקה אליאב שלא נמנו עם המפקדה). העצורים הועברו תחילה לתחנת המשטרה ביפו ולאחר מכן – לבית-הסוהר המרכזי בירושלים. הם היו מנותקים מן העולם החיצון ולא ידעו כי למחרת מעצרום פרצה מלחמת-העולם השנייה, עם פלישת צבאות גרמניה לפולין.

רזיאל ראה בהיטלר, שחתר להשמדת היהודים, את האויב מספר אחת של עם-ישראל, ולכן החליט שיש לשתף פעולה עם הבריטים נגד האויב המשותף. עם פרוץ המלחמה כתב רזיאל ממקום מעצרו בצריפין מכתב אל מפקד הצבא הבריטי בארץ ואל מזכיר הממשלה והמפקד הכללי של המשטרה. במכתב הודיע רזיאל על נכונותו להפוגה והציע את עזרתו לבעלות-הברית במלחמתן בנאצים. במקביל, שלח רזיאל הוראה לבנימין זרעוני, שנתמנה מפקד הארגון לאחר מאסרו של קלעי, על פיה עליו לפרסם כרוז ובו הודעה על הפסקת פעולות האצ"ל. בעקבות פנייתו זו של רזיאל, הפיץ זרעוני ב-11 בספטמבר כרוז, שנאמר בו, בין השאר:⁷⁵

[...] כדי לא להפריע למהלך המלחמה נגד גרמניה וכדי להקדיש מקסימום של כוחות לעזרת אנגליה ובעלי בריתה, מחליט הארגון הצבאי הלאומי על הפסקת פעולותיו התוקפניות בארץ-ישראל, העלולות לפגוע בממשלה האנגלית ולסייע במידה כלשהי בידי אויבו הגדול ביותר של העם העברי בעולם – הנאציזם הגרמני ...

הכרוז מסתיים בהבעת האמונה שהמלחמה תיתן "לעם המעונה את הפיצוי האחד והיחיד המגיע לו – הקמת עצמאותו הממלכתית בגבולות ההיסטוריים של המולדת המשוחררת".

⁷⁴ פרטים על הפילוג, ראה אצל יהודה לפידות: לידתה של מחתרת, עמוד 246.

⁷⁵ יצחק אלפסי, אוסף מקורות ומסמכים, א, עמוד 354.

חברי המפקדה, שהועברו בינתיים מבית-הסוהר המרכזי בירושלים למחנה המעצר בצריפין, לא היו תמימי דעים עם רזיאל באשר למדיניותו ובמיוחד הביעו תמיהה על כי לא הציב תנאי כלשהו בתמורה לשיתוף הפעולה עם הבריטים. כן הייתה אי שביעות רצון מהתקרבותו היתרה לראשי המפלגה הרוויזיוניסטית, שאף הם היו עצורים בצריפין.

באמצע אוקטובר 1939, הובא רזיאל לירושלים לפגישה, בה השתתפו ראש הבולשת הבריטית (ג'יילס), סגן מזכיר הממשלה וכן פנחס רוטנברג (ששימש אותה עת כיושב ראש הוועד הלאומי). רזיאל חזר על הצהרתו, שעקב מצב החירום החליט הארגון להפסיק את כל הפעילות המלחמתית והעלה את הצעותיו לשיתוף פעולה עם הבריטים במלחמתם נגד הגרמנים. כן דרש לשחרר את כל חברי הארגון שהיו עצורים בידי הבריטים. למחרת היום שוחרר רזיאל מן המעצר והוטל עליו להתייצב אחת לשבוע במשרדו של ג'יילס בירושלים. עברו כשמונה חודשים מיום שחרורו של רזיאל, עד ששוחררו גם חבריו מן המעצר. מיד לאחר השחרור התקיימה בתל-אביב ישיבה של המפקדה, שהייתה סוערת מאוד. עיקר הוויכוח התנהל בין אברהם שטרן ("יאיר") לבין דוד רזיאל. המחלוקת ביניהם נסבה סביב שתי סוגיות עיקריות: האחת – שאלת מרות המפלגה. שטרן וחבריו טענו כי על הארגון להשתחרר מתלותו במפלגה הרוויזיוניסטית ולהחליט בעצמו על דרכו המדינית. לדעתם, ראשי התנועה הרוויזיוניסטית, בהיותם לגאליים וגלויים לשלטונות, מערערים את הקונספירציה (הסודיות) ומונעים את התפתחות המלחמה בשלטון הבריטי מתוך דאגתם לקיום המפלגה. לעומתם טען רזיאל כי המפלגה היא העורף הציבורי, ממנו שואבת המחתרת תמיכה מוסרית וכספית והיא משמשת מאגר לגיוס לוחמים להרחבת השורות. לדעת רזיאל, מנהיגי התנועה ובראשם זאב ז'בוטינסקי, מתווים את הדרך הפוליטית ועל האצ"ל לקבל את מרותם.

הסוגיה השנייה הייתה – שאלת הפסקת המלחמה בבריטים. שטרן טען, כי אין להפסיק את המלחמה בבריטים, אפילו הם נמצאים במצב מלחמה עם גרמניה. לדעתו, כל עוד הבריטים שולטים בארצנו, הם האויב מספר אחת שלנו ויש להילחם בהם עד לסילוקם מן הארץ. רזיאל טען לעומתו, כי הגרמנים הם האויב מספר אחת של עם ישראל, ואין להקשות על הבריטים כל עוד הם נלחמים בהיטלר. בעניין זה היה רזיאל תמים דעים עם ז'בוטינסקי, אשר למרות מדיניות ה"ספר הלבן", ראה בבריטים בני-ברית במלחמה בגרמניה.

לשתי בעיות אלה יש להוסיף גם בעיות אישיות של אופי וסגנון, המוסיפות במקרים כאלה שמן על המדורה.

הפילוג היה בלתי נמנע, וב-17 ביולי 1940 פרש אברהם שטרן וייסד את ארגונו שנקרא בתחילה "הארגון הצבאי הלאומי בישראל" (לעומת "הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל" שבראשו עמד דוד רזיאל). מאוחר יותר הפך ארגונו של שטרן ל"לוחמי חירות ישראל" (לח"י). הפילוג השחית כל חלקה טובה בארגון והיה מלווה בהאשמות הדדיות. מפקדים וטוראים רבים פרשו מכל פעילות והמחתרת נחשפה לעיני ההגנה והבולשת הבריטית, שיכלה להשלים בנקל את רשימת השמות, הכתובות והתפקידים של פעילים רבים. גם מחסני הנשק עברו מיד ליד וחלקם אף נפלו לידי ההגנה.

בחיפה עברו רוב המפקדים אל מחנה "יאיר", והסניף הידלדל מאוד. יעקב מרידור נשלח להיות מפקד המחוז, ולאחר תקופה קצרה התבצע ארגון מחדש של האצ"ל בראשות דוד רזיאל, וירחמיאל הלוי נתמנה מפקד המחוז, שכלל גם את יישובי הגליל העליון.

ירחמיאל הלוי

שלום ורד (ורנר)

ירחמיאל הלוי נולד בברלין (גרמניה) בשנת 1913. בגיל צעיר הצטרף לבית"ר, ובשנת 1934 עלה ארצה. מיד עם בואו לארץ-ישראל, הצטרף לאצ"ל.

בתקופת הפרעות השתתף בפעולות תגובה שונות, ובשנת 1938 נבחר להשתתף בקורס מפקדים שנערך בפולין בהדרכת מפקדים בכירים של הצבא הפולני. בשנת 1944 נעצר בידי הבריטים ונשלח למחנה המעצר באפריקה. חזר ארצה עם אחרוני הגולים ב-12 ביולי 1948, לאחר פינוי הבריטים מארץ-ישראל.

אחרי ירחמיאל הלוי, נשלח לפקד על סניף חיפה שלום ורד (ורנר) משוני. **שלום ורד (ורנר)** נולד בפולין בשנת 1912 ובגיל 23 עלה ארצה והתגייס לפלוגת בית"ר, תחילה בהרצליה ולאחר-מכן בזיכרון יעקב. שנה לאחר עלייתו ארצה הצטרף לאצ"ל. לאחר מעצרו של ירחמיאל הלוי נשלח, כאמור, לפקד על מחוז חיפה, אולם כעבור זמן קצר הועבר לפקד על מחוז פתח-תקוה והדרום. באוקטובר 1944 נעצר בידי המשטרה הבריטית ונכלל בשילוח הראשון של 251 עצורים שהוגלו לאפריקה. שלום ורד הוחזר ארצה ממחנה המעצר בקניה ב-14 במאי 1947.

בזמן הפילוג שהה ז'בוטינסקי בארצות-הברית, שם ניסה לארגן גדודים עבריים שיילחמו בגרמנים במסגרת הצבא הבריטי. ז'בוטינסקי, שסבל שנים ממחלת לב, לא חסך מאמצים כדי להציל את יהדות אירופה מהקטסטרופה הממששת ובאה. כיבוש פולין בידי הגרמנים והרס הקהילה היהודית באירופה, שברו את ליבו וב-4 באוגוסט 1940, בזמן שהותו במחנה בית"ר ליד ניו-יורק, נפטר מהתקף לב. הידיעה על מות ז'בוטינסקי היכתה את עם ישראל ברחבי העולם בתדהמה, והאבל בארץ ובתפוצות היה כבד.

מאסר השלושים ושמונה

בעוד המשטרה משחררת את אסירי האצ"ל "הוותיקים", היא לא פסקה ממעצרים חדשים. כזה היה גורלם של 32 חניכי קורס "סגנים" שהתנהל במשמר-הירדן. היה זה הקורס הגדול ביותר מאז קיום הארגון, וביום השישי, ה-17 בנובמבר 1939, התקיימו הבחינות והקורס הסתיים רשמית. אלא שמפקד הקורס, שלמה פוזנר, החליט להקדיש את היום האחרון לאימונים חיים בחומר נפץ. בשבת לפנות בוקר יצאו הבוגרים, בליווי 4 נוטרים מזוינים ברובים, אל ההרים בקרבת המושבה. עם גמר האימונים חזרו למושבה, אולם בדרך נתקלו בשוטרים בריטיים שעצרו את כל הקבוצה. הסתבר כי השוטר הערבי שהיה במשטרת גשר בנות-יעקב שמע את היריות. הוא הודיע על כך

לממונים עליו, ו-4 השוטרים שנשלחו לאזור לברר מה קרה, שמעו את קולות הנפץ וראו את ענני האבק שעלה מן ההתפוצצויות. הם הציבו מארב לא רחוק ממשמר-הירדן ועצרו את 32 החניכים, את המפקד וסגנו ובנוסף גם את ארבעת הנוטרים. הגברים נשלחו לכלא עכו ו-4 הבנות נשלחו לבית-הסוהר לנשים בבית-לחם. כעבור חודש ימים הועמדו למשפט צבאי והואשמו בהחזקת חומר נפץ שנמצא בקירבת מקום וכן בהחזקת אקדח ורובה שנמצאו בחצר הבית בו התגוררו הנאשמים. הדיון נמשך יומיים ובסיומו נשפטו 4 הבנות ⁷⁶ לשנתיים מאסר, 6 מבין הבחורים נשפטו ל-5 שנים ⁷⁷, והיתר – ל-10 שנות מאסר ⁷⁸. הבנות נשלחו לבית-לחם והבנים נשלחו לכלא עכו ולאחר מכן הועברו למחנה המעצר במזרע, שם פגשו בחברי המפקדה ויתר העצירים שהועברו ממחנה המעצר בצריפין. ב-19 בינואר 1940 שוחררו הבנות, מאחר ומפקד הצבא לא אישר את פסק-דין. הוא גם הקל בעונשם של הבחורים, אשר יצאו לחופשי לפני תום המועד שנגזר להם – כעבור שנה שוחררו 6 מצעירי הקורס והיתר שוחררו שנה לאחר מכן. ⁷⁹

ב-19 ביוני 1942, זמן לא רב לאחר שחרורו, נעצר וילי כץ יחד עם חברו בנימין עדות, לאחר שבחדרם המשותף נמצא נשק. וילי כץ נידון ל-15 שנות מאסר, אולם שוחרר מהכלא בשנת 1947. בנימין עדות נידון ל-10 שנות מאסר. השניים נכלאו בבית-הסוהר בעכו. בשנת 1946 הודיעו לעדות שהוחלט להפחית את עונשו ל-5 שנות מאסר בלבד. על שחרורו מספר עדות: ⁸⁰

והנה הגיע תאריך שחרורי, 6 במרס 1946. נקראתי אל מנהל הכלא, שהעביר לי מכתב בסטנסיל חתום על-ידי הנציב העליון, ובו הוא מאחל לי לחזור לחיים שלווים בחוץ ולמלא את חובותי האזרחיות. על כף היד

⁷⁶ רות הלוי, רבקה ניימן, בלה עטרה וחוה קפקה.

⁷⁷ יוסף זקצר, אריה תפרן, דניאל פרל, ישעיהו קליימן, מאיר ראם ופתחיה שטיינר-שמיר.

⁷⁸ אורי אילייניק, משה ארטל, אריה ארזי, משה אריאל, אלכסנדר בלגור, שמעון בלייברג, יהודה בילו, בנימין גפנר, מאיר הולצמן, יצחק הורנשטיין, יואל זהבי, אברהם יעקבי, אהרון כהן, זאב (וילי) כץ, אלימלך לבל, שמואל מייטין, צבי מינצברג, זליג נוסבאום, יואל נפתלי, אברהם קיפר, יעקב קופרמינץ, לייב פשדצקי (מזלי), שלמה פוזנר, מרדכי מאיר, יוסף בויס, יחזקאל דיקרמן, שמואל קרושניבסקי ודב רפלוביץ.

⁷⁹ ניב, ג, עמוד 24.

⁸⁰ בנימין עדות, חומות עכו מספרות, עמוד 67.

אני מקבל הטבעת חותמת המעידה שאני משוחרר. אני עובר את השער הפנימי ועולה לגשר שמעל התעלה, והנה מולי מתייצבים קצין משטרה ולידו סמל, שלפי כל הסימנים המתינו לי. טרם הספקתי להגיע אליהם, אני שומע את הקצין מצווה על הסמל "כבלים"... אני מנסה להסביר לקצין שזה עתה שוחררתי, דבר שלא עשה עליו כל רושם. הוא הקריא לי פקודת מעצר חתומה על-ידי מפקד הצבא בארץ-ישראל ובה נאמר שלפי התקנות לשעת חירום משנת 1945 סעיף 111 יש בסמכותו לעצור כל אדם החשוד שבכוונתו לפגוע בביטחון המדינה. העלו אותי על טנדר ובלוויית משוריין משטרתי העבירו אותי למחנה המעצר לטרון. כעבור שנה הוגליתי, עם עוד 49 עצורים, לגלות בקניה.

בנימין עדות הוחזר ארצה עם אחרוני הגולים מקניה ב-12 ביולי 1948. שלושה מבין אסירי ה-38: מאיר ראם, אריה פשדצקי ושמואל מייטין, שימשו לימים כמפקדי מחוז חיפה.

דרכו האחרונה של דוד רזיאל

לאחר הפילוג של "יאיר" היה תפקידה הראשון של המפקדה החדשה ליכוד השורות וארגון מחדש של הסניפים, אשר פעלו ללא יד מכוונת מן המרכז. במקביל, עסקו אריה פוסק ויצחק ברמן בהידוק הקשר עם המודיעין של הצבא הבריטי, במטרה למצוא דרכים לשיתוף פעולה בין הארגון לצבא.

באמצע שנת 1941 היו הבריטים במגננה. הצבא הגרמני התקדם בצפון אפריקה ואיים על מצרים; ממשלת "וישי" הצרפתית, שפעלה בחסות הגרמנים, החזיקה בסוריה ובלבנון והיוותה איום על ארץ-ישראל מצפון; בעיראק, מֶרְד ראשיד עלי אל-כילאני והשתלט על שדות הנפט, שהיו חיוניים להמשך המלחמה. ואם לא די בזאת, הרי ב-2 במאי הפנה כילאני את המרד נגד הבריטים, שם מצור על שדה התעופה בחבנייה והחזיק באנשי השגרירות הבריטית בבגדאד כבני-ערובה.

בצר להם, פנו ראשי המודיעין הבריטי במצרים אל ברמן ושאלו אותו אם האצ"ל יוכל לשגר יחידה כדי לפוצץ את מכלי הדלק המזוקק בבגדאד, דלק שהיה חיוני לחיל-האוויר הגרמני. ברמן הביא את בקשת האנגלים בפני רזיאל,

אשר השיב מיד בחיוב. הוא ארגן חוליה בת ארבעה אנשים והחליט לעמוד בראשה. כל ההפצרות של חבריו, שרזיאל עצמו לא ייקח חלק בפעולה, לא הועילו, וביום ראשון 17 במאי 1941 יצאו הארבעה לשדה התעופה הצבאי בתל-נוף. אל רזיאל התלוו יעקב מרידור, יעקב-סיקא אהרוני ויעקב תרזי (שני האחרונים לא ידעו את זהותו של רזיאל). בתל-נוף עלו הארבעה על מטוס תובלה של חיל האוויר הבריטי וכעבור מספר שעות נחתו בשדה התעופה בחבניה. לאחר הנחיתה הוסבר לרזיאל כי תכנית פיצוץ מכלי הדלק נדחתה ובמקומה הוטל על החוליה לבצע תפקידי מודיעין לקראת כיבוש פאלוג'ה (ששכנה בדרך לבגדאד). למחרת היום יצאו אנשי החוליה לשטח בלווית קצין בריטי והגיעו עד לנהר. היה עליהם לחצות את הנהר, אולם בסירה היחידה שעמדה לרשותם היה מקום רק לשני אנשים. רזיאל הטיל על מרידור ויעקב-סיקא אהרוני לחצות את הנהר, כדי למלא את המשימה שהוטלה עליהם, והוא עצמו, יחד עם תרזי והקצין הבריטי, עשו דרכם בחזרה אל המכונית. לפתע הגיח מטוס גרמני, ואחת הפצצות שהטיל פגעה במכונית. רזיאל והקצין הבריטי נהרגו במקום, נהג המכונית נפצע ותרזי, שהספיק לקפוץ – לא נפגע. בערב חזר מרידור מן המשימה ובשומעו את החדשות האיומות, עמד ליד הגופה ואמר:

"זהו המפקד הראשי של הארגון הצבאי הלאומי, דוד רזיאל, האלוף בן-ענת."

דבר מותו של רזיאל היכה בהלם את חברי האצ"ל וגרם למבוכה רבה. קשה היה להשלים עם אובדן המפקד, וחברים רבים לא הבינו לשם מה יצא רזיאל למשימה בעיראק, שבה מצא את מותו. דרכו של הארגון נעשתה מעורפלת ובלתי ברורה, והוויכוחים הפנימיים הלכו והחריפו. יעקב מרידור נבחר לעמוד בראש המפקדה ויחד עם חבריו חיפש דרכים להתגבר על המשבר שהארגון נקלע אליו. רק בחורף 1942, כשנה לאחר מותו של דוד רזיאל, החל הארגון להתאושש מן המכות שספג. באותם ימים החל המפנה בקרבות, שסימן את ניצחונן של בעלות-הברית על גרמניה. הידיעות על השמדת היהודים באירופה על-ידי הגרמנים הלכו ותכפו והיה ברור כי לא יהיה אפשר לשבת ללא מעש לאורך ימים. הוחל בארגון מחדש של השורות: נתקיימו קורסים למפקדים, כדי להכין סגל שיוכל לקלוט טירונים חדשים, והוחל בהוצאת קבע של עיתון

המחתרת "חרות". הוגברה התעמולה בקרב הנוער, ונעשו מאמצים גדולים לרכישת נשק, כדי למלא מחדש את המחסנים שנתרוקנו במהלך הפילוג. נתרבו הקולות להפסקת שביתת הנשק, עליה הכריז האצ"ל בתחילת מלחמת-העולם ולהפסקת שיתוף הפעולה עם הצבא הבריטי. ב-17 ביוני 1943 פורסם בעיתון המחתרת של האצ"ל "חרות" על המפנה שחל ביחסים עם השלטונות הבריטיים:⁸¹

בפרוץ המלחמה הכריז עם ישראל על לויאליות כלפי ממשלת בריטניה,
 כדי לעזור לה במיגור אויב העולם וישראל.
 בריטניה הגדולה התכחשה לידידות זו.
 עם ישראל לא הוכר כעם לוחם.
 צבא עברי לא הוקם.
 [...]

בעוד שנה תצטרך בריטניה להכריז, בהתאם לספר הלבן, על הקמת
 מלכות ערב בארץ-ישראל.
 עם ישראל לא ישכח את הבגידה.
 לאור הבגידה וסיוט הזוועה אין לעם ישראל מוצא אחר זולת מלחמת
 דמים...
 חזית המלחמה של עם ישראל מופנית נגד הממשלה השליטה בכוח
 הכידונים והמרמה...

⁸¹ האצ"ל, אוסף מקורות ומסמכים, כרך ב', עמוד 338.

שער שני

המרד

הכרזת ה מ ר ד

בשנת 1943 כבר היה ברור כי ניצחונן של בעלות-הברית על גרמניה הוא רק שאלה של זמן. אותה עת ידעו בארץ את ממדי השואה שעברה על יהדות אירופה, אולם ממשלת בריטניה דבקה במדיניות ה"ספר הלבן" וסגרה בפני יהודים את שערי הארץ. יתרה מזאת, ספינות מעפילים שהצליחו לצאת את אירופה הבוערת, לא זו בלבד שלא הורשו להיכנס לארץ-ישראל, אלא חלקן אף אולצו לחזור לאירופה, ובכך גורלם נחרץ.

התנהגותה של ממשלת בריטניה הגבירה את התסיסה בקרב חוגי הנוער בארץ. מפקדת האצ"ל הגיעה למסקנה שיש להפסיק את שביית-הנשק שהוכרזה על-ידי הארגון עם פרוץ מלחמת-העולם ולפעול נגד ממשלת ה"ספר הלבן" מבלי להמתין לסיום המלחמה.

בצמרת הארגון הייתה התחושה, שכדי לחדש את המאבק בשלטון הבריטי יש להכניס שינויים מפליגים בהנהגה. וכך מספר אליהו לנקין, שהיה מפקד בכיר באצ"ל: "אמרנו שאנחנו צריכים למצוא אדם שיפקד עלינו ושלא היה לו כל קשר עם מה שהתרחש בזמן הפילוג ואחריו [הכוונה לפילוג של אברהם שטרן]. אלא שקשה היה למצוא אדם כזה בארץ."⁸²

באותם ימים הגיע ארצה מנחם בגין, שהיה נציב בית"ר בפולין. לאחר פרוץ מלחמת-העולם נעצר בגין על-ידי הסובייטים ונשלח למחנה מעצר בסיביר. כעבור שנה לערך שוחרר בגין מן המעצר בעקבות ההסכם הסובייטי-פולני, לפיו שוחררו כל האזרחים הפולנים שהיו כלואים בברית-המועצות. בגין התגייס לצבא הפולני שהוקם בברית-המועצות ("צבא אנדרס") ועימו הגיע ארצה. מיד עם בואו, התייצב בפני מפקדת האצ"ל בארץ. בגין סירב לערוק מן הצבא, ורק לאחר ששוחרר כדת וכדין, הוצע לו לקבל על עצמו את הפיקוד על הארגון. אליהו לנקין, שהיה בין הפונים אל בגין, זוכר את תגובתו של בגין: "רבותי, הייתי בית"רי וחייל בצבא הפולני, אולם אין לי כל ניסיון צבאי". "אמרנו לו" נזכר לנקין, "כי לוחמים יש לנו. אנו זקוקים למנהיג, שיהיה בעל אוטוריטה ויתווה את הדרך המדינית והרעיונית".⁸³

בדצמבר 1943 נבחר בגין להיות מפקדו של הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל. הוא הקים מפקדה חדשה, שכללה את אריה בן-אליעזר, אליהו לנקין

⁸² ראיון המחבר עם אליהו לנקין.

⁸³ שם, שם.

ושלמה לוי (לב עמי) שהיה היחידי שהשתתף גם במפקדה היוצאת (יעקב מרידור יצא לחופשה וכשחזר – צורף למפקדה). בישיבתה הראשונה החליטה המפקדה שתי החלטות חשובות: האחת – שיש להתחיל ללא דיחוי במאבק מזוין נגד השלטון הבריטי בארץ-ישראל, והשנייה – שעל הארגון להתנתק מן המפלגה הרוויזיוניסטית ולקבוע את דרכו בעצמו.

ב-1 בפברואר 1944 הודבק על קירות הבתים ברחבי הארץ כרוז מיוחד, בו הכריז הארגון על מרד בשלטון הבריטי בארץ. בכרוז נאמר, בין השאר:⁸⁴

אל העם העברי בציון!

בני ישראל, נוער עברי!

אנו עומדים בשלב האחרון של המלחמה. אנו עומדים בפני ההכרעה ההיסטורית של גורלנו לדורות.

שביתת הנשק, אשר הוכרזה בראשית המלחמה, הופרה ע"י השלטון הבריטי. שליטי הארץ לא התחשבו לא בלויאליות, לא בויתורים ולא בקורבנות; הם הגשימו ומגשימים את מגמתם: חיסול הציונות הממלכתית. [...]

עלינו להסיק את המסקנות ללא חת. אין עוד שביתת נשק בין העם והנוער העברי לבין האדמיניסטרציה הבריטית בארץ-ישראל, המסגירה את אחינו בידי היטלר. מלחמה לעם בשלטון הזה, מלחמה עד הסוף. [...]

וזו דרישתנו:

השלטון על ארץ-ישראל יימסר מיד בידי ממשלה עברית זמנית. הממשלה העברית של ארץ-ישראל, הנציג החוקי היחיד של העם העברי, תיגש, מיד לאחר הקמתה, לביצוע עיקרים אלה:

א. תקים צבא עברי לאומי.

ב. משא ומתן עם כל הגורמים המוסמכים בדבר ארגון האבקואציה ההמונית של יהדות אירופה לארץ ישראל.

⁸⁴ יצחק אלפסי, אוסף מקורות ומסמכים, כרך ב', עמוד 172.

[...]

עברים!

הקמת הממשלה העברית והגשמת תכניתה - זוהי הדרך היחידה להצלת עמנו, להצלת קיומנו וכבודנו. בדרך זו נלך, כי אחרת אין. נילחם. כל יהודי במולדת ילחם.

[...]

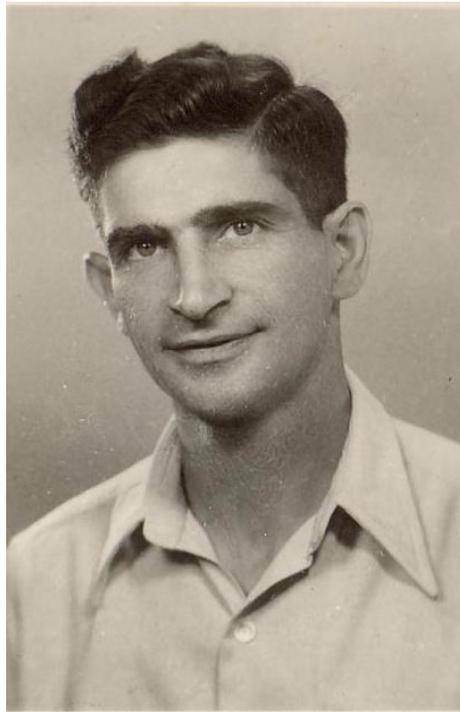
עברים!

הנוער הלוחם לא יירתע מפני קורבנות, דם וסבל. הוא לא ייכנע, לא ינוח, כל עוד לא יחדש את ימינו כקדם, כל עוד לא יבטיח לעמנו מולדת, חרות, כבוד, לחם, צדק ומשפט. ואם עזור תעזרו לו, הרי תחזינה עיניכם בקרוב בימינו בשיבת ציון ותקומת ישראל. כה ייתן וכה יוסיף לנו האלוהים!

הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל

עם פתיחת המערכה, הטיל הארגון על עצמו שתי מגבלות: הימנעות מטרור אישי כשיטת-מלחמה ודחיית תקיפתם של יעדים צבאיים עד לסיום מלחמת-העולם.

הסניפים עברו ארגון מחדש, ובחיפה שימש יעקב הלל כמפקד המחוז. **יעקב הלל** נולד באוקטובר 1913 בפולין ובגיל 14 הצטרף לבית"ר. ב-1935 עלה ארצה ושירת בפלוגת בית"ר בהרצליה ובפתח-תקוה. כעבור שנה הצטרף לאצ"ל והשתתף בפעולות התגובה נגד הערבים. ב-1938 נעצר לחודשיים לאחר שהשתתף בהפגנה נגד תלייתו של שלמה בן-יוסף. ב-1941 נעצר שוב והוחזק במחנות המעצר בעתלית, מזרע ולטרון במשך שנתיים ימים. ב-1 באפריל 1944, בהיותו מפקד מחוז חיפה, נעצר שוב ונכלא בעכו. הוגלה לאפריקה עם השילוח הראשון של 251 עצורים (ב-19 באוקטובר 1944). הצליח לברוח, יחד עם כמה מחבריו, ממחנה המעצר בקניה ב-29 במרס 1948, וכעבור כשבוע ימים הגיע במטוס לפריס. בצרפת עזר בארגון הפלגת האונייה "אלטלנה".

יעקב הלל

פעולות ראשונות

ההתקפה על משרדי העלייה

משרדי העלייה נבחרו כיעד להתקפה משום שסימלו את המצור ששמה ממשלת בריטניה על ארץ-ישראל ומנעה עלייתם של יהודים. יש לזכור כי על-פי "הספר הלבן" ממאי 1939, אמורה הייתה העלייה להיפסק לחלוטין ב-31 במרס 1944.

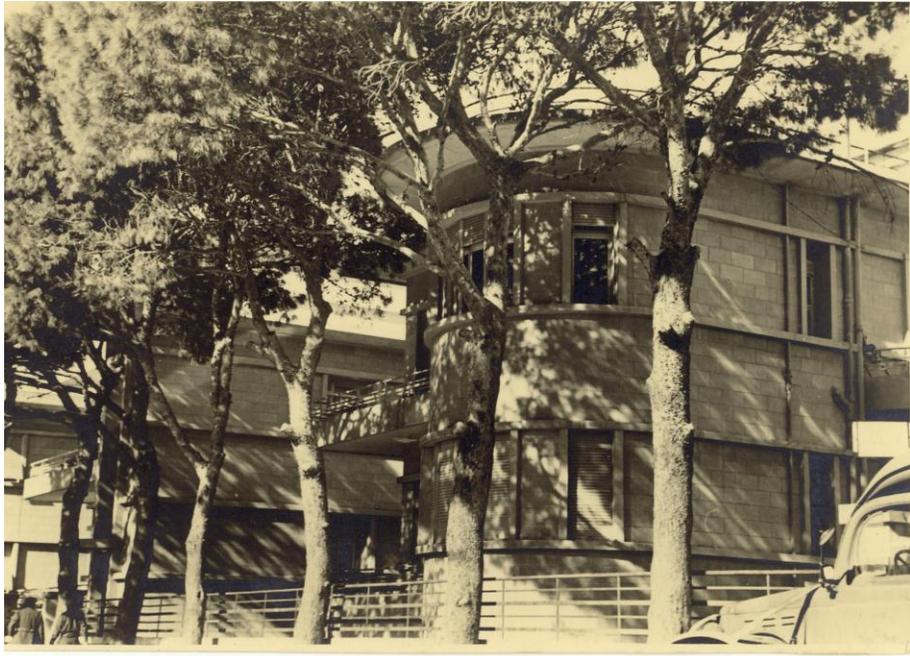
ההתקפה על משרדי העלייה נערכה בעת ובעונה אחת בשלוש הערים הגדולות: ירושלים, תל-אביב וחיפה.

עמיחי פאגלין ("גידי") נתמנה למפקד הפעולה בחיפה, ומהמעקב אחר משרדי העלייה, ששכנו במושבה הגרמנית, התברר כי המשרדים ננעלים בשעה 4 אחר הצוהריים ובמקום נשאר נוטר ערבי מצויד ברובה איטלקי. כן התברר כי בבניין בו שכנו המשרדים לא התגוררו דיירים. הפעולה נקבעה למוצאי שבת ה-12 בפברואר 1944 והשתתפו בה חמישה מאנשי חיפה (עלמני אברהם, גליקסמן דוד, דוידסון מרים, מזרחי ידידיה ועוד בחורה אחת).

בשעה היעודה, התקרבו למקום שתי חוליות: האחת הייתה מורכבת מזוג "נאהבים" ותפקידם היה למשוך את תשומת ליבו של הנוטר הערבי, בעוד החולייה השנייה אמורה הייתה לפרוץ דרך הסורגים אל תוך הבניין, להניח את מטעני הנפץ ולצאת במהירות. אלא שהתברר כי הסורגים היו צפופים מאוד והבחור שאמור היה להיכנס פנימה לא היה מסוגל לעבור דרכם, אף כי לא היה שמן במיוחד. התפקיד הוטל על מיקי דוידסון, שהייתה רזה וצרה. ואכן היא הצליחה לחדור דרך הסורגים, הניחה את המטענים ולאחר שיצאה את הבניין, הסתלקה מן המקום יחד עם חוליית הפורצים. כאשר ראה זוג "הנאהבים" שהפורצים סיימו את עבודתם, הסתלקו אף הם, לא לפני שהזהירו את הנוטר הערבי שלא להיכנס אל תוך הבניין משום שהונחו בו מוקשים. כעבור זמן קצר נשמעה התפוצצות חזקה והנוטר, ששמע לעצת זוג "הנאהבים", נשאר מחוץ לבניין, ולא נפגע.⁸⁵ כעבור יומיים, ביום 14 בפברואר, הביא עיתון "דבר" את התיאור הבא:

ההתפוצצות במוצאי שבת במשרד העלייה הממשלתי הייתה עצומה. הריהוט והתיקים ברוב החדרים נשברו ונזרקו ממקומותיהם ונקרעו. הבית כולו ניזוק נזק רציני. נראו סדקים בקירות החיצוניים. בבתים הסמוכים הושלכו האנשים ממיטותיהם. החלונות נופצו בהרבה בתים סמוכים.

⁸⁵ עדות מיקי דוידסון, מכון ז'בוטינסקי, עז/4/0.

משרדי העלייה לפני הפיצוץ

כעבור שבועיים יצאו שוב לוחמי האצ"ל, הפעם כדי לפוצץ את משרדי מס-ההכנסה. חוק מס-ההכנסה הופעל בארץ-ישראל בשנת 1941, וכמצופה לא זכה לאהדה רבה, במיוחד לאור העובדה שעיקר הנטל נפל על האוכלוסייה היהודית. אחד השיקולים בבחירת מטרה זו היה, כי גם אלה שלא תמכו במלחמת הארגון, לא יגנו את הפגיעה בגביית מס-ההכנסה. גם הפעם נערכה ההתקפה בעת ובעונה אחת בשלוש הערים הגדולות: ירושלים, תל-אביב וחיפה.

למפקד הפעולה בחיפה נתמנה דב אפרת (ששימש מפקד חיל-הקרב בעיר) והשתתף בה גם יעקב הלל (מפקד המחוז). משרדי מס-ההכנסה שכנו בכניסה הראשית לעיר והבניין היה מוקף בחזיתו בגדר בטון רחבה וכן בגדר תיל. התברר כי זקיפים מזוינים שמרו בסביבה בכל שעות היום והלילה. ואם לא די בכל אלה, הרי שבקרבת מקום שכן בסיס צבאי בריטי. לכן הוחלט לא לחדור אל תוך הבניין (פעולה שעלולה הייתה לארוך זמן רב), אלא להסתפק בהנחת המטענים ליד הקיר החיצוני של הבניין. חומר הנפץ הועבר בעוד מועד לביתה של יהודית מוזר-בן אמתי שהתגוררה באחד מבתי המושבה הגרמנית, לא הרחק מהבניין בו שכנו משרדי מס-ההכנסה.

במוצאי השבת, ה-27 בפברואר 1944, התקרבה לבניין חוליית הפורצים, חתכה את התיל במספרים מיוחדים והניחה את המטען ליד הקיר. חולייה האבטחה, בפיקודו של אליהו טמלר ובלוויית חנה הלל ובלה חרמוני, ניצבה בקצה הסמטה הסמוכה, ותפקידה היה למנוע כל ניסיון של התערבות החיילים מן המחנה הסמוך. לאחר הפעלת מנגנון ההצתה, נסוגו כל המשתתפים בפעולה, וכאשר הם היו רחוקים מן המקום, נשמעה התפוצצות חזקה שהרסה חלק מקיר הבניין.⁸⁶ את המידע הפנימי, שהיה חיוני לתכנון ההתקפה, מסר דוד ענב, שעבד כפקיד במשרדי מס-ההכנסה. למחרת הפיצוץ הגיע דוד למשרד כהרגלו מדי יום והצטרף ליתר העובדים שעסקו בניקוי ההרס הרב שנגרם מן ההתפוצצות.

ההתקפה על משרדי הבולשת ומטה המשטרה (23 במרס 1944)

לאחר טבילת האש הראשונה, הוחלט לפגוע במרכז העצבים של השלטון הבריטי – הבולשת ומטה המשטרה. גם הפעם נעשתה הפעולה בשלוש הערים הגדולות בעת ובעונה אחת.

משרדי הבולשת בחיפה שכנו ב"בית מושיוף", ברחוב חסן שוקרי, על הגבול החוצץ בין הדר הכרמל לבין השכונות הערביות. מפקד המחוז יעקב הלל החליט לפקד על הפעולה באופן אישי ולסגנו נתמנה דב אפרת, שכאמור שימש מפקד הח"ק (חיל הקרב) בעיר. הכוח התוקף נחלק לארבע חוליות: חוליית החבלנים, בפיקודו של אליהו טמלר, חוליית חיפוי וכן שתי חוליות אבטחה. בפעולה השתתפו גם שלוש בנות: מרים דוידסון, חנה אורבך וחיה בן-צבי (סבן), ששיוו לחוליות מראה רומנטי. כדי להקל על הפריצה, הוטמנו מטעני החבלה לילה קודם להתקפה ליד גדר-האבנים הסמוך לבניין. בשעה 9:30 בערב פרצו אנשי חוליית החבלנים את הגדר שהקיפה את הבניין, חדרו לחצר והניחו את המטענים סמוך לדלתות המרתף. לאחר מכן ניתנה פקודת הנסיגה, וכל החוליות עזבו את המקום בדרכם להדר הכרמל. אחת הבנות, חיה סבן (בן-צבי) המתינה בתא טלפון ציבורי כדי להודיע לשוטרים שנותרו במשטרה לפנות את הבניין. אולם בשל הפיצוץ המוקדם, לא הספיקה למלא את תפקידה.

⁸⁶ איתן לבני, המעמד, עמוד 72. וכן: בנימין עדות, חוברת לזכר אליהו טמלר.

הכמות הגדולה של חומר הנפץ גרמה להרס רב ואגף שלם קרס. מן הפיצוץ נהרגו ארבעה שוטרים בריטים ושלושה אחרים נפצעו. בהתקפה על מרכז הבולשת בירושלים נהרגו הלוחם אשר בנזימן וכן קפטן סקוט הבריטי. היו אלה הקורבנות הראשונים שנפלו במרד שפתח האצ"ל נגד שלטון המנדט הבריטי בארץ-ישראל.

מיקי דוידסון נישאה בינואר 1944 לקצין צעיר, יליד סקוטלנד, שהגיע ארצה במסגרת הצבא הבריטי. לאחר שובם מירח דבש בן שבוע ימים, המשיכה מיקי בפעילותה במחתרת, בעוד בעלה, בדרגת מייג'ור, המשיך לעסוק בפרוייקט סודי הקשור בראדאר. בערב ההתקפה על מטה המשטרה, נערך נשף סטודנטים בטכניון והזוג דוידסון היה בין המוזמנים. מיקי ביקשה מבעלה ללכת לנשף והבטיחה להצטרף אליו מאוחר יותר. ואכן עם סיום הפעולה מיהרה מיקי לביתה, החליפה את בגדיה ויצאה לפגוש את בעלה בנשף הסטודנטים. אולם האליבי של מיקי לא עזר הרבה, ובעקבות בגידתו של יעקב חילביץ (ראה להלן), נעצרה מיקי דוידסון, ולאחר חקירה בקישלה של חיפה הועברה לבית-הסוהר לנשים בבית-לחם. היא שוחררה מאוחר יותר בהתערבות בעלה, אולם התנאי היה שעם השחרור תעזוב מיקי את הארץ ותיסע אל משפחת בעלה לאנגליה.⁸⁷

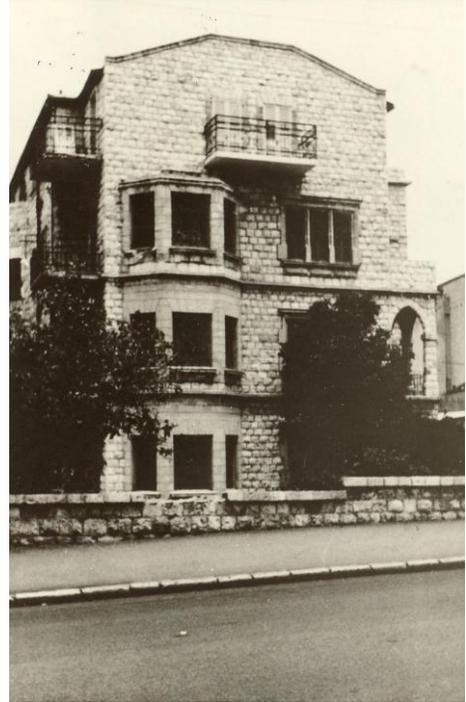
בתא המעצר בקישלה בחיפה פגשה מיקי דוידסון את אסתר גליקסמן וכן את אולגה לנדאו ואחותה רבקה פרל. אולגה שוחררה כעבור מספר ימים, כי הייתה כבר אם לתינוק (התינוק, עוזי לנדאו, לימים חבר כנסת ושר בישראל). בעלה של אולגה, חיים לנדאו, הספיק לעזוב את חיפה ולעבור לתל-אביב.

חיים לנדאו נולד בשנת 1916 בפולין. ב-1935 עלה ארצה, למד בטכניון והוסמך כמהנדס. זמן קצר לאחר עלייתו ארצה, הצטרף לאצ"ל והשתתף בפעולות התגמול נגד הפורעים הערבים. בנוסף לפעילותו באצ"ל היה מפקד קן בית"ר בחיפה. בשנת 1938 נעצר בידי הבריטים אולם שוחרר כעבור זמן קצר. חיים לנדאו הופיע ברשימה שמסר חילביץ לבולשת (ראה להלן), אולם כאמור, הצליח לעזוב את חיפה לפני בוא המשטרה. לאחר מאסרו של שלמה לוי (לב-עמי), נתמנה חיים לנדאו לראש המטה של האצ"ל והיה חבר במפקדה הארצית. לאחר קום המדינה היה חבר כנסת (מהכנסת הראשונה ועד התשיעית) וכן היה שר הפיתוח (1969-1970) ושר התחבורה (1977-1981).

⁸⁷ פרטים על פרשת שחרורה של מיקי דוידסון, ראה אצל יהודה לפידות, היום שרה הקטנה.

משרדי הבולשת לאחר הפיצוץ

משרדי הבולשת לפני הפיצוץ

תגובות מבית

תגובות ראשי היישוב היהודי בארץ לא איחרו לבוא. ב-27 במרס 1944 התקיימה בירושלים ישיבה מיוחדת של הוועד הלאומי, בהשתתפות חברי הנהלת הסוכנות היהודית, הרבנים הראשיים ונציגי העיריות, הקהילות והמועצות המקומיות. באותה ישיבה נתקבלו פה אחד ההחלטות הבאות:⁸⁸

הנהלת הוועד הלאומי, בשיתוף הנהלת הסוכנות היהודית, תעבד תוכנית פעולה למניעת מעשי הבריונות הפושעת.
הארגונים הציבוריים והמוסדות היישוביים מעמידים עצמם לרשות המוסדות הלאומיים בביצוע תוכנית זו.
הציבור ידרש לא להירתע מפני האיומים והסחיטות של אנשי הכנופיות ולמנוע מהם כל תמיכה וסיוע.

⁸⁸ עיתון "הארץ" מיום 28.3.1944.

באותו יום קיבלה מליאת מועצת פועלי חיפה החלטה לפיה אין פעולתה המזוינת של המחתרת היהודית מכוונת אלא כלפי פנים. למעשה נגד ציבור הפועלים העברי. כעבור עשרה ימים התקיימה בתל-אביב מסיבת עיתונאים, בה יצא אליהו גולומב (מראשי ההגנה ומפא"י) בהתקפה חריפה נגד שני ארגוני המחתרת, אולם עיקר דבריו כווננו נגד האצ"ל, ש"יש לה עורף ציבורי יותר רציני והיא נסמכת על מפלגה מסויימת וכל כוונתם להשתלט בכוח על היישוב".⁸⁹

אולם הדברים החמורים ביותר נאמרו על-ידי גולדה מאירסון (מאיר) בישיבה מיוחדת של הוועדה הפוליטית של מפא"י שנערכה בגבעת ברנר ביום 27.3.1944.⁹⁰

[...] אני כופרת בזאת שחיסול [ארגוני המחתרת] זה רק [תפקידה] של הממשלה... ואני מקבלת זאת, אם חברים אומרים שעם המשטרה אי-אפשר לעבוד. לכן עלינו לחפש דרך עם מי לעבוד כדי לחסל אותם (דוד בן-גוריון: האם לחסל זאת אומרת להשמיד אנשים?). טוב, גם להשמיד אנשים (אליהו גולומב: לא עשינו זאת לפני שנתיים בלי להשמיד אנשים?) [הכוונה לסזון נגד לח"י שהתקיים בשנת 1942].

פעם התקיימה מועצת ההסתדרות באותו היום שנזרקה פצצה בחיפה ונפגעו ערבים רבים. אני זוכרת שבן-גוריון דיבר במועצה ההיא. לא היה כל ספק אצל בן-גוריון שאנחנו צריכים לעזור לחסל כל אפשרות של פעולה כזאת להבא... אין לי מעצור מוסרי בנוגע לקבוצה זו, ואני עדיין חושבת כך. בן-גוריון לא צריך לשאול איך לחסל. אם יש לעשות משהו כדי שלא יעשו דברים כאלה, צריך לחסל גם אם על-ידי חיסול כמה בחורים (בן-גוריון: והם ישתקו?). אני לא שאלתי אז איך לחסל שהרביזיוניסטים לא יזרקו פצצות גם בנו. הייתי בעד זה ולא שאלתי פרטים.

אני חושבת שזה רע, שהם מביאים עלינו אסון, לא רק על קצינים בריטים ולכן מותר לעשות הכול...

⁸⁹ עיתון "דבר" מיום 8.4.1944.

⁹⁰ ארכיון "מפא"י, בית ברל בכפר סבא.

תגובות מבחוץ

להתקפות של פברואר ומרס 1944 היה הד נרחב בעיתונות הבריטית. הסופר הירושלמי של העיתון טיימס פרסם ב-6 באפריל 1944 כתבה שכותרתה: "משטרת ארץ-ישראל עומדת מול קיר אטום". באותה כתבה נאמר כי:⁹¹

לנציגים יהודיים ידועים בארץ-ישראל, התופסים עמדות גבוהות, מייחסים הוצאת דיבה לפיה האדמיניסטרציה הארץ-ישראלית, ובמיוחד המשטרה ומחלקת חקירות פליליות, נוהגים באופן פסיבי ביחס לטרוריסטים ונותנים להם להישאר חופשיים ולהמשיך בפעולתם. העובדות הן שהמשטרה עושה כמיטב יכולתה, כדי לגלות את הפושעים ולהבטיח הוכחות להעמידם לדין, אך היא עומדת בפני קיר אטום. כפי שהערבים במאורעות הקודמים [בשנות השלושים] לא נתנו אלא עזרה מועטה למשטרה נגד בני עמם, הן מתוך סולידריות עם מה שנחשב בעיניהם כמלחמה לאומית, והן מפחד מעשי נקמה מצד שרידי הכנופיות הבלתי חוקיות. כן כפי הנראה גם את הציבור היהודי מניעים אותם נימוקים.

בתשובה לשאלתה, נאלץ שר המושבות, סיר אוליבר סטנלי, להפיץ בין חברי הפרלמנט דין-וחשבון רשמי ובו פרטים על מעשי הטרור בארץ-ישראל וכן מספר האבדות בקרב הבריטים.

מספר ימים לאחר ההתקפה על הבולשת הבריטית בירושלים, תל-אביב וחיפה, נתן המפקח הכללי של המשטרה, קפטן רימר ג'ונס, ראיון לסופרו המיוחד של העיתון "איוונינג סטנדרד" הלונדוני. בראיון מספר מפקח המשטרה כי "בהתפוצצויות בארץ-ישראל פעילות שתי קבוצות: קבוצת שטרן והארגון הצבאי הלאומי. שתיהן קבוצות יהודיות והן מורכבות ברובן מצעירים שהתואר המתאים ביותר להם הוא – אנשי כנופיות פוליטיות. מהם המועסקים בטרור ומהם בהדבקות והפצת כרוזים".⁹²

ביום ה-4 באפריל 1944 הודיע רדיו לונדון שבמשטרת ארץ-ישראל מקווים שאחרי מעצר 60 אנשים החשודים בשייכות ישירה למעשי האלימות, יחזור השקט על כנו מאליו. מעצרים אלו נעשו בעקבות בגידתו של יעקב חילביץ.

⁹¹ מצוטט בעיתון "הארץ" מיום 6.4.1944.

⁹² עיתון "הארץ" מיום 27.3.1944.

פרשת חילביץ

יעקב חילביץ נולד בקובנה (ליטא) בשנת 1913 ובגיל צעיר הצטרף לתנועת בית"ר. בשנת 1936 עלה ארצה והיה פעיל בתנועה הרוויזיוניסטית. בתחילת 1942 (לאחר נפילתו של דוד רזיאל) הוקם בארץ מוסד כספי חוקי בשם "מס חזית ישראל", שעסק באיסוף כספים עבור האצ"ל. חילביץ, שהיה בעל חזות נאה והצליח מאוד ביחסי ציבור, היה מראשי המוסד. במסגרת תפקידו נפגש עם אנשים רבים והכיר היטב את ראשי התנועה הרוויזיוניסטית וכן את צמרת האצ"ל. בין היתר, הכיר את מנחם בגין, שהתגורר אותה עת בדירת מרתף קטנה ברחוב אלפסי 25 בירושלים. בגין מספר בספרו "המרד" כי באחד הימים ביקר אצלו חילביץ: "הוא עומד ליד עריסת בני. התינוק מצטחק לשנינו. הוא מצטחק לילד ולאב ובאותו זמן הוא זומם את מזימותיו, חושב מחשבות". חילביץ הירבה לשחק בקלפים ונהג לבזבז כסף רב, אולם לא הייתה כל סיבה מיוחדת לחשוד בנאמנותו.

לפי דברי ריצ'רד קאטלינג (קצין בולשת בכיר, שהתמחה בענייני היהודים), נוצר הקשר עם חילביץ לפי יוזמתו של האחרון, מיד לאחר ההתקפה על מרכז הבולשת ב-23.3.44 (ממחקרים שראו אור לאחרונה עולה כי הקשר בין חילביץ והבולשת הבריטית נעשה עוד קודם לכן⁹³). "נסענו במכונית שלי", סיפר קאטלינג. "חילביץ אמר כי היה זה משגה לפוצץ את הבולשת וכי הדבר גרם נזק למאבק היהודי. הוא הוסיף ואמר כי הוא מוכן לספק את המידע שיש ברשותו על האצ"ל, בתנאי שנערוב ליציאתו מן הארץ וניתן לו סכום כסף שיאפשר לו להסתדר בארצות-הברית"⁹⁴.

בבוקר ה-31 במרס 1944 התקיימה פגישה נוספת, בה מסר חילביץ לקאטלינג רשימה ובה 79 שמות של אנשי אצ"ל (ביניהם שלושת מנהיגי הארגון: מנחם בגין, יעקב מרידור ואריה בן-אליעזר) ובתמורה קיבל 2000 ליש"ט. חילביץ הוכנס למכונית, שהסיעה אותו לקהיר, שם היה אמור לקבל מן הקונסוליה האמריקנית אשרת כניסת לארצות-הברית. עוד באותו לילה נעצרו ברחבי הארץ 48 איש, מתוכם חמישה תושבי חיפה ואלה הם:⁹⁵

⁹³ אלדד חרובי, מחלקת החקירות הפליליות של המשטרה בארץ ישראל, עמוד 205.

⁹⁴ Nicholase Bethell, The Palestine Triangle p.158

⁹⁵ יצחק אלפסי, אוסף מקורות ומסמכים, כרך ג, עמוד 683.

מיכאל שושני (נעצר): השני לפיקוד בארגון בחיפה.
 דוד אורבך (נעצר): רחוב ארלוזורוב מספר 2.
 אסתר אורבך (נעצרה): רחוב ארלוזורוב 2.
 יצחק בלוך (נעצר): רחוב פבזנר מספר 17.
 מרים שטרנברג (נעצרה): רחוב בן-יהודה 30.

כן נמצאו ברשימה של חילביץ תושבי חיפה הבאים, שלא נעצרו משום שלא נמצאו בביתם:

חיים לנדאו: קרן בן שמן מספר 28 [צ"ל רחוב שמריהו לוינ פינת אחד-העם] על-יד בי"ח

הדסה הישן. מפקד בחיפה.

זרובבל מזרחי: גר עם אביו שהינו פקיד בעיריית חיפה.

שניידר: רחוב החשמונאים 21. עובד במשרדי מס חזית ישראל ברחוב בן-יהודה מספר 4.

דוד קיפר [הכוונה לדוד טהורי שאימץ לו את השם קיפר בשעה שהיה מפקד הגליל].

צבי רוטשטיין: שכונת אחוזה.

בעקבות המעצרים (שכללו גם שמות שלא נכללו ברשימה שמסר חילביץ, ביניהם עשרה מחיפה)⁹⁶, נאלצו מפקדים בארגון לעזוב את בתיהם ולנדוד לערים אחרות. כך הגיעו מירושלים משה נחמד, שנתמנה מפקד מחוז חיפה לאחר מאסרו של יעקב הלל וכן רחמים כהן, שנתמנה מפקד הח"ק בעיר.

משה נחמד נולד בשנת 1912 באירן, והעפיל ארצה עם הוריו ושלושת אחיו, דרך עיראק, סוריה ולבנון. המשפחה התיישבה בירושלים ומשה סיים שם את בית-הספר "אליאנס" בהצטיינות. בגיל צעיר הצטרף לאצ"ל, יחד עם שניים מאחיו, ובשנת 1939 נשלח לשלושה חודשי הכשרה צבאית בפולין, שנערכה על-ידי קצינים מן הצבא הפולני. שבעה חודשים שימש בתפקיד מפקד מחוז חיפה והצפון, עד שנעצר בידי הבריטים והוגלה לאפריקה. השתתף

⁹⁶ ראה בנספח, הודעת הסי.אי.די. על מאסר חברי האצ"ל, כולל הלשנת יעקב חילביץ.

במספר ניסיונות בריחה ממחנה המעצר, אולם בכולם נתפסו הבורחים והוחזרו למחנה. הוחזר ארצה ב-12 ביולי 1948 יחד עם אחרוני הגולים בקניה.

תוכנית "הקיר"

אחת הפעולות שפגעה ביוקרתו של השלטון ושמה אותו ללעג הייתה תוכנית "הקיר", הקשורה לסדרי התפילה ליד הכותל המערבי. כבר בסוף שנות העשרים התלוננו הערבים כי התקיעה בשופר ליד הכותל המערבי פוגעת בקודשי האיסלאם. בשנת 1931 קבע "דבר המלך במועצתו" (הרשות המחוקקת של ממשלת המנדט), כי זכות הבעלות של המוסלמים על הר-הבית מקנה להם גם בעלות על אזור הכותל המערבי. בעקבות החלטה זו נאסר על היהודים לתקוע בשופר ליד הכותל, למרות שהתקיעה היא חלק חשוב ובלתי נפרד בתפילות ראש השנה ויום הכיפורים.

איסור התקיעה ליד הכותל המערבי פגע קשות ברגשות היהודים, והאצ"ל החליט לפעול. מאז האיסור, בכל מוצאי יום הכיפורים נהגו אנשי האצ"ל ובית"ר "להבריח" שופר לרחבת הכותל, שם כבר חיכה המתנדב התורן שתקע את "התקיעה הגדולה" בסיום יום הצום. הדבר לא היה פשוט, כי שוטרים בריטים רבים מילאו את הדרכים לכותל וערכו חיפושים מדוקדקים בכליהם של היהודים שבאו להתפלל. גורלו של "התוקע" היה ברוב המקרים מאסר ב"קישלה", בניין המשטרה בעיר העתיקה ששימש גם כבית מעצר עוד מימי התורכים (הבניין עומד על תילו עד עצם היום הזה ומשמש את משטרת ישראל). תקיעת השופר ברחבת הכותל במוצאי יום הכיפורים מילאה לא רק תפקיד דתי, אלא גם הגבירה את הגאווה הלאומית בכל רחבי הארץ.

בקיץ 1944 הועלתה שוב בעיית התקיעה בשופר ליד הכותל, אלא שהפעם הוחלט שלא להסתפק רק בתקיעה במוצאי יום הכיפורים. מספר שבועות לפני הימים הנוראים החל הארגון בפרסום אזהרות לבריטים להדיר רגלם מן הכותל וכי שוטר שיימצא בקרבת הכותל ביום הכיפורים ייענש. האזהרות הלכו ותכפו ולקראת החגים הן הוצאו מדי יום ביומו.

המתח הלך וגבר והכול היו דרוכים לקראת הבאות. נוצר הרושם שהארגון מתכוון לרכז כוחות גדולים ברחבת הכותל, אשר ימנעו מן הבריטים את הגישה בכוח הזרוע. אלא שתוכניות הארגון היו שונות לחלוטין. במוצאי יום הכיפורים (27 בספטמבר 1944) הותקפו ברחבי הארץ ארבע תחנות משטרה, שהיו ידועות בשם מבצרי "טייגרט". היו אלה מבנים גדולים מבטון מזוין, שהוקמו

בשנות השלושים על-פי תכניתו של המהנדס הבריטי סר צ'ארלס טייגרט ושימשו כתחנות משטרה. אזהרות הארגון בעניין הכותל המערבי היו בבחינת לוחמה פסיכולוגית ושימשו כפעולת הטעיה למבצע הצבאי העיקרי. למרבה הפלא, כיבדו השלטונות את אזהרות הארגון, ואף שוטר בריטי לא נמצא ברחבת הכותל ביום הכיפורים. תקיעת השופר המסורתית שלאחר תפילת נעילה בוצעה על-ידי לוחם האצ"ל יצחק גן-צבי באין מפריע, ולאחריה פרצו המתפללים בשירת "התקווה" אדירה. שום התנגשות לא אירעה באותו יום ברחבת הכותל או בדרך אליו והבלשים הבריטיים שהסתובבו ללא מדים, התאכזבו מהעדר כוחות מזוינים של הארגון. הם לא ידעו כי יחידות הקרב של האצ"ל פעלו אותה שעה נגד מבצרי המשטרה בחיפה, בקלקיליה, בגדרה (קנטרה) ובבית-דגן.

ההתקפה על תחנת המשטרה בחיפה⁹⁷

ביום הכיפורים, ה-27 בספטמבר 1944, בשעות אחר-הצוהריים, התכנסו בדירה בהדר הכרמל 14 לוחמים, שם נודע להם כי במוצאי החג יצאו להתקיף את תחנת המשטרה ששכנה בבניין קטן בעיר התחתית, לא רחוק מתחנת הרכבת. איתן לבני, קצין המבצעים של הארגון, הגיע במיוחד מתל-אביב כדי לתת את התדרוך המפורט של ההתקפה. למפקד הפעולה נתמנה רחמים כהן, שזה מקרוב הגיע כ"פליט" מירושלים ושימש כמפקד הח"ק (חיל הקרב) בחיפה.⁹⁸ לאחר השעה 22:00 הגיע הכוח לדירתו של יעקב דוידי ברחוב השומר והתפצל לשלוש חוליות: חוליית הפורצים, בפיקודו הישיר של רחמים כהן, שאמורה הייתה לפרוץ אל תוך בניין המשטרה ולפוצץ אותו, וכן שתי חוליות חסימה; האחת בפיקודו של אליהו טמלר והשנייה בפיקודו של דוד טהורי, ששימש אותה עת כמפקד מחוז נתניה וביקש להשתתף בפעולה (נוהג היה בארגון שמפקדי מחוז וחברי המפקדה הארצית שמבקשים להשתתף בפעולות קרב, מקבלים עליהם את המרות של מפקדים זוטרים מהם). שתי חוליות האבטחה הניחו על הכביש מחסומים עם שלטי אזהרה מוארים, אשר מנעו מתגבורת בריטים להתקרב למקום. עם הינתן האות, התקרבו הפורצים

⁹⁷ תיאור הפעולה מבוסס על איתן לבני, המעמד, עמוד 104 וכן על עדותה של חיה סבן, מכון ז'בוטינסקי.

⁹⁸ בפעולה השתתפו: אשכנזי בן-ציון, בית-הלחמי זלמן, ברנד אהרון, דוידי יעקב, טהורי דוד, טמלר אליהו, יולביץ צבי, מינץ ברוך, פרידברג חדוה, פרל דניאל, קרושניבסקי שמואל.

אל הכניסה למשטרה, אולם הם נתגלו לפני שהספיקו להניח את המטענים ליד הדלת ונפתחה עליהם אש חזקה. רחמים כהן הצית רימון התקפה, בעזרתו חשב לחפות על הפורצים, אולם לפתע התפוצץ הרימון וריסק את כף ידו. היריות וההתפוצצות הזעיקו את שוטרי התחנה, שפתחו באש חזקה מאוד לעבר יחידת הפורצים. רחמים הצליח לשמור על קור רוחו והגיע למסקנה שכל ניסיון לפרוץ בכוח אל תוך הבניין יביא בעקבותיו קורבנות רבים. על-כן נתן את אות הנסיגה, מבלי שהצליח לבצע את המשימה. שלוש החוליות נסוגו דרך ואדי רושמייה, ורק לאחר שהגיעו למקום המפגש, הסכים רחמים כהן להתפנות לאחת הדירות ששימשה תחנת העזרה ראשונה, שם חיכו לו חיה סבן ומשה נחמד (מפקד המחוז). רופא שבדק את רחמים קבע שיש להבהילו באופן דחוף לבית-חולים כדי לנתחו. חיה סבן ומשה נחמד עצרו מונית שעברה ברחוב והעבירו את הפצוע לבית-החולים רוטשילד. בחדר-המיון החלה האחות התורנית לטפל ברחמים וביקשה מחיה וממשה לצאת את החדר. היא הזעיקה למקום רופא מומחה ויחד עם זאת גם טלפנה למשטרה. חיה ומשה הצליחו להסתלק מן המקום דרך המרפסת האחורית לפני שהמשטרה הגיעה למקום. רחמים נותח (ידו המרוסקת נקטעה), וכאשר התעורר, מצא עצמו כבול למיטה ולידו שוטר בריטי. הוא הועבר לחדר החולים שליד כלא עכו. לאחר שפצעו הגליד, נשלח ב-6 בדצמבר למחנה המעצר באפריקה ונרשם בשם יוסף שמואלי (כפי שהיה רשום בתעודת הזהות המזויפת שלו). רחמים כהן הוחזר ארצה עם אחרוני הגולים מקניה ב-12 ביולי 1948, כחודשיים לאחר הכרזת העצמאות של מדינת ישראל.

לאחר הפעולה עזב אליהו טמלר את חיפה ועבר לפתח-תקוה, שם נתמנה מפקד הח"ק (חיל הקרב). ב-3 באפריל 1946 נעצר בחולות בת-ים עם 31 חברי האצ"ל שחזרו מפיצוץ מתקני הרכבת בדרום הארץ (ראה להלן). בפברואר 1948 ברח מבית הסוהר המרכזי בירושלים וחזר מייד לפעילות בארגון. נהרג באפריל 1948 בקרב על כיבוש יפו.

לפני ההתקפה על משטרת חיפה, נשלחה חדווה פרידברג (ענב) לפתח-תקוה, שם קיבלה אלונקה, אותה העבירה לחיפה. אלונקה זו שימשה להעברתו של רחמים כהן הפצוע. לאחר ההתקפה, אספה חדווה את הנשק לבית משפחת ויינטרוב-ענב וכעבור מספר ימים הוא נמסר למחסנאי דוד גליקסמן.

הסזון⁹⁹

"הסזון" (כינוי לעונת הציד באירופה) היה שם הקוד לרדיפות שרדפה ההגנה את האצ"ל כדי לשתק אותו כארגון.

בעקבות הכרזת המרד נגד השלטון הבריטי בארץ-ישראל, החלו, כאמור, ההתקפות הצבאיות על מטרות ממשלתיות שונות. המנהיגות הרשמית של היישוב היהודי בארץ, ראשי הוועד הלאומי והסוכנות היהודית, התנגדו לפעולות אלה ודרשו להפסיקן. לטענתם, נבחרו המוסדות הלאומיים באופן דמוקרטי, ועל-כן על האצ"ל ולח"י לקבל את מרותם.

בספטמבר 1944 התקיימו שתי פגישות בין מנחם בגין, מפקד האצ"ל, לבין משה סנה, ראש המפקדה הארצית של ההגנה, ואליהו גולומב, מראשי ההגנה. בפגישות, שנמשכו אל תוך הלילה, נדונה באריכות מערכת היחסים בין האצ"ל לבין הנהגת היישוב.

בשאלת המרות הלאומית, אמר משה סנה, בין היתר:¹⁰⁰

אם תרחיבו את הפעולה זה מחייב שליטה על הנפש ועל הרכוש של הציבור. ועל הציבור יש לנו שליטה. אין אנחנו מתכוננים לוותר על שליטתנו בציבור, כי אנחנו הננו נושאי מנדט העם היהודי... באם תמשיכו בפעולותיכם יביא הדבר לידי התנגשות.

אליהו גולומב היה בוטה יותר:¹⁰¹

אנו דורשים מכם להפסיק מיד [את פעולותיכם נגד הבריטים]... איננו רוצים שתתחיל מלחמת אחים ... אולם נהיה מוכנים גם לכך. נהיה

⁹⁹ פרטים ראה בספרו של יהודה לפידות, הסזון צייד אחים.

¹⁰⁰ משה סנה, אחרית כראשית, מבחר דברים. וכן: מנחם בגין, המרד, עמוד 194, וכן בספר "הסזון צייד אחים".

¹⁰¹ שלמה לב-עמי, הפרוטוקולים של מפקדת האצ"ל, הציונות, ד, עמוד 432. וכן: אליהו לנקין, סיפורו של מפקד

אלטלנה, עמוד 83, וכן בספר "הסזון צייד אחים".

נאלצים לאחוז באמצעים שלנו למען מנוע את מעשיכם. המשטרה, לדעתנו, לא תוכל לחסלכם, אולם אם היישוב יתקומם הרי הדבר יביא לידי כך. ברור שאיננו מדברים על חיסולכם הפיסי, אולם התפתחות הדברים תביא גם לכך, היא תביא להשמדתכם. ואז לא חשוב מי התחיל הראשון – זה עניין של תעמולה והסברה.

בגין דחה בתוקף את הטענה כאילו האצ"ל רוצה להשתלט על היישוב היהודי בארץ ואמר:

איננו חושבים לתפוס את השלטון ביישוב. אמרנו זאת בהרבה הזדמנויות. אין לנו כל אמביציות לכך... אנו חושבים שבן-גוריון הוא האיש, שיכול היום להוביל את הנוער למלחמה. אולם לשם כך בן-גוריון צריך לעזוב את מושבו ברחביה. כי כל זמן שהוא נמצא שם – לא יוכל לנהל את המלחמה הנ"ל. לנו אין כל אינטרס מפלגתי או מסגרת. הננו מתפללים לשעה, שבה נוכל להכריז על סיום תפקידו של האצ"ל ולפזרו. ובאותו רגע שתצאו אתם למלחמה – נתייצב כולנו תחת הנהגה אחידה, שבה אתם תהיו הרוב המכריע. אולם כל זמן שלא עשיתם זאת, אנו ננהל את מלחמתנו.

התפנית במאבק נגד המחתרת העברית חלה כתוצאה מההתנקשות בחייו של הלורד מוין בקהיר, הגם שההלשנות החלו מספר חודשים קודם לכן. הלורד מוין, שהיה ידוע כאנטי ציוני, נתמנה למיניסטר המדינה במזרח התיכון, וממקום מושבו בקהיר היה אחראי לביצוע מדיניות "הספר הלבן". לח"י, שראה בלורד מוין את האחראי לגירוש אניות המעפילים, החליט להתנקש בחייו. לשם כך נשלחו לקהיר שני חברי המחתרת, אליהו חכים ואליהו בית-צורי, וב-6 בנובמבר 1944, ביצעו השניים את ההתנקשות. לאחר ביצוע המשימה, נתפסו השניים על-ידי המשטרה.

ההתנקשות בחייו של הלורד מוין עוררה סערה גדולה בארץ ובעולם, ועוד לפני שנודעה זהות המתנקשים, התכנסה הנהלת הסוכנות היהודית ופירסמה הודעת גינוי חריפה. באותה ישיבה הוחלט על שורה של צעדים במלחמה ב"ארגוני הטרור" בארץ.

לאחר שה"סזון" אושר על-ידי הנהלת הסוכנות היהודית והוועד הפועל הציוני, הובא העניין בפני מועצת ה"הסתדרות", הגוף שקבע יותר מכל מסגרת אחרת את התנהגותו של "היישוב המאורגן". בכרוז שפורסם בעיתונות נאמר, בין היתר:

מלחמה לנוער העברי בטרור ובמבצעיו!

[...] מחוללי הטרור, המכנים עצמם "ארגון צבאי לאומי ולוחמי חירות ישראל" בוגדים המה! ...
 מספסלי הלימודים יוצאו, ומן הסדנאות יורחקו.
 לא תורשה תעמולתם בכתב ובעל-פה ...
 לא יינתן מחסה לעווכרים בבית הוריהם, קרוביהם ומכריכם! ...
 המהרסים והמחריבים שאין להם עוד תקנה, יבודדו ויופקרו, עד שיוקעו משורות היישוב, עד שהטרור ייפסק ואירגונו יבוטל.

בתגובה להחלטות הסוכנות היהודית והוועד הפועל של ההסתדרות, פרסם האצ"ל ב-3 בדצמבר 1944 בעיתון "חרות" את מדיניותו בדבר אי-התגובה:¹⁰²

לא תהיה מלחמת אחים

התפרוץ מלחמת-אחים בארץ-ישראל? הייחרב ביתנו בטרם הוקם? היזכו שונאינו לראות את שאיפתם השפלה מתגשמת?
 האוויר מלא אבק-שריפה. נואמים ומנהיגים אינם חדלים לדבר על מלחמה פנימית. אחד מהם אמר, כי היא כבר פרצה; השני – פטפטן גדול מרעהו – ניבל את פיו בצעקה היסטורית: דם תחת דם, עין תחת עין! שלישי עמל ועמל וגילה סוף-סוף תוכנית הצלה לעם ישראל. וזוהי התוכנית: לגרש מן הבתים, לגרש מבתי-ספר, להרעיב ולמסור לבולשת בנים לוחמים. "הם או אנחנו", אמר, "וכל האמצעים כשרים על מנת לחסלם" [מתוך נאום של בן-גוריון בוועידת ההסתדרות] [...]

¹⁰² "חרות", גיליון ל"ט, 3 בדצמבר 1944.

כן מובנת חרדתו של היהודי הנאמן. הנראה את ילדינו מרימים יד או נשק איש נגד רעהו? מה יעשו הנרדפים, שעליהם נגזרו הגזרות האיומות הללו? איך יתגוננו? ...

אלו הן שאלות חמורות ואנו מוצאים לחובתנו לתת בשמנו – בשם הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל – תשובה. וזו תשובתנו: היו שקטים, יהודים נאמנים; לא תהיה בארץ זו מלחמת אחים ...

לא קל היה לבגין לשכנע את פיקודיו להבליג. שני נימוקים עמדו מאחורי החלטתו של בגין: ראשית, אמר, אם נגיב אנו עלולים לגרור את היישוב למלחמת אחים, ובכך ייפסק לחלוטין המאבק נגד השלטון הבריטי בארץ-ישראל. שנית, אין זה רצוי להחריף יתר-על-המידה את היחסים עם ההגנה, כי לא ירחק היום וגם הם יצטרפו למלחמה בשלטון הזר. חברי הארגון, שחוננו על ברכי "שבירת ההבלגה", התקשו לעכל את החלטת המפקדה הראשית. למרות זאת לא הפרו את הפקודה, אולי מתוך תקווה כי הערכתו של מנהיגם תתגשם ואכן תצטרף ההגנה למלחמה בבריטים (כפי שאומנם קרה כעבור שנה, עם הקמת "תנועת המרי העברי").

כל צמרת ההגנה הייתה עסוקה במתקפת הסזון: המידע על האצ"ל ולח"י רוכז בידי שירות הידיעות של ההגנה (הש"י). לרשות הש"י עמדו כ-250 אנשי פלמ"ח, שהועברו העירה וגויסו למבצע הסזון. הם עסקו בעיקובים אחר חשודים ובחטיפות של אנשי האצ"ל, לפי רשימות שקיבלו מן הש"י. נוסף לזאת עסקו אנשי הפלמ"ח גם באבטחת ראשי הסוכנות היהודית וזאת מחשש שהאצ"ל או לח"י יגיבו בחטיפות-נגד. כן הוקמה בסוכנות היהודית בירושלים "המחלקה לתפקידים מיוחדים". מחלקה זו עמדה בקשר הדוק עם הבולשת הבריטית והיא שהעבירה לבריטים את רשימת השמות של החשודים בהשתייכות לאצ"ל.

למעלה מ-850 איש הוסגרו לבולשת הבריטית כחשודים בהשתייכות לאצ"ל. רוב העצורים הועברו למחנה המעצר בלטרון וכמה מאות מהם הוגלו למחנות המעצר באפריקה. נוסף להלשנות, נחטפו עשרות רבות של חשודים, אשר הוחזקו בבתי-מעצר שנבנו במיוחד לצורך זה בקיבוצים שונים. החטופים נחקרו בידי אנשי הש"י ובכמה מקרים לוותה החקירה בעינויים גופניים קשים. הסניף בחיפה סבל מן הסזון יותר מכל סניף אחר. תוך שנה התחלפו שם שישה מפקדי מחוז, והסניף התרוקן מאנשיו.

את היחס של המוסדות הלאומיים לאנשי האצ"ל, ניתן ללמוד מהמקרה של פנינה כץ.

פנינה עפרון-כץ,¹⁰³ מורה במקצועה, הצטרפה לאצ"ל בהיותה בת 16 והיא תלמידה בכיתה השביעית בבית-הספר הריאלי בחיפה. לאחר שסיימה את לימודיה בסמינר למורים בירושלים, החלה ללמד בבית-הספר היסודי בנווה-שאנן בחיפה. היא הספיקה לקחת חלק בפעולות הראשונות של המרד, אולם עד מהרה נעצרה ונכלאה בבית-הסוהר לנשים בבית-לחם. ביום הניצחון של בנות הברית על גרמניה (מאי 1945) שוחררה והוטל עליה מעצר בית.

לאחר שובה מביית הסוהר התייצבה פנינה בפני מנהל בית-הספר בנווה-שאנן, ומאחר שכבר נלקחה לה ממלאת מקום, עברה לעבוד בבית-הספר "גאולה". המורות בבית-הספר הסתייגו ממנה, ואת ההפסקות נאלצה לבלות בחצר במקום בחדר המורים. עם תום שנת הלימודים, הוזמנה פנינה לחזור וללמד בבית-הספר בנווה-שאנן, אלא ששבועיים לפני תחילת שנת הלימודים טלפן אליה מנהל מחלקת החינוך של הוועד הלאומי (ד"ר סולוביצ'יק) והודיע לה כי לא תוכל לשמש כמורה בבית-הספר. לשאלתה "מדוע?" ענה כי אינו יכול להסביר זאת בטלפון, אולם יהיה מוכן למסור פרטים במשרדו בתל-אביב. מאחר שנאסר על פנינה לעזוב את חיפה (היא פנתה לבולשת וביקשה רשות לנסוע לתל-אביב, אולם נענתה בסירוב), נסע אביה (הרופא הידוע ד"ר עפרון) לפגישה, וד"ר סולוביצ'יק הסביר לו, כי על-פי החלטת המוסדות הלאומיים אין להרשות לחברי הארגונים הפורשים ללמד בבית-הספר. הדבר חרה מאוד לפנינה. היא פנתה לעורך-הדין קייזרמן וזה הגיש תביעה משפטית נגד מחלקת החינוך של הוועד הלאומי. וראה זה פלא, יום לפני פתיחת שנת הלימודים שוב טלפן אליה הד"ר סולוביצ'יק והודיע לה כי שינה את דעתו, והיא רשאית לחזור לעבודה כמורה בבית-הספר בנווה-שאנן. בעקבות החלטתו החדשה של ד"ר סולוביצ'יק בוטל המשפט נגד מחלקת החינוך של הוועד הלאומי.

פרשת אשר טרטנר

המשטרה, מעודדת משיתוף הפעולה עם ההגנה, הגבירה את מלחמתה במחתרת העברית, ולא היססה מלפתוח באש אף על בחורים שעסקו

¹⁰³ יהודה לפידות, היום שרה הקטנה, עמוד 66.

בהדבקת כרוזים. אחד הקורבנות היה אשר טרטנר, שנולד ב-29 יולי 1926, בעיר ברסלאו בגרמניה, בן חמישי להוריו. הוא החל את לימודיו בבית-הספר היסודי בעירו, ולאחר עלות הנאצים לשלטון, עלה לארץ-ישראל עם משפחתו בת שמונה הנפשות, והוא בן שמונה שנים.

המשפחה, שהייתה דתית לאומית, השתקעה בכפר חסידים שליד חיפה. לאחר סיימו את בית-הספר היסודי, המשיך את לימודיו בישיבת בני-עקיבא בכפר הרוא"ה ולאחר מן למד בבית-הספר למסחר "במעלה" בחיפה. עם סיום לימודיו ב"במעלה", למד בערבים בבית-הספר התיכון "אבן פינה" בחיפה.

בגיל צעיר הצטרף לאצ"ל והשתייך לחת"ם (חיל תעמולה מהפכני) ובין היתר עסק בהפצת דבר הארגון. ביום 16 באוקטובר 1944, יצא עם חברו אברהם רובינשטיין להדביק את כרוזי האצ"ל על קירות העיר חיפה. משמר שוטרים שעבר בקרבת-מקום הפתיע אותם, פתח עליהם באש ופצע את טרטנר ברגלו. הצעיר החל לברוח, אבל רגלו הפצועה מעדה וכך נפל בידי השוטרים, הובא לתחנת המשטרה, ונחקר מבלי שניתן לו טיפול רפואי. אחר-כך הועבר לכלא עכו, שם נכבלה רגלו הבריאה למיטת הברזל, בעוד שברגלו השנייה תקוע הקלע. כתוצאה מן ההזנחה בטיפול הרפואי חלה הרעה במצבו, וכאשר החלו להופיע סימני נמק ברגלו, העבירו אותו לבית-החולים הממשלתי בבית-גלים, שם נכרתה הרגל, אולם ללא הועיל. שבועיים לאחר הניתוח, ביום 8 בנובמבר 1944, נפח את נשמתו והוא בן 18.¹⁰⁴

כעבור מספר ימים הופיעה בעיתון המחתרת "חרות" הכתבה הבאה:¹⁰⁵

אשר טרטנר הי"ד

יצא להדביק כרוז, נורה על-ידי שוטר ונפצע בירכו. פצוע, שותת דם ומתפתל מכאבים אל-אנושיים הושלך לכלא עכו. לא הובא לבית חולים, פצעיו לא חובשו ואף לתנאים הסניטריים המינימליים לא דאגו לו. ידיו ורגליו כבלו באזיקים וב"פיתות" הערביות ובמים לחץ החזיקוהו, למרות החום הגבוה ומצבו האנוש של הפצוע. הפצרותיו לעזרה רפואית – העלו חרס. שלטון הדיכוי אטם את אוזניו ואחת בלבו – לרצוח נפש את הצעיר

¹⁰⁴ דוד ניב, מערכות האצ"ל, ד, עמוד 70.

¹⁰⁵ חרות, גיליון ל"ח, מיום 16 בנובמבר 1944.

העברי, וזה תוך עינויים ברבריים שאין כמותם. שלושה שבועות נאבק אשר טרטנר הי"ד על חייו – בידי הכבולות קרע כותנתו וניסה לחבוש את רגלו, אולם בינתיים הורעל דמו והצעיר נפח את נשמתו. גווייתו הוחזרה להורים.

בן 18 היה במותו. תלמיד המחלקה השמינית של הגימנסיה בחיפה. ככה התעלל באשר טרטנר השלטון "התרבותי", המתיימר להיות "המגן על הציביליזציה האירופית בפני הברבריות". ככה רצחו הג'נטלמנים הנאורים צעיר עברי, שנלחם על קדושת אמונתו; ככה עינו "אנשי תרבות" חייל צעיר שנפל לידיהם פצוע. אין כל הצדקה לפשע זה. ודמו השפוך יחול על ראש שלטון הדיכוי, והאחראים למעשיו. אלוקי ישראל, אל קנא ונוקם, ינקום את דם עבדו הנאמן. ותהא נשמתו הזכה של הלוחם הצעיר צרורה בצרור כל גיבורי ישראל שחרפו את נפשם על חרות אמונתם וקדושה ברבים.

אשר טרטנר

אשר טרטנר נטמן בבית-הקברות בכפר חסידים, ליד אחיו עקיבא שנפל בעת ששירת בצבא הבריטי. לימים הועברו גופות שני האחים לבית-הקברות הצבאי בהר-הרצל בירושלים.

אחיינו של אשר טרטנר שנקרא על שמו, אשר גיורא טרטנר, נפל במלחמת יום הכיפורים.

מעצרים בחיפה

בעיר התחתית של חיפה, ברחוב סטנטון 11, הייתה דירה ששימשה את הירושלמים והצפתים שהגיעו לחיפה. חיה סבן נהגה לבקר בדירה למטרות קשר, ובכל פעם הייתה מביאה לבחורים אוכל ודברי מתיקה. לא פעם נשארה גם ללון בדירה, אותה שכר צבי יולוביץ (שהיה פליט מירושלים). ב-23 בנובמבר 1944, כשהתקרבה למקום, ראתה אור בוקע מן הדירה אולם לא חשה בשום תנועה חשודה. היא דפקה בדלת, ולאחר שזו נפתחה, ראתה לנגד עיניה שני שוטרים חמושים שהזמינו אותה להיכנס. אחריה הגיע משה נחמד (מירושלים), אלי קדוש ודניאל פרל (מצפת) ועמרם אקשטיין. חיה ניצלה את הדקות בהן הפנו השוטרים את תשומת ליבם לבאים ובלעה את הניירות שהיו ברשותה. מאוחר יותר התברר כי צבי יולוביץ הרגיש שעוקבים אחריו ועבר לגור באחוזה, אולם כעבור זמן קצר נעצר ובחיפוש שנערך על גופו מצאו בכיסו את חוזה השכירות שערך בשעה ששכר את הדירה בעיר התחתית. כך הגיעה המשטרה למקום ועצרה את כל האנשים שנכנסו לדירה.¹⁰⁶

ההגנה מסגירה את לוחמי האצ"ל לבריטים

ב-14 במאי 1945, יצאה חולייה של האצ"ל לפוצץ את צינור הנפט האנגלו-עיראקי שהזרים נפט מכירכור שבעיראק לבתי-הזיקוק שבחיפה. תחנתה הראשונה של חולייה זו הייתה בכפר חסידים, שם הועמס חומר-הנפץ על המשאית. דבר הפעולה נודע, כמסתבר, למפקדי ההגנה וכך קרה שקבוצת נוטרים המתינה ללוחמי האצ"ל בכפר חסידים ועצרה אותם. הנוטרים ערכו חיפוש במשאית והחרימו את חומר-הנפץ. הנהג, שביקש רשות לעשות את צרכיו, יצא במרוצה לכיוון המשאית, התניע אותה במהירות והסתלק מן המקום. יתר אנשי החולייה (שלמה דולה, יעקב-סיקא אהרוני, שמעון שכטר ופנינה בג'יו-שוחט) נכפתו בידיהם והועברו לקיבוץ יגור. שם הוחזקו במשך שלושה ימים, כשידיהם כפותות ועיניהם מכוסות. הבחורים נחקרו, תוך שימוש באלימות, ולאחר מכן הסגירום אנשי ההגנה לידי המשטרה הבריטית. כעבור שנים, הופיעה בעיתון ה"ארץ" הכתבה הבאה:¹⁰⁷

¹⁰⁶ מכון ז'בוטינסקי, עדות חיה סבן.

¹⁰⁷ עיתון "הארץ" מיום 1.12.1961.

בשבת אחת, בהיותו קצין תורן ביגור, הגיע קצין המודיעין של נפת זבולון, בחור מגודל ומתולתל, ואמר כי הגיעו ידיעות שלמחרת היום מתכוונים אנשי אצ"ל לפוצץ כנסייה על הר-הכרמל, שעה שיהיו בה קצינים בריטיים רמי מעלה ומשפחותיהם. אותו קצין הודיע, שאם יבוצע פיצוץ זה וייעשה טבח בבריטים, עלולה לצמוח שואה והוא מבקש לשלוח חמישה בחורים שיתפסו את אנשי האצ"ל. גורי כינס קבוצת צעירים, פנה אל רגש האחריות הלאומית שלהם והסביר, כי הכוונה היא למנוע רצח חפים מפשע. עוד לפני ששקלו הללו אם יסכימו לפעולה, ביקש את 'מילת הכבוד' של קצין המודיעין, כי אנשי האצ"ל שייתפסו לא יוסגרו לבריטים. הבחור הבטיח. לפנות בוקר נתפסו שלושה צעירים וצעירה מאצ"ל וגורי זוכר איך שכבו על בטנם עקודים: ידיהם כפותות לאחור. לבסוף הוסגרו כולם לבריטים.

מובן שקצין המודיעין של נפת זבולון הסתבך בשקר גס כשטען כאילו האצ"ל זמם לפוצץ כנסייה על יושביה. האצ"ל מעולם לא פוצץ שום כנסייה ואיש מאנשיו לא העלה שום רעיון כזה.

בשעה שפנינה וחבריה נעצרו, חיכתה ליד צינור הנפט חולייה נוספת, ביניהם גם חדוה פרידברג-ענב. בעוד הם ממתינים, החל לרדת גשם שוטף וכולם נרטבו עד לשד עצמותיהם. הם חיכו עד בוש ולבסוף נסוגו לביתו של אחד מחברי הארגון בקריית אתא, שם ייבשו את בגדיהם. רק למחרת היום נודע להם דבר מעצרה של החולייה בכפר חסידים.

מאסרה של עמליה שיף ויהודה כהן

עמליה לבית סנדר נתפסה ב-30 ביוני 1945, יחד עם חברה יהודה כהן, בשעה שהחזיקו בידם פצצת כרוזים שהייתה מיועדת להתפוצץ באחד מרחובות חיפה. השניים הובאו למשפט ב-18 באוגוסט בפני בית-הדין הצבאי שעל הר-הכרמל ועמליה היא בת 17 בלבד. הם לא הכירו בזכות בית-המשפט לדון אותם ובמקום לנהל את המשפט לפי הנהלים המקובלים, העדיפו השניים למסור הצהרה פוליטית. ואלה דברי עמליה שיף (סנדר):¹⁰⁸

¹⁰⁸ עיתון "חרות", גיליון נ, ספטמבר 1945.

כבוד השופטים, אני מודה כי רציתי להפיץ את הכרוזים הללו, אך אין אני מודה באשמתי. להיפך, בטוחה אני כי את חובתי עשיתי. לו העם האנגלי היה במצב של עמי, היה כל צעיר אנגלי עושה – בברכתכם – כמוני. ארץ ישראל היא המולדת שלי. היא המולדת של עם ישראל. על ארץ זו השתלטתם ונעלתם את שעריה. בגלל זה הושמדו שישה מליון יהודים; בגלל זה גוועים היום אלפים של אחי, הרוצים לבוא הנה ואתם אינכם מרשים להם לבוא. זוהי רשעות שאין לה דוגמא אלא באכזריות הגרמנית. לפיכך חייב כל יהודי להילחם בשלטונכם. והוא גם יילחם, למרות שתשלחנו לבתי כלא ולמחנות ריכוז. זוהי היום סימת הנוער העברי כולו: אף על פי!

גם הצהרתו של יהודה כהן הייתה קצרה:

כבוד השופטים. אין אני חושש לפסק-הדין שלכם. אומנם צעיר אנוכי, אולם יודע אני מה נפל בגורל רבבות צעירים עברים כמוני, שהושמדו ונשרפו מפני ששלטונכם לא הרשה להם לבוא הנה, למולדת העברית. ביחס לקורבן האיום שלהם, כל קורבן שאני אקריב במלחמה הקדושה שלנו הוא כאין וכאפס. לא תפחידונו, לא בבית-כלא ולא במוות. הצדק הוא אתנו. ומצפונכם – אם יש לכם עוד מצפון – הוכתם בבגידה כלפי עם דווי וגדול. הבטחתם לו להחזיר את מולדתו, אך במקום זה גזלתם את הארץ הזאת מבניו והסגרתם אותם לכיליון. הכו אתם על חטא! אני מאושר שהנני יכול לתת משהו למען עמי האומלל; אני מתגאה שיש בי כוח מוסרי לסבול עבור אחי המושמדים.

ב-28 באוגוסט 1945 התכנס שוב בית-הדין הצבאי בירושלים, במושב בחיפה, ולפני מתן פסק-הדין, אמר נשיא בית-הדין המיג'ור סקופילד לשני הנאשמים:¹⁰⁹

¹⁰⁹ עיתון "הארץ" מיום 29.8.1945.

אתם נמצאתם חייבים באשמת החזקת פצצה בחיפה. מן העדויות ומתוכן הצהרותיכם בבית-הדין ברור שאתם מתכוננים להיות אלמנטים מפריעים לשלום הציבור, דבר שאין בית-הדין מוכן לסבול. פסק הדין: שלוש שנות מאסר לכל אחד עם יחס מיוחד.

עמליה שיף נשלחה לבית-הסוהר לנשים בבית-לחם. היא שוחררה מכלאה בתחילת 1945 בגלל מצב בריאותה, והוטל עליה מעצר בית. יהודה כהן נשלח לרצות את עונשו בבית-הכלא בירושלים. במלחמת העצמאות הוא נפל בקרב על עוג'ה אל חפיר.

כזכור, נעצר ב-23 בנובמבר 1944 משה נחמד, ששימש מפקד מחוז חיפה, ובמקומו נתמנה לתפקיד מאיר ראם.

מאיר ראם נולד בפולין בשנת 1918 ובגיל שבע עלה ארצה עם משפחתו, שהתיישבה בפתח תקוה. בשנת 1936 הצטרף לבית"ר וכעבור שנתיים היה לחבר באצ"ל. מאיר השתתף בקורס מפקדים שנערך במשמר הירדן (1939), שעם סיומו נתפסו חניכיו בידי המשטרה הבריטית והובאו בפני בית-הדין הצבאי בעכו. מאיר ראם נידון לחמש שנות מאסר בעוון החזקת נשק בלתי חוקי, אולם שוחרר מכלא עכו כעבור שנתיים. לאחר הכרזת "המרד" עבד מאיר במטה הארגון ועסק במגוון פעולות, החל מקשר עם המחוזות, וכלה בהעברת החומר שנכתב על-ידי מפקד האצ"ל ועד הבאתו לדפוס והפצתו בין הסניפים. מאיר היה קשור גם לח"ק (חיל הקרב) ואף פקד על פעולת החרמת הבדים ממחסני התעשייה הקלה (אוקטובר 1944).

על ימיו הראשונים בחיפה מספר מאיר ראם:¹¹⁰

החיפה מצאתי "אדמה חרוכה". כל הפיקוד נאסר, אף אנשי שורה רבים. גם צעירי בית"ר היו בין הנאסרים. נשארנו במקום רק "אודים מוצלים". במחתרת, כאשר גם יהודים עוקבים אחריך, יש להחליף את מקומות המפגש לעיתים קרובות. בתקופה ההיא, להשיג חדר לא היה דבר קל. וכאשר הצלחת להשיגו, היית צריך למטרה זו כספים רבים, ותקציב גדול לא היה לאצ"ל.

¹¹⁰ מאיר ראם, עם המשפחה הלוחמת, עמוד 126.

מאיר ראם עשה כמיטב יכולתו כדי לשקם את הסניף. הוא נעזר רבות באפרים גשורי, ששימש מפקד החת"ם (חיל תעמולה מהפכני) בעיר. את גשורי פגש מאיר במחנה המעצר במזרע ובלטרון ויחסי ידידות נקשרו ביניהם. מאיר ביקר פעמים רבות בצפת, שהייתה באותם ימים חלק ממחוז חיפה, וניסה להחיות את הסניף. אולם פעילותו בחיפה לא ארכה ימים והגיעה לקיצה כעבור ארבעה חודשים בלבד. על מעצרו בפברואר 1945 מספר מאיר ראם:

111

ידעתי שאיאסר, אולם לא תיארתי לי שאחזור מפעולה במוצאי שבת, אכנס לחדרו של אפרים גשורי, אסובב את המפתח, ואת הדלת יפתח לי סרג'נט מרטין, אשר ימשוך אותי פנימה... בחברתו היו שני שוטרים בריטים עם "טומיגנים" בידיהם.

חיים פלן

מאיר ראם

מאיר ראם הועבר לתחנת המשטרה, ולאחר שנחקר ארוכות, נשלח למחנה המעצר באפריקה. הוא הוחזר ארצה עם אחרוני הגולים מקניה ב-12 ביולי 1948. שבע וחצי שנים ישב מאיר ראם בבתי הסוהר ובמחנות המעצר, בארץ ובגלות אפריקה.

חיים פלן החליף את מאיר ראם כמפקד מחוז חיפה.

חיים פלן נולד בירושלים בשנת 1920. לאחר שמשפחתו עברה לפתח תקוה, הצטרף בגיל 16 לבית"ר וכעבור שנה היה לחבר בארגון ההגנה

במושבה. בשנת 1938 התגייס לחיל הנוטרים, שירת בגבול הצפון ופעל נגד הכנופיות הערביות שפרעו ביהודים. כאשר חזר לפתח תקוה בשנת 1939, הצטרף לאצ"ל והיה פעיל בשבירת ההבלגה. בשנת 1940 פשטה המשטרה לחדרו של יעקב הלל בראשון לציון ומצאה כמה אקדחים. יחד עם הלל נעצרו גם אפרים גשורי, חיים פלן, משה מזרחי, נפתלי פלטיין ודוד זלצר. חיים פלן נידון לשלושה חודשי מאסר עם עבודת פרך. לאחר ששוחרר מן המאסר, עבר לגור לחיפה ובחודש פברואר 1945 נתמנה, כאמור, למפקד המחוז, אולם כעבור שלושה חודשים נעצר שוב בידי הבריטים. הוא נשלח למחנה המעצר באפריקה, והוחזר ארצה עם אחרוני הגולים מקניה ב-12 ביולי 1948. במאי 1945 נתמנה אריה פשדצקי ("מזלי") למפקד המחוז בחיפה, וכעבור שישה חודשים נעצר אף הוא בידי הבריטים (ראה להלן).

חברי פלוגת הגיוס בראש פינה עובדים בטבק. אריה מזלי שני מימין

אריה פשדצקי ("מזלי") נולד בשנת 1917 בפולין ובגיל צעיר הצטרף לבית"ר. בהיותו בן 20 עלה ארצה בעלייה הבלתי לגאלית "אף על פי" והצטרף

לפלוגות הגיוס של בית"ר בראש-פינה ולאחר מכן היה לחבר באצ"ל. השתתף בקורס מפקדים שנערך בנובמבר 1939 במשמר הירדן ונתפס בידי הבריטים. נידון בבית הדין הצבאי ל-10 שנות מאסר, אולם שוחרר כעבור שנתיים. לאחר שחרורו המשיך את פעילותו באצ"ל. עם הכרזת המרד נמנה עם חיל הקרב והשתתף בהתקפה על המשטרה הבריטית בגדרה (ספטמבר 1944). לאחר מעצרו בחיפה בדצמבר 1945 הוטס על-ידי הבריטים לאפריקה, וב-20 בדצמבר הגיע, יחד עם עוד 54 גולים, למחנה המעצר באריתריאה. מזלי נפצע כאשר חיילים סודנים פתחו באש על הגולים במחנה, ב-17 בינואר 1946. שאול גלילי (שנעצר יחד אתו בחיפה) ואליהו עזרא נהרגו אותו יום מן היריות. "מזלי" הוחזר ארצה יחד עם אחרוני הגולים מקניה ב-12 ביולי 1948.

הבולגרים

בכרוניקה של עיתון "הארץ" מיום ראשון ה-15 באוקטובר 1944 אנו מוצאים את הידיעה הבאה:

ביום ו' הגיעו לחיפה דרך תורכיה וסוריה 15 עולים מבולגריה. הם הוכנסו לבית העולים בבת-גלים.

מה שהעיתון לא ידע לספר, שכעבור זמן קצר הצטרפו העולים מבולגריה לאצ"ל בחיפה והיוו תגבורת רצינית לסניף המקומי, שנידלדל מאוד בתקופת הסזון.

העולים מבולגריה נהגו להתקבץ בביתה של מולי מינץ, שהייתה חברת בית"ר בסופיה. בשנת 1940 עלתה ארצה והצטרפה עם קבוצת נוער לפלוגת בית"ר בראש פינה, ובשנת 1941 הייתה לחברת האצ"ל. בראש פינה הכירה את ברוך-יוסף (בובקה) מינץ וכעבור זמן לא רב נישאו ולאחר מכן עברו השניים לחיפה.

יוסף מינץ נולד בשנת 1918 ברוסיה ובהיותו בן 6 עברה משפחתו לריגה (לטביה). בשנת 1939 עלה ארצה בעליית "אף על פי", שירת בפלוגת בית"ר והצטרף לאצ"ל. בחיפה השתתף בהתקפה על תחנת המשטרה (27 בספטמבר 1944) וזמן קצר לאחר-מכן נעצר ונשלח לאפריקה. ב-11 במרס

1947 שוחרר ממחנה המעצר בקניה והוחזר ארצה. עם שובו חזר לפעילות בארגון ונתמנה מפקד מחנה בנימין (ראה להלן). גם לאחר מעצרו של יוסף מינץ, המשיכה מולי אישתו בפעילותה באצ"ל; ביתה הפך בית ועד לבחורים שזה מקרוב עלו מבולגריה, ומשם קצרה הייתה הדרך אל האצ"ל. גם אחותה של מולי, זיקה, ובעלה נסים חזקיה (מאצ'ו), היו אף הם חברי הארגון, שהתגוררו בחיפה, וגם ביתם היה פתוח לבולגרים שהצטרפו לאצ"ל. על מולי מינץ מספר ישראל הדני, ממפקדי הח"ק בחיפה:¹¹²

מולי ("יהודית") עברה לגור לגב-ים, בטענה כי כל הזמן עוקבים אחריה. היא הייתה ידועה למשטרה כיוון שבעלה ישב בקניה. שמונה שעות עבדה בפקידות בחיפה ושעות בלתי ספורות בארגון. פעמים רבות חזרה ברגל מהתחנה האחרונה עם כל אי הביטחון הכרוך בכך, כי ערבים הסתובבו שם. היא הייתה מסורה בכל ליבה לארגון. ערב אחד כשחזרה לבדה בגשם שוטף, הרגישה עצמה בודדה מאוד ובמקום ללכת לביתה סרה אליי וביקשה כוס תה. מצב רוחה היה ירוד והיא פלטה את המשפט הבא: אנחנו חיים כמו כלבים, אבל אפילו כלב יכול לנוח תחת גג בגשם כזה...

בין הבולגרים הייתה גם לילי רומנו – בן-חיים, שמאוחר יותר נתמנתה לקשרית המחוז. על עבודתה מספרת לילי:

יום עבודתי התחיל בשעה מוקדמת בבוקר, כשהייתי צריכה למסור את הדואר היומי לשליח שנסע לתל-אביב. בשעת בוקר מאוחרת יותר הייתה מתקיימת פגישה עם מפקד המחוז בביתו של אחד האוהדים שלנו, שהיה מוכן להסתכן ולמסור את דירתו לרשותנו בזמן שהוא יצא לעבודתו. בתום הפגישה הייתי יוצאת עם מכתבים שהיו מיועדים למפקדים וראשי מחלקות ובפנקסי היו רשומות פגישות ושליחויות שהיה עלי לבצע באותו יום, כמובן שהכול היה רשום בשפת סתרים ובשמות בדויים. בשעות הצוהריים נהגתי להיסגר בחדרי (אנשי הבית בו גרתי חשבו אותי לסטודנטית, ובצורה כזו הצדקתי את ישיבתי בבית בשעות שבדרך כלל אנשים מן היישוב הולכים לעבוד וכן את תקתוק מכונת הכתיבה

¹¹² עדות ישראל הדני, מכון ז'בוטינסקי.

עליה כתבתי פקודות והודעות). לאחר שנעלתי את הדלת, פתחתי את החלק האחורי של הרדיו הענקי שהיה בחדרי והתקשרתי באלחוט עם תל-אביב. מסרתי וקיבלתי הודעות דחופות ומיד לאחר מכן העברתי אותן למפקדי "אמנון" (שמואל מייטין). פגישה כזו התקיימה בשעות אחר-הצהריים במסעדת "תנובה" קטנה. מסתבר שעשינו רושם משונה על בעלי המקום. חיבבו אותנו בתור לקוחות טובים ובעלי נימוסים, אך פעם ניגש בעל ה"תנובה" למפקד ושאל אותנו אם לא יתנגד לסדר דרכון מזויף עבור בנו... האיש הרגיש שאנחנו לא "כשרים" באיזה שהוא מובן, אך לא קלע ל"אי-הכשרות" האמיתית שלנו.

על הבולגרים נמנו גם שלושת האחים חזן, נישקו בנאדו, חיים רודריג, יעקב (ז'ק) לוי, יוז'י לראה, בנימין בכר (שהיה לאחד הלוחמים הנועזים בח"ק של חיפה), יעקב (ז'קו) נחושתי וחיים קונורטי (על מעצרו של השניים ראה לעיל) וכן משה פניצ'ב ("עמיאל"), שעם הזמן הגיע לתפקיד של מפקד הח"ק בחיפה וסגן מפקד המחוז (לאחר קום המדינה, שינה את שם משפחתו לעמיאל). עם עמיאל עלה ארצה גם אביו, הרמן פניצ'ב, אשר הצטרף אף הוא לאצ"ל. בגלל גילו המבוגר, מינו אותו כאחראי על מחסן הנשק. כשאנשי הח"ק היו יוצאים לפעולות, היה הרמן מחלק את הנשק ומחכה לבחורים עד שובם. אלה לא ידעו שהוא לא רק אוסף את הנשק, אלא מצפה גם לשובו של בנו עמיאל. על הרמן פניצ'ב מספר משה לוי: 113

ליד רחוב מוריה שכנה חנות לתיקון מכשירים חשמליים. בעל החנות, מר פניצ'ב, היה אדם כבן 50, עולה חדש מבולגריה, שדיבר עברית משובשת. בזכות נועם הליכותיו הצליח לרכוש קהל לקוחות נאה בפרק זמן קצר. הוא היה לוקח את המכשירים המקולקלים מידי הלקוחות ומבטיח לתקנם במהירות. אחר-כך היה מעביר את המכשירים לחשמלאי מקצועי בעיר התחתית, שלאחר התיקון היה מחזירם למר פניצ'ב. איש לא העלה על דעתו כי בעל החנות היה אביו של עמיאל, מפקד הח"ק. האב רצה לתרום אף הוא את חלקו לפעילות הארגון, והתפקיד שקיבל כאילו נוצר עבורו. הוא היה מסור ודייקן, החזיק את

¹¹³ משה לוי, מעיר האר"י ללוע הארי, עמוד 64.

המחסן מסודר כהלכה והנשק היה תמיד מוכן לפעולה אף בהתראה קצרה ביותר.

ב-19 במאי 1945, נשלחו שני חברי אצ"ל חיפאים, יעקב נחושתן וחיים קונורטי הי"ד (נפל במלחמת העצמאות), להעביר שק עם חומר-נפץ, שהיה מוחבא בכפר אתא בביתו של נהג מונית בשם ברקוביץ. חומר הנפץ הגיע אל ברקוביץ באופן הבא: יעקב גורביץ, חבר האצ"ל, שימש כקצין זוטר בצי הבריטי. באחד הימים, בהיותו בנמל חיפה, הצליח לסלק מן הצבא שק עם חומר נפץ (50 ק"ג משקלו), אולם לא ידע כיצד להוציאו משטח הנמל. בעודו מתלבט, נקרתה בדרכו מונית נהוגה בידי ברקוביץ. גורביץ ביקש מברקוביץ להעביר את השק לביתו ואמר לו כי כעבור מספר ימים יבוא מישהו לקבלו. (גורביץ לא ידע שברקוביץ היה חבר בארגון ההגנה ושמיד עם צאתו משטח נמל חיפה, סיפר על כך למפקדו). נחושתן וקונורטי, שעלו זה מקרוב מבולגריה והעברית עדיין לא הייתה שגורה בפיהם, הגיעו למקום, קיבלו את השק ושמו פעמיהם לתחנת האוטובוס כדי לשוב לחיפה. שני אנשים (אחד מהם, שהיה לבוש מדי נוטרים, החזיק רובה בידו) עצרו אותם בדרכם ושאלו לתכולת השק. נחושתן, ששליטתו בעברית הייתה טובה מזו של חברו, ענה כי הם נשלחו להביא את השק, אבל אינם יודעים מה יש בו. בינתיים הצטרפו לחבורה עוד שלושה אנשים, השק נפתח ונבדק, ונחושתן וקונורטי נצטוו להיכנס לחצר אחד הבתים. כעבור כמה שעות הגיעה משאית מכוסה בברזנט והשניים, כפותים בידיהם ומטפחות קשורות לעיניהם, הועלו עליה והוסעו לקבוצת כפר-מכבי, שם נחקרו. את אשר קרה לאחר מכן, מספר יעקב נחושתן:¹¹⁴

כעבור כמה זמן הגיע טנדר, העלו אותנו עליו ואמרו לנו לשבת. כאשר הורידו את הכיסוי מן העניים ראיתי שאני יושב בין שני שוטרים בריטים, ששמו לנו אזיקים על הידיים. קמתי ממקומי, ניגשתי לקצה הטנדר ובעטתי בפרצופו של אחד הקיבוצניקים שעמד שם. מן הבעיטה הוא נפל על הריצפה. השוטרים הושיבו אותי במקומי וכך נסענו לחיפה. תחילה הכניסו אותנו לקישלה ולאחר מכן החלו החקירות בסי.אי.די. החוקרים ניסו לשכנע אותנו להודות שהשק שהחזיקו בידיהם, על תכולתו, היה

¹¹⁴ ראיון המחבר עם יעקב נחושתן.

שייך לנו (וזאת מאחר ולא היו להם ראיות שהשק אומנם שלנו). לא נשברנו והכחשנו שיש לנו קשר כלשהו עם השק. לאחר החקירה העבירו אותנו לבית-הכלא בעכו, ומשם – לבית הסוהר המרכזי בירושלים (הייתה זאת הפעם הראשונה שראיתי את ירושלים מאז עלייתי ארצה). אחר-כך העבירו אותנו למחנה המעצר בלטרון ולבסוף הטיסו אותנו לאפריקה. בסך הכול היינו שלוש שנים במעצר, שנה בארץ ושנתיים באפריקה.

הבריטים תבעו מהבחור שחטף את נחושתי ואת קונורטי להעיד בבית המשפט כי ראה אותם מחזיקים בשק שהכיל חומר-נפץ, אבל זה סירב למסור עדות כזו, משום שחשש מנקמת האצ"ל. לאחר שהודיע לבריטים שאינו מוכן לשתף אתם פעולה, נעצר ונשפט על-פי החוק לשעת חירום לשלושה חודשי מאסר. זו הסיבה שנחושתי וקונורטי ניצלו ממשפט צבאי בעוון נשיאת חומר נפץ. מעצרו של איש ההגנה הועלה בפגישה בין טדי קולק (ששימש איש הקשר בין ההגנה והבולשת הבריטית) לבין א"פ ג'יילס, מפקד הבולשת הבריטית. בפרוטוקול של אותה פגישה נאמר, בין השאר:¹¹⁵

האיש מכפר אתא, שעזר למשטרה, דרכנו, לעצור מספר אנשי אצ"ל, נעצר יחד איתם ונשפט על פי חוקי החירום לשלושה חודשי מעצר ... המפקח הכללי ציין כי למרות שאיש ההגנה עזר באופן פעיל, הוא סירב למסור למשטרה את כל האינפורמציה שהייתה בידיו. תשובתו של קולק הייתה: אני ידעתי את העובדה הזו, אולם הרי זה רק טבעי כי האיש יפחד מנקמת האצ"ל... מאחר וישנם אנשים נוספים המוכנים למסור ידיעות על האצ"ל, הם עלולים להירתע מלעשות זאת, אם ידעו כי הם עלולים להיעצר על-ידי המשטרה. על כן אני מבקש הבטחה כי מקרים כאלה לא יישנו בעתיד. על כך ענה המפקח הכללי כי הוא האיש שמנהל את המשטרה והוא אינו מוכן שמישהו יאמר לו כיצד לבצע את עבודתו, וכי יעצור כל אדם לכל תקופה שימצא לנחוץ כדי להוציא ממנו אינפורמציה וכי אינו מוכן לתת הבטחות כפי שביקשתי ... בעניין אחר אמר המפקח הכללי כי ביקש מספר פעמים בעבר להסגיר לידי את

¹¹⁵ ארכיון ציוני מרכזי, S 25/560.

לבשטיין [יעקב אליאב], אולם הדבר לא נעשה. הוא ציין כי שמע במו אוזניו מד"ר ג'וזף [דב יוסף מהמחלקה המדינית של הסוכנות] שלבשטיין קיבל מחסה על-ידי ההגנה. והנה הסוכנות היהודית באה להתאונן על חוסר שיתוף-פעולה, בעוד זהו סוג שיתוף הפעולה שהסוכנות מראה ...

יעקב (ז'קו) נחושתן נולד בשנת 1925 בעיר קטנה בבולגריה בשם קאזאנוויק. לאחר הכיבוש הגרמני רדפו הנאצים את יהודי בולגריה, אולם לא שלחו אותם למחנות ההשמדה. בשנת 1944, כאשר הרוסים עמדו לפלוש לבולגריה והגרמנים היו במנוסה, החליט יעקב נחושתן לעלות לארץ-ישראל בגפו. הוא הצליח לקבל סרטפיקט מן הסוכנות היהודית בסופיה ושם פעמיו אל הגבול עם תורכיה, בהשאירו בבולגריה את הוריו, וכן אח ואחות (הם עלו ארצה

לאחר הקמתה של מדינת ישראל). בקושטא (היא איסטנבול) קיבל את פניו עקיבא לוינסקי, שליח העלייה של הסוכנות היהודית, ממנו נודע לנחושתן לראשונה על השואה שעברה על יהדות אירופה. לאחר מכן נפגש עם ערי ז'בוטינסקי (שעשה בתורכיה כשליח מטעם "ועד החרום להצלת יהודי אירופה" שהוקם בארצות-הברית, בראשותו של פיטר ברגסון – הוא הלל קוק), שסיפר לו על האצ"ל בארץ. מקושטא נסע נחושתן ברכבת לבירות ומשם הגיע לחיפה, יחד עם קבוצה של בולגרים שהופנו למחנה העולים בבת-גלים.

על הדרך בה נודע להוריו דבר מעצרו, מספר יעקב נחושתן:¹¹⁶

לאחר שנעצרתי, רציתי מאוד שהורי לא ידעו שנעצרתי. כתבתי לאימא מכתב והכתובת החוזרת הייתה הסי.אי.די. ירושלים. במכתבה הבא של אימא אלי היא שאלה: מה זה סי.אי.די? עניתי לה שזה מין קולג'. הסיפור הפיקנטי הוא, שבמעצר היה איש בשם ניסים גרטי (שהיה חבר לח"י), גם הוא מבולגריה, ושתי האימהות היו מיוודדות. כשהן שוחחו ביניהן, סיפרה אימי שהבן שלה נמצא בקולג' שנקרא סי.אי.די. ענתה לה

¹¹⁶ ראיון המחבר עם יעקב נחושתן.

אימו של גרטי: גם הבן שלי נמצא בסי.אי.די, אבל זה לא קולג' אלא בית-סוהר. כך נודע להורי שאני עצור.

יעקב נחשתן

נחשתן הוחזר למדינת ישראל ב-12 ביולי 1948 עם אחרוני הגולים בקניה. למד משפטים באוניברסיטה העברית בירושלים ולימים היה חבר כנסת מטעם מפלגת "הליכוד".

מקומות מפגש של האצ"ל בחיפה 117

ב"חיפה האדומה" קשה היה למצוא מקומות מפגש, כי עיני הש"י (שירות הידיעות של ההגנה) תרו תמיד אחר צעדיהם של אנשי האצ"ל. מספר על כך אברהם אנושי:¹¹⁸

פעמים רבות היינו נפגשים במרתף של בנק אנגלו-פלשתינא (אפ"ק) ברחוב הרצל, הרחוב המרכזי בהדר הכרמל. שומר הלילה של הבנק היה חבר האצ"ל והוא הצליח לשריין לנו את המרתף בשבתות ובחגים בהם הבנק היה סגור. היה זה קצת אירוני, כיוון שהבנק היה במרחק של שלושה רחובות מתחנת המשטרה הבריטית ושישה רחובות מבית-

¹¹⁷ פרטים נוספים ראה ב"נספח".

¹¹⁸ א.י. אנושי, אגרת המסורת, עמוד 92.

הכלא המקומי. יש לציין כי השימוש במרתף הבנק לאימונים של חברי האצ"ל לא נתגלה להגנה או למשטרה הבריטית.

כן נתקיימו פגישות בדירות בהן התגוררו חברי הארגון, כמו הדירה של מולי מינץ או הדירה של אחותה זיקה (אירנה) חזקיה. אירנה מספרת כי "אצלנו בישלו דבק להדבקת כרוזים וגם התאמנו בנשק. בנוסף לזאת היו באים לדירה כל מיני אנשים כדי ללון. לכולם היה מפתח אלינו והרבה פעמים היו עושים פגישות אצלנו ואז אנחנו היינו עוזבים את הבית".¹¹⁹ בנוסף לזאת היו מתקיימות פגישות אצל אוהדים, אחד מהם היה אלפרד טרומפלדור, יליד 1900, שהתגורר ברחוב פבזנר מספר 18. אלפרד, אחיו הצעיר של יוסף טרומפלדור, עלה ארצה בשנת 1936 והשתקע בחיפה, שם עבד בתחנת הכוח של חברת החשמל.¹²⁰ אלפרד טרומפלדור הזדהה עם דרכו של האצ"ל והעמיד את דירתו לרשות לוחמיו.

בשבתות בבוקר היו נוהגים להתאמן ביערות הכרמל, אולם קורסים של ממש נערכו במבצר שוני שעל-יד בנימינה.

הקריות שימשו כעורף של העיר חיפה, ומקומות המפגש בהן היו נוחים יותר. תחילה נפגשו הבחורים בחולות ומאוחר יותר שימשו המחסנים העזובים של הצבא הבריטי למפגשים. בנוסף לזאת השתמש האצ"ל במחסן של בית-הכנסת הגדול ברחוב קרן-קיימת ובמאפייה של אביו של אחד החברים. כאשר הארגון בחיפה התחזק, נטמנו בחולות הקריות "כדי חלב" ששימשו כמחסני נשק.

משפחת אורבך העמידה את ביתה לרשות האצ"ל. בבית נערכו מפגשים רבים של מפקדי האצ"ל ושלושת הילדים: אסתר, חנה ודוד היו חברים בארגון. שלושתם נעצרו בידי הבריטים – הבנות הועברו לבית-הסוהר לנשים בבית-לחם, בעוד הבן, דוד, הועבר למחנה המעצר בלטרון. על המשפחה כותב איתן לבני:¹²¹

¹¹⁹ עדות זיקה (אירנה) חזקיה, מכון ז'בוטינסקי.

¹²⁰ ארכיון חברת החשמל.

¹²¹ איתן לבני, המעמד, עמוד 43.

הנה צפה ועולה בזכרוני דמותה של משפחת אורבך מחיפה. האב פייבל, יהודי טבריאני עבדקן ושומר מצוות, אדם מלא הומור, שהעריץ את האדמו"ר שלו. שלושה מילדיו (בן ושתי בנות) היו פעילים באצ"ל, וכשהזדמנתי לביתם הייתי מוזמן תמיד לארוחה של ערב שבת או לחמין של שבת.

מעצר הקורס בשוני

בין בנימינה וזיכרון-יעקב שוכן מבצר "שוני", ששימש מושב ארעי למתנחלים בית"רים (מאוחר יותר הם עברו ליישוב הקבע בנחלת ז'בוטינסקי אשר בבנימינה). בשוני נערכו קורסים ארציים של האצ"ל. משוני גם יצאו הלוחמים שפרצו את כלא עכו (ראה להלן). חניכי הקורסים נקטו אמצעי זהירות מיוחדים מאחר והמקום היה ידוע לשלטונות, ובקרבת מקום אף שכן מחנה צבאי גדול. במשך שנים התנהלו הקורסים ללא תקלה, עד לתפיסתם של 20 חניכי קורס ה"סגנים", שהתקיים במקום באוגוסט 1945 בפיקודו של דוד טהורי ("יצחק"). בבוקר ה-16 באוגוסט הקיפו כוחות גדולים של משטרה את הסביבה כולה, ו-20 משתתפי הקורס, שישנו תחת כיפת השמים לא הרחק מן המבצר, נעצרו. מפקד הקורס וארבעת המדריכים הצליחו להתחמק מהמעצר, ואילו החניכים – 18 בנים¹²² ושתי בנות (ברכה בירנבוים ודבורה שפירא-רותם) – הועברו לבתי-הכלא של עכו ובית-לחם. בחיפושים שנערכו בסביבה נמצאה כמות קטנה של נשק, ששימש ללימודים, וכן חוברות הדרכה ועלוני הסברה שונים. ב-18 בספטמבר נפתח משפטם של 20 חניכי הקורס בבית-הדין הצבאי, שישב במנזר הצרפתי שעל הר-הכרמל. לצעירים מונו שני עורכי דין, מכס זליגמן ומכס קריצ'מן, שהגנו גם קודם לכן על נאשמי המחתרת. הצעירים באו לאולם בית-המשפט בתלבושת אחידה – חולצות לבנות, מכנסי חאקי וכיפות לראשיהם. הבנות באו בחולצה לבנה וחצאית כהה. במהלך המשפט טענה הסנגוריה כי הנאשמות מוחזקות בבית-הסוהר בעכו בתא אחד עם אסירות

¹²² 1. יהודה בנצינברג, 2. דוד קירפצ'ניקוב, 3. יצחק גנצווייך (גן-צבי), 4. שמואל קמינסקי, 5. יוכים פליס, 6. ארמון מוסקוביץ, 7. משה צירין, 8. הלל יצחקי, 9. יהודה למברגר, 10. אריה ויברמן, 11. משה לוי, 12. צבי שטינמן, 13. אברהם טכוסר, 14. גדעון בנצינברג, 15. גדעון הררי, 16. פלג תמיר, 17. שמעון רוטנברג, 18. יחזקאל לרמן.

ערביות שנידונו למאסר, אף שעדיין לא נמצאו חייבות לפי החוק. בית-הדין קיבל את הטענה והשתיים שוחררו בערבות.¹²³ כל הנאשמים שללו את זכותו של בית-הדין לשפוט אותם, הצהירו "לא אשם" וכל אחד מהם נשא נאום פוליטי. אחד הצעירים, אמנון מוסקוביץ, הזמין שלושה עדים: את הרב י. ל. פישמן (מימון), חבר הנהלת הסוכנות היהודית ומראשי המפלגה הדתית "המזרחי", את פרופ' יוסף קלוזנר ואת ראש הבולשת הקצין ג'יילס.

הרב פישמן אמר בעדותו, בין היתר:¹²⁴

שישה מיליון יהודים נרצחו על-ידי הנאצים, והנני מאשים בפומבי את הממשלה הבריטית בשותפות ברצח המוני זה. לפחות מיליון יהודים אפשר היה להציל אילמלא הספר הלבן, הבלתי חוקי... שואל הנאשם מוסקוביץ: כבוד הרב, האם לפי תורת ישראל מותר להילחם בנשק, בכדי להנחיל את ארץ-ישראל לעם ישראל? משיב הרב פישמן: לפי תורת משה מותר להתאמן בשימוש בנשק, בכדי להחזיר את הארץ לעם ישראל. אני הנני כבר בן שבעים ואני לומד להשתמש בנשק, ואין בדעתי לסמוך על המשטרה במקרה של צורך. הנני מאמין באמונה שלמה בבואו של המשיח, ולפי המסורת העברית יילחם המשיח וחרב בידו.

בין חברי הקורס היו גם שניים מחיפה: גדעון הררי ופולג תמיר. פולג תמיר הצהיר בתורו הצהרה ארוכה, בה נאמר, בין היתר:¹²⁵

[...] ראשית, עלינו לתקן, כבוד השופטים, את רושם התמונה שנצטיירה באולם בית-הדין ואם לבחון אותה במציאות אז יוכח, כי לא אנו היהודים נמצאים בארץ זו הודות לכם האנגלים, אלא להפך – אתם האנגלים נמצאים כאן הודות לנו היהודים... ברצוני להדגיש, כי טעות היא להניח,

¹²³ עיתון "הארץ" מיום 26.9.45.

¹²⁴ "חרות", גיליון נ"א, נובמבר 1945.

¹²⁵ מכון ז'בוטינסקי, כ4 – 1/3/22

שהצהרת בלפור והמנדט הארץ-ישראלי הם הם המקור לזכויותינו בארץ זו. זכותנו לארץ-ישראל נובעת מההבטחה האלוהית שניתנה לאבותינו... לאחר שוועידת סן-רמו החליטה על המנדט לארץ-ישראל והפקידה אותו, לפי בקשת הנציגים היהודים, בידיכם, בתנאי שתגשימו את הצהרת בלפור, החלטתם להפוך את החוזים הבין-לאומיים עליהם חתמתם – "לפיסת ניר"...

בגידתכם הגיעה לשיאה עם פרסום הספר הלבן של מקדונלד בשנת 1939. סופית נעלתם את שערי ארץ-ישראל בפני יהודים המשוועים להצלה מגיא ההריגה שבאירופה. הספר הלבן הוא הפרה גלויה של כל ההתחייבויות הכלולות בהצהרת בלפור...

שאלת קיום העם היהודי היא כיום בהרבה יותר חריפה מאשר לפני המלחמה. כיום ברור לכל יהודי, כי אין לו עוד זכות קיום מחוץ למולדתו, מחוץ לארץ-ישראל, ואתם הנכם המכשול היחידי העומד לו בדרך...

כל עוד תהוו מכשול לגאולת עמנו, קום יקומו נגדכם היהודים וילחמו בכם עד חרמה. ואל לכם לסמוך יותר מדי על כוחכם הפיסי. גם המרגלים הקדמונים, שנשלחו על-ידי כובשי כנען, הביאו לאחיהם את

הבשורה המחרידה, כי עם ענקים מתגורר בארץ זו. הבשורה הבהילה את מוגי הלב, אך היא לא הרתיעה את שוחרי החופש, שהשתחררו ושחררו את עמם והתנחלו בארץ אבות.

כך יהיה גם בימינו.

המשפט נמשך שבועות ארוכים, כיוון שכל הצהרה נמשכה מספר שעות. כדי לזרז את מהלך המשפט, הודיע אב בית-הדין בתחילת אחת הישיבות כי איננו מוכן לשמוע עוד הכרזות פוליטיות מהנאשמים, ואם ברצונם להתגונן – עליהם להגיד דברים לעצם האשמה. כל אחד מן הנאשמים שהחל לקרוא הכרזה פוליטית, הופסק על-ידי אב בית-הדין. הנאשמים הדגישו שזה קו ההגנה אשר בחרו בו, ואין זה מן הצדק שמעמידים לדין ואין נותנים להם את הזכות להגן על עצמם. אולם ללא הועיל.¹²⁶

ביום 16 באוקטובר 1945 נידונו 20 נאשמי שוני למאסר של 3 עד 7 שנות מאסר, עם יחס מיוחד. פלג תמיר בן ה-17 וגדעון הררי בן ה-15 מחיפה, נידונו ל-3 שנות מאסר.¹²⁷

¹²⁷ שם, מיום 17 באוקטובר 1945.

סניף האצ"ל בצפת

סניף האצ"ל בצפת היה, כזכור, הסניף הראשון שהוקם בגליל. בצפת התגוררה משפחת פרל, שעזרה רבות לפעילות האצ"ל בעיר. ההורים, חנה וזאב-מתתיהו, היו הבעלים של מלון הרצליה ולהם ארבעה ילדים: הבכור משה (יליד 1913), התאומים שמואל ודניאל (ילידי 1917) והבת צפורה. ההורים העמידו את המלון לרשות הארגון וכן את ילדיהם שהיו פעילים באצ"ל.

דניאל פרל השתתף בשנת 1939 בקורס מפקדים שנערך במשמר הירדן. כזכור נתפסו בידי המשטרה הבריטים כל החניכים ומפקדיהם (4 בנות ו-34 בנים), והועמדו למשפט צבאי. הבנות נשפטו לשנתיים מאסר, בעוד שישה מהבנים (ובניהם דניאל) נשפטו ל-5 שנים והיתר נידנו ל-10 שנות מאסר. הבנות שוחררו כעבור חודשיים, מאחר שמפקד הצבא לא אישר את פסק-דיןן. הבנים הועברו לכלא עכו ולאחר מכן למחנה המעצר במזרע. 6 מהם שוחררו כעבור שנה והיתר שוחררו שנה לאחר מכן. דניאל חזר לביתו בצפת, אולם לאחר זמן קצר עבר לחיפה. לאחר הכרזת המרד נגד השלטון הבריטי בארץ (פברואר 1944), השתתף דניאל בהתקפה על הבולשת הבריטית בחיפה (23 במרס 1944) וכן בהתקפה על בנין המשטרה המזרחית בעיר (27 בספטמבר 1944). בדצמבר 1944 הוסגר לבריטים והוגלה לאפריקה. הוא הוחזר ארצה עם אחרוני הגולים מקניה ב-12 ביולי 1948.

שמואל, תאומו של דניאל, הגיע באצ"ל לדרגת "גונדר" ובתקופות שונות היה מפקד הארגון בצפת. בתקופת "הסזון" נחטף בידי ההגנה ולאחר מכן הוסגר לבריטים. הוא נשלח למחנה המעצר בלטרון, שוחרר ונעצר מחדש מספר פעמים. בשנת 1948, לאחר שחרורו ממעצר, קיבל את הפיקוד על האצ"ל בצפת (ראה להלן).

צפורה הייתה הקטנה בין ילדי פרל. לאחר סיימה את בית-הספר היסודי עברה לתל-אביב כדי להמשיך את לימודיה בגימנסיה "הרצליה", ושם אף הצטרפה לאצ"ל. לאחר מכן עברה לירושלים כדי ללמוד באוניברסיטה העברית, והמשיכה את פעילותה בארגון. אחת הפעולות של האצ"ל הייתה אמורה להתקיים בירושלים ביוני 1944, אולם לפני שהבחורים יצאו לדרך, נודע לאליהו לנקין (מפקד מחוז ירושלים) ששוטרים בריטים מסתובבים בשכונת נחלת-שבעה ליד מחסן הנשק שהיה מיועד לפעולה. לנקין החליט לבדוק את העניין ולשם כך

קרא לאחת הבנות, ציפורה פרל-פאגלין ("יעל"), והציג אותה בפני אחד המפקדים הצעירים, עמיחי פאגלין ("גידי"). הוא הורה להם להעמיד פני זוג נאהבים ותוך כדי כך לסייר ולבדוק את השטח. על המשימה מספר אליהו לנקין:

איני יודע אם יש לכם ניסיון בתפקיד זה; אתה תחבק את כתפיה ואת תשימי את ידיך על מותניו. כשתגיעו לקרבת המחסן, תעצרו ותתחילו להתנשק, ותקפידו על-כך שהשוטר יראה אתכם במעשיכם. אחר-כך שבו באיזה מקום, ותוך כדי חיבוקים ונשיקות, בדקו את מספר השוטרים ואת מיקומם. זכרו כי עליכם להקפיד ולהתנהג באופן טבעי כדי שלא לעורר שום חשד...

לאחר שהות של שנה בירושלים, חזרה צפורה לתל-אביב. בתקופת ה"סזון" התרוקן סניף האצ"ל בצפת מפעיליו משום שצפת הייתה מקום קטן יחסית, וכולם הכירו את כולם. חלק מהפעילים הוסגר לבריטים והיתר נאלצו לעזוב את העיר ולעבור למקום אחר. במאי 1945 הוחלט לחדש את הפעילות בצפת ולשם כך נשלחה למקום צפורה פרל, שהייתה למפקדת הסניף הראשונה בארגון. בצפת היא מצאה את שרה רוזנברג-לבני, חברת האצ"ל מחיפה, שנאלצה לעזוב את מקום מגוריה ולנדוד לצפת, שם עבדה כגוננת. השתיים הפשילו שרוולים והחלו בגיוס צעירים לארגון. על-כך מספרת שרה רוזנברג-לבני:¹²⁸

את ועדת הקבלה נהגנו לערוך במחסן של מלון הרצליה (שהיה שייך למשפחת פרל). אנו ישבנו מאחורי מסך וניהלנו דו-שיח עם המועמדים להצטרף לשורות האצ"ל. לפתע אומר לנו אחד הצעירים: "מדוע אתן מתחבאות מאחורי הווילון?", הרי אנו מכירים אתכן". ואכן, באותם ימים הייתה צפת מקום קטן וכל אחד הכיר את כל אחד.

שרה רוזנברג-לבני נולדה בפולין, ובהיותה בת שלוש עלתה משפחתה ארצה והשתקעה בחיפה. בגיל צעיר הצטרפה לבית"ר ומאוחר יותר הייתה לחברת האצ"ל. היא

¹²⁸ יהודה לפידות, היום שרה הקטנה, עמוד 98.

הצליחה ליצור קשר עם חברי הארגון שהיו עצורים בבית-הכלא בעכו ובמחנה המעצר במזרע. בערב פסח של 1944 נשמעו נקישות בדלת הדירה של משפחת רוזנברג בחיפה.

הייתי אותו זמן בחדר האמבטיה כאשר שמעתי קולות של שוטרים אנגלים ששאלו עלי. עטפתי את עצמי במגבת וקפצתי דרך החלון החוצה. נכנסתי אל אחד השכנים וביקשתי להשאיל לי בגדים ונעלים. מיד הלכתי למסעדה של משפחת אורבך, שם נתנו לי כסף ונסעתי אל אחותי בכפר חסידים, משם נסעתי לעפולה אל אחותי השנייה ולבסוף נסעתי לצפת.¹²⁹

לאחר שנתיים בצפת, עברה שרה לבני לתל-אביב, שם הייתה פעילה בח"ק (חיל הקרב). כעבור זמן קצר נתבקשה לחזור לחיפה, כדי לחזק את הסניף, שם שמשה, בין היתר, גם כבלדרית. באחת הנסיעות שלה לתל-אביב, עזר האוטובוס ליד תחנת המשטרה של זכרון יעקב. כל הנוסעים נתבקשו לרדת ונבדקו תעודות הזהות שלהם. לאחר הבדיקה הורשו הנוסעים לחזור לאוטובוס, מלבד שרה שנלקחה למעצר. היא נשלחה לבית הסוהר לנשים בבית לחם.

בתום משימתה בצפת, חזרה צפורה פרל לתל-אביב והמשיכה את פעילותה במסגרת הח"ק (חיל הקרב). היא השתתפה בפעולות רבות¹³⁰ ובשנת 1947 נשאה לעמיחי פאגלין ("גידי") ששימש קצין המבצעים של האצ"ל.

בשעת שהותה בירושלים, התגוררה צפורה פרל-פאגלין ברחוב הטורים בחדר אחד עם מרים בורשטיין-פרל, אף היא מצפת. מרים הצטרפה בגיל צעיר לבית"ר ומשם קצרה הייתה הדרך לאצ"ל.

לאחר שסיימה את בית-הספר היסודי נסעה לירושלים, שם למדה בסמינר אשכולי, ובמקביל המשיכה את פעילותה באצ"ל. היא צורפה לח"ק (חיל הקרב) ולקחה חלק בהתקפה על הבולשת בריטית (23 במרס 1944). כמו כן

¹²⁹ עדות שרה לבני, מכון ז'בוטינסקי.

¹³⁰ פרטים ראה אצל יהודה לפידות, היום שרה הקטנה.

השתתפה הטמנת מרגמות בחצר י.מ.ק.ה, מול מלון המלך דוד (14 במאי 1945).¹³¹

בשנת 1946 נשאה מרים בורשטין לשמואל פרל בירושלים (היה זה באחת מן "החופשות" שלו ממחנה המעצר), ואת הנישואין ערך הרב אריה לוין, רבם של האסירים. לאחר הנישואין חזר הזוג הצעיר לצפת, ומספר חודשים לאחר מכן נעצר שמואל פעם נוספת (היה זה לאחר פיצוץ מלון המלך דוד). מרים פרל לקחה חלק במלחמת העצמאות בצפת וזאת על אף שכבר הייתה אם לבנה הבכור נפתלי. באותם ימים חזר שמואל ממעצר וקיבל על עצמו את הפיקוד על האצ"ל בעיר (ראה להלן).

צפורה פרל-פאגלין

¹³¹ פרטים ראה אצל יהודה לפידות, בלהב המרד.

שער שלישי

תנועת המרי העברי

ההגנה מצטרפת למרד

בחודש מאי 1945 החל האצ"ל להתאושש מן המכות שספג בתקופת "הסזון", ולוחמי הארגון יצאו שוב לפעולה. עמודי הטלפון חובלו ברחבי הארץ, והונחו מרגמות מתוצרת עצמית מול מטרות ממשלתיות שונות בשלוש הערים הגדולות. בירושלים הונחו המרגמות מול מלון המלך דוד (מקום משכנה של מזכירות הממשלה והמפקדה הראשית של הצבא) ומול בית הדפוס הממשלתי. בתל-אביב הונחו מרגמות מול מחנה הצבא בשרונה (היום הקריה) ובחיפה – מול משטרת בת-גלים. אומנם פעולת המרגמות נחלה כישלון, מאחר שבאופן מפתיע ירד בחודש מאי גשם זלעפות שהרטיב את מנגנון ההצתה וכך מנע את ירי המרגמות. אולם היציאה לפעולה הפיחה רוח חדשה בקרב לוחמי האצ"ל.

עם התקרב מועד סיום מלחמת-העולם באירופה, גברו התקוות בקרב מנהיגי התנועה הציונית לשינויים במדיניות הממשלה הבריטית כלפי עליית יהודים לארץ-ישראל. אולם כגודל התקווה – כן גודל האכזבה. זמן קצר לאחר המלחמה הוכרזו בבריטניה בחירות כלליות. מנהיגי מפלגת "הלייבור", שהייתה אותו זמן באופוזיציה, הבטיחו שאם מפלגתם תזכה בבחירות, הם יבטלו את "הספר הלבן" ויאפשרו לשארית הפליטה היהודית באירופה לעלות לארץ-ישראל. יתרה מזאת, הם גם יפעלו למען הקמת בית-לאומי בארץ, שיהפוך בהדרגה למדינה יהודית עצמאית.

בקיץ 1945 זכתה מפלגת "הלייבור" בבחירות, אולם לא עבר זמן רב עד אשר הממשלה החדשה הכריזה כי לא יחולו כל שינויים במדיניות החוץ של בריטניה ולא יהיו שום הקלות בכל הנוגע לעליית יהודים ארצה. דבקותה של ממשלת "הלייבור" ב"ספר הלבן" גרמה אכזבה גדולה בקרב המנהיגים היהודיים בארץ ובתפוצות. הנהלת הסוכנות היהודית הגיעה למסקנה כי אין מנוס מפתיחת מאבק מזוין נגד ממשלת המנדט הבריטי בארץ-ישראל. ב-23 בספטמבר 1945 שלח משה סנה, ראש המפקדה הארצית של ההגנה, מברק לדוד בן-גוריון (ששהה אותה עת בלונדון) ובו כתב, בין היתר: "... הוצע שנגרום אינצידנט אחד חמור. אחרי-כן נפרסם הצהרה, שבה ייאמר כי זוהי רק

אזהרה ורמז לאינצידנטים הרבה יותר חמורים". תשובתו של בן-גוריון לא איחרה לבוא, וב-1 באוקטובר כתב מלונדון אל משה סנה:¹³⁵

ה. אין לצמצם התגובה בארץ בעלייה ובהתיישבות. מן ההכרח לנקוט ב-ח' [חבלה] וב"גמול". לא טרור אישי, אבל גמול לכול יהודי נרצח על-ידי הספר הלבן. פעולת ח' [חבלה] צריכה להיות רבת משקל ורושם ויש להיזהר ככל האפשר מקורבנות אנושיים.
ו. יש להזמין שני הפלגים היריבים [אצ"ל ולח"י] לשיתוף-פעולה, בתנאי של מרות אחידה ומשמעת מוחלטת. דרוש מאמץ מתמיד להבטיח אחדות ביישוב וקודם כל בקרב הלוחמים, למען המלחמה.
ז. התגובה צריכה להיות מתמידה, נועזת ומחושבת לזמן לא מעט

סנה ראה במכתבו של בן-גוריון אישור לפתיחת פעולות צבאיות נגד השלטון הבריטי. בשלב ראשון הופסק הסזון ונפתחו מגעים לשיתוף פעולה בין ה"הגנה", האצ"ל ולח"י. המשא-ומתן הוכתר בהצלחה, ובסוף חודש אוקטובר 1945 נחתם ההסכם בין שלושת הארגונים בדבר הקמתה של "תנועת המרי העברי".

ב-1 בנובמבר 1945 בוצעה ההתקפה המשותפת הראשונה של שלושת הארגונים, אשר נודעה בשם "ליל הרכבות". אותו לילה חיבלו יחידות של ההגנה ב-153 נקודות ברשת מסילות-הברזל ברחבי הארץ ופוצצו סירות משמר בנמל יפו וחיפה, בעוד יחידה משותפת של האצ"ל ולח"י תקפה את תחנת הרכבת הראשית בלוד.

ההד בבריטניה לפעולת "ליל הרכבות" היה רב. העיתונות פרסמה כתבות מפורטות על מעשי החבלה ונציגי הממשלה לא איחרו לגנות את הפעולה. הסוכנות היהודית פרסמה בלונדון הודעה מיוחדת, בה נאמר, בין היתר:

זוהי טרגדיה שהעניינים בארץ-ישראל הגיעו לשלב כזה. הסוכנות היהודית שוללת את השימוש באלימות כאמצעי למאבק פוליטי, אך נוכחה לדעת כי

¹³⁵ ארכיון תולדות ההגנה, דף מהסליק מס.1, אוקטובר 1991.

יכולתה להטיל התאפקות הועמדה במבחן קשה בשל המשך המדיניות
[של הממשלה הבריטית] שהיהודים רואים אותה כפטלית לגביהם.

אמנם אין בהודעת הסוכנות היהודית הסכמה לפעולת החבלה, אולם זו הפעם הראשונה שהיא מביעה הבנה למניעיה.

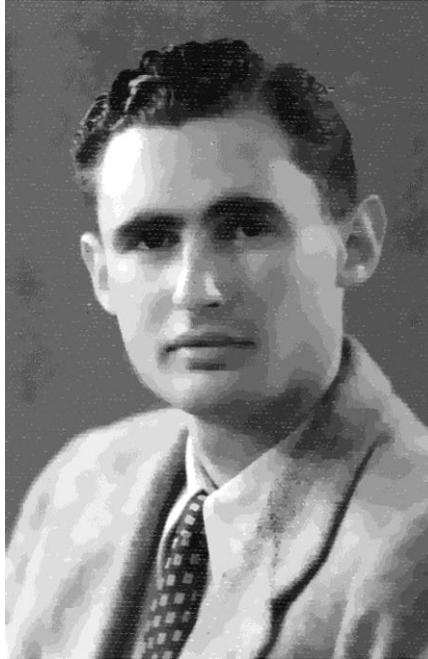
לאחר ההצלחה הראשונה, תוכננה בדצמבר פעולה רחבת היקף שכללה את בניין הבולשת המרכזית בירושלים, בניין המשטרה והבולשת ביפו, מחנה הצבא במגרשי התערוכה בתל-אביב וכן פיצוץ מכלי הנפט הנמצאים בשטח נמל חיפה. התכנון בחיפה הוטל על מנחם מלצקי (ששימש מפקד סניף הארגון בנתניה), יחד עם אליהו טמלר (שהיה חבר ב"חטיבת התכנון") ובשיתוף הדוק עם אריה פשדצקי ("מזלי") – מפקד מחוז חיפה באותם ימים. הפעולה בחיפה (כמו זו בירושלים וביפו) הייתה אמורה להתבצע בשיתוף עם לח"י ולצורך זה עמד מזלי במגע הדוק עם שאול הגלילי, שהיה אחראי על סניף לח"י בעיר. לאחר אחד הסיורים שערכו בסביבות הנמל, יצאו מלצקי וטמלר לכיוון הר-הכרמל לפגישה עם מזלי וגלילי, אולם השניים האחרונים בוששו לבוא. לאחר זמן לא רב נודע כי אריה מזלי ושאל הגלילי נעצרו בידי המשטרה באחד מרחובות חיפה שעה שצעדו לקראת הפגישה בהר-הכרמל.

התכנון לפוצץ את מכלי הדלק בשטח הנמל נמשך במרץ, אולם 48 שעות לפני ביצוע הפעולה הגיע שליח מתל-אביב ובידו הוראה לביטול הפעולה. לאחר מעצרו של אריה מזלי, נתמנה מנחם (מנדל) מלצקי למפקד מחוז חיפה.

מנחם מלצקי נולד ברוסיה בשנת 1922 ובהיותו בן שנה וחצי עלתה משפחתו ארצה. בגיל צעיר הצטרף לתנועת הנוער בית"ר ובשנת 1939 התגייס לאצ"ל. הוא שימש בתפקידים בכירים ב"דלק (שירות הידיעות), היה למפקד סניף נתניה, ובדצמבר 1945 נתמנה, כאמור, למפקד מחוז חיפה. מלצקי השתתף בפעולות קרב שונות, ביניהן פעולת החבלה במסילת הברזל בדרום הארץ (ראה להלן), בה נתפס יחד עם עוד 30 מחבריו בחולות בת-ים. הוא נשפט בבית-הדין הצבאי בירושלים בשם "מנדל

בליקובסקי" (השם הבדוי שנרשם בתעודת הזהות שלו נידון לשבע שנות מאסר. בהיותו אסיר השתתף בפריצת כלא עכו ואף הצליח לצאת את כותלי

בית-הסוהר, אולם נפצע מיריות חיילים בריטים והוחזר אל הכלא. בשנת 1948 הועבר מכלא עכו לבית-הסוהר המרכזי בירושלים, ובפברואר אותה שנה הצליח לברוח דרך מערכת הביוב, בקבוצה שמנתה 12 אסירי לח"י ואצ"ל.¹³⁶ כעבור מספר ימים עבר לתל-אביב והצטרף לחטיבת התכנון של הארגון.

מנחם מלצקי

על פעילותו בחיפה מספר מלצקי:¹³⁷

בימים הראשונים קבעתי פגישות בבתי חברים או במקומות ציבוריים שלא עוררו חשד. אבל מצב זה לא היה יכול להימשך. נדרשתי למצוא "משרד", כדי למסד את העבודה ולהכניסה לתלם. בשנות מלחמת-העולם השנייה הייתה חיפה נתונה לסכנת הפצה מן האוויר. בבתי הדר-הכרמל, הבנויים על עמודים בצלע ההר, נבנו בכניסות

¹³⁶ ב-20 בפברואר 1947 ברחו מבית-הסוהר בירושלים 8 אנשי לח"י ו-4 אנשי האצ"ל (אליהו טמלר, בנימין נס, יוסף שמחון ומנחם (מנדל) מלצקי).
¹³⁷ מנחם מלצקי, אמת אחת ולא שתיים, עמוד 85.

לבתים קירות בין העמודים ליצירת מקלטים. עכשיו עמדו מקלטים אלה עזובים, כאילו המתינו לנו שנשתמש בהם.

מצאתי בניין מתאים ברחוב הגידם מספר 3. הבעלים לא היו בארץ, ואת ענייני הבית ניהלה אישה שגרה בקומה העליונה. הצגתי את עצמי כעולה חדש שעסק בפולניה בייצור צעצועי עץ ומבקש לחדש את עסקיו בארץ. נראה שהדבר התקבל על דעת הגברת. בכלל, היא שמחה לדבר עם אדם השומע את השפה היחידה שהייתה מובנת לה – גרמנית. וכמובן מאליו, דובר השפה הגרמנית היה בעיניה אדם ישר והגון, רחוק מטרוריזם, שאפשר להשכיר לו את המקלט.

אחרי יומיים הותקנה דלת והובאו "הרהיטים"; שולחן ישן וכמה ארגזי עץ, ועל הקיר נתלו פטיש ומשור. אחד מאנשינו ירד לעיר התחתית, מצא בית-מלאכה לצעצועי-עץ, ולהפתעת בעל-הבית ביקש לקנות שברי צעצועים שאין חפץ בהם. האיש שמח להיפטר מהפסולת, כולל נסורת עץ מן הריצפה, וכל הכבודה פוזרה בשטח המקלט שלנו. השכנים הסקרנים, שרצו לדעת מה עושים האנשים במקלט, יכלו להיווכח כי אכן זה בית-מלאכה לצעצועי עץ.

בעיית המגורים של מפקד המחוז מצאה פתרון אורגינלי: ¹³⁸

אבישג [מירה בר-און], אחת מחברות הארגון שפעלה ב"דלק", הייתה בידידות עם משפחת בינה בחיפה. אבי המשפחה, ברוך בינה, הצטרף למנגנון הממשלתי והגיע לדרגת קצין מחוז הצפון. לאחר שיצא לגמלאות, התגורר עם אישתו בדירה גדולה על הר הכרמל. אבישג שכנעה אותו להשכיר חדר לאדם צעיר. מלצקי הציג את עצמו כסטודנט בטכניון שמשפחתו בתל-אביב. כפליט המבוקש על-ידי המשטרה, לא יכול היה לצפות למקום בטוח יותר.

מלצקי מצא בחיפה גרעין טוב של ותיקים וכן את קבוצת הבולגרים שעלו זה לא מכבר מבולגריה. לאחר התארגנות ראשונית, הקדיש את מרב זמנו לגיבוש

¹³⁸ מנחם מלצקי, אמת אחת ולא שתיים, עמוד 86.

יחידת הח"ק (חיל הקרב). כדי להקנות להם ניסיון קרבי, ביקש מן המטה הארצי לשתף את החיפאים בפעולות קרב. ואכן, בפעולת החרמת הכסף מהרכבת ליד חדרה, ב-12 בדצמבר 1945¹³⁹, השתתפו גם יעקב גולדברג ויצחק נסים מחיפה וכן שרה לבני. גם בהתקפה על בית-הסוהר המרכזי בירושלים (שנערכה ב-19 בינואר 1946), השתתפו מספר לוחמים מחיפה, ביניהם משה פניצ'ב ("עמיאל"), שלימים נתמנה למפקד הח"ק (חיל הקרב) בחיפה.

את הפיקוד על ה"דלק" (שירות הידיעות) מסר מנדל מלצקי לסימון שפושניק, שהיה בעל חנות מזון סיטונית בעיר התחתית, והיו לו קשרים רבים במשטרה וגם בקיבוצים, שרבים מהם היו קונים בחנותו.

ה"דלק" בחיפה¹⁴⁰

הסזון הביא להרס התשתית של האצ"ל בחיפה, וגם את שירות הידיעות ("הדלק") היה צריך לבנות מחדש. סימון שפושניק החל את עבודתו מן המסד, ובעזרת יעקב עמרמי ("יואל"), שהיה אחראי על הדלק הארצי, נוצר קשר עם שני שוטרים יהודים ששירתו בחיפה ושהיו בעבר חברים בארגון: יעקב למפרט ונתן מימון. יעקב למפרט עזר גם ללח"י, והוא זה שהעביר להם ידיעות על מסלול מהלכיו של הקצין הבריטי מרטין וכן את העובדה שהייתה לו פילגש ארמנית. בעזרת ידיעות אלה הצליחו אנשי הלח"י להתנקש בחייו של מרטין. במשך הזמן התרחבו הקשרים עם המשטרה, ושוטרים שהיו קשורים עם ארגון ההגנה מסרו ידיעות גם לאצ"ל. בבולשת בחיפה שירתו שני קצינים יהודים – מקס שינדלר וחיים זקס. בעוד שינדלר שירת את אדוניו באדיקות ועשה כמיטב יכולתו כדי לפגוע במחתרת העברית, היה חיים זקס קשור עם הדלק בחיפה. הוא העביר מידע שוטף של הבולשת וכן מעטפות ובהן חומר סודי. באחת המעטפות היו תמונות של שלושה בריטים שעבדו בבולשת והסתובבו בעיר מחופשים לקיבוצניקים. באחד המקרים מסר זקס שעומדים לעצור את אחד מאנשי האצ"ל, "גיורא", שהתגורר בקריית אתא. סימון

¹³⁹ שם, עמוד 76-78.

¹⁴⁰ פרק זה מבוסס על ספרו של יעקב עמרמי, הדברים גדולים הם מאתנו, וכן על עדותו של סימון שפושניק, מכון ז'בוטינסקי.

שפושניק יצא מייד לקריית אתא כדי להזהיר את גיורא (יעקב גולדברג, פליט מבני-ברק), שהיה מפקד הסניף בקריות. "גיורא" הצליח להימלט לפני שהמשטרה הגיעה לביתו.

סימון מספר בעדותו כי הדלק הצליח לשתול את שאול רזיאל כעובד בבולשת בחיפה ושאל הצליח להעביר ידיעות רבות הקשורות לארגון. אלא שבאחת הפעמים ערכה המשטרה חיפוש בביתה של שרה רוזנברג-לבני, שם נמצא חומר שהועבר על-ידי שאול רזיאל וכתוצאה מכך נעצרו השניים.

באחת הפגישות, מסר השוטר למפרט כי במשטרה מתנהלת חקירה בדבר מהימנותו של אחד העובדים הבכירים במלון סבוי (בו נהגו הבריטים להתאכסן) וזאת משום שנודע להם כי היה בעבר חבר בית"ר בצ'כוסלובקיה. בעקבות ידיעה זו, יצר סימון קשר עם אותו יהודי, והציע לו להצטרף לארגון. היהודי סירב להיות חבר מן השורה, אולם הסכים למסור ידיעות על תנועות הבריטים במלון. יתרה מזאת, הוא אף יצר קשר עם אחד העובדים במלון וינדזור וכן עם בתי-מלון נוספים, וכך נוצרה רשת שלמה של מעקב אחר הבריטים שנהגו להתגורר בבתי-המלון בחיפה. כך נודע לדלק, משיחה בין קצינים בריטים, על מבצע "אגאתה", לפני שנקבע תאריך הביצוע (הוא בוצע בסופו של דבר ב-29 ביוני 1946 ונודע בשם "השבת השחורה").

יש לציין כי קל היה לקבל ידיעות מאנשי הבולשת הבריטית באמצעות שוחד, אלא שלא צ"ל לא היו אמצעים מספיקים, ועל-כן נאלץ שירות הידיעות של הארגון להסתפק באנשים שהסכימו להעביר ידיעות ללא קבלת תמורה כספית. בנוסף לאיסוף ידיעות, עסק הדלק גם באספקת תעודות זהות מזויפות. לשם כך הצליחו להשיג ממשד הפנים טפסים ריקים, מהם הוכנו התעודות, וכן חותמת של קצין המחוז. כל שנותר לעשות היה למלא בטפסים שם וכתובת והרי לך תעודת זהות כשרה למהדרין. תעודות אלה שימשו את חברי הארגון שהיו ברשימת המבוקשים אצל הבולשת.

כאשר תכננו את הטבעתה של המשחתת הבריטית שעגנה בנמל חיפה (ראה להלן), התעורר הצורך בתעודה אותנטית שבעזרתה אפשר יהיה להיכנס לנמל. שתי חברות הארגון התחזו לזונות ועמדו ליד הקזינו בחיפה. כאשר התקרב קצין מחיל הים, לכדו אותו ברשתן, ואחרי שהגיעו לעמק השווה בעניין התשלום, נכנסו למונית שעמדה בקרבת מקום ושהייתה נהוגה בידי חבר

האצ"ל. יחד נסעו להר הכרמל ולפני שהספיקו לבצע את אשר לשמו נסעו, התנפלו עליהם מספר בחורים, שדדו את כספם ותעודותיהם וזרקו אותם בבושת פנים מן המונית. בכרוניקה דווח העניין כמעשה פלילי, והבולשת הבריטית לא קשרה אותו עם כניסתו של חבר האצ"ל לנמל, שהשתמש בתעודות של אחד מקציני חיל הים, כדי לפגוע באוניות הצי הבריטי.

גם הארכת דרכו של מפקד הארגון קשורה עם הדלק בחיפה, ומעשה שהיה כך היה: אחת מ"תחנות הדואר" של הארגון בתל-אביב הייתה בדוכן ספרים משומשים ברחוב נחלת-בנימין, שהיה שייך לאחד בשם ברוך מינקובסקי. בדוכן זה היו ספרים מסוימים שמינקובסקי לא היה מוכן למכור בעד שום הון, כי בתוכן החזיק פתקים שהיו מועברים בין יואל (מפקד הדלק הארצי) לבין אבא שרצר ("מיכאל"), ששימש מפקד הדלק בתל-אביב. באחד הימים הבחין מיכאל בדרכו שהוכנס לאחד הספרים הנדירים. כששאל את מינקובסקי לפרש הדבר, סיפר לו הלה כי יש לו קונה קבוע אחד בשם ד"ר יונה קניגסהופר מפתח-תקוה, שנהג לקנות ספרי פילוסופיה. לימים התעניין בשני ספרים עבי כרס, אולם לא היה לו כסף כדי לרוכשם, וביקש להשאיל לו אותם ובתור עירבון השאיר את דרכו. "כבר כחצי שנה מונח הדרכון אצלי, וד"ר קניגסהופר עדיין לא שילם לי את שלוש הלירות שהוא חייב לי", סיפר מינקובסקי. מיכאל הוציא מכיסו שלוש לירות ופדה את הדרכון, אשר שימש את מנחם בגין לאחר שעבר לגור ברחוב רוזנבאום, ליד רחוב דיזנגוף. היה זה דרכון אמיתי, בחתימת משרד הפנים בתל-אביב, ששם נושאו לא נמצא ברשימת המבוקשים של הבולשת הבריטית. אלא שכעבור זמן קצר פג תוקפו של הדרכון והיה צורך להאריכו. יואל חשש להביא את הדרכון למשרד הפנים בתל-אביב, ולכן פנה לד"ר מקס שימל בחיפה, איש הדלק, שהיה עורך-דין במקצועו והיו לו קשרים הדוקים עם פקידים שטיפלו בדרכונים של אנשים שהיו קשורים עם הנמל. ד"ר שימל לקח את הדרכון, שהיה בחתימתו של ד"ר קניגסהופר מתחת לתמונתו של מנחם בגין, והסביר לפקיד כי בעל הדרכון הוא ידיד טוב שנמצא בתל-אביב ומפאת מצב בריאותו אינו יכול להגיע לחיפה. כעבור מספר ימים העניק יואל למפקד האצ"ל דרכון חדש על-שם ד"ר קניגסהופר ועליו חותמת אותנטית של משרד הפנים הבריטי.¹⁴¹

¹⁴¹ יעקב עמרמי, הדברים גדולים הם מאיתנו, עמוד 78.

תפקיד נוסף שהוטל על הדלק בחיפה, היה הקשר עם אסירי הארגון שריצו את עונשם בבית-הסוהר בעכו. כזכור התגוררה בעכו משפחה יהודית אחת בלבד; הייתה זו משפחתו של נחמיה כתריאל מגריל. מגריל היה תלמיד חכם, והרבה לבקר בכלא עכו, שם שימש כשליח ציבור בשבתות ובחגים. שפושניק פנה אליו וזה יצר קשר עם הערבי שהיה אחראי על בית-המלאכה ודרכו הועברו מכתבים אל אסירי הארגון. מאוחר יותר הועבר חומר לבית-הסוהר באמצעות דפנות כפולות שהותקנו בארגזים ששימשו להעברת אוכל כשר. גם הספרים שהועברו לבית-הסוהר נוצלו, והכריכה שימשה לאחסון מכתבים. אולם השיא היה כאשר לקראת הפריצה לכלא עכו הצליחו להעביר לאסירים, באמצעות תחתית כפולה של קופסאות מזון, חומר נפץ ונפצים (ראה להלן). בנוסף לקשר של העברת מזון וספרים, נהגו חברות הארגון לבקר בבית-הסוהר באמתלה שאחד האסירים הוא קרוב משפחה. מירה פרברוב-בר-און ("אבישג"), ששימשה מזכירת הדלק בחיפה, נהגה גם לאפות עוגות ובתוכן מכתבים, ולפני כל חג הועברו העוגות באופן אישי אל האסירים.

אחד הפעילים בדלק בחיפה היה נסים חזקיה, שעלה ארצה מבולגריה בספטמבר 1944 והיה נשוי לאירנה, אף היא ילידת בולגריה. נסים היה איש הקשר עם שוטרים יהודים ששיתפו פעולה עם הארגון. לפני צאתם של הבריטים את הארץ, נהג נסים לקנות מהם ציוד צבאי, ובאחד המקרים קנה, תמורת 40 לירות, מכונית שהייתה מלאה בנשק וציוד צבאי אחר.¹⁴²

ניסיון ההתנקשות בקפראטה¹⁴³

הקצין הבריטי קפראטה היה אחראי על מחוז חיפה והצפון, והאצ"ל ראה בו אחראי ישיר למותו של אשר טרטנר (ראה לעיל). בנוסף לזאת היה אֶתו חשבון ישן, עוד משנת 1929, כאשר היה אחראי על המשטרה בחברון ולא נקף אצבע כדי למנוע את הטבח הנורא שעשו הערבים ביהודים.

ההתנקשות נעשתה באישור ההנהגה של "תנועת המרי העברי" והביצוע היה משותף לאצ"ל וללח"י.

¹⁴² עדות נסים חזקיה, מכון ז'בוטינסקי.

¹⁴³ שם, עמוד 96 וכן איתן לבני, המעמד, עמוד 178.

קפראטה התגורר בווילה על הר הכרמל והיה יוצא מדי בוקר מביתו במכונית "פורד" כחולה דקות מספר לפני השעה שמונה, ומגיע למשרדו בשעה שמונה בדיוק. הוחלט לארוב לו בכניסה להדר הכרמל, לחסום את דרכו בעזרת משאית, וכאשר מכוניתו תאט – לירות לתוך המכונית. הפעולה נקבעה ליום שישי, ה-15 בפברואר 1946 והשתתפו בה שבעה בחורים, ארבעה מהאצ"ל (ביניהם דניאל אטאס, נהג הרכב, שלמה קליך ואחרים) ושלושה מלח"י. למפקד המבצע נתמנה יוסף קרמרמן, שהגיע מתל-אביב. את אשר אירע אותו בוקר, מתאר הנציב העליון, הגנרל קנינגהם, במברקו לשר המושבות:¹⁴⁴

קפראטה נהג ברכב. הוא האט אל מול המשאית שחסמה את דרכו, כאשר שומר-ראשו הבחין באדם עם טומיגאן מוסתר תחת מעיל הגשם. שומר-הראש פתח באש וקפראטה הצליח לעקוף את המשאית מאחור. המתנקשים ירו לעבר המכונית, אבל איש לא נפגע ורק המכונית ניזוקה.

לאחר כישלון הפעולה, הוחלט לנסות שוב והפעם בבית-קפה במושבה הגרמנית, סמוך לתחנת המשטרה, מקום בו נהג קפראטה לבקר. משתתפי הפעולה ארבו לו ימים אחדים, אולם קפראטה נזהר מאוד וכעבור זמן קצר עזב את הארץ.

ליל שדות התעופה

בעוד האצ"ל בחיפה אוגר כוח, הגבירה המחותרת את פעילותה ביתר חלקי הארץ. אחת הפעולות המרשימות שבוצעו בתקופת תנועת המרי, הייתה ההתקפה על שלושה שדות תעופה צבאיים בעת ובעונה אחת.

לאחר מלחמת-העולם השנייה, הפכה ארץ-ישראל למרכז חשוב של חיל-האוויר הבריטי ומטוסים מסוגים שונים הועברו ארצה. לא ייפלא אפוא שמטוסים אלה הפכו למטרות פגיעה של המחותרת. בלילה גשום וקר של ה-25 בפברואר 1946 בוצעה פעולה משולבת: יחידה של לח"י התקיפה את שדה התעופה ליד כפר-סירקין והעלתה באש 8 מטוסים. אותו לילה צעדה יחידה של האצ"ל לעבר שדה התעופה בלוד, שהיה במרחק של כשבעה קילומטרים מכפר-סירקין. על מגדל הפיקוח הציבו הבריטים זרקור רב-עוצמה, שסרק את שדה התעופה ואת הגדרות מסביב. כן היו במרכז השדה שני אוהלי-משמר, מהם יצאו מדי פעם סיורים של משוריינים נושאי ברן. ואם לא די בכל אלה, הרי שאנשי חיל-האוויר התגוררו במבנים מעבר לכביש והיו נכונים בכל רגע לפתוח באש. יחידת האצ"ל הגיעה לשדה התעופה באיחור, וכאשר התקרבו הלוחמים אל הגדר, נשמעו ברקע הדי הפיצוץ מכפר-סירקין. היה חשש שהבריטים יכינו לפורצים מארב, אולם דב כהן ("שמשון"), שנתמנה מפקד הפעולה, החליט להמשיך לפי התוכנית. אחת היחידות התקרבה בזהירות אל השנאי שהיה בקרבת מקום, ופיצוץ עז גרם לחשיכה בכל האזור. בשדה התעופה ניתן אות אזעקה והחיילים הבריטיים נקראו לעמדות, אולם לוחמי האצ"ל הצליחו לחתוך את גדר התיל, הסתערו בחסות החשיכה פנימה והצמידו מטענים למטוסים שנמצאו אותה עת בשדה. יחידה אחרת שטפה באש את מבני המגורים של אנשי חיל-האוויר ומנעה מהם לצאת מבתיהם. לאחר הפעלת המטענים נסוגו הפורצים למקום המפגש, והיחידה כולה החלה לצעוד בשדה הבוצי לעבר פרדסי פתח-תקווה ורמת-גן. למחרת נודע כי בהתקפה על שדה התעופה בלוד הושמדו 11 מטוסים צבאיים.

בשעה ש"שמשון" ואנשיו צעדו לעבר שדה-התעופה לוד, עשו את דרכן שתי משאיות בכביש המוביל מרחובות לעבר שדה התעופה הצבאי בקסטינה (חצור של היום). המשאית הראשונה הייתה עמוסה נשק וחומרי נפץ, מכוסים בחציר

וארגזי ירקות. על הארגזים ישבו 12 לוחמים מחופשים לערבים. במשאת השנייה היו יתר הלוחמים, לבושים בגדי עבודה של חברי מושב החוזרים לבתיהם. המשאיות עצרו לא הרחק משדה התעופה, שם חולק הנשק, והיחידה בפיקודו של עמיחי פאגלין ("גידי"), צעדה לעבר היעד. הכוח הצליח להתקרב אל גדר שדה-התעופה מבלי שהשומרים הרגישו בו וחתך בשקט את הגדר. החבלנים נכנסו בעד הפירצה וצעדו במהירות לעבר המטוסים. באמצעות הסולמות שהביאו איתם, הניחו את המטענים במקום החיבור של הכנף אל גוף המטוס, ולאחר הפעלת מנגנון ההשהיה נסוגו למקום המפגש. אש המקלעים של יחידת החיפוי מנעה מאנשי חיל-האוויר שהתגוררו במקום לצאת מבתיהם. בעוד הלוחמים מתכנסים מחוץ לשדה-התעופה, נשמעו רעמי פיצוצים בזה אחר זה, וכעשרים מטוסים צבאיים עלו בלהבות. הכוח צעד בשביל בין הפרדסים וכעבור כרבע שעה נשמעה ירייה בודדת. אחד הלוחמים, נאזים עזרא עג'מי ("יהונתן"), נפגע מכדור וכעבור זמן מת מפצעיו. היה זה הקורבן היחידי בפעולה הנרחבת שנערכה באותו לילה. מיכאל אשבל השתתף בהתקפה על שדה-התעופה בלוד. בהשראת אותה פעולה כתב את השיר הבא:

וזנקו חיש חיילי-מולדת,
רעדה האדמה פתאום:
אש שולחה שם, הומטרה עופרת
מטוסים באש עולים עד תום.

ללא דרך הגונדה נסוגה,
מן הקרב פוסעים הם בגאון,
כך, רק כך, המדינה נכבשת,
בחזון, מקלע וברימון.

ללא דרך הגונדה צועדת
ובבוץ רגלים בוססות.
אל הקרב הצת את השלהבת
אש המרד – יינתן האות.

על הארץ ציפורי הפלד
לאור-ליל נראות הן לא רחוק.
זנק קדימה! הפקודה נשמעת.
"מוכנים!" – עונים אנשי הח"ק¹⁴⁵.

לשיר הותאמה המנגינה של "שלושה טנקיסטים" (משירי "הצבא האדום") והוא הפך לאחד משירי הלכת הפופולריים של לוחמי האצ"ל.

¹⁴⁵ חיל הקרב

על חלקו הצנוע של מחוז חיפה בהתקפה, כותב מלצקי:¹⁴⁶

חברנו, נח אבא-טובי, היה בעל מכונית משא, שמדי פעם הוביל חצץ ממחצבות סולל-בונה בגליל. לאחר שגילה באחת המחצבות חומר-נפץ, פיתח נח יחסי ידידות עם השומר הערבי, ובאחד הימים אף הביא לו נערה לשעשוע. נח עצמו הספיק בינתיים לסלק שני ארגזי דינמיט ממחסן המחצבה, להניחם על המשאית ולכסותם בחצץ. ארגזים אלה הגיעו כמובן למחסן שלנו ברחוב מסדה. והנה, כשבוע לפני ההתקפה על שדות התעופה, נתפס חומר-הנפץ שנועד לשמש בפעולה... החומר שנח אבא-טובי הביא לנו, נשלח דרומה וממנו הוכנו המוקשים שפוצצו את המטוסים.

יש לציין כי בפעולה השתתפו גם ארבעה מאנשי הח"ק של חיפה, שניים בלוד ושניים בקסטינה.

¹⁴⁶ מנחם מלצקי, אמת אחת ולא שתיים, עמוד 110.

חבלה במתקני הרכבת בדרום הארץ

בליל ה-2 באפריל 1946 יצא האצ"ל לפעולה נרחבת בדרום הארץ, במטרה לשתק את תנועת הרכבות. הייתה זו פעולת השדה הגדולה ביותר שערך האצ"ל עד אז. אותו לילה פוצצו אנשי לח"י את גשר "נעמן" מדרום לעכו.

כוח האצ"ל, שפעל בדרום, נחלק לשלוש קבוצות: יחידה אחת (הכוח הצפוני), בפיקודו של מנחם שיף ("זאב"), התכנסה בבית האריזה של אחד מפרדסי רחובות ומשם צעדה לעבר הכפר הערבי יבנה. בהגיעם אל היעד, הניחו החבלנים מטענים סביב העמודים שתמכו בגשר הרכבת, ולאחר שהבעירו את פתילי ההשהיה, התרחקו במהירות מן המקום. כעבור זמן קצר נשמעו מספר התפוצצויות והגשר קרס אל תוך הוואדי. חוליה אחרת התקרבה אל תחנת הרכבת ובעודה עוסקת בפיצוץ מתקנים שונים, התקרב למקום כוח בריטי שפתח באש. החוליה השיבה אש ומחילופי היריות נפגעו שלושה בריטים. לאחר השלמת המשימה, נסוגה יחידת האצ"ל אל אזור החולות בדרום ראשון-לציון, הנשק הוכנס למחבוא והבחורים התפזרו לבתיהם.

שתי היחידות האחרות התכנסו בבית-אריזה אחר, אף הוא באזור רחובות. לאחר קבלת ההסברים עלו הבחורים על שתי משאיות. בדומה למקרה של ההתקפה על שדה התעופה בקסטינה, היו על המשאית הראשונה בחורים בלתי מזוינים, על תקן פועלים החוזרים מעבודתם, בעוד המשאית השנייה הייתה מלאה בתפוזים, מתחתם כלי הנשק, ומעליהם – "פועלים ערביים". השיירה פנתה דרומה, ובמקום שנקבע מראש (לא רחוק מקיבוץ יבנה), עצרו המשאיות. התפוזים סולקו במהירות והנשק נערם על האדמה וחולק לאנשים. בנקודה זו התפצל הכוח לשניים: יחידה אחת (הכוח המזרחי) צעדה לעבר אזור זרנוג'ה (בין הכפר הערבי יבנה לבין אשדוד), בעוד היחידה השנייה (הכוח הדרומי) פתחה במסע לעבר תחנת הרכבת הסמוכה לכפר הערבי אשדוד.

התיאום היחידי בין שלוש היחידות היה שעת ההתקפה, שנקבע ל-20:00 (מכשירי אלחוט לא היו ברשות האצ"ל באותם ימים). הכוח המזרחי התעכב בדרך, וכאשר התקרב ליעד – נשמעו הדי ההתפוצצויות שהגיעו מכיוון יבנה. השומרים קיבלו את פני הבאים בִּירי רקטות תאורה שהכבידו על ההתקדמות. הכוח התפצל למספר חוליות שהתפזרו בשטח והניחו מטענים מתחת

לגשרונים, מעברי מים וכן ליד המסילה ועמודי הטלפון. אחת החוליות נתקלה באש המשמר ואחד מאנשיה, עזרא רביע, נפצע קשה מירייה בחזהו. לאחר הפעלת המטענים, התקבצו החוליות במקום המפגש, על אחת הגבעות, והיחידה פתחה בנסיגה בחולות לעבר בת-ים, מרחק של 25 ק"מ. רביע נישא על אלונקה, בעוד פצוע נוסף, שנפצע בזרועו, צעד בעודו נתמך על-ידי אחד החברים. רביע איבד את הכרתו וכעבור זמן לא רב נפח את נשמתו. הוחלט לקברו בחולות, בהנחה שהבריטים ימצאו אוחו למחרת היום ויביאוהו לקבורה באחד היישובים הסמוכים. החברים עמדו בדומייה ליד הקבר הרענן ואחד מהם, שמואל (שמוליק) קרושניבסקי, אמר קדיש.¹⁴⁷

הבחורים המשיכו בצעידה בחולות, ולפנות בוקר הגיעו לבת-ים, שם מסרו את הנשק והתפזרו. הפצוע הועבר לבית-חולים ליולדות בתל-אביב שטיפל בפצועי האצ"ל.

הכוח הדרומי הגיע לאשדוד אף הוא באיחור. החוליה שתקפה את הגשר נתקלה בהתנגדות השומרים שהתבצרו ב"פילבוקס". בקרב היריות שהתפתח נהרגו שני שוטרים והשלישי נמלט. לאחר הנחת המטענים, התקדם הכוח לעבר תחנת הרכבת. הבחורים השתלטו על חמשת השוטרים ששמרו על המקום וכן על עובדי התחנה והניחו מטענים ליד המתקנים השונים. הם גם השתלטו על קטר שהגיע במקרה למקום ופוצצו אותו יחד עם יתר המתקנים. עם סיום המשימה, החלה הצעדה דרומה. ההליכה בחולות הייתה קשה והאטה את הנסיגה. כאשר הבחורים התקרבו לבת-ים, כבר האיר השחר ומטוס סיור בריטי גילה אותם. לא עבר זמן רב וכוחות צבא זרמו לאזור והקיפו את הבחורים העייפים. בקרב שהתפתח נהרג איש האצ"ל אבנר בן-שם וארבעה נפצעו.

בחולות בת-ים נעצרו על-ידי הבריטים 31 לוחמים וביניהם מטובי המפקדים של הארגון. תפיסתם של ה-31 הייתה מכה קשה לחיל הקרב (ח"ק) של האצ"ל, אולם יחד עם זאת גרם מעצרו של מספר כה גדול של לוחמים להד נרחב בתקשורת המקומית והבין-לאומית.

¹⁴⁷ עזרא רביע עלה ארצה מעיראק ללא משפחה, וזמן קצר לאחר עלייתו הצטרף לשורות האצ"ל. הוא שלט בשפה הערבית והשתתף במספר פעולות מחופש לערבי. למחרת היום הובא רביע לקבורה בכפר ורבורג בשם "אברהם בן אברהם".

ממחוז חיפה השתתפו בפעולה שבעה לוחמים: משה עמיאל, שלמה קליך מצפת, נסים בנאדו, יעקב (ז'ק) לוי, יצחק בן-ציון, חיים וייספיש-שפיר וכן מנחם מלצקי – מפקד מחוז חיפה והגליל (לא היה מקובל שמפקד מחוז ייצא לפעולה, אולם היו מקרים בהם מפקד מחוז או אף חבר המפקדה הארצית, קיבל אישור מיוחד להשתתף בפעולה קרבית. במקרה זה הוצב המפקד הבכיר ליחידה התוקפת כאחד הלוחמים בפיקודו של אדם נמוך ממנו בדרגה).

מנחם מלצקי צורף ליחידה שהתקיפה את מיתקני הרכבת בכפר הערבי ייבנה, שכאמור הצליחה לחזור בחסות החשיכה לבסיס בראשון לציון. אלא שמלצקי, יחד עם מנחם שיף (מפקד הפעולה) החליטו לצעוד לעבר חולות בת-ים, כדי לפגוש שם את חבריהם שפעלו באזור הדרומי יותר. במקום הכינוס המיועד פגשו את דוד גרוזברד (מפקד מחוז תל-אביב) וכן את אליהו טמלר (מפקד הח"ק בתל-אביב) ואת דבורה נחושטן שאף הם חיכו לשובם של יתר הלוחמים. בינתיים האיר השחר, ובשעה שבע לערך הגיעו לבסיס הלוחמים שפעלו באזור זרנוגה. הם היו עייפים מההליכה בחולות וספרו בעצב על מותו של רביע.

על חלקם של החיפאים בפעולה, מספר חיים וייספיש-שפיר:¹⁴⁸

על החוליה, שישה במספר בפיקודו של עמרם [יואל קמחי], הוטל לפוצץ את אחד הגשרים בין ייבנה ואשדוד. הפיצוץ היה מאולתר ופרימיטיבי ולא כל המטענים התפוצצו יחד, בכל זאת הגשר פוצץ ונהרס. התוכנית המקורית הייתה שכל החוליות, ארבע במספר, ייפגשו צפונית לגשר, והחצוצרה של עמרם הייתה אמורה לתת את האות להתכנסות. הגענו למקום המפגש ומאחר ולא פגשנו שם איש, הנחנו שהיתר החלו בנסיגה, לכן פתחנו בצעדה לעבר בת-ים. ההליכה בחולות הייתה קשה וארוכה (היה עלינו לעבור מרחק של 25 קילומטר), אולם הצלחנו להגיע לבת-ים לפני עלות השחר. מסרנו את הנשק למחסנאים ועזבנו את המקום; עלינו על אוטובוס ונסענו לחיפה.

¹⁴⁸ עדות חיים וייספיש-שפיר, מכון ז'בוטינסקי עו – 8.

החוזרים מהפעולה, וביניהם הקבוצה החיפאית, יצאו מייד העירה והתפזרו למקומות יישוב שונים, בעוד קומץ המפקדים הבכירים נשאר במקום וחיכה לשובה של היחידה שפעלה באשדוד. בשעה עשר נשמע לפתע הד עמום של יריות. יהושע טמלר ומנחם מלצקי זינקו ממקומם, האחד עם תת מקלע והשני עם אקדח בידו, ורצו לכיוון היריות בכוונה לעזור לחבריהם, אשר ככל הנראה היו נתונים במצוקה. השניים נתקלו בכוחות צבא שהגיעו למקום, הצליחו להתחמק ולהגיע עד לשכונת אגרובנק, אולם שם חיכו להם כוחות צבא נוספים. השניים הצליחו להטמין בחול את תת המקלע ואת האקדח לפני שנלכדו. בשעת החיפוש שנערך אצלם, נמצא בכיסו של אליהו רימון הלם פרימטיבי. לאחר מכן נמצאו בחולות תת-המקלע וכן האקדח ששימשו כמוצגים במשפט שנערך מאוחר יותר. השניים הוסעו לבית-הסוהר ביפו ולאחר מספר ימים הועברו למחנה המעצר בלטרון, שם פגשו את חבריהם שנתפסו בחולות בת-ים. לא עבר זמן רב ושלושים הבחורים הועברו לבית-הסוהר המרכזי בירושלים, בעוד דבורה נחשתן, הבחורה היחידה, הועברה לבית-הסוהר לנשים בבית-לחם. מנחם מלצקי נרשם בשם "משה מנדל בלקובסקי" (לפי תעודת הזהות המזויפת שנמצאה בכיסו), ואליהו טמלר נרשם בשם "אליהו סנד". משפטם הופרד ממשפטם של היתר והתקיים ב-20 ביוני 1946. תחת משמר כבד הועברו השניים מבית-הסוהר המרכזי אל אולם בית-הדין הצבאי ששכן בשכונת טלביה. הם הואשמו "בנשיאת נשק חם, כלומר פצצה מתוצרת בית, ובנשיאת תת-מקלע סטן", שתי האשמות שהעונש עבורן היה מוות. השניים הודיעו שאין בדעתם להשתתף במהלך המשפט, ובסיומו הצהירו הצהרות פוליטיות. בהצהרתו, אמר מנחם מלצקי, בין היתר:¹⁴⁹

רבותי,

אם חשבתם שאנחנו, חיילי העם העברי, שוללים מכם את הזכות לשופטנו רק בגלל חוקי החירום האולטרה נאציים, אינכם אלא טועים. את חוקי החירום הננו מוקיעים בפני עם ועדה, כסמל מובהק ביותר לעריצותכם ולרשעותכם. אנו מוקיעים אותם, מפני שהם משמשים הוכחה, כי שום יסוד

¹⁴⁹ יצחק אלפסי, אוסף מקורות ומסמכים של האצ"ל, ו, עמוד 324 וכן: מנחם מלצקי, אמת אחת ולא שתיים, עמוד 154.

מוסרי לא נשאר עוד לשלטונכם במולדתנו, והיסוד היחידי שעליו הנכם יושבים כאן הוא: הכידון והגרדום. העולם החופשי חייב לדעת על כך. אולם הסיבה הראשונית, שבגללה הננו שוללים מכם את הסמכות לחרוץ עלינו פסק-דין היא, שהננו חיילים. חייליו של עם, שעם היותו מחוסר ריבונות מוכרת, הריהו ריבוני בהרגשתו, ריבוני בשאיפתו, ריבוני במולדתו. בשם העם הזה ולמענו הננו נלחמים, ומקריבים את חיינו. הוא ורק הוא רשאי לשפוט אותנו. ואילו אתם, קצינים של צבא הכיבוש, בהוציאתם פסק-דין עלינו, הנכם נוהגים כפי שנהגה המפקדה הנאצית, עת ציוותה להוציא להורג את חמישים וחמשת הטייסים הבריטיים, שהיו בשבי הגרמנים. אנו מקבלים את גורלנו בשקט ובביטחון. אנחנו יודעים למה הננו נלחמים ועל מה הננו סובלים. אנחנו בטוחים כי במקומנו יבואו אחרים – רבים, רבים הן בארץ הזאת והן בתפוצות הגולה העולמית. הנוער העברי ימשיך להילחם לשחרור המולדת, וקרוב היום בו ארצנו תהא שוב, כמו בימי קדם, חופשית מפולשים זרים, חופשית ועצמאית, נושאת רעיון הצדק, ומגשימה את דבר חוזינו: כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים. ואילו לכם, רבותי, הייתי רוצה להזכיר – הרשו לי להזכיר לכם, אם כי עברי אנוכי ודתי לא דתכם – את אשר אמר מי שהורה את תורתו בהרי מולדתי ובגאיותיה: "אל תשפטו שמא תישפטו".

בגמר ההצהרות יצא בית-הדין להתייעצות, ומשחזר הודיע כי השניים נמצאו חייבים באשמה, ושאל אם יש להם מה לומר להקלת העונש. הם קמו ואמרו: "אנחנו חיילי הארגון הצבאי הלאומי, אנו דורשים יחס של שבויי מלחמה". השופטים יצאו לקביעת גזר-הדין, וכאשר חזרו הודיע אב בית-הדין כי נגזרו על משה בלקובסקי ואליהו סנד 7 שנות מאסר עם יחס מיוחד. כעבור שבוע ניתן גזר-הדין ליתר ה-31 שנתפסו בבת-ים: בנימין קפלן, שזוהה כאיש שירה לעבר החיילים, נידון למאסר עולם, וכל השאר נידונו ל-15 שנות מאסר.

לאחר מאסרו של מנחם מלצקי, נשלח לחיפה יצחק פרידמן ("אליצור") למלא את תפקיד מפקד המחוז.

יצחק פרידמן נולד בצ'כוסלובקיה בשנת 1920. בגיל צעיר הצטרף לבית"ר ובשנות השלושים המאוחרות עסק בארגון העלייה הבלתי לגאלית "אף על פי". בפברואר 1940 עלה ארצה באונייה "סאקאריה" ואף השתתף בארגון הפלגתה. עם הגיעו ארצה נעצר, יחד עם יתר נוסעי האונייה, והועבר למחנה המעצר בעתלית. כעבור חצי שנה שוחרר, הצטרף לפלוגת בית"ר בראש פינה לפרק זמן קצר ומשם הייתה קצרה הדרך לאצ"ל. לאחר הכרזת "המרד" בפברואר 1944, נתמנה למפקד הסניף ברחובות ולקח חלק פעיל באותן פעולות שבוצעו בתחום המחוז, כמו ההתקפה על שדה התעופה הצבאי בקסטינה ופיצוץ גשר הרכבת בכפר הערבי ייבנה.

יצחק פרידמן

בשעה שיצחק פרידמן הגיע לחיפה, המחוז הספיק להתאושש מן המכות שנחתו עליו בתקופת הסזון, והיה מוכן לפעולה.

השבת השחורה

פעולת השיא של ההגנה נגד הבריטים הייתה הריסתם, בלילה אחד, של 11 גשרים שחיברו את ארץ-ישראל עם הארצות השכנות ושנודע כ"ליל הגשרים". היה זה המבצע המקיף ביותר, וגם האחרון, שביצעה ההגנה במסגרת "תנועת המרי העברי". בלילה ה-17 ביוני 1946, יצאו כל ארבעת גדודי הפלמ"ח לפעולה שהקיפה את כל גבולות הארץ; בצפון, בדרום ובמזרח. המבצע השיג את מטרתו והארץ נותקה מכל שכנותיה. במקרה אחד, בגשר א-זיו, קרתה תקלה וכתוצאה ממנה נהרגו 14 מלוחמי הפלמ"ח.

יום לאחר "ליל הגשרים" התקיפה יחידה של לח"י את בתי-המלאכה של הרכבת במפרץ חיפה. משהגיעו הפורצים אל היעד נפתחה לעברם אש של הנוטרים ששמרו על הכניסה. הפורצים פוצצו את השער והחבלנים הניחו את מטעני חומר-הנפץ מתחת לקטרים, לקרונות רכבת ולמיתקנים שונים שהיו במקום. תוך כדי הנחת המטענים נפתחה על החבלנים אש אוטומטית ומן היריות נהרגו שניים מן התוקפים. כעבור שעה קלה התפוצצו המטענים ונגרם הרס רב ברחבי בתי-המלאכה. ניתנה פקודת הנסיגה, וכל היחידה עלתה על המכונית שהמתינה בקרבת מקום. בינתיים הקימו הבריטים מחסומים בכל הדרכים, ובשעה שהמכונית עברה ליד אחד מהם נפתחה עליה אש תופת. מן היריות נהרגו 9 מאנשי לח"י. המכונית נעצרה ונוסעיה – 19 בחורים ו-4 צעירות – נפלו בשבי, 8 מהם פצועים. הבחורים נלקחו לכלא עכו והבנות נלקחו לבית-הסוהר לנשים בבית-לחם, בעוד הפצועים הועברו לבית-החולים הממשלתי והושמו תחת משמר.

על הלוויות ההרוגים כותב ישראל אלדד (מראשי לח"י) בזיכרונותיו:¹⁵⁰
 חיפה העברית נקראה כולה להשתתף בהלווייתו של יחיעם וייץ, קורבן
 גשר אכזיב, ובאותו יום נקברו 11 קורבנותינו כשאין איש הולך אחר
 אלונקותיהם.

ב-16 באוגוסט פסק בית-הדין הצבאי בחיפה עונש מוות ל-19 חברי לח"י שנתפסו לאחר מבצע בתי-המלאכה של הרכבת. 4 הצעירות נידונו למאסר

¹⁵⁰ ישראל אלדד, מעשר ראשון, עמוד רמז.

עולם. הנידונים לא הכירו בבית-המשפט, לא השתתפו במהלכו והסתפקו במתן הצהרות פוליטיות. כעבור שבועיים הומתקו פסקי-הדין ועונשם של ה-19 הוחלף במאסר-עולם.

תגובת הבריטים לפיצוץ הגשרים בידי כוחות הפלמ"ח ("ליל הגשרים") לא איחרה לבוא ולמחרת הפעולה ביצעו כוחות גדולים של הצבא חיפושים נרחבים בקיבוץ מצובה שבגליל המערבי. הקיבוץ נחשד כי שימש בסיס יציאה ליחידת הפלמ"ח. 27 חברים נעצרו ונשלחו לכלא עכו. גם בקיבוץ בית-הערבה, בצפון ים-המלח, נערכו חיפושים, בחשד שהמקום שימש בסיס יציאה ליחידה שהתקיפה את גשר אלנבי. בהתנגשויות עם החיילים נפצעו 12 מתושבי הקיבוץ, 2 מהם קשה, ו-70 איש נעצרו. למחרת היום צרו כוחות צבא על קיבוץ כפר-גלעדי שבצפון וכאשר פרצו החיילים פנימה, גילו החברים התנגדות פסיבית. מאות אנשים מיישובי הסביבה חשו לעזרה ומשהתקרבו לקיבוץ, נפתחה עליהם אש. מן היריות נהרגו שלושה יהודים ונפצעו שישה.

בכל הפעולות שביצעו הבריטים לאחר "ליל הגשרים", נהרגו ארבעה יהודים, נפצעו 18 ולמעלה מ-100 הושמו במעצר. אלא שכל זה היה מעין הקדמה למבצע גדול בהרבה, שנערך כשבועיים אחר-כך ונודע בשם "השבת השחורה".

המבצע, שתוכנן בקפדנות ובסודיות רבה נגד היישוב המאורגן, החל אור ליום השבת ה-29 ביוני 1946. עוצר הוכרז בכל רחבי הארץ ו-17 אלף חיילים פשטו על מוסדות ומקומות יישוב כדי להחרים נשק ומסמכים וכן כדי לעצור את מנהיגי היישוב ופעילי ההגנה. ממשלת המנדט הודיעה כי היא נחושה בדעתה לעקור את הטרור והאלימות וכי פעולות הצבא קיבלו את אישור הממשלה בלונדון. מבצע "אגאתה", כפי שכונה על-ידי הבריטים, בא בהפתעה והשיג את מרבית מטרותיו. נאסף חומר מודיעיני רב ואלפים נעצרו ונכלאו במחנה מעצר מיוחד שהוכן לקראת מבצע זה ברפיח. בירושלים פשטו חיילים בריטים על בנייני הסוכנות היהודית ולאחר חיפוש יסודי בחדרים ובעיקר בארכיון, הם החרימו מסמכים רבים שהוטענו על שלוש משאיות גדולות והועברו למלון המלך דוד בירושלים, מקום משכנם של מזכירות הממשלה והמפקדה הראשית של הצבא. בין המסמכים היו גם מברקים שהוכיחו בעליל את חלקה של הסוכנות היהודית בהנהגת "תנועת המרי העברי". כן נמצא תוכן ההסכם בין

ההגנה לבין האצ"ל ולח"י, ומברקים המאשרים פעולות של האצ"ל ולח"י נגד הבריטים במסגרת "תנועת המרי". נמצא גם תוכנם של שידורי "קול ישראל" (תחנת השידור החשאית של ההגנה) שנאמר בהם, בין היתר, כי ייעשה הכול כדי "להכשיל העברת בסיסים בריטיים לארץ-ישראל ולמנוע את הקמתם בארץ".

נוסף למסמכים הרבים שהוצאו משרדי המוסדות הלאומיים, פרצו חיילים לבתיהם של חברי הנהלת הסוכנות היהודית ועצרום:¹⁵¹

לביתו של הרב פישמן-מימון בן השישים הגיעו בשבת ב-4:15 בבוקר קצין משטרה ואחריו קצין צבא עם שתי מכוניות צבא. החיילים הקיפו את הבית. הרב פישמן הודיע לבאים לאוסרו כי אינו יכול לנסוע בשבת והציע ללכת ברגל או להעמיד משמר ליד הבית עד מוצאי שבת ואז יוכל לנסוע. הוא ביקש מן הקצינים שיפנו אל הממונים עליהם, בקשר להצעה זו. אך הללו קיבלו הוראה לקחתו מייד. אז ישב הרב פישמן על כיסא והשיב כי לא יזוז ממקומו. החיילים אמרו לשאת אותו בידיים עם הכיסא, אולם הרב פישמן החליק מן הכיסא ואז לקחוהו בכוח והעלוהו על המכונית. בבית גם נעשה חיפוש, ומאחר שלא היה חשמל בגלל השבת, השתמשו החיילים בפנסים שהיו בידיהם.

בין הנאסרים היו גם משה שרתוק (שרת) וברנרד ג'וזף (דב יוסף) מן המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית וכן דוד רמז, יושב-ראש הוועד הלאומי. אליהם נוספו עוד אישי ציבור שנעצרו ברחבי הארץ והובאו למחנה האחמי"ם (אנשים חשובים מאוד) שנבנה עבורם בלטרון. בתל-אביב נערך חיפוש יסודי בבית הוועד הפועל של ההסתדרות וכן במשרדי העיתון "דבר" ובבנק הפועלים. חיפושים ומעצרים נערכו גם בקיבוצים רבים, אולם ההצלחה הגדולה ביותר הייתה לבריטים בקיבוץ יגור. שבוע ימים נערכו החיפושים ביגור וכנראה שהיו לבולשת ידיעות מוקדמות על המצאם של מחסני נשק במקום. חברי הקיבוץ התנגדו התנגדות פסיבית, אולם הם פוזרו באמצעות גז מדמיע והושמו במכלאות שהוקמו על-ידי החיילים. תחילה היה לחיפוש אופי שיגרת, אולם

¹⁵¹ עיתון "דבר" מיום 1.7.46

לאחר שנמצא מחסן הנשק הראשון, השתנה היחס והבריטים חפרו מתחת לרצפות והפכו כל אבן בחיפושיהם אחר נשק. ואמנם, לאחר שבוע של חיפושים, נפל לידיהם שלל רב, שכלל למעלה מ-300 רובים, כ-100 מרגמות 2 אינטש, למעלה מ-400,000 כדורים, כ-5000 רימונים וכן 78 אקדחים. את השלל העצום הזה הציגו הבריטים במסיבת עיתונאים שערכו במקום, ולאחר שעצרו את כל הגברים שנמצאו ביגור, עזבו את הקיבוץ.

בקיבוץ מזרע פרצו חיילים בריטים למטה הפלמ"ח והחרימו מסמכים רבים, ביניהם גם את כרטסת חברי הפלמ"ח. אמנם השמות נכתבו בכרטיסים בשפת סתרים, אולם גם אם לא הצליחה הבולשת לפענחם, החרמת הכרטסת היוותה פגיעה מורלית קשה למטה הפלמ"ח.

במסגרת "השבת השחורה" נעצרו ברחבי הארץ כ-2,700 איש, שהועברו למחנה המעצר ברפיח.

יומיים לאחר "השבת השחורה" התכנסה מפקדת ההגנה בראשותו של משה סנה, לדון בדרכים לתגובה. דעת המשתתפים הייתה שיש להמשיך במאבק המזוין וזאת כדי להוכיח לבריטים שלמרות המאסרים ההמוניים, לא הצליחו לשתק את תנועת המרי העברי. וזה נוסח הכרוז שהופץ ב-2 ביולי 1946 מטעם תנועת המרי:

החומה

עניי הטחון והאנר

בריטניה אסרה מלחמה
על עם ישראל!
עם ישראל ישיב מלחמה
שערה!
המרי העברי ימשך!
המרי העברי אך החלו!
המחתרת העברית
עומדת איתנה לשירות
האומה!
הלאה השלטון הנאצי-
בריטי!
הלאה בני מיטוס הטמאים
מן הארץ הקדושה!
יגור החרבה: עוד נבנדך
ובנית!
תחי העליה החפשית!
תחי מדינת היהודים!
תבנת הנרי

ב' תמוז ה'תש"ו

מפקדת ההגנה החליטה לבצע שלוש פעולות נגד השלטון הבריטי. האחת – פשיטה של הפלמ"ח על מחנה הצבא בבת-גלים לשם החרמת נשק (לפי הידיעות של הש"י, הועבר לשם הנשק שנלקח ביגור). ביצוע הפעולה השנייה הוטל על האצ"ל – פיצוץ בניין מלון המלך דוד, בו שכנו משרדי ממשלת המנדט והמפקדה הראשית של הצבא הבריטי. על לח"י הוטל לפוצץ את בניין "האחים דוד" הסמוך לו, בו שכנו משרדי הממשלה והצבא. במכתב שכתב סנה אל בגין, נאמר:¹⁵²

א) עליכם לבצע בהקדם האפשרי את הצ'יק [הכוונה למלון המלך דוד – מלונצ'יק] ואת הבית של "עבדך משיחך" [הכוונה לבניין האחים דוד]. הודיעני על המועד. מוטב בבת אחת. אין לפרסם זהות הגוף המבצע – לא בפרסום במפורש ואף לא ברמיזה.

ב) אף אנו מכינים משהו – פרטים נודיעכם בעוד מועד.
ג) יש להוציא את ת.א. [תל-אביב] וסביבתה מכלל כל תוכנית פעולה. אנו מעוניינים כולנו לשמור מכל משמר על ת"א – כמרכז חיי היישוב וכמרכז פעולתנו אנו. אם בעקבות פעולה תשותק ת"א (עוצר, מאסרים), נשותק גם אנו ותוכניותינו. אגב, לא כאן מרוכזים העצמים החשובים של הצד שכנגד. ובכן, ת"א – "מחוץ לתחום" בשביל צבאות ישראל ...
מ" [משה סנה] 1.7.46

בעוד ההכנות לפעולות בעיצומן, הגיע מאיר וייסגל למקום מחבואו של סנה. וייסגל בא בשליחותו האישית של חיים וייצמן, נשיא ההסתדרות הציונית וייצמן עצמו שכב אותו זמן על ערש דווי בביתו ברחובות). וייסגל הודיע לסנה כי וייצמן מפציר בו להפסיק את המאבק המזוין נגד הבריטים. בין השאר, ציטט וייסגל את וייצמן באומרו:

במדינות מקובל כי הנשיא הוא המפקד העליון של הכוחות המזוינים. מעולם לא נזקקתי לסמכות זו ולא עלה בדעתי להתערב בענייניכם. הפעם,

¹⁵² מכון ז'בוטינסקי, כ - 4 1/11/5

הראשונה והיחידה, הנני משתמש בזכות זו ודורש ממך להפסיק את כל הפעילות.

וייצמן דרש תשובה מיידית והודיע, שאם בקשתו תידחה הוא יתפטר מתפקידו ויפרסם ברבים את סיבות ההתפטרות. סנה, שהתנגד להפסקת המאבק המזוין נגד הבריטים, הודיע לווייסגל כי אינו יכול להכריע בעניין זה בעצמו וכי יביא את דרישתו של וייצמן בפני ועדת -x-¹⁵³. בוועדה התעורר ויכוח לגבי סמכויותיו של נשיא ההסתדרות הציונית, אולם בסופו של דבר הוחלט ברוב קולות להיענות לבקשתו של וייצמן. סנה, שהתנגד להחלטה, הודיע על התפטרותו מתפקידו כראש המפקדה הארצית של ההגנה, אולם נשאר איש הקשר עם האצ"ל ולח"י. בפגישה עם בגין העלים סנה את החלטת ועדת x וכל בקשתו הייתה לדחות את ההתקפה על מלון המלך דוד ולא לבטלה. סנה החליט כי הוא עצמו ייסע לפאריס, כדי להשתתף בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית בה יידון המשך המאבק בממשלת המנדט. לפני צאתו את הארץ, ב-19 ביולי, העביר סנה לבגין פתק נוסף, שנאמר בו:

שלום!

שמעתי מחברי על מהלך השיחה האחרונה. אם עודך מחשיב את פנייתי האישית, הריני מבקשך בכל לשון של בקשה להשהות את הפעולות העומדות על הפרק לימים ספורים נוספים.

בעקבות בקשותיו של סנה, נקבעה ההתקפה על מלון המלך דוד ל-22 ביולי 1946. בגלל קשיי תיאום, החליט לח"י לבטל את תכניתו לפוצץ את בניין "האחים דוד".

¹⁵³ ועדת x הייתה הוועדה המדינית העליונה שבפניה הובאו התוכניות האופרטיביות של תנועת המרי (ללא פירוט היעד והתאריך המדויק), והביצוע היה מתקיים רק לאחר אישור הוועדה.

פיצוץ מלון המלך דוד 154

היוזמה להקמת מלון המלך דוד בירושלים באה ממשפחת מוסרי, שהתגוררה במצרים והשתייכה לממסד היהודי העשיר ובעל ההשפעה בקהיר ובאלכסנדריה. בחברת המניות שהקימה המשפחה לשם מימון בניית המלון, השתתפו בעיקר אנשי עסקים מצריים וכן יהודים אמידים מרחבי העולם. הבניין, שהתנשא לגובה של שבע קומות, הכיל 200 חדרים מהודרים, ובשנת 1931 נפתח לקהל הרחב. בשנת 1938 הפקיעה ממשלת המנדט הבריטי את כל האגף הדרומי של המלון, ושיכנה בו את מפקדת הצבא ואת מזכירות הממשל הבריטי בארץ-ישראל. הבריטים בחרו במלון המלך דוד בשל מיקומו המרכזי וכן בשל היותו נוח לאבטחה. במרתף המלון הם בנו מרכז קשר צבאי וכן התקינו כניסה צדדית שקשרה את הבניין עם מחנה צבאי שהוקם מדרום למלון ושימש לאבטחתו. פחות משליש מחדרי המלון נשארו לשימוש אזרחי.

כאמור, קיבל מנחם בגין לאחר "השבת השחורה" מכתב ממשה סנה (ראש המפקדה הארצית של ההגנה) ובו הוראה לפוצץ את מלון המלך דוד. לאחר עבודת תכנון ומספר דחיות, התכנסו לוחמי האצ"ל ביום שני, 22 ביולי 1946, בשעה 7 בבוקר, בתלמוד-תורה "בית אהרון" בירושלים. הבחורים הגיעו למקום ביחידות, כל אחד אמר את הסיסמה ונבלע באחת הכיתות. הבאים הבינו כי יוצאים לפעולה, אולם איש לא ידע מהי המטרה. כעבור זמן קצר הגיע הפיקוד הבכיר, ורק כאשר הוחל בהסברים, התברר לנאספים כי יוצאים לתקוף את מלון המלך דוד.

לאחר חלוקת הנשק, יצאה החוליה הראשונה לדרך. הייתה זו קבוצת ה"סבלים" בפיקודו של יוסף אבני. תפקידם היה להגיע לסביבות המלון באוטובוס ולחכות ליד הכניסה הצדדית כדי לעזור בפריקת מטעני הנפץ מן הטנדר שיגיע בעקבותיהם. כל ששת ה"סבלים" היו מחופשים לערבים, וזאת כדי לא לעורר תשומת-לב מיוחדת. אחריהם יצאה חוליית הפורצים בטנדר שחיכה בחוץ, עמוס בשבעה כדי חלב תמימים, שכל אחד מהם הכיל 50 ק"ג חומר נפץ ומנגנוני הפעלה מיוחדים. הטנדר נסע ברחובות ירושלים כאשר

¹⁵⁴ פרטים ראה אצל יהודה לפידות, "בלהב המרד".

ברזנט מכסה את כדי החלב ואת הלוחמים וכעבור זמן קצר הגיע אל הכניסה הצדדית של המלון, כניסה שהייתה מיועדת להכנסת מצרכי מזון למסעדת "לה ריג'נס" ששכנה במרתף הבניין. הבחורים התגברו בנקל על השומרים שעמדו ליד השער ומיהרו אל עבר קומת המרתף, שם השתלטו על כל החדרים וריכזו את כל האנשים במטבח המסעדה. אחר חזרו אל הטנדר והעבירו את שבעת כדי החלב אל המסעדה, שם הונחו ליד העמודים שהחזיקו את הבניין. מפקד הפעולה, ישראל לוי ("גדעון"), הפעיל את מנגנוני ההשהיה שהיו מכוונים לפוצץ את המטענים כעבור 30 דקות, ופקד על כל הלוחמים לעזוב את המקום. לעובדים שרוכזו במטבח נאמר לעזוב את הבניין כעבור 10 דקות כדי שלא ייפגעו מן הפיצוץ.

בשעת הנסיגה מן המרתף נפתחה עליהם לפתע אש חזקה, ממנה נפגעו שני לוחמים, ואחד מהם, אהרון אברמוביץ, מת אחר-כך מפצעיו. לאחר ש"גדעון" עזב את המלון, הוא התקרב אל שתי לוחמות, שהמתינו בקרבת מקום, והורה להן לבצע את המוטל עליהן. הבנות מיהרו אל תא הטלפון הקרוב ומסרו את ההודעה הבאה למרכזיית המלון וכן למערכת עיתון "פלסטיין פוסט":

"הנני מדברת בשם המחתרת העברית. הנחנו מטען נפץ במלון. עליכם לפנותו מייד – ראו הזהרנוכם".

הודעה נוספת נמסרה לקונסוליה הצרפתית, ששכנה ליד המלון, בה נאמר כי מאחר והוטמנו במלון מטעני נפץ, הם מתבקשים לפתוח את החלונות, כדי שלא ייגרם נזק מהדף האוויר. ההודעות הטלפוניות ניתנו כדי שהבניין יפונה ולא ייגרמו אבדות בנפש.

כ-25 דקות לאחר שנמסרו האזהרות הטלפוניות, הוחרדה ירושלים מהתפוצצות אדירה, שהדיה נשמעו עד למרחוק. כל האגף הדרומי של מלון המלך דוד, על שבע קומותיו, נהרס כליל. מסיבות בלתי ברורות, נשארו עובדי מזכירות הממשלה והמפקדה הצבאית בחדריהם. חלקם לא ידע כלל על המתרחש והחלק האחר לא הורשה לעזוב את הבניין. מכאן מספר הקורבנות הרב שנלכדו בהריסות הבניין.

במשך 10 ימים עסקו אנשי חיל-ההנדסה הבריטי בפינוי ההריסות, ב-31 ביולי נמסרה הודעה רשמית, לפיה נהרגו מן הפיצוץ 91 איש; ביניהם 28 בריטים, 41 ערבים, 17 יהודים ו-5 אחרים.

העובדה שאנשי המחתרת העברית הצליחו לחדור ללב-ליבו של השלטון הבריטי בארץ-ישראל וכן מספר הקורבנות הרב, עוררו הדים רבים לא רק בארץ ובאנגליה, אלא ברחבי העולם. תחילה הכחישה ממשלת המנדט את דבר האזהרה הטלפונית, אולם בעדויות בפני שופט חוקר הוברר מעל לכל ספק כי אכן ניתנה אזהרה טלפונית. יתרה מזאת, הטלפונית של "פלסטיין פוסט" העידה בשבועה בפני בא-כוח המשטרה, כי מייד לאחר שקיבלה את ההודעה הטלפונית בדבר הפצצות שהונחו במרתף הבניין, טילפנה אל הקצין התורן בתחנת המשטרה. גם אנשי הקונסוליה הצרפתית פתחו את החלונות, כפי שנתבקשו לעשות על-ידי המטלפנת האלמונית, ובכך אישרו שאמנם ניתנה אזהרה בזמן.

כמעט בלתי אפשרי לשחזר את אשר קרה במזכירות הממשלה בחצי השעה שקדמה לפיצוץ, אולם מכל העדויות מתברר כי נמצאו ליקויים רבים בסידורי הביטחון שנקבעו במלון המלך דוד וכן שורה של מחדלים שקרו מרגע שהחלה הפעולה ועד לפיצוץ הגדול. הזלזול באזהרה הטלפונית והעובדה שניתנה צפירת אזעקה וזמן קצר לפני הפיצוץ ניתנה צפירת הארגעה, מראה על ליקויים רציניים במערכת קבלת ההחלטות ועל העדר תקשורת פנימית נאותה. מספר הקורבנות הרב נבע מן העובדה שאיש לא הודיע לעובדים לעזוב את הבניין, ואלה שרצו לעזוב – נמנע הדבר מהם.

ראשי הסוכנות היהודית והוועד הלאומי נתקפו בהלם. הם חששו מתגובה בריטית נגד היישוב, שתהיה אולי קשה יותר מזו של "השבת השחורה", ומיהרו לגנות את הפעולה במילים חריפות ביותר. גילוי-הדעת שפירסמו למחרת היום הביע את: "רגשי זוועתם על מעשה התועבה שלא היה דוגמתו, שבוצע היום על-ידי חבר פושעים". גם דוד בן-גוריון, ששהה אותה עת בפאריס, הצטרף אל המגנים ובראיון לעיתון הצרפתי "פראנס סואר" הודיע כי האצ"ל הוא "אויב העם היהודי".

הגינוי של הסוכנות היהודית עמד בניגוד גמור לעובדה שפיצוץ מלון המלך דוד נעשה במסגרת תנועת המרי העברי ועל-פי ההוראות המפורשות של משה סנה.

כעבור שנה פירסם האצ"ל את ההודעה הבאה:

האמת על מלון המלך דוד

[...] ביום ה-1 ביולי – יומיים אחרי ההתקפה הבריטית על "המוסדות הלאומיים" ועל ערינו וכפרינו – הגיענו מכתב מאת המפקדה של "תנועת המרי" ובו דרישה לבצע במהירות האפשרית את ההתקפה על מרכז השלטון אשר במלון המלך דוד [...]

ביצוע ההתקפה נדחה פעמים מספר – הן בגלל סבות טכניות והן לפי בקשת "תנועת המרי". לבסוף אושר תאריך ה-22 ביולי ... אף על פי כן שודרה כעבור ימים מספר ב"קול ישראל" הודעה, המגנה – בשם "תנועת המרי" – את ההרג הרב במלון המלך דוד שנגרם על-ידי פעולת הפורשים [...]

שתקנו במשך שנה שלמה. עמדנו בפני הסתה פרועה, שכמותה לא הייתה בארץ זו. עמדנו בפני הפרובוקציות האיומות ביותר – ושתקנו. עמדנו בפני חיזיון של התחמקות, צביעות ופחדנות – ושתקנו.

אולם היום, לאחר ש"תנועת המרי" שבקה חיים ואין אפילו תקווה, כי תקום לחיים [...] בוטלו הסיבות שבגללן שמנו אָלם לפינו בעניין ההתקפה – אחת ההתקפות האדירות שבוצעו בזמן מן הזמנים על-ידי מחתרת לוחמת – על מרכז השלטון הנאצו-בריטי. עתה מותר לגלות את האמת; עתה צריך לגלות את האמת.

והעם יראה – וישפוט

תמוז תש"ז 22 ביולי 1947

העיתונות העברית, וכן פרסומיה של ההגנה, המשיכו בגינויים חריפים של האצ"ל. אליהם הצטרפה העיתונות הבריטית, שתודרכה על-ידי ממשלת

המנדט בארץ. אלא שהגינויים הבריטיים הוקהו במיידה רבה עקב פרסום הוראה חדשה שנכתבה על-ידי הגנרל אוולין ברקר (מפקד הצבא הבריטי בארץ) שעות מועטות לאחר פיצוץ המלון. במכתבו של ברקר אל קציני הצבא הבריטי בארץ-ישראל, שסווג "מוגבל", נאמר:

אני איתן בדעתי שהם [היהודים] ייענשו וירגישו בהרגשות הבוז והגועל שלנו להתנהגותם. בהתאם לכך החלטתי, כי מיום קבלת מכתב זה תקבעו את כל מקומות השעשועים, בתי-הקפה, מסעדות, חנויות ובתים פרטיים של יהודים כמקומות אסורים בכניסה (מחוץ לתחום). לשום חייל בריטי לא יהיו קשרים עם יהודי. אני מבין, כי אמצעים אלה יגרמו קשיים לחיילים, אבל בטוחני, שאם יוסברו להם נימוקיני יבינו את חובתם ויענישו את היהודים בצורה שהיא שנואה על הגזע הזה יותר מאשר על כל גזע אחר: פגיעה בכיסיהם ובהפגנת רגשות התיעוב שלנו כלפיהם.

מכתבו של ברקר הגיע לידינו של ה"דלק" (שירות הידיעות של האצ"ל) ופורסם מייד בארץ ובעולם כולו. הנימה האנטישמית של המכתב הביכה מאוד את הממשלה הבריטית והסיחה את דעת הקהל מן ההתקפה על מלון המלך דוד. בפרלמנט הבריטי נשאלו שאילתות בעניין המכתב וה"דיילי הראלד" הלונדוני כתב, בין היתר, כי "אם אמנם כתב גנרל ברקר את מכתבו זה, נראה הדבר שגילה בכך מידה גדושה את אי-התאמתו לתפקידו".

הפקודה בוטלה רשמית כשבועיים לאחר הוצאתה, אולם את הנזק הרב שנגרם לשלטון הבריטי בארץ אי-אפשר היה לבטל.

לאחר "השבת השחורה" גברו הוויכוחים בקרב מנהיגי היישוב המאורגן בדבר המשך הדרך. האקטיביסטים טענו כי בתגובה לפעולות הממשלה והצבא נגד היישוב יש להגביר את המאבק המזוין, ובעלון הפלמ"ח נאמר כי:¹⁵⁵

תגובה זו הייתה צפויה מראש ולא פעם התפלאנו על שאיחרו לנקוט בה. שגו אלה שהשלו את עצמם ולא הביאו אותה בחשבון כשהחליטו. אם די בפעולה אחת כדי לשתקנו – מוטב היה אילולי פתחנו כלל.

¹⁵⁵ ספר תולדות ההגנה, ג, עמוד 946.

אלא שבעקבות "השבת השחורה" גברו המתונים על האקטיביסטים, ובישיבת הנהלת הסוכנות היהודית שהתקיימה בפאריס ב-5 באוגוסט 1946 הוחלט להפסיק את המאבק המזוין נגד השלטון הבריטי בארץ-ישראל. בכך תמה תקופת הזוהר, שארכה עשרה חודשים, בה לחמו כל הכוחות היהודיים בארץ (ההגנה, האצ"ל ולח"י) נגד השלטון הזר. הפסקת המאבק המזוין גרמה להתמרמרות רבה בקרב חברים רבים בארגון ההגנה ויצחק שדה נתן ביטוי להרגשה זו במאמרו "הצעה ותשובה", שנכתב בעיתון "אחדות העבודה" ב-15 באוקטובר 1946 בחתימת "נודד":

לא תהיה כניעה, כי אין מי שיצווה לנו על כניעה, ואם ימצא מי שיצווה, לא יהיה מי שימלא את הצו הזה.

לאחר סיום תקופת תנועת המרי העברי, המשיכו האצ"ל ולח"י את המאבק המזוין בשלטון הבריטי לבדם.

שער רביעי

פירוק תנועת המרי העברי

ההגנה פורשת מן המרד

עם פירוקה של "תנועת המרי העברי", התרכז המאבק של ארגון ההגנה בהבאת עולים באופן בלתי לגאלי, וכדי לרכך במקצת את ההתמרמרות של האקטיביסטים בקרב חברי ההגנה, הותר להם לפגוע באוניות בריטיות שעסקו בציד מעפילים.

בתקופת "תנועת המרי העברי" האצ"ל התחזק מוסרית וחומרית. האהדה בקרב היישוב היהודי בארץ לאצ"ל גברה מאוד, מספר המתנדבים לשורותיו הלך וגדל, ומצבת הנשק גדלה בעקבות פעולות ההחרמה שבוצעו במחנות הצבא הבריטי. לאחר פירוק "תנועת המרי העברי" השתחרר הארגון מן המגבלות שהטילה עליו מפקדת ההגנה והגביר את מכותיו בבריטים.

ב-8 בספטמבר 1946 נפתחה מערכה צבאית שנמשכה שלוש יממות באזורים שונים בארץ. בעיתון "הארץ" מיום 9 בספטמבר מופיעה כתבה המתארת את אשר אירע בחיפה:

שלוש התפוצצויות חבלה בסביבות חיפה

אתמול בצוהריים נשמעו בחיפה שלוש התפוצצויות, שתיים במזרח העיר ואחת במערבה. הדבר היה בשעה 12:30. נתברר כי אלמונים פוצצו את תחנת האיתות של הרכבת שעל-יד גשר "של" המשמשת את קו הרכבת חיפה-עכו וחיפה-צמח והיא נהרסה כליל. התחנה הוצאה מכלל שימוש, אך תנועת הרכבות בשני הקווים הנ"ל לא הופסקה.

ההתפוצצות השנייה אירעה על-יד מעבר הרכבת סמוך לבתי הזיקוק... כן הונח חומר נפץ תחת אחד מגשרי הרכבת בסביבות בת-גלים בקו חיפה-עתלית, אך שם היה הנזק קטן מכיוון שחומרי הנפץ העיקריים לא התפוצצו בזמנם...

אך ההתקפה העיקרית באותו יום הייתה פיצוץ צינור הנפט המשמש להטענת הנוזל השחור על אוניות תובלה. את מהלך הפעולה מתאר משה לוי ("יריב"), שאף לקח בה חלק:

בבוקר יום הפעולה ירדתי לעיר התחתית בחיפה ושכרתי טנדר להובלת רהיטים, כביכול, מהר הכרמל להדר הכרמל. לאחר משא ומתן עם הנהג על המחיר, עלינו שנינו על המכונית ונסענו לאחוזתה. ליד החורשה ביקשתי מן הנהג לעצור ובן-יהושע, שחיכה לנו שם, אילץ את הנהג באיומי אקדח לרדת מהמכונית ולהיכנס לחורשה. הנהג הוזהר, לבל ינסה לברוח או לצעוק. הובטח לו, שאם יתנהג כראוי, תוחזר לו מכוניתו ללא כל פגע והוא אף יקבל תמורה יפה.

נהגתי במכונית למחסן כדי להעמיס ארבעה מטעני חבלה ונשק. כל הציוד נארז בשני שקים והונח בארגז המכונית. משם נסעתי להר הכרמל לאסוף את אליעזר סודית-שרון ("קבצן"), שנתמנה למפקד הפעולה, וכן את משה עמיאל ושלמה קאלך ויצאנו במהירות לעבר בתי הזיקוק. כשהתקרבו לבתי הזיקוק, עצרתי את המכונית לרוחב הכביש, וכולנו ירדנו ממנה כדי לבצע את המוטל עלינו.

התנועה על הכביש נעצרה, לפי דרישתנו, תוך שאנו מאיימים בנשק על הנהגים. שלמה קאלך ואני הצבנו שלטי אזהרה, עליהם נכתב בעברית, ערבית ואנגלית, "סכנה מוקשים". "קבצן" ועמיאל לקחו את המטענים, הצמידו אותם לצינורות הנפט והפעילו את מנגנוני ההצתה. תוך דקות מספר חזרו כל הלוחמים למכונית, שמנועה פעל כל הזמן. לפתע כבה המנוע וכל הניסיונות להתניעו עלו בתוהו. חרדה אחזה בבחורים, שידעו שמועד הפיצוץ קרוב מאוד. "יריב! מה קרה?" צעק "קבצן". מבלי לבזבז זמן יקר, קראתי: "המנוע כבה. חבר'ה, צריך לדחוף את המכונית כדי להתניעה!"

ואכן כולם זינקו ודחפו את המכונית. המנוע הותנע ואנו הסתלקנו במהירות מן המקום...

לפתע החריד פיצוץ עז את הסביבה וכוחות גדולים של צבא ומשטרה זרמו למקום, אלא שאנו היינו כבר בהדר-הכרמל, שם הורדתי את הלוחמים והמשכתי למחסן כדי לאחסן את הנשק. משם נסעתי להחזיר את הטנדר לבעליו, שילמתי לו בעין יפה ושחררתי את בן-יהושע ששמר עליו כל הזמן.

בשעת לילה מאוחרת התקיפה יחידה של האצ"ל את תחנת הרכבת בביתר שליד ירושלים, ופתחה באש על רכבת המשא שעשתה דרכה מירושלים לתל-אביב. באותו זמן הותקפו גם מתקני הרכבת במקומות שונים בארץ. לא חלפו שבועיים ימים ושוב יצאו לוחמי האצ"ל בחיפה לפעולת חבלה.

פיצוץ תחנת הרכבת המזרחית

ב-20 בספטמבר 1946 ירד מאיר מורנו העירה כדי להחרים מכונית טנדר שהייתה דרושה לפעולה. מאיר נהג בטנדר לנקודת הריכוז בחדרה של שרה רוזנברג-לבני אשר ברחוב קֶסֶל. כמפקד הפעולה נתמנה יואל קמחי ("עזריאל"). קמחי הסביר את מהלך הפעולה, ולאחר מכן יצאה החבורה לקריות, העמיסו על המכונית את חבית חומר הנפץ, ומשם יצאו לכיוון תחנת הרכבת המזרחית. בהגיעם למקום, גלגלו ישראל הדני ויאיר מורנו את החבית למרכז התחנה, והציבו ליד החבית שלטי אזהרה בעברית, ערבית ואנגלית. את השלטים צייר חיים וייספיש-שפיר, שאף השתתף בפעולה. "עזריאל" הוציא את הניצרה וכך הפעיל את מנגנון ההצתה של המוקש. הלוחמים מיהרו אל המכונית ובדרכם צעקו "ברוד", "ברוד" (חומר נפץ בשפה הערבית), וזאת כדי שהאנשים יפנו את אזור התחנה ובכך ימנעו קורבנות אזרחים. בחוץ חיכה משה לוי במכונית נוספת וזאת כדי לשמש כוח חיפוי בעת הפעולה והנסיגה. לאחר הנסיגה טלפן ישראל הדני למנהל התחנה והזהיר אותו מפני הפצצה שהוטמנה בתחנה. המנהל הזעיק את המשטרה ומומחי חבלה מן הצבא הגיעו למקום וניסו לנטרל את המוקש. הם קשרו חבל סביב החבית ובשעה שניסו להזיזה ממקומה, חלה התפוצצות אדירה שהרסה כליל את תחנת הרכבת. בשעת הפיצוץ היו כל הלוחמים בדרכם לבסיס.

בשידור של "קול ציון הלוחמת" (תחנת השידור של האצ"ל) מיום 22 בספטמבר, ניתן תיאור קצר של הפעולה בחיפה, ונאמר שם, בין היתר:

[...] בזמן ההתקפה הצטופפו באולם התחנה עשרות אזרחים ערביים, שהוזהרו בשפה הערבית מפני הסכנה. כן נדרשה בטלפון הנהלת הרכבות לפנות מייד את הבניין. הדרישה נתמלאה. כל הבניין פונה וכך נמנעו קורבנות אדם מקרב האוכלוסייה האזרחית [...]

תחנת הרכבת בחיפה לפני הפיצוץ

תחנת הרכבת בחיפה לאחר הפיצוץ

יומיים לאחר מכן, הניחה יחידה של האצ"ל מוקשים על פסי הרכבת בקו חיפה-חדרה, ורכבת הדלק שעברה במקום פוצצה ועלתה באש. בהודעה לעיתונות נאמר:

פוצצה רכבת בקו חיפה-חדרה

אמש בשעה 7:30 נשמעו שלוש התפוצצויות חזקות צפונית לחדרה. רכבת שמנים ובנזין פוצצה בקו בק"מ ה 46. רוב הקרונות ירדו מן הפסים וחסמו את הקו. נהג הקטר ועוזרו, לאחר שהוזהרו על-די אלמונים, עזבו את הקטר וברחו ברגל לתחנת חדרה...

ב-17 באוקטובר 1946 פורסמה בעיתונות הודעה רשמית, בה נאמר:

נותקו קווי טלגראף עיקריים של הצבא

קווי הטלגראף התת-קרקעיים של הצבא לחיפה נמצאו מנותקים ליד רמתיים, אמש בשעה מאוחרת. חוט הטלגראף קבור עמוק מכדי שהדבר יהיה מקרה. נעשים עתה תיקונים. ניתוק הקו נעשה על-ידי מומחים, מוסיפה ההודעה לעיתונות בשעה יותר מאוחרת. משטרת היישובים מודיעה ש 8 יהודים נראו חופרים בקרבת המושבה ירקונה אמש.

ההתקפה על תחנת הרכבת בירושלים

כאשר הוחלט להתקיף את תחנת הרכבת בירושלים, נתמנה היינריך ריינהולד ("ינאי") למפקד הפעולה. יום לפני הביצוע, ב 29 באוקטובר 1946, הגיעו יצחק אבינועם, מפקד מחוז ירושלים, ועמיחי פאגלין ("גידי"), קצין המבצעים הראשי, לדירתו של ינאי בשכונת רחביה. אותו ערב היה עוצר בירושלים, אולם מספר שכונות, וביניהן רחביה, היו מחוץ לאזור העוצר. מטרת הביקור הייתה לברר מדוע ינאי לא הגיע לפגישה שנקבעה לו לאותו ערב. השניים עלו לקומה השנייה, ואת הדלת פתחה בעלת הבית שבדירתה שכר ינאי חדר. אבינועם אמר לה כי הם באו לבקר את ינאי, ומה רבה הייתה הפתעתם כאשר התשובה

הייתה שינאי אינו בבית. המחשבה הראשונה הייתה שינאי נחטף על-ידי ההגנה, או אולי נעצר בידי הבריטים. בכל מקרה הוא עלול להיחקר על פעילותו, ואבינועם החליט לנקוט אמצעי זהירות מחשש שמא לא יעמוד ינאי בחקירה ויגלה את תוכנית ההתקפה על תחנת-הרכבת. כמו-כן היה צורך למצוא מפקד חדש לפעולה.

למחרת היום, ב 30 באוקטובר, הגיעו אבינועם וגידי לחדר בשכונת "סוכת שלום", ששימש כמקום היציאה לפעולה. משעה שבע בבוקר הסתננו פנימה, בזה אחר זה, לוחמי הח"ק (חיל הקרב). בין הבאים היה גם אליהו לוי ("אביאל"), מבכירי המפקדים בירושלים, אשר שותף בהכנות וידע את פרטי התכנית. אביאל מונה למפקד הפעולה במקומו של ינאי, אולם הוחלט לעכב את היציאה ולברר תחילה מה קורה בשטח. בשעה עשר נשלח הקשר סלומון לסייר באזור תחנת-הרכבת. סלומון יצא רכוב על אופנועו, וכעבור זמן קצר חזר והודיע כי לא ראה כל דבר חשוב. כעבור שעה נשלח סלומון לסיור נוסף ובשובו הודיע לאבינועם, בשנית, שלא ראה כל דבר חשוב. סלומון נשלח בשלישית לסייר באזור תחנת הרכבת. כאשר חזר, פגש תחילה את אביאל, שכבר ישב עם הבחורים בתוך המונית וחיכה לאות כדי לצאת לדרך.

"מה נשמע?", שאל אביאל.
"הכל בסדר", ענה סלומון.

היה זה לפני שסלומון הספיק לדווח לאבינועם על תוצאות הסיור. אביאל נתן את האות ולוחמי הח"ק יצאו בשתי מוניות (שהוחרמו באותו בוקר בירושלים). במונית הראשונה היו יוסף לוי ("כושי") ומסעוד בוטון, מחופשים לסבלים ערביים. במונית השנייה ישבה סימה פליישהקר-הויזמן לבושה שמלה חגיגית ולידה אליהו לוי ("אביאל") לבוש חליפה ועניבה. השניים היו צריכים להיראות כזוג מאושר היוצא לירח דבש. אתם במכונית היו שלושה אנשי אבטחה וליד ההגה ישב מאיר פיינשטיין. בתא המטען היו שלוש מזוודות מלאות חומר נפץ ובהן מנגנוני הפעלה.

כאשר הגיעה המונית עם הלוחמים ושלוש המזוודות לתחנת הרכבת, ניגשו אליה שני "הסבלים" שהגיעו במונית הראשונה וחיכו ל"לקוחות" שלהם. סימה

ואביאל ירדו מן המונית, וקבוצת סבלים ערביים הציעו את שירותם, אולם אביאל בחר בכושי ובבוטון, למורת רוחם של יתר הסבלים. כושי ובוטון הוציאו את המזוודות מן המונית והניחום בחדר הקבלה, ליד הקופה. אביאל הפעיל את מנגנון ההשהיה שהיה מחובר למטענים, וסימה ניגשה לקופה לקנות כרטיסים. עד כאן הכול הלך כשורה ואיש לא חשד בזוג המאושר ובשלוש מזוודותיו. לאחר שהכרטיסים היו בידה, הוציאה סימה מתיקה שלט גדול עשוי בד והניחה אותו על המזוודות. בשלט היה כתוב בשלוש שפות (עברית, אנגלית וערבית) "סכנה מוקשים" ובצד היה מצויר סמל האצ"ל. שוטר ערבי שעמד בקרבת מקום ניגש אל סימה, אחז בשמלתה ושאל: "מה זה?" סימה לא איבדה את עשתונותיה, הלמה בפרצופו והשתחררה ממנו. אחד המאבטחים ראה את המתרחש וירה בשוטר הערבי בתת-המקלע שבידו. הלוחמים רצו לעבר שתי המוניות שחיכו בפתח התחנה ונדחסו פנימה. לפתע ניתך על המכונית מטר כדורים שנורו מכל הכיוונים. פיינשטיין, שישב ליד ההגה, נפצע קשה בידו השמאלית, אולם המשיך לנהוג ביד אחת בלבד. סימה, שישבה לצדו, קרעה את חולצתו וחבשה את ידו הפצועה. אש התופת לא פסקה, ונוסף לפיינשטיין נפצע אזולאי בבטנו וברגלו והורביץ נפצע מכדור שפגע בצווארו. פיינשטיין הפצוע המשיך בנהיגה מהירה והצליח להתחמק מהמשורייני הבריטי שרדף אחריהם. המכונית הגיעה לוואדי ונעצרה בכניסה לשכונת ימין-משה, שם חיכו מספר בנות שאספו את הנשק. סימה ליוותה את פיינשטיין לשכונת ימין-משה, והם נכנסו לאחת הדירות, שהתגוררו בה זוג זקנים. סימה השכיבה את הפצוע על אחת המיטות, פתחה את החבישה שעשתה לו במונית וקשרה את היד בחוסם עורקים. בעודה מטפלת בפיינשטיין, נכנס לחדר נער כבן 14 ואמר לה שהמשטרה הגיעה לשכונה והשוטרים הולכים בעקבות סימני הדם. סימה ביקשה מן הילד לכסות את הדם בעפר והיא עצמה יצאה החוצה לראות במו עיניה את המתרחש. התברר כי השוטרים הספיקו להגיע עד לבית בו שכב פיינשטיין, וסימה חששה שיאסרו גם אותה. היא התכופפה כאילו לשרוך את נעליה וכך הסתירה את שמלתה שנקרעה במאבק עם השוטר הערבי. אחר התרחקה מן המקום בזהירות, ויצאה את אזור ימין-משה.

אזולאי, שנפצע בבטנו וברגלו, הועבר אף הוא אל אחד מבתי ימין-משה, שם נחבשו פצעיו. כעבור זמן קצר הוקף כל האזור בכוחות מוגברים של משטרה ועוצר הוטל על השכונה כולה. כל הגברים נתבקשו לצאת את בתיהם ונקראו למסדר זיהוי. שני הפצועים נתפסו והועברו, תחת משמר, לבית-החולים הממשלתי.

הורוביץ וביטון שצעדו לכיוון המרכז המסחרי, נעצרו על-ידי חיילי הלגיון הערבי, שמסרום לידי המשטרה הבריטית.

בשעה 2 אחר הצהריים הגיעו שוטרים רבים לתחנת הרכבת וכאשר חבלן המשטרה ניסה להרים את אחת המזוודות, אירעה התפוצצות שהחריבה את אולם התחנה. מן ההתפוצצות נהרג החבלן.

אבינועם שהה באחד מחדרי הארגון כאשר הגיעו אליו הידיעות על המארב ששמו הבריטים ללוחמי הח"ק וכן על הפצועים והמעצרים. בעודו מעכל את החדשות, הודיעו לו כי המשטרה תפסה מחסן נשק בגבעת-שאול. אבינועם נזכר כי מחסן הנשק הזה היה ידוע גם לינאי. הוא פנה אל עדינה חי (שהייתה קשרית המחוז) וביקש ממנה לנסוע מייד לתל-אביב כדי להעביר פתק למפקדה. בפתק היו כתובות שתי מלים:

"ינאי סרח".

ידיעה רדפה ידיעה וכולן היו קשורות בינאי. המשטרה ביקרה במספר חדרים בירושלים שהיו ידועים לינאי. נתפסה מכונית המחוז, שחנתה במגרש חנייה ליד ביתר-הבריאות "שטראוס", עובדה שהייתה ידועה לינאי. בתל-אביב נעצרו נחום סלונים ושמואל קרושניבסקי, ובחיפה עצרה המשטרה 6 אנשים ששהו בחדרים שהיו ידועים לינאי: יצחק פרידמן ("אליצור") ששימש מפקד המחוז, (נעצר במקום מגוריו ברחוב הרצל 38), וסגנו פנחס בן-חורין (ראה להלן), שרה קאלך-מדליון ואחיה שלמה קאלך וכן רבקה מדליון, ששהתה במקרה במקום ולא הייתה חברת האצ"ל (השלושה נעצרו ברחוב החלוץ 48), וחיים רודריג שנעצר במקום מגוריו. הבחורים נלקחו לקישלה בחיפה ולאחר מכן נשלחו למחנה המעצר בלטרון, בעוד הבנות נשלחו לבית-הסוהר לנשים בבית-לחם.

יצחק פרידמן ונחום סלונים לא נשאר זמן רב בלטרון. הם ניצלו את ביקורו של רופא השיניים, שהיה בא למחנה אחת לשבוע, כדי להימלט. תחילה שלחו החוצה את דגם מנעול המטען האחורי של המכונית, שהכינו באמצעות נר שעווה שלש, וכעבור שבועיים הגיע בדואר המחנתת המפתח. ב 8 בפברואר 1947, הוא יום הבריחה, הצליח אחד החברים לשחד את השוטר הערבי ששמר על המכונית כל שעות שהותו של הרופא במחנה, ושכנעו להתלוות אליו למטבח המחנה. סלונים פתח את מכסה תא המטען והשניים נדחקו פנימה. המכונית יצאה את שער המחנה ללא תקלות וגם לא נבדקה על-ידי משמרות הצבא שעצרוה בדרך. השניים הגיעו בשלום לירושלים, ומשם הועברו על-ידי חבריהם לתל-אביב.¹⁵⁶

¹⁵⁶ דוד ניב, מערכות האצ"ל, ה, עמוד 300.

פרשת "ינאי"

היינריך ריינהולד נולד בגרמניה בשנת 1916 ובגיל 17 עלה ארצה בגפו. בשנת 1939 הצטרף למשטרת היישובים ושירת בצפת תחת פיקודו של הקצין היהודי מקס שינדלר, אף הוא יליד גרמניה. ב-1943, בזמן מלחמת העולם-השנייה, התגייס לצבא הבריטי והתמחה בחבלה. בכל זמן שירותו המשיך ריינהולד לעמוד בקשר מכתבים עם ידידו מקס שינדלר. ב-1 באפריל 1946 חזר ריינהולד לחיפה והחל לעבוד בשקם של הצבא הבריטי בבת-גלים (רק ב 25 במאי השתחרר פורמלית מהצבא בדרגת רב סמל). הוא התאכסן אצל יצחק פינקלשטין, חברו מילדות, וסיפר לו כי לאחר שראה את אשר קרה ליהדות אירופה, הגיע למסקנה כי הדרך היחידה לפתור את הבעיה היהודית היא גירוש הבריטים מן הארץ והקמת מדינה יהודית לאלתר. פינקלשטין, שהיה חבר אצ"ל, סיפר זאת לממונים עליו וריינהולד הופגש עם אליעזר סודית-שרון ("קבצן") ששימש אותה עת מפקד הח"ק (חיל הקרב) בחיפה.

ניסיון להטביע משחתת בריטית.

בשעה שאליעזר סודית-שרון ("קבצן") פגש את ינאי, הוא היה עסוק בהכנות להטביע אוניית מלחמה בריטית שעגנה בנמל. באותה עת השתתף סודית בקורס צוללנים שאורגן על-ידי חברת "העוגן". בקורס השתתפו, מלבד סודית, עוד שני חניכים שהיו חברי ההגנה. אהרון קרמר היה אחד מהם. המדריך בקורס היה מישה גרינברג, עולה מרוסיה, שלמד את מקצוע האמודאות לפני שעלה ארצה. הצלילה לא נעשתה אז בעזרת בלוני אוויר, אלא בעזרת צינור שחיבר את כובע המתכת של הצולל למשאבת אוויר שעמדה בתוך סירה. כדי לשקוע במים ולתפקד בקרקעית הים, צויד הצוללן בנעלי עופרת כבדות ובחגורת בטן, עשויה אף היא מעופרת. בגמר העבודה היו מושכים את הצוללן בכבל וכך מעלים אותו על פני המים.

סודית התרשם מאוד מעברו הצבאי של ריינהולד, וחשב כי הוא מתאים להשתלב בתוכנית להטבעת אוניית המלחמה הבריטית: מומחה לחבלה, בלונדיני ובעל עיניים כחולות, שולט היטב בשפה האנגלית ומכיר את דרכי

התנהגותם של החיילים הבריטים. בפגישה סיפר ריינהולד לסודית שהוא הספיק כבר להצטרף להגנה וכי הוא משתתף בקורס מכי"ם של ההגנה, אולם ברצונו לעזוב את ההגנה ולעבור לאצ"ל.

למחרת דיווח סודית לעמיחי פאגלין ("גידי"), קצין המבצעים של האצ"ל, אשר אישר את שיתופו של ריינהולד בפעולת הטבעת המשחתת הבריטית, אולם הציע שריינהולד לא יפרוש מקורס המכי"ם של ההגנה. על תוכנית הפעולה מספר זאב שרון (בנו של "קבצן"):¹⁵⁷

"גידי" הכין שתי חביות, חציין מלאות בחומר נפץ וחציין באוויר. שתי החביות היו מחוברות בשרשרת כך שאפשר היה להרחיקן זו מזו. אל החביות חוברו גם כמה משקולות. את החביות היה צריך להכניס לסירה, שתתקרב אל המשחתת ולאחר-מכן להטיל ממנה את החביות אל המים. סודית היה אמור לרדת בעקבות החביות לקרקעית הים ושם לשחרר כמה מהמשקולות, עד שימצא את נקודת הציפה והאיזון של החביות במים. אז ידחף את החביות מתחת לפני המים עד שיגיע אל המשחתת. בהיותו ממש מתחת לאונייה, יוריד עוד כמה משקולות, כך שהחביות תצופנה משני צדי המשחתת. השרשרת המחברת את שתי החביות תגרום להן להיצמד לדופנותיו של כלי השיט.

את הפעולה אי אפשר היה לבצע ללא שיתופם של מישה גרינברג ואהרון קרמר, שאמורים היו לגבות את סודית מן הסירה בשעה שהוא "מטייל" מתחת למשחתת.

אליעזר סודית סיפר למישה גרינברג את כל התוכנית וביום הפעולה היה גם אהרון קרמר שותף לסוד. לשניהם אמר סודית כי הפעולה מתבצעת מטעם "תנועת המרי העברי".

ב-15 ביוני 1946, יום לפני הפעולה, התכנסו בדירתו של סלונים אנשי ח"ק תל-אביב, וביניהם גם ריינהולד, כדי לקבל תדרוך לפני צאתם לחיפה. היו שם גם יואל עמרמי (האחראי על המודיעין בארגון) ותפקידו היה להכין את

¹⁵⁷ ראיון המחבר עם אליעזר סודית-שרון וכן כתבתו של זאב שרון, מקור ראשון, מיום 16.11.2001.

המסמכים השונים שיאפשרו לבחורים להיכנס לנמל. החביות הועמסו על מכונית צבאית, וריינהולד במדי צבא נהג במכונית ובעזרת המסמכים שהכין עמרמי הצליח להיכנס לנמל ללא קושי. מישה גרינברג ואהרון קרמר קיבלו הודעה שהחביות הגיעו, והם ירדו לנמל כדי להעמיסן על סירת האמודאים. לאחר שסיימו את ההעמסה, הגיע למעגן אחד בשם שמוליק, שהיה אחראי מטעם ההגנה על נמל חיפה. כאשר שאל למה מיועדות החביות, סיפר לו מישה את התוכנית. שמוליק הודיע כי אי אפשר לבצע פעולה כזו מבלי שהוא ידע על-כך והתקשר מייד עם מטה ההגנה בתל-אביב. התשובה שקיבל הייתה לעצור מייד את הפעולה וכך עשה. סודית וריינהולד עזבו מייד את שטח הנמל והשאירו מאחור את שתי החביות, שנלקחו בידי אנשי ההגנה. לאחר התקרית הזו עזבו אליעזר סודית-שרון וריינהולד את חיפה ונסעו לתל-אביב.¹⁵⁸

על אשר אירע באותו יום, אנו מוצאים במסמך מארכיון ההגנה מיום 12.6.1946:¹⁵⁹

הכנות למעשי חבלה בנמל, מאת אהרון קרמר חבר "אחדות" [ארגון ההגנה]

היום, 12.6.46, בשעה 05:20 בא אלי בחור שהיה יחד אתי בקורס מ"כ באלונים לפני חודש וחצי. הוא היה סרג'נט בצבא ומומחה לחבלה. שמו יחיאל [ריינהולד] והוא עובד בנאפי [בשקם] בבת-גלים. דרש ממני להיות בשעה 0615 על-יד "ארמון" ושם אפגש עם אנשים שאני מכיר. כשהופעתי שם פגשתי במישיקה גרינברג מרחוב הרצליה 20, עובד ב"עוגן" כאמודאי ואליעזר סודית, עובד במעגן כאמודאי. מלבדם היה בחור גבוה, רזה, מכנסיים אפורות [הכוונה לעמיחי פאגלין] ומלבדו היה יחיאל וכן בחורה...

בדרך הודיע לנו הבחור את הפרטים – ואלה הם:
עלינו יהיה לחבל באוניית משחית בנמל. חומרים נקבל בנמל, זה יכלול שתי חביות, צינור צלילה שחור באורך של 100 מטר בערך, שרשראות ומשקולות. נצטרך לחבר את החומר ליד הפרופלורים והפעולה תהיה

¹⁵⁸ יעקב עמרמי, הדברים גדולים הם מאיתנו, עמוד 88-87.

¹⁵⁹ ארכיון תולדות ההגנה, 467/א/2980.

כעבור שעתיים (זמן). את החומר ימסרו לנו על-יד ספינות הדיג. החומר צריך היה להימסר לנו בשעה 0930.

העניין היה חשוד בעיני והלכתי למסור את העניין לממונה עלי בשעה 0920.

עברתי במקום המיועד לקבלת החומר וראיתי את שתי החביות – חביות נפט מלוכלכות בשמני סיכה מלמעלה. החביות נמצאות בפינה ליד מחסן "תנובה" על-יד המנוף הגדול...

האיש ציין לי כי העניין סודי מאוד וכי ההוראה היא מהחוץ ופה רק מעטים מאוד יודעים מן העניין...

בשיחה עם מישקה גרינברג שמעתי מפיו כי העניין ידוע לו מזמן שמתכוננים למעשה חבלה וכי כבר שאלו אותו לא פעם שאלות שונות בקשר לעניין בנמל.

מספר רגעים לפני שנקראתי אליך (לחוקר) היה מישהו בנמל שדיבר עם מישקה גרינברג. כאשר שאלתי אותו אחר-כך מה העניינים, ענה לי כי העניין הוא לא שלנו...

בעקבות הפרשה מתעוררות מספר שאלות: ראשית, כיצד זה משתפים בפעולת חבלה סודית אדם שזה מקרוב הצטרף למחתרת, לא עבר דרך "ועדת קבלה" ולא הספיק ללמוד כהלכה את האידיאולוגיה של האצ"ל ואת חוקי הקונספירציה (סודיות)? שנית, מניתוח העובדות מסתבר כי הפעולה לא הובאה לדין בפני מפקדת "תנועת המרי העברי". הייתכן שנעשה כאן ניסיון על-ידי גידי לעקוף את ההליכים עליהם הוסכם בין הארגונים וזאת מתוך חשש שפעולה מסוג זה לא תאושר?

במטה "תנועת המרי העברי" נערכה חקירה בקשר לכל העניין ובסופו של דבר החזירה ההגנה לאצ"ל את שתי החביות שהכילו חומר נפץ ושהוחרמו בנמל בידי ההגנה.

בסוף חודש יוני 1946 הועבר ריינהולד לירושלים ושם קיבל את הכינוי "ינאי". עיקר תפקידו בירושלים היה פעולות הדרכה. הוא הדריך בקורסי מפקדים ולימד את חניכיו כיצד מרכיבים מטענים ומהו מנגנון ההפעלה שלהם. כן הדריך את חניכיו באימוני שדה, שלא היו מקובלים כל כך עד אז. הוא היה

מדריך טוב והכול היו מרוצים ממנו. אולם ינאי היה "אאוטסיידר", איש זר ומסוגר, שלא השתלב מבחינה חברתית בחיי הארגון בירושלים. הוא לא הצליח לרכוש ידידים בין חברי האצ"ל ובגלל אופיו המיוחד הייתה בקרב המפקדים הסתייגות ממנו. בתקופה הראשונה, הגביל מפקד המחוז, יצחק אבינועם, את פעילותו של ינאי לענייני הדרכה ונמנע מלשתף אותו בפגישות עם מפקדים גבוהים שבאו לירושלים לדיון עם אנשי המקום. אולם עם חלוף הזמן גבר האמון בינאי והוא אף שותף בפעולות צבאיות. בהתקפה על מלון המלך דוד נתמנה לסגן מפקד הפעולה וזאת בגלל מומחיותו בחבלה. כל הלוחמים שהשתתפו בפעולה עזבו את ירושלים מייד לאחר הביצוע ונסעו לתל-אביב. על-פי המוסכם הם הגיעו למועדון הקליעה "טיר" אשר על שפת ימה של תל-אביב, שם חיכה להם אבינועם בכל יום בשעה 12 בצהריים. המפקדים הירושלמים התפזרו ברחבי הארץ ורק עם פירסום הודעה בעיתון "דבר", שאמרה בין השאר "מזל טוב לתאומים", היו רשאים לחזור לירושלים.

היינריך ריינהולד ("ינאי") הופיע ליד מועדון "טיר" כעבור יומיים. הוא סיפר כי בשעת הנסיגה פנה לעבר העיר העתיקה, כפי שעשו גם משתתפים אחרים. ליד שער יפו נעצר על-ידי המשטרה והובל ל"קישלה". שם נחקר למעשיו, אולם תשובותיו לא סיפקו את החוקרים והם החליטו להשאירו במעצר. בצר לו, ביקש לאפשר לו לטלפן לידידו קצין המשטרה היהודי מקס שינדלר, אשר יוכל להעיד על חפותו. שינדלר הבטיח לעזור וכעבור זמן קצר שוחרר ינאי ונסע לתל-אביב. בפגישה עם אבינועם ביקש ינאי רשות לנסוע לחיפה כדי להודות לשינדלר על עזרתו, ומבוקשו ניתן לו. בהיותו בחיפה, נפגש ינאי ביוזמתו עם מפקד המחוז יצחק פרידמן ("אליצור") ועם סגנו פנחס בן-חורין, כדי לספר לשניים פרטים ממקור ראשון על מהלך ההתקפה. סביר להניח כי ינאי, שהיה קשור עם הבולשת, סיפר להם על הפגישה המתוכננת וכתוצאה מכך ניתן היה לבולשת למצוא את מקום מגוריהם. כאמור, נכללו פרידמן ובן-חורין בין אלה שנעצרו עקב בגידתו של ינאי.

במסמכי הבולשת שפורסמו בשנים האחרונות אנו מוצאים את הדוחות שמסר "ינאי" למפעיליו בבולשת הבריטית.

מעיון במסמכים השונים ומחקר העובדות ניתן להגיע למסקנה ש"ינאי" היה סוכן שנשתל על-ידי הבולשת הבריטית באצ"ל ובמקביל גם בהגנה.

ניסיון ההתנקשות בקצין שינדלר

כספּיח לפרשת בגידתו של ינאי, נעשה ניסיון התנקשות בחייו של הקצין שינדלר. על הפעולה מספר עמיחי פאגלין בעדותו:¹⁶⁰

שינדלר התגורר על הר הכרמל בחיפה. בדרך מביתו העירה הועמדה מכונית משא טעונה חומר נפץ. הורד ממנה גלגל אחד והיא נשענה על מַגְבֵּה (ג'ק). אל המטען חוברו חוטי חשמל ובמגרש ריק, בקרבת מקום, נמצאו אנשי היחידה שהיו צריכים ללחוץ על המנגנון ולהפעיל את המטען ברגע שמכוניתו של שינדלר תעבור על-יד המשאית.

יואל קמחי, מפקד הח"ק בחיפה, החליט ברגע האחרון שכמות חומר הנפץ במטען גדולה מדי ועלולה לסכן את הבתים שבקרבת מקום. לכן הוריד כמחצית מכמות חומר הנפץ. כאשר מכוניתו של שינדלר עברה במקום, הופעל המטען ומן ההתפוצצות נהרג הנהג, בעוד שינדלר עצמו נפצע קשה והועבר לבית-החולים. לאחר שהחלים – עזב את הארץ.

ביוני 1947 חזר שינדלר לצור מחצבתו:¹⁶¹

שינדלר לגרמניה

יעקב שינדלר, קצין הבולשת בחיפה שעזב את הארץ לאחר הניסיון להתנקש בחייו, יוצא לגרמניה – מודיע ה"דיילי גראפיק". העיתון מוסיף שמוצאו של שינדלר בגרמניה והוא חוזר לארץ זו, בה יעבוד במשרדי שלטונות הפיקוח הבריטיים. הוא היה עד 1933 קצין במשטרת ברלין.

לאחר מעצרו של יצחק פרידמן ("אליצור"), נתמנה שמואל מייטין מפקד מחוז חיפה והצפון. יחד עם מייטין נשלח גם יואל קמחי ("עזריאל") לחיפה והיה מפקד הסניף בעיר.

¹⁶⁰ מכון ז'בוטינסקי, עדות עמיחי פאגלין.

¹⁶¹ עיתון המשקיף מיום 25.6.1947.

אגב, לאחר המעצר של פרידמן ובן-חורין, הוזמן דוד ענב לבולשת, והחוקר קונקווסט שאל באם הוא מכיר אדם בשם פרידמן. לאחר שדוד ענה בשלילה, הוציא קונקווסט ספר מן המגירה והראה אותו לדוד, שהודה כי הספר אומנם שייך לו (היה זה ספר שנשא את שמו של דוד ענב, ושהושאל לאליצור לקריאה). "כיצד אתה מסביר את העובדה שספר זה נמצא אצל פרידמן?" שאל החוקר. "איני יודע מיהו פרידמן וכיצד הגיע הספר אליו" ענה דוד. התשובה לא שכנעה את החוקר ודוד ענב נלקח אחר כבוד למחנה המעצר בלטרון.

שמואל מייטין נולד בריגה (לטביה) ב-1920. בשנת 1934 עלה ארצה וסיים את לימודיו בגימנסיה "הרצליה" בתל-אביב. שנה לאחר מכן הצטרף לאצ"ל וב-1939 נאסר בשעה שהשתתף בקורס מפקדים במשמר הירדן ונשפט לשבע שנות מאסר. שוחרר ב-1942 וחזר לפעילות באצ"ל. ב-1945 התמנה לסגן מפקד מחוז תל-אביב. השתתף בחבלה במסילת הברזל בדרום הארץ (אפריל 1946), ולאחר מעצרו של יצחק פרידמן התמנה, כאמור, מפקד מחוז חיפה והצפון.

על הלילה הראשון שבילה בחיפה, מספר מייטין ("אמנון") בעדותו:¹⁶²

בלילה הראשון החלטנו, "עזריאל" [יואל קמחין] ואני ללון במלון "הדר". לי הייתה תעודת זהות אמיתית, והייתי עדיין "כשר", ולעזריאל הייתה תעודת זהות מזויפת שהוכנה על-ידי האצ"ל. באותו לילה נערכה ביקורת משטרה בבתי-המלון בעיר. תעודתו של עזריאל נמצאה כשרה, בעוד תעודת הזרות שלי הייתה חשודה (מסתבר כי הפקיד הממשלתי שכח לשים עליה חותמת). כמובן שאת יתרת הלילה ביליתי במשטרה, לאחר שהוציאו כל מה שהיה בכיסי. למחרת בבוקר נלקחתי לחקירה שנמשכה כשעה ולאחריה נתנו לי תעודת שחרור והחזירו לי את כל הניירות שהוציאו מכיסי. באותו יום שכרתי חדר על הכרמל והחלטתי הייתה איתנה: לבצע במלואם את כל "שיגעונות" הקונספירציה שלי.

¹⁶² מכון ז'בוטינסקי, עמ' 9/0.

כאשר נפגשו השניים למחרת היום, קינטר יואל קמחי את מייטין: "אני עם תעודת הזהות המזויפת נמצאתי כשר, ואתה עם התעודה הכשרה – נאסרת". המצב בחיפה אכן היה קשה מאוד והיה ידוע כ"בית קברות" למפקדי המחוז שנשלחו לשם. התחלופה של מפקדי המחוז בחיפה הייתה הגדולה ביותר בארץ. הקושי בחיפה נבע הן בגלל הפעילות הרבה של הש"י (שירות הידיעות של ההגנה), שפעל בשיתוף עם "פלוגות הפועל", והן בגלל הפעילות המיוחדת של המשטרה הבריטית, אשר ניסתה למנוע פגיעה באתרים האסטרטגיים של חיפה כמו: הנמל, צינור הנפט ובתי-הזיקוק. בסביבות חיפה היו מחנות צבא, ולעיתים קרובות נהגו החיילים להציב מחסומים בדרכים ולבצע חיפושים מדוקדקים.

זמן קצר לפני ששמואל מייטין קיבל את הפיקוד על מחוז חיפה, הוא נישא לפנינה ויחד נסעו לחיפה. פנינה מספרת שכאשר הזוג הצעיר התייצב בפני הוריה ובישר להם על רצונם להינשא, אמרה אימה של פנינה לשמואל:¹⁶³

"אתה בחור נחמד ואנו אוהבים אותך, אבל תחילה עליך לגמור להיות גנרל ורק אחר-כך תוכל להינשא לבת שלנו".

גם פנינה חששה להינשא ללוחם מחתרת, שהיה נתון כל העת בסכנה מתמדת, אלא שלדבריה "כנראה שבגיל צעיר הרגשות מתגברים על השכל". לאחר הנישואין עבר, כאמור, הזוג הצעיר לחיפה. הם הקפידו מאוד על חוקי הקונספירציה (הסודיות) והשתדלו שלא לעורר חשד כלשהו. באחד הימים ביקרה בחיפה ויקטוריה, קרובת משפחה של פנינה, וראתה את שמואל יושב יחד עם המקשרת שלו באחת ממסעדות "תנובה". היא הייתה מזועזעת וכאשר חזרה לתל-אביב פנתה אל אימה של פנינה ושאלה:¹⁶⁴

כיצד היית מגיבה אם היית רואה גבר צעיר, שזה עתה התחתן, יושב עם בחורה זרה?

¹⁶³ ראיון המחבר עם פנינה מייטין.

¹⁶⁴ שם, שם.

ענתה האם: הצעירים של היום, פעם מתחבקים ופעם רבים. צריך לעזוב אותם לנפשם.

בביקורה הבא של פנינה בתל-אביב, שאלה אותה אימה:

תגידי לי בבקשה, האם שמואל פגש את ויקטוריה לאחרונה?
ענתה פנינה: כן, הוא סיפר לי שפגש אותה במסעדת "תנובה".
נחה דעתה של האם.

שמואל מייטין

הבריטים מגבירים את מלחמתם במחתרת העברית

לקראת מינויו לתפקיד "ראש המטה הקיסרי הבריטי", יצא מונטגומרי ביוני 1946 לסיור במזרח התיכון, כדי לעמוד מקרוב על היערכות הצבא הבריטי באזור. יש לזכור שבאותם ימים הייתה השליטה במזרח התיכון חלק חשוב מהאסטרטגיה הבריטית. אלא שבעת ביקורו בארץ, התגבר המאבק המזוין בשלטון המנדט. היו אלה ימי "תנועת המרי העברי", שאיחדה תחת פיקוד אחד את שלושת ארגוני המחתרת בארץ: ההגנה, האצ"ל ולח"י. את מסקנתיו מן הביקור סיכם מונטגומרי במילים הבאות:¹⁶⁵

כתוצאה מן המצב בארץ התברר לי שהשלטון הבריטי הוא רק בשם; השולטים האמיתיים, לדעתי, הם היהודים. הסברתי למפקד הצבא בארץ (הגנרל ברקר) שאסור שמצב זה יימשך. עלינו ללחוץ על הממשלה בלונדון להחליט שיש להחזיר את השלטון האפקטיבי בארץ לבריטים. החלטה כזו תביא למלחמה ביהודים, ומבחינת הצבא תהיה זו מלחמה נגד אויב ערמומי ופנאטי, שלא יהסס לנקוט בחטיפות, רצח וסבוטג'.

באותם ימים התנהל משפטם של מיכאל אשבל ויוסף שמחון שנתפסו ב 6 במרס 1946 לאחר ההתקפה על המחנה הצבאי בצריפין. השניים נפצעו במהלך ההתקפה מחילופי האש, ונתפסו במונית שעשתה את דרכה לבית החולים. שמחון ואשבל נידונו למוות, ובתגובה חטפו לוחמי האצ"ל חמישה קצינים בריטים שהוחזקו בני-ערובה. האצ"ל הזהיר את השלטונות הבריטים לבל יוציאו את גזר-דין המוות לפועל. בשידור של "קול ציון הלוחמת" (תחנת השידור של האצ"ל) נמסרה ההודעה הבאה:

אל תתלו את חיילינו השבויים.
 חי אלוהים כי שבור נשבור את עמודי התלייה שלכם.
 על גרדום בגרדום נשיב.

בעת שהתפרסמה הודעת האצ"ל, נפגש מונטגומרי עם הגנרל ברקר, ובאותה שיחה אמר:

עליך לאשר את גזר-דין המוות [האישור הסופי היה בסמכותו של מפקד הצבא בארץ] גם אם כתוצאה מכך ירצח הארגון את חמשת הקצינים הבריטים שנלקחו כבני-ערובה.

בכך ביטא מונטגומרי את השקפתו, כי יש לנקוט נגד המחתרת היהודית ביד קשה, גם במחיר חיי חיילים וקצינים בריטים. אלא שעמדתו זו לא נתקבלה, ובסופו של דבר החליטה הממשלה הבריטית להמיר את גזר-דין המוות שהוטל על אשבל ושמחון במאסר עולם. בתגובה, שיחרר האצ"ל את בני-הערובה. בינתיים פתח הצבא הבריטי בארץ במתקפה נגד ארגון ההגנה וראשי היישוב. במסגרת "השבת השחורה" (שהתקיימה ב 29 ביוני 1946) נעצרו, כאמור, אלפי אנשי ההגנה וכן ראשי הסוכנות היהודית והוועד הלאומי. בנוסף לזאת נערכו חיפושים יסודיים בקיבוצים, וביגור הוחרמה כמות גדולה של נשק. כתוצאה מן "השבת השחורה" נסוג בן-גוריון מהמאבק המזוין נגד השלטון הבריטי, ובישיבת הסוכנות היהודית שהתקיימה בפריס ב 5 באוגוסט 1946, הוחלט על פירוק "תנועת המרי העברי". האצ"ל ולח"י המשיכו לבדם את המלחמה בשלטון הבריטי, וביתר שאת.

עם פירוק "תנועת המרי העברי" התנהלו מגעים בדבר שחרור מנהיגי היישוב שנעצרו "בשבת השחורה". תקוות הבריטים הייתה, שהסוכנות היהודית תחזור ותשתף פעולה במלחמה נגד האצ"ל ולח"י, כפי שעשתה בתקופת "הסזון" (בשנים 1944 1945), ובראשית נובמבר 1946 אכן שוחררו מנהיגי הסוכנות היהודית ובהדרגה שוחררו גם חברי ההגנה.

משרד המלחמה הבריטי התנגד למדיניות הפייסנית של המשרד לענייני המושבות וגרס שיש להמשיך במדיניות היד הקשה ולדכא את הטרור היהודי בארץ בכוח הזרוע. בסופו של דבר קיבל ראש הממשלה אטלי את הגישה המתונה, לפיה יש לפייס את הסוכנות היהודית בתקווה שהיא תחזור ותשתף פעולה עם השלטונות. לאחר שחרור המנהיגים, גינתה הסוכנות היהודית את פעולות האצ"ל ולח"י ואף פעלה למנוע אותן, אולם לא חזרה לשיתוף פעולה מלא עם הבריטים כפי שעשתה בתקופת "הסזון".

ב-13 בספטמבר 1946 התקיפה יחידה של האצ"ל, בפיקודו של אליעזר סודית-שרון ("קבצן"), את בנק עותומן ביפו במטרה להחרים כסף שהיה דרוש למלחמת המחתרת. הבחורים שהו בבנק למעלה מן המתוכנן וכאשר יצאו, נתקלו בהמון ערבי שהתנפל עליהם. הבחורים התפזרו לכיוונים שונים, אולם לא כולם הצליחו להימלט. יחזקאל ונגר נדקר קשות בידי הערבים וכעבור שלושה ימים נפח את נשמתו. שלושה (אליעזר סודית, בנימין נס ובנימין קמחי) נתפסו בידי המשטרה עם נשק בידיהם והובאו בפני בית-הדין הצבאי בירושלים. ב-17 בדצמבר נידונו אליעזר סודית ובנימין נס ל-15 שנות מאסר ללא יחס מיוחד, בעוד בנימין קמחי בן ה-17, שהואשם גם ביריות על מנהל הבנק, נידון ל-18 שנות מאסר וכן ל-18 מלקות. הייתה זאת הפעם הראשונה שלוחם האצ"ל קיבל עונש משפיל של מלקות, והאצ"ל יצא באזהרה חמורה, בעברית ובאנגלית, לפיה "אם יוצא העונש לפועל, יוטל אותו עונש על קציני הצבא הבריטי. כל אחד מהם עלול ללקות 18 מלקות".

הבריטים לא שעו לאזהרת הארגון, וביום שישי ה-27 בדצמבר 1946, הולקה בנימין קמחי 18 מלקות בבית-הסוהר המרכזי בירושלים. עם היוודע הדבר, יצאו לוחמי האצ"ל במוצאי השבת לפעולה. בנתניה הולקה סרן מן הדיביזיה השישית המוטסת, בתל-אביב הולקו שני סמלים בריטים ובראשון-לציון הולקה סמל נוסף.

אזהרה!

חייל עברי, שנפל בשבי האויב, נידון ע"י בית-דין של
 צבא הכבוש הבריטי למלקות.

אנו מזהירים את ממשלת הדכוי מפני הוצאה לפועל של
 עונש משפיל זה.

אם הוא יוצא אל הפועל, יופל אותו עונש על
 קציני הצבא הבריטי. כל אחד מהם יהיה עלול
ללקות 18 מלקות.

הארגון הצבאי הלאומי
 בארץ-ישראל

בסלו תשי"ז

WARNING!

A Hebrew soldier, taken prisoner by the enemy, was
 sentenced by an illegal British Military "Court" to the
 humiliating punishment of flogging.

We warn the occupation Government not to carry out
 this punishment, which is contrary to the laws of soldiers
 honour. If it is put into effect — every officer of the British
 occupation army in Eretz-Israel will be liable to be punished
 in the same way: to get 18 whips.

HAIRGUN HAZVAI HALEUMI (N. M. O.)
 b'Eretz-Israel

יחידה נוספת, שמנתה חמישה לוחמים (יחיאל דרזנר, מרדכי אלקחי אליעזר
 קשאני, חיים גולובסקי ואברהם מזרחי) יצאה למשימתה במכונית מפתח-
 תקווה. לא הרחק מן הכפר וילהלמה נתקלה המכונית במחסום, ולפני שהנהג
 הצליח להתחמק, ניתכה עליהם אש עזה. מן היריות נפגע הנהג, אברהם
 מזרחי, שמת לאחר מכן מפצעיו. יתר הארבעה הוצאו מן המכונית והובלו
 למחנה צבאי סמוך, שם הפשיטום מבגדיהם, היכו והשפילו אותם. לאחר

חמישה ימים של עינויים והשפלות הובאו הארבעה לבית-הסוהר המרכזי בירושלים.

הלקאת קצינים וסמלים בריטים הייתה מעשה ללא תקדים בתולדות האימפריה הבריטית; אולם למרות הכעס והעלבון, למדו הבריטים את הלקח, והנציב העליון ביטל את עונש המלקות שהוטל על אהרון כהן. בכך פסו ההלקאות מן הארץ.

ב-29 בדצמבר, הוא "ליל ההלקאות", חל מפנה דרמטי בעמדתה של הממשלה הבריטית כלפי היישוב היהודי בארץ-ישראל בכלל וכלפי מחתרות האצ"ל ולח"י בפרט. הממשלה הבריטית לא יכלה לעכל את ההשפלה שבהלקאת קצינים וסמלים בריטים ובמיוחד שהדבר נעשה בידי יהודים. דעת הקהל בבריטניה געשה מכעס. יש לציין ש"ליל ההלקאות" לא הייתה פעולה יזומה של המחתרת, אלא תגובה לביצוע פסק-דין של הלקאת לוחם האצ"ל, אולם השפעתה על הבריטים הייתה גדולה יותר מהרבה פעולות יזומות.

בעקבות ההלקאות, נכנע שר המושבות הבריטי לעמיתו ממשרד המלחמה, והממשלה אימצה את מדיניות היד הקשה, שכללה הטלת משטר צבאי ועונשי מוות ללוחמי המחתרת העברית בארץ-ישראל. הנציב העליון קיבל הנחיות חדשות שכללו, בין היתר:

1. ממשלת הוד מלכותו החליטה שמאמצים נוספים יינקטו כדי להפסיק את הפרת הסדר ואת הטרוריות.
2. כן החליטה הממשלה שיש לנקוט בכל האמצעים כדי להשליט חוק וסדר בארץ-ישראל, תוך שימוש במשטרה ובצבא ככל שיידרש.
3. [...] המשטרה והצבא ינקטו במתקפה נגד מפירי החוק והסדר וידאגו לכך שהיזמה תישאר בידי כוחות הביטחון...

ב-26 בנובמבר 1946 נורה ונהרג א.א. קונקווסט, מפקד הבולשת הבריטית בחיפה, שהיה אחראי למעצרים של עשרות אנשי האצ"ל ולח"י. אנשי לח"י ארבו לו ליד ביתו במושבה הגרמנית ושם ירו בו למוות.

פינוי הנתינים הבריטים ומדיניות "היד החזקה".

בסוף חודש ינואר פורסמה ברדיו "קול ישראל" הודעת ממשלת ארץ-ישראל האומרת, כי כתוצאה מן המאורעות האחרונים בארץ, "הוחלט שהנשים והילדים הבריטים ונתינים בריטיים אחרים, שנוכחותם אינה חיונית, יפנו מארץ-ישראל, כך שהממשלה והכוחות המזוינים לא יוגבלו בתפקידם לקיים חוק וסדר". הפינוי עצמו החל בתחילת חודש פברואר, והשיירה הראשונה של 1500 איש ואישה הועברה למצרים ומשם באונייה לבריטניה.

במקביל החלו בבניית מצודות מבוצרות בשלוש הערים הגדולות כדי למנוע פגיעה של המחתרת העברית. אזורי הביטחון (או ה"בווינגרדים", כפי שכונו בפי העם) הפכו חי-ש-מהר ל"מחנות מעצר" עבור השוטרים והחיילים הבריטים, אשר נצטוו שלא לצאת אותם אלא בתפקיד. הבריטים הפסיקו לבקר בבתי-השעשועים (שהיו כולם מחוץ לאזורי הביטחון), והמגע עם האוכלוסייה האזרחית הלך והצטמצם.

האווירה ביישוב היהודי בארץ-ישראל הפכה יותר ויותר אנטי בריטית. תרם לכך יחס השלטונות אל האוכלוסייה היהודית וכן ההתעללות של הצבא הבריטי במעפילים שהובאו ארצה מאירופה על-ידי המוסד לעלייה ב' של ההגנה. באותה תקופה הגבירה ההגנה את פעילותה זו, ומספר אוניות המעפילים הלך ורב. אלא שברוב המקרים לא הצליחו האוניות לפרוץ את המצור ששם הצי הבריטי על ארץ-ישראל, והמעפילים נתפסו והועברו באוניות בריטיות למחנות מעצר שהוקמו עבורם בקפריסין. המעפילים, שהתנגדו להעברתם, נלקחו בכוח ורבים מהם נפצעו תוך כדי כך. התעללות זו באנשים חסרי מגן, שבאו לארץ מפלט מגיא ההריגה של אירופה, גרמה תסיסה בדעת הקהל בארץ ובעולם כולו.

תגובת האצ"ל לא איחרה לבוא. המחתרת, שהתחזקה מאוד באנשים ובנשק, הגבירה את המהלומות שהנחיתה על השלטון הבריטי.

העיתונים הבריטים "דיילי מייל" ו"דיילי אקספרס" הודיעו בקשר לפינוי האזרחים הבריטים מארץ-ישראל, כי "הקבינט נתן פקודה מקיפה של הצבא נגד הטרור", וכי בארץ יוכרז "משטר צבאי" אם המוסדות הלאומיים לא ישתפו פעולה עם הממשלה. בתגובה הודיעה הנהלת הסוכנות היהודית: "איננו יכולים לצוות ש 600 אלף יהודים יהפכו בן-לילה למלשינים". גם מליאת הוועד הלאומי

התכנסה והרימה את קולה נגד איומי השלטונות. הרב הרצוג, רבה הראשי של ארץ-ישראל, השתתף אף הוא באותה ישיבה ומתיאור הפגישה שהייתה לו עם הנציב העליון ב-2 בפברואר, ניתן ללמוד על הדילמה של ראשי הסוכנות היהודית: ¹⁶⁶

אמרתי: אתה עומד להטיל עלינו "מצב צבאי" והדבר עלול להביא את היישוב לידי הרס. מה חטאנו עד כדי כך? הוא ענה: אתה שואל מה פשעכם, הרי נהרגו בארץ יותר ב-80 בריטים, האם אנו יכולים להפקיר את אנשינו? ומי אשם בדבר? אמרתי: אתה יודע שזה מיעוט קטן, ואינך יכול להטיל את האחריות על היישוב כולו. הוא אמר: אחראי היישוב כולו, הוא אינו עושה מה שהוא יכול לעשות ומחויב לעשות.

אמרתי לו: אני הייתי באירלנד [לפני הגיעו לארץ-ישראל, שימש הרב הרצוג כרבה הראשי של אירלנד]. יש הקבלה בין המצב פה והמצב שם. שם היה מרד, מרד של מיעוט. הממשלה פנתה אל האומה האירית לדכא את המרד, ומה עשה היישוב האירי, האם האומה האירית דיכאה את המרד? מדוע אתם דורשים מאתנו יותר מאשר דרשתם מן האירים? הנתתם לנו מדינה, הנתתם לנו צבא, הנתתם לנו משטרה? אותו הדבר היה באירלנד. האירים אמרו: זהו עסק שלכם. לכם יש צבא ומשטרה. אתם לא דרשתם מן האירים להיהפך לאינפורמטורים. בעם העברי אין דבר יותר מתועב מאשר להיות מלשינים ... אתם אמרתם שהעם האירי אינו עושה את חובתו, הוא אינו משתף פעולה, אך לא הוצאתם שם איום כזה, לא דיברתם שם על "מארשל לאו" [משטר צבאי] כדי לדכא את העם האירי ... מה נשתנינו מכל אומה ולשון, שבמקרה זה אתם עושים הכול להפך [...] . איני דורש ממך שאתה תכיר אותנו כעם סגולה, זה עניין של אמונתנו; אבל האם התנהגתם אתנו כמו שהתנהגתם עם עם אחר, עם ממוצא אירופאי? גם אנחנו עם בעל תרבות גבוהה.

כאן נפלטו מפיו [של הנציב העליון] מילים, שאני חושב שהוא אחר-כך התחרט עליהן, אבל לא לקח אותן בחזרה. הוא אמר: They are our kith and kim (הם, הכוונה לאירים, ידידים ובני משפחה שלנו). אך האירים, כידוע לנו, לא הכירו בכך ואינם מסכימים למחוק את כל ההיסטוריה שלהם.

ממשלת בריטניה מעבירה את בעיית ארץ-ישראל לאו"ם.

במאבק נגד השלטון הבריטי בארץ-ישראל, גרמו הקורבנות בנפש לתגובות קשות ביותר בבריטניה עצמה. בכל פעם שנהרגו בארץ חיילים או שוטרים בריטים, זכה הדבר בפרסום רב בעיתונות הבריטית ובעקבות כך הועלו שאילתות בפרלמנט הבריטי. ככל שהתגברה מלחמת המחתרת בארץ וגדל מספר הקורבנות הבריטיים, כן גבר לחצה של דעת-הקהל בבריטניה על הממשלה לעזוב את ארץ-ישראל. הגדילו לעשות אימותיהם של החיילים אשר שירתו בארץ; הן הפגזו את שר-המושב ואת שר-החוץ במכתבים, בדרישה להחזיר את הבנים הביתה. מכתבים אלה מצאו את דרכם גם לפרלמנט, שם השתמשו בהם צירי הבית כבסיס לשאילתות שהביכו לא מעט את הממשלה. יש לזכור כי חיילים אלו אך זה סיימו את שירותם בגיהנום של המלחמה באירופה, ובמקום לחזור הביתה נשלחו לפלשתינה, שנחשבה בעיניהם לארץ גזירה. נוסף למלחמת המחתרת העברית בשלטון המנדט בארץ-ישראל, היה על הממשלה הבריטית להתמודד עם בעיות כלכליות קשות ביותר. מלחמת-העולם השנייה פגעה קשות בתשתית הכלכלית של המדינה, ולממשלה לא היו האמצעים לשקם את ההריסות. החיילים, שניצחו בקרב, חזרו הביתה לחיי צנע ואבטלה. היה קיצוב במזון ובמלבוש, ולא היה מספיק דלק כדי לספק את מלוא צריכת החשמל והתחבורה. ואם לא די בכל אלה, עבר על בריטניה בסוף שנת 1946 ותחילת 1947 חורף נורא שכמוהו לא ראו הבריטים שנים רבות. הקור והשלג שיתקו לחלוטין את החיים הסדירים בערים ובכפרים. לא היה פחם לחימום הבתים ולאספקת חשמל; בתי-חרושת נסגרו בזה אחר זה ושירותי הרכבות קוצצו באופן דרסטי. הופסק ייצור הבירה וקוצצה אספקת הסיגריות. הגיע המצב לידי כך, שהמדינה בעלת מחצבי הפחם הגדולים, נאלצה לשלם במטבע חוץ, שהיה בצמצום, כדי לייבא פחם מארצות-הברית. ה"ניוז כרוניקל"

כותב ב 11 בפברואר 1947, כי משבר הדלק הוא משבר לאומי וכי בריטניה נמצאת במצב של 1940 (השנה הקשה ביותר במלחמה נגד גרמניה הנאצית). "בתנאים כאלה צריך לשים קץ לכל מדיניות מפלגתית כבשעה השחורה ביותר במלחמה". ואומנם מספר המובטלים עקב הקיצוץ בהספקת החשמל עלה ל 4 מליון.

ב-24 בפברואר הגיעה מלונדון הידיעה הבאה (יו. פי):¹⁶⁷

הסערה הגדולה ביותר שאירעה במאה הזו גרמה למשבר חדש במצב הדלק הבריטי ומיניסטריון הדלק הזהיר, שהעם הבריטי עומד בפני תקופה קריטית של 48 שעות, שבה עלולה להיפסק הספקת הגז בכמה אזורים. ירידת שלג חדשה כיסתה רכבות פחם ובודדה הרבה כפרים. "רויטר" מציין כי זו הפעם הראשונה מזה שלושה שבועות האירה אתמול השמש באנגליה.

המצב בבריטניה היה ללא נשוא, והתלות בארצות-הברית הלכה וגברה. צ'רצ'יל, שהיה באותה תקופה מנהיג האופוזיציה, הכריז בנאומיו בפרלמנט, כי בריטניה שלאחר המלחמה חלשה בכדי לשאת בנטל הרב שנגרם בעקבות מלחמת המחתרת בארץ. צ'רצ'יל טען כי האינטרסים של בריטניה בארץ-ישראל אינם כה חשובים כדי שיצדיקו החזקת 100,000 חיילים ושוטרים, העולים לאוצר הבריטי הריק הון עתק. הוא תבע מן הממשלה לצאת את ארץ-ישראל ללא דיחוי.

ב-19 בפברואר 1947, הכריז בוויין, שר החוץ של בריטניה, כי הוא עומד למסור את בעיית ארץ-ישראל לארגון האומות המאוחדות, אולם הוסיף כי "הספר הלבן יישאר בתוקפו והעלייה לא תוגדל".¹⁶⁸ כשבוע לאחר הכרזתו של בוויין, הודיע קריץ' ג'ונס, שר המושבות, כי:¹⁶⁸

אין אנו הולכים אל האומות המאוחדות כדי למסור את המנדט על ארץ-ישראל. אנו הולכים אל האומות המאוחדות כדי לבקש עצה איך אפשר

¹⁶⁷ עיתון המשקיף מיום 12.2.47.

¹⁶⁸ שם, מיום 19.2.47.

להגשים את המנדט. אם אי אפשר להגשימו במתכונתו הנוכחית, שואלים
אנו איך אפשר לתקנו.

בעקבות ההתרחשויות המדיניות החליטו מפקדות האצ"ל ולח"י להגביר את
מלחמתם בשלטון הבריטי בארץ-ישראל, כדי להכריחו לצאת את הארץ.
חטיבת הח"ק (חיל הקרב) בחיפה התחזקה ולקחה חלק פעיל במאבק נגד
הבריטים.

האצ"ל ולח"י מגבירים את התקפותיהם

ביום שישי, ה 3 בינואר 1947, הופיעה בעמוד הראשון של כל העיתונים בארץ ידיעה על התקפות המחותרת שנערכו ברחבי הארץ. על ההתקפות בטבריה ובחיפה מספר עיתון "המשקיף":

התקפות על הצבא והתפוצצויות ברחבי הארץ

בתל-אביב הותקף "בית הדר" – התפוצצויות בירושלים – התקפה על מחנה צבאי בקריית-חיים – הוטלו פצצות על מגרשי חנייה למכוניות בתל-אביב ובטבריה

בטבריה

נערכה התקפה על מגרש חניית המכוניות הצבאיות על-ידי שני אנשים שהשתמשו בזרק-אש מתוצרת ביתית. כשפתחו השומרים באש, ברחו המתקיפים בהשאירם אחריהם את זורק האש.

בקריית-חיים

מכונית פרטית יצאה מקריית-חיים ונסעה לאורך המחנה הצבאי כשאנשיה ממטירים פצצות ויריות מנשק אוטומטי. הושבה אש על-ידי הזקיפים הצבאיים והמכונית פנתה לאחור ונסעה בכיוון המושבה, מקום בו התפוצצה. כתמי דם ופנס מוכתם בדם נמצאו בקרבת מקום. כתמי הדם הובילו למושבה. חייל אחד נפצע בהתפוצץ פצצה שהוטלה למחנה. ב 7 בערב התפוצץ זחל נושא ברן ליד המחנה הצבאי בקורדאני, בקרבת קריית-חיים. קצין אחד נהרג ו 3 נפצעו. נודע כי בכביש עכו – קריית חיים הונחו מוקשים. זמן מה אחרי 7:30 פוצצה מכונית משמר צבאית בואדי רושמיה (בשטח העירוני של חיפה). לא נודע על קורבנות כלשהם.

מספר ימים לפני הפעולה, יצאו חיים וייספיש ויעקב חזן מחיפה לפתח-תקוה, שם לימדו אותם את השימוש בלהביוור (יורק להבות בשפת אותם ימים). היו אלה מכשירים מתוצרת עצמית, שהוכנו על-ידי "גידי" (עמיחי פאגלין) בבית-המלאכה של הארגון בתל-אביב. הלהביוור היה מורכב משני מכלים: באחד היה נוזל דליק ובשני אוויר דחוס. למכלים היה מחובר צינור שבקצהו ידית נחושת דמוית הדק של רובה. לחיצה אחת על ההדק הייתה סוגרת מעגל חשמלי ויוצרת ניצוץ שהצית את הפייה בקצה הידית. לחיצה שנייה הייתה פותחת את הברז של מכל הדלק ומכל האוויר הדחוס, ומשחררת מהפייה להבה חזקה.

לאחר גמר האימונים, חולקו הלהביוורים להעברה למקומות שונים בארץ. מכלי הלהביוור עבור חיפה הועמסו על מכונית צבאית, שהוחרמה מאחד ממחנות הצבא. הלהביוור כוסה בסמרטוטים וחבילות צמר והמכונית כוסתה בברזנט. ליד ההגה ישב משה לוי ("יריב") ולידו חיים וייספיש שהיה חמוש באקדח. "כשהגענו לרמתיים", מספר משה לוי, "קרתה תקלה ומנוע המכונית נדם. מאחורינו נסעה שיירה של צנחנים בריטים, וכתוצאה מהתקלה נחסמה דרכם והם נעצרו מאחור. מפקד השיירה הבריטי ירד ממכוניתו, ניגש אלי ושאל באנגלית: 'מה קרה? מדוע אתה חוסם את הדרך?' השבתי בקול רגוע: 'אני מצטער, המנוע כבה ואיני יכול להתניעו. אולי תואיל בטובך לעזור לנו להתניע את המכונית בדחיפה?' הבריטי ענה בזעף: 'מצטער, אנו ממהרים', חזר לשיירה והורה לנהגו לעקוף אותנו.

לאחר שכל השיירה עברה, הצלחתי לתקן את התקלה (אני הייתי מכוואי במקצועי) והמשכנו בדרכנו לחיפה".

ביום חמישי, 2 בינואר 1947, יצאו 10 לוחמים לתקוף את מחנה הצבא ליד קריית-חיים, במטרה להעלות באש מספר רב ככל האפשר של כלי רכב צבאיים. הלוחמים נחלקו לשלוש חוליות: האחת נועדה לתקוף את השער הראשון של המחנה והשנייה נועדה לתקוף את השער השני. חוליה שלישית הייתה במכונית עם הלהביוור. ליד ההגה ישב משה לוי ("יריב") ומאחור היו חיים וייספיש ויעקב חזן, שאמורים היו להפעיל את הלהביוור. בנוסף לשלוש החוליות, נשלח משה בן-בסט להניח מוקש על הדרך המקשרת בין קריית-חיים ומחנה קורדאני, וזאת כדי למנוע זרימה של תגבורת בריטית למקום הפעולה.

המכונית נסעה ליד הגדר, קרוב ככל האפשר אל המכוניות שחנו במחנה. את אשר אירע אחר-כך מספר חיים וייספיש:

כיוונתי את הלהביור אל המכונית הראשונה ולחצתי על ההדק. פתאום נפלה טיפת אש על הרצפה וכל המכונית שלנו התלקחה. (מאוחר יותר התברר כי בשעה שהלהביור הועמס על המכונית, ההברגה של אחד המכלים לא הייתה סגורה היטב והייתה נזילה של דלק, וכתוצאה מכך נספגו הצמר והסמרטוטים בדלק). הספקתי לזרוק את הידית ושנינו קפצנו החוצה. הבטלדרס שלי עלה באש ונכוויתי בפנים. יעקב חזן חברי נכווה בידיו. התגלגלנו על האדמה והצלחנו לכבות את האש שאחזה בבגדים. נסוגונו לאחור ואמרנו ליתר החוליות שיתפזרו. צעדנו לעבר קריית מוצקין, שם קיבלנו טיפול מרופא שהיה אוהד הארגון. בדרכנו שמענו התפוצצות וראינו חלקים מהמכונית עפים באוויר והיינו משוכנעים ש"יריב" נהרג.

בשעה ששני הבחורים קפצו מן המכונית, המשיך משה לוי ("יריב") בנסיעה:

לפתע הבחנתי בלהבה הבוקעת מאחורי. נוכחתי לדעת שהאש אוחזת במכוניתנו. המשכתי לנסוע לאט, כשמחשבותיי נתונות לשני הלוחמים היושבים מאחור. לא רציתי לסכן אותם, לכן החלטתי להתרחק מהמקום כדי להורידם במקום בטוח יותר. גם המחשבה, שהאש תאחז בארגז המכונית ולבטח תפוצץ את רימוני היד ובלוני הדלק, הדאיגה אותי מאוד. הלהבה על המכונית כבר הייתה גדולה מאוד והאירה את כל הסביבה כבאור יום. לפתע פרצה אש חזקה מתחת לרגלי ועד מהרה אחזה במכנסיי, ומשלא יכולתי לשאת את החום הנורא, קפצתי מהמכונית וצעקתי בקול גדול לחברי לנטוש את המכונית ולברוח. רצתי כמה מטרים והסתתרתי מאחורי גדר אבנים, ממתין להתפוצצות שתבוא. לא ראיתי איש מחבריי קופץ אחריי, והייתי משוכנע כי הם נשרפו חיים בתוך המכונית. לפתע אירעה התפוצצו אדירה שהעיפה את המכונית באוויר.

למחרת היום נפגשו בחיפה שלושת חברי החוליה שהיו במכונית, ולאחר שהתחבקו, סיפר כל אחד את חוויותיו.

בפעולה השתתפו גם הלוחמים הבאים: אהרון "השד", פנחס בל, מרדכי מזרחי, ישראל הדני, חיים וייספיש, יעקב חזן, משה לוי, משה בן-בסט ועוד שני לוחמים.

כעבור יומיים התפרסמה בעיתון ההודעה הבאה:¹⁶⁹

מוקשים בדרכים

כ-10 חיילים נפצעו בהתפוצצות מוקשים ליד ירושלים, חיפה, רעננה וכפר-סירקין

בחיפה

אמש ב 8:20 עלתה על מוקש מכונית צבאית שעברה בכביש בין אחוזה לבין כרמל קולג'. עד שעה מאוחרת אי אפשר היה לברר אם היו אבדות בנפש.

מאוחר יותר נתברר כי נפצעו 2 חיילים.

כעבור שבוע ימים שוב הופיעה ידיעה על התקפה בחיפה:¹⁷⁰

פיצוץ מרכז המשטרה בחיפה.

ביום ראשון, 12 בינואר 1947, בשעה 15:10, הגיעה לשער הכניסה של האזור המבוצר, בו נמצא מרכז המשטרה בחיפה, מכונית משטרה נהוגה בידי יעקב פנסו ("גואל"), איש לח"י, שהיה לבוש במדי שוטר. לאחר שהראה את תעודותיו לזקיף, נפתח השער והמכונית נכנסה לחצר. מאחר וכל מקומות החנייה היו תפוסים, נאלץ "גואל" להשאיר את המכונית באמצע החצר. באותו רגע יצא הסמל התורן, ניגש אל המכונית ופתח

¹⁶⁹ עיתון "המשקיף" מיום 5.1.1947.

¹⁷⁰ עיתון "המשקיף" מיום 13.1.47 וכן: יעקב בנאי, חיילים אלמונים, עמוד 504.

בצעקות וקללות. אחר פתח את דלת המכונית בחוזקה, כדי לברר מיהו הנהג הסורר. באותו רגע יצא "גואל" מן המכונית, הצית את הפתיל, שלף אקדח וירה בסמל התורן, אולם החטיא. הסמל שלף אף הוא את אקדחו וירה ב"גואל", שפתח בריצה לעבר השער. הוא הצליח להגיע לרחוב המלכים שהמה מאדם, נכנס למכונית שחיכתה לו בקרבת מקום ויחד יצאו את חיפה לכיוון תל-אביב. כעבור מספר דקות נשמע פיצוץ עז שגרם להרס רב לבניין המשטרה. מן הפיצוץ נהרגו 2 שוטרים בריטים ו 3 נוטרים ערבים. למעלה מ 30 איש נפצעו.

עוצר כללי הוטל על העיר חיפה, אולם שני אנשי לח"י שהיו במכונית כבר עשו את דרכם לתל-אביב.

סיפורו של יצחק בוזגלו

בנוסף להתחזקות הח"ק (חיל הקרב) בחיפה, התחזק גם החת"ם (חיל תעמולה מהפכני) שהגביר את פעולות התעמולה של הארגון. כרוזים הודבקו על קירות הבתים, נתלו טרנספרנטים על קווי החשמל ברחובות המרכזיים של חיפה ופצצות מיוחדות הופעלו על גגות הבתים וגרמו ל"גשם" של כרוזים שהתפזרו ברחוב. בין המפקדים שפעלו במסגרת החת"ם היה גם יצחק בוזגלו, שהצטרף לאצ"ל בגיל צעיר. גם אחיו דוד היה חבר באצ"ל.

כזכור, פגעה תקופת הסזון קשות באצ"ל בחיפה, וכדי לשקם את הסניף, הוחלט לקיים קורס מפקדים לאנשי המקום אשר יקלטו מצטרפים חדשים לארגון. הקורס התנהל ברמת-גן והשתתפו בו, בין היתר, צפורה פרל-פאגלין, שרה רוזנברג-לבני, מאיר כהן, מנחם פרמולניק ויצחק בוזגלו. היה זה קורס מרוכז ועם סיומו חזרו חניכיו כמפקדים לחיפה.¹⁷¹

יצחק בוזגלו (המכונה "זקיטו") פיקד על יחידה של צעירים במסגרת החת"ם (חיל תעמולה מהפכני), שעיקר פעילותם הייתה בהדבקת כרוזים והפצת דבר האצ"ל ברבים. ב 23 בפברואר 1947, יצא יצחק עם קבוצת צעירים להדבקת כרוזים ברחבי העיר, והחזיק בידו רימון הדף (פיטרדה) כדי להגן על הצעירים בשעת הצורך. לפתע התפוצצה הפיטרדה, וקטעה שבע מאצבעותיו. משמר צבאי שעבר במקום עצר את יצחק והעביר אותו לבית-החולים הממשלתי

¹⁷¹ איתן לבני, המעמד, עמוד 126.

בבת-גלים, שם נותח כשמשמר מזוין עומד ליד חדרו. ביוני 1947 הועמד יצחק בוזגלו בפני בית-הדין הצבאי, שדן אותו לארבעה חודשי מאסר, אותם בילה בבית-הכלא בעכו.

ב-5 באוקטובר 1947 שוחרר יצחק בוזגלו מבית-הסוהר לאחר שריצה את עונשו. אולם בשעה שיצא מבית-הכלא, חיכו ליד השער אנשי הבולשת הבריטית והעבירוהו למעצר מנהלי בלטרון.¹⁷² בלטרון היה עצור גם אחיו, דוד בוזגלו, אף הוא ממפקדי האצ"ל בחיפה, שהיה בין אחרוני העצורים שהשתחררו מעתלית.

ההתקפה על מועדון הקצינים הבריטים בירושלים

בשבת, ה-1 במרס 1947, יצאה יחידה של הח"ק בירושלים להתקיף את מועדון הקצינים הבריטים בבית-גולדשמיד, מול בית-הכנסת "ישורון" ובתוככי אזור הביטחון. בדרך כלל לא נהג האצ"ל לתקוף בשבת, אלא שהפעם נעשה הדבר כדי למנוע קורבנות של אזרחים; ואכן בשבת, שעה לאחר התפילה, היה האזור כולו ריק מאדם. אל האזור המוגן התקרב טנדר, שיושביו התחזו לחיילים בריטים, פרץ את מחסום השער והתקרב לבניין. החבלנים נכנסו פנימה בחיפוי אש, הניחו את המטענים ומיהרו החוצה. היחידה השאירה את המכונית בחזית הבניין ויחד עם יחידות האבטחה, נסוגו ברגל לעבר מנזר "רטיסבון" הסמוך ומשם למקום הכינוס. בשעה 15:15 נשמעה התפוצצות אדירה שהרסה את הבניין עד היסוד. מן ההתפוצצות נהרגו 17 קצינים וחיילים בריטים, בתוכם כמה קצינים בכירים משירות הביון, ונפצעו 27. את התגובות בבריטניה, מביא כתב עיתון "הארץ" בלונדון:

לונדון נזדעזעה

ההתקפה בירושלים באה כזעזוע ללונדון בסוף השבוע. עיתוני הערב הוציאו מהדורות אחרי מהדורות עם כותרות גדולות על כל ידיעה נוספת שנתקבלה. ההתקפה מזכירה לכול את מעשה מלון המלך

¹⁷² מכון ז'בוטינסקי ל-16/3/4 וכן עיתון "המשקיף" מיום 8.10.1947.

דוד. העיתונים מטעימים שזו הפעם הראשונה ערכו הטרוריסטים את התקפתם בשבת והם מבליטים שההתקפה בוצעה בתוך האזור המוגן.

השמדת משאיות של הצי הבריטי בחיפה

ביום בו הותקף מועדון הקצינים בירושלים, נערכו בחיפה מספר התקפות, שהמרכזית ביניהן הייתה השמדת משאיות של הצי הבריטי. על הפעולה מדווח עיתון "המשקיף" מיום 2 במרס 1947:

15 מכוניות צבאיות נהרסו בחיפה

5 התפוצצויות חזקות בזו אחר זו אירעו אתמול ב 6:45 ברחוב הנמל בחיפה ומייד אחרי ההתפוצצויות נראו להבות אש. ההתפוצצויות אירעו במגרש לחניית מכוניות הצי ברחוב הנמל 12. באותה שעה לא היו אנשים על המגרש, פרט לזקיף הערבי שנמצא על-יד המקום. זמן מה לפני ההתפוצצות ניגשו למקום 6 אנשים, המתוארים כיהודים. אחדים כבלו את הזקיף והאחרים הניחו חומר נפץ ליד המכוניות. לאחר שסיימו את הטמנת הפצצות, שחררו את הזקיף וברחו, ואז אירעו ההתפוצצויות וכתוצאה מהם עלו באש יותר מ 10 מכוניות ועוד כמה ניזוקו. המשטרה שהגיעה למקום סגרה את צידי הכביש והזעיקה את כבאי האש של הצבא והצי.

את אשר אירע, מספר משה לוי ("יריב"): ¹⁷³

אותו יום החרמנו מכונית מאחד הנהגים. ליד ההגה ישב מאיר מורנו ולאחר שאספנו את הציוד והלוחמים, נסענו לרחוב הנמל. המכונית עצרה ליד מגרש החנייה של מכוניות הצי, עמיאל וגד השתלטו על השומר. יהושע פתח את השער ושנינו פרצנו פנימה והתחלנו במלאכתנו. כל אחד נכנס לרווח שבין שתי משאיות, בצד שלו, היכה בפטיש על שמשת

¹⁷³ משה לוי, מעיר האר"י אל לוע הארי, עמוד 90.

המכונית שמשמאלו, הוציא בקבוק מהתרמיל, הצית את הפתיל בגפרורים והניח בתא הנהג וחוזר חלילה. לאחר עשר דקות כבר היינו מחוץ לשער. לפתע הגיחה לכיוון השער אחת המשאיות שנהגה איחר להחנותה. גד, שעמד עם אקדח שלוף ליד השער, קיבל הוראה מעמיאל להשתלט על הנהג ולהכניסו ל"סודקה" [חדר השמירה] וכך עשה. הנהג, אזרח ערבי שחשש לחייו, עשה כמצווה עליו וכיבה את המנוע. הוא הוכנס לחדר השמירה ונתבקש לשבת על הרצפה ולא לזוז. ידיו נכפתו בחבל. הובטח לו, שאם יתנהג כראוי לא יאונה לו כל רע.

יהושע, שראה את המתרחש, הכניס ללא היסוס את הבקבוק שנותר בתרמיל אל תוך המשאית המאחרת, הדליק את הפתיל וברח החוצה. עמיאל נתן את אות הנסיגה וכולנו נכנסנו למונית. שלוש דקות נותרו עד הזמן שבו יתחילו המטענים להתפוצץ, בהפרש של דקה או שתיים. מאיר מיהר להסתלק לכיוון הדר הכרמל. מייד אחר-כך נשמעו התפוצצויות שהעלו חיוך על שפתינו. לאחר שפרקתי את הציוד במחסן, נסעתי לשחרר את בעל המכונית ולשלם לו את התמורה.

באותו ערב עלה ג'יפ צבאי על מוקש בהר הכרמל. מן ההתפוצצות נהרגו שני חיילים ושניים אחרים נפצעו. למחרת היום מת אחד החיילים מפצעיו. מוקש נוסף התפוצץ בקריית-חיים מתחת למשאית צבאית שעברה במקום. חייל בריטי אחד נפצע.

מבצע "אליפנט" ו"היפו"

התגובה למבצעי ה-1 במרס לא איחרה לבוא, ועוד באותו ערב שודרה ב"קול ירושלים" הודעה רשמית, המוסרת כי הנציב העליון החליט להטיל משטר צבאי על השכונות היהודיות בצפון ירושלים ועל האזורים: תל-אביב, רמת-גן, בני-ברק, ופתח-תקווה. בירושלים ניתן למבצע השם "היפו" (קיצור של "היפּוּפּוּטִים", סוס היאור באנגלית), ולמבצע בתל-אביב ניתן השם "אַלְפִּנְט" (פיל באנגלית)

המבצע תוכנן בקפידה מזה מספר חודשים, והנציב העליון קיבל אישור להפעילו לפי שיקול דעתו. במבצע כולו השתתפו למעלה מ-20,000 חיילים.

הטלת המצב הצבאי לא באה בהפתעה; כאמור, איים הנציב העליון מספר פעמים על מנהיגי היישוב, שאם לא יחזרו לשיתוף פעולה מלא עם השלטונות במלחמתם בארגוני המחתרת (כפי שעשו בתקופת ה"סזון"), יכביד את עולו על כלל היישוב היהודי בארץ, עד כדי הכרזת מצב צבאי על האזורים היהודיים. ראשי הסוכנות היהודית והוועד הלאומי חששו מפני הרס המפעל הציוני בארץ, אולם מסיבות פנימיות לא יכלו להיענות לדרישתו של הנציב העליון ולחדש את ההלשנות על לוחמי המחתרת. הפחד מפני האיום בדבר הטלת מצב צבאי היה גדול יותר מעצם הטלתו.

עם הטלת המשטר הצבאי פירסמה הממשלה הודעה רשמית מספר 111 וזו לשונה:

לפני חודש ביקשה הממשלה מאת הסוכנות היהודית והוועד הלאומי לפנות בקריאה אל היישוב שיסייע בהעמדתם לדין של הרוצחים מארגוני הטרור.

קריאה זו נדחתה.

ניתנה הודעה חדשה עם הדגשת התוצאות העלולות לנבוע מסירוב זה. מחמת חוסר שיתוף פעולה בוצעו, מאז ניתנה ההתראה, 48 התנקשויות, בהן נהרגו 20 איש ו-31 נפצעו. בהתנקשויות אתמול (שבת) בלבד נהרגו 18 איש.

לפיכך יופעלו החל משעה 1:15 אחר-הצוהריים, היום 2 במרס, התקנות להנהגת משטר צבאי בתל-אביב, רמת-גן, בני-ברק ופתח-תקווה וכן בירושלים.

הטלת המצב הצבאי נפלה בי"א באדר, הוא יום העלייה לרגל לקברו של יוסף טרומפלדור בתל-חי.

כתבה על כך אנו מוצאים בעיתון "המשקיף":

ביום תל-חי

ספק, אם ביום מן הימים של י"א באדר, בכל אותן 27 שנים מאז מאורעות תל-חי – העלינו את זכרו של גיבור תל-חי במסיבות דומות לאלה של היום ...

המשטר הצבאי כלל את העברת סמכויות השלטון האזרחי לידי הצבא. בתי-המשפט האזרחיים בוטלו ובמקומם הוקמו בתי-משפט צבאיים עם סמכויות לשיפוט מזורז; בתי-הדואר נסגרו והתחבורה הציבורית והפרטית שותקה. הוגבל השימוש בטלפון ונדרשה קבלת רשות מיוחדת לפתיחת הבנקים. החיילים קיבלו סמכויות של שוטרים ויכלו לעצור כל אדם שנראה חשוד בעיניהם וכן לירות בכל אדם שלא יציית להוראותיהם. ואמנם מייד עם הכרזת המצב הצבאי נורו למוות שני יהודים, ביניהם ילדה בת ארבע שעמדה על מרפסת ביתה בשכונת מאה-שערים בירושלים. כל האזור נסגר לתנועה והיו דרושים אישורים מיוחדים לשם כניסה או יציאה מתוך אזור המצב הצבאי.

הבריטים הציבו לעצמם שתי מטרות בהכריזם על המצב הצבאי; האחת – לשתק את פעילות המחתרת, שלפי הערכתם התרכזה באזורים הסגורים, והאחרת – לפגוע בכלכלת היישוב היהודי בארץ ועל-ידי כך לאלץ את ראשי הסוכנות היהודית לחזור לשיתוף הפעולה הישיר נגד האצ"ל ולח"י.

במהרה התברר, כי התושבים התרגלו למצב החדש כבר בתחילתו וראו כי השד אינו נורא כל-כך. מכונת האילתורים עבדה במלוא הקצב; במקום האוטובוסים המושבתים – פעלו עגלות רתומות לסוסים שהובילו את ציבור הנוסעים למחוז חפצם. נוסף לעגלות, השתמשו אזרחים רבים באופניים ואחרים פשוט הלכו ברגל. ביומיים הראשונים של המצב הצבאי נמכרו בתל-אביב 400 זוגות אופניים!

ההחלטה להטיל משטר צבאי בחלקים של ארץ-ישראל עורר הד עצום בעולם. בכל השידורים של הרדיו הבריטי נמסרה ידיעה זו בראש החדשות. גם הרדיו בארצות-הברית מסר ידיעה זו בהבלטה רבה, תוך הדגשה כי "מחצית היישוב היהודי בארץ נפגעה על-ידי גזירה זו".

מפקדת האצ"ל החליטה להגביר את התקפותיה על מרכזי השלטון הבריטי בכל מקום אפשרי; לשם כך ניתנה הוראה לכל מפקדי המחוזות לפעול בשטחם ללא צורך בקבלת אישור מיוחד מן המפקדה. תחילה הותקפו מטרות שונות שהיו מחוץ לאזורים הסגורים וכן הותקפה התחבורה הבין-עירונית. עם הזמן החלו לוחמי האצ"ל ולח"י לתקוף מטרות בתוך האזורים הסגורים.

חיפה לא פיגרה אחר יתר היישובים בארץ. ב-4 במרס נמסרה הודעה רשמית לפיה "אמש בשעה 9:15 נעצרה מכונית ליד המחנה הצבאי בחיפה. אדם אחד פתח את הדלת והטיל 5 רימונים. לא היו קורבנות". בהודעה אחרת נמסר כי "לאחר מחצית השעה גילה משמר משטרה ליד הכביש המוביל למחנה הצבא בקרבת בת-גלים, מוקש שלא התפוצץ. לאחר שהופסקה התנועה בסביבה, פוצץ המוקש על-ידי המשטרה. איש לא נפגע".¹⁷⁴ ב-10 במרס נותקו חוטי-הטלפון ליד כפר-סולד, וארבעה ימים לאחר מכן "פוצץ צינור הנפט בשלושה מקומות באזור חיפה. ההתפוצצויות אירעו בזו אחר זו ומייד אחריהן נראו להבות אש ועשן מכיוון צינור הנפט המוביל למזח פריקת הנפט של חיפה". בהודעה רשמית מיום שישי נמסר כי: "אחר ההתקפה של אמש על רכבת נפט מצפון לפתח-תקוה ועל רכבת-משא לירושלים, נערכה ביום שישי בשעה 7 בבוקר, התקפה על צינור הנפט החיפני בתחום אזור הנפט של מפרץ חיפה. שלושה שסתומים גדולים נהרסו. ההתקפה בוצעה על-ידי חמישה אנשים שיצאו ממכונית והניחו חמש חבילות של חומרי נפץ על צינור הנפט בשלושה מקומות. פרצה דליקה קטנה, אשר כובתה מהר. לא היו אבדות בנפש".¹⁷⁵

למחרת היום נמסר ברדיו ירושלים כי בשעה שמונה בערב נשמעה התפוצצות בקרבת כפר-חסידיים, במקום שעובר צינור הנפט. מידת הנזק טרם נקבעה.

פיצוץ 8 צינורות נפט בחוף שמן

ביום שישי, ב 28 במרס, יצאו ארבעה לוחמי האצ"ל (משה לוי, יצחק נויפלד, ישראל הדני ומאיר מורנו) במכונית לחוף שמן, מקום שצינורות הנפט מגיעים

¹⁷⁴ "המשקיף" מיום 4.3.1947

¹⁷⁵ שם, מיום 16.3.1947.

לנמל כשהם גלויים לעין. בהגיעם למקום יצאו יצחק נויפלד ומאיר מורנו מן המכונית, כשהם מצוידים במטענים שהיו בתוך שקים, וצעדו לעבר צינורות הנפט, בעוד השניים הנותרים (משה לוי וישראל הדני) חיפו עליהם. בעוד הבחורים עוסקים בהנחת המוקשים, התקהלו סביבם ערבים מן הכפר הסמוך שהבחינו בנעשה. הערבים פוזרו באיומי תת-מקלע ולאחר שמנגנוני ההשהיה הופעלו, חזרו כולם למכונית והחלו בנסיגה. בעוברם ליד תחנת הממסר של הרכבת, הורד לפתע המחסום כדי לעצור את התנועה בשעה שהרכבת עוברת במקום. "אולם בו בזמן התפוצצו המטענים שהונחו על הצינורות וקולות הנפץ הדהדו בכל הסביבה", מספר משה לוי שהיה מפקד הפעולה.¹⁷⁶ "כוחות משטרה החלו נוהרים לעבר המקום וחיילי העמדה, שהייתה כמה מטרים מהמחסום, נכנסו לכוננות. איש לא שיער שמבצעי הפעולה נמצאים כה קרובים אליהם... הוריתי לבחורים לצאת מן המכונית ולעבור את המחסום ברגל, מתחת לאפם של אנשי העמדה הבריטים. לאחר מכן עצרנו, באיומי נשק, אוטובוס ערבי שעבר במקום, קפצנו לתוכו והורינו לנהג להגביר את מהירות הנסיעה. לאחר מספר תחנות ירדנו ונמלטנו להדר-הכרמל, כאשר תוך כדי ריצה הכנסנו את הנשק לתוך השקים שהיו אתנו, עצרנו מונית והתרחקנו מן המקום.

המכונית שנטשנו ליד מחסום הרכבת נלקחה על-ידי המשטרה לצורכי חקירה. נהג המכונית אותר בביתו וסיפר כי הוא נחטף, מכוניתו נלקחה ממנו באיומי נשק ורק מאוחר יותר שוחרר וחזר לביתו".

פיצוץ מכלי הנפט בבתי-הזיקוק

מעשה החבלה הגדול והמרשים ביותר בוצע על-ידי לח"י יומיים בלבד לאחר פיצוץ צינורות הנפט בחוף שמן. ב 30 במרס נסעו שלושה לוחמי לח"י (יעקב פנסו, צפניה שווילי ואלברט) באוטובוס מחיפה לנווה-שאנן, כשהם לבושים בגדי פועלים וכל אחד מהם החזיק בידו סל עם אוכל ובתוכו ילקוט צד שהכיל מטען נפץ. עם רדת הלילה צעדו השלושה לכיוון מתחם מיכלי הדלק הגדולים. בהגיעם ליעד, ליד "המזבלה", ניגש פנסו לגדר והחל במלאכת חיתוך התיל. לאחר מאמץ רב הצליח ליצור פרצה, דרכה חדרו פנסו ושווילי, בעוד אלברט

¹⁷⁶ משה לוי, מעיר האר"י ללוע האר"י, עמוד 92.

נשאר לחיפוי. יש לציין שכל השטח היה מואר כבאור יום, באמצעות עמודי החשמל הרבים שהיו באזור. השניים נאלצו לחצות תעלת מים עמוקה ולאחריה נתקלו בגדר נוספת, אולם הצליחו להתגבר על כל המכשולים ולבסוף הגיעו אל המכלים עצמם. השניים חיברו מטעני נפץ לשלושה מכלים גדולים וכיוונו את שעון ההפעלה לשעה אחת וחצי אחר חצות. לאחר שסיימו את מלאכתם, צעדו לעבר הפירצה שיצרו בגדר, ויחד עם אלברט החלו בנסיגה.¹⁷⁷ לאחר חצות נשמעו שלוש התפוצצויות והאש הגדולה שאחזה בשלושת מכלי הדלק, התפשטה גם למכלים הסמוכים. שמי האזור כולו הוארו באור הלהבות ועשן כבד כיסה את חיפה במשך ארבע יממות שלמות. שמונה מכלים גדולים נהרסו כליל ועוד כמה ניזוקו. 30 אלף טון של דלק הושמדו, ואומדים את הנזק ברבע מיליון לירות שטרלינג (הון עתק באותם ימים).

כישלון המצב הצבאי

המשטר הצבאי, שנמשך 16 יום, בוטל ב-17 במרס 1947. בסך-הכל נעצרו ברחבי הארץ 78 איש "החשודים בהשתייכות לארגוני הטרור" – מספר לא רב לעומת גודל המבצע. המשטר הצבאי נכשל כישלון חרוץ; הבריטים לא הצליחו לשתק את ארגוני המחתרת וראשי הסוכנות היהודית עמדו בסירובם להסגיר לשלטונות את לוחמי האצ"ל ולח"י. השלטונות העלו חרס בידם גם בניסיון לאלץ את מערכות העיתונים העבריים לפרסם תמונות של פעילי-מחתרת מבוקשים, שפרס הובטח לכל מי שיביא להסגרתם. כל עורכי העיתונים כאחד סירבו הפעם להיענות לדרישה זו. זאת ועוד, ניטל העוקץ מן האיום שריחף על היישוב היהודי במשך תקופה ארוכה. עד מהרה התברר, כי התושבים התרגלו למצב החדש כבר בתחילתו וראו כי השד אינו נורא כל-כך. הבריטים נוכחו לדעת שהאמצעי החמור ביותר שהיה בידיהם הוכח כבלתי יעיל וכגזירה שהציבור היהודי יכול לעמוד בה.

ארגוני המחתרת יצאו מחוזקים מן המצב הצבאי, ויוקרתם עלתה בעיני הציבור בארץ ובעולם. ובבריטניה יצאו העיתונים בכותרת שטבע צ'רצ'יל: "לשלוט או לצאת". אולם הממשלה הבריטית לא ויתרה והמשיכה במדיניות "היד הקשה".

¹⁷⁷ יעקב בנאי, חיילים אלמונים, עמוד 520.

לאחר כישלון "המצב הצבאי" שהוכרז במרס, עברה הממשלה לשלב הקשה ביותר במלחמתה במחתרת העברית – גרדומים. מאז פרוץ המרד בפברואר 1944, אומנם נגזרו בארץ פסקי דין מוות נגד לוחמי האצ"ל ולח"י, אולם בסופו של דבר כולם הומרו במאסר עולם. לא כן בשנת 1947, בה הועלו לגרדום 9 לוחמים (8 אנשי האצ"ל ואיש לח"י אחד). אכן הייתה זו "שנת הגרדומים". באמצע אוקטובר 1947 היו במחנות-העצורים של לטרון ובית-לחם 600 איש ואישה החשודים בהשתייכות למחתרת העברית. למעלה מ 200 שפוטים בבתי-הסוהר של ירושלים, עכו ובית-לחם, חלקם שפוטים פליליים. קרוב ל 100 היו עצורים ב"קישלאות" – בתי מעצר לשהייה זמנית עד להעברה לבית-הכלא או למחנה-המעצר. קרוב ל 300 עצורים ישבו אותו זמן במחנה המעצר בגילגיל שבקניה. פרטים אלה נמסרו בכינוס של אגודת "לאסירינו" (שהוקמה על-ידי הוועד הלאומי) שנערך בתל-אביב ב 14 באוקטובר 1947.

שער חמישי

ג ר ד ו מ י ם

דב גרונר נידון למוות

ביום שלישי, ה 23 באפריל 1946, התקרבה אל משטרת רמת-גן מכונית צבאית ומתוכה יצאו כתריסר "אסירים ערבים" מלוויים ב"חיילים בריטים". ה"אסירים" הוכנסו לתחנה וה"סמל הבריטי" האחראי על השיירה הודיע ליומנאי כי ה"ערבים" נתפסו בגניבה במחנה הצבאי בתל-ליטבינסקי (היום תל-השומר) והם מובאים למאסר. בעוד היומנאי מברר כיצד לנהוג, שלפו ה"אסירים" ומלוויהם אקדחים וכל השוטרים נצטוו להרים את ידיהם ולהיכנס אל תא המעצר. תוך דקות השתלטה יחידת הפורצים על התחנה, והבחורים פנו למחסן הנשק ופרצו את הדלת בעזרת חומר-נפץ. בינתיים נכנסה לבניין יחידת "הסבלים" בפיקודו של דב גרונר. הם הוציאו את הנשק מן המחסן והטעינו אותו על המשאית שחנתה מחוץ לבניין. תוך מהלך הטענת הנשק, הבחין בנעשה אחד השוטרים, ששהה בקומה העליונה, וכיוון מקלע לעבר התוקפים. תחילה פגע במקלען האצ"ל שהתמקם על מרפסת הבית מול המשטרה ולאחר מכן כיוון השוטר את האש לעבר "הסבלים", שהמשיכו להעביר את הנשק אל תוך המשאית, כאשר הכדורים שורקים לידם. עם סיום המלאכה, יצאה המשאית לדרכה אל אחד הפרדסים הסמוכים לרמת-גן. במפקד שנערך במקום התברר שחסרים שלושה לוחמים: הברניסט ישראל פיינרמן, שנורה למוות בעודו מחפה על "הסבלים" מעל מרפסת הבניין שממול למשטרה; יעקב זלוטניק, איש האצ"ל מחיפה, שנפצע פצעי מוות תוך כדי ריצה אל המשאית.

יעקב זלוטניק נולד בבאר-טוביה בשנת 1926. בגיל צעיר עברה משפחתו לחיפה, שם למד בבית-הספר "יבנה" והמשיך בבית-הספר המקצועי שליד הטכניון. יעקב נאלץ להפסיק את לימודיו מאחר שבתקופת "הסזון" נמסר שמו לבולשת. יעקב עזב את חיפה ועבר כ"פליט" לפתח-תקוה, שם עבד לפרנסתו באגודת "האורז" ובערבים המשיך את פעילותו ב"חק". בנוסף לתפקידו בהדרכת חניכים, נתמנה אחראי על מחסני הנשק בפתח-תקוה. הוא השתתף בפעולות קרב, שהאחרונה בהן הייתה ההתקפה תחנת המשטרה ברמת-גן.

הלוחם השלישי שנעדר מההתקפה היה דב גרונר, שנפצע קשה בלסתו, צנח אל תוך התעלה שליד הגדר ונלקח בשבי. הבריטים העבירו את גרונר לבית-חולים "הדסה" בתל-אביב, שם נותח על-ידי פרופ' מרכוס, מידידי המחותרת. שנים עשר יום שהה גרונר ב"הדסה", כאשר משמר מזוין שומר על חדרו בכל שעות היממה. מ"הדסה" הועבר לבית-החולים הממשלתי ביפו ולאחר מכן לאגף החולים בבית-הסוהר המרכזי בירושלים.

ב-1 בינואר 1947, שבעה חדשים לאחר שנפצע ונלקח בשבי, נפתח משפטו של דב גרונר בבית-הדין הצבאי בירושלים. הוא הואשם בריות על אנשי משטרה ובהנחת פצצות בכוונה "להמית אנשים בשירות הוד מלכותו". לשאלה אם הוא מודה באשמה, השיב גרונר שאין הוא מכיר בסמכותו של בית-הדין לדון אותו, אין בדעתו להשתתף במהלך המשפט ואינו מבקש את תרגום הדיונים לעברית. במקום כל אלה קרא לפני שופטיו את הצהרתו:

אינני מכיר בסמכותכם לשפוט אותי. בית-דין זה משולל כל יסוד חוקי, מאחר שהוא נתמנה על-ידי שלטון שאין לו יסוד חוקי. באתם לארץ-ישראל על סמך התחייבות שקיבלתם על עצמכם מידי כל אומות העולם, לתקן את העוול הגדול ביותר בתולדות האנושות שנגרם לאיזו שהיא אומה, את העוול של גירוש ישראל מארצו והפיכתו לקורבן עולמי של רדיפות ושחיטות בלתי-פוסקות. התחייבות זו – ורק התחייבות זו – הייתה היסוד החוקי והמוסרי למציאותכם בארץ זו. אך אתם הפרתם אותה בזדון-לבב, בכוח ברוטלי ובעורמה שטנית. הפכתם את התחייבותכם לפיסת נייר ואותה קרעתם לגזרים...

דממה הושלכה באולם לאחר דבריו של דב גרונר. הקטגור נשא את נאומו והביא את העדים שהיו נוכחים בשעת ההתקפה על משטרת רמת-גן. שלא כמנהגו, העלה הקטגור פרטים לזכותו של הנאשם: שירות של חמש שנים בצבא הבריטי, התנהגות טובה במשך השירות, השתתפות בקרבות בחזית האיטלקית וכן הפציעה הקשה העושה את הנאשם בעל-מום לכל ימי חייו. אולם לא היו לדברים אלה כל השפעה על השופטים, ולאחר התייעצות קצרה הודיע נשיא בית-המשפט: "דב גרונר, בית-הדין מצא אותך חייב בשתי

האשמות שבהן נאשמת. על האשמה הראשונה הנך נידון להיתלות בצווארך. בית-הדין שומר לעצמו זכות לקבוע את העונש לגבי האשמה השנייה". מייד לאחר גמר קריאת פסק-הדין קם דב גרונר על רגליו והכריז: "בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום" (מילות הפזמון החוזר ב"שיר הבריונים", אחד משירי הקנאים שכתב המשורר יעקב כהן לאחר פרעות קישינב בשנת 1903. הפזמון החוזר הפך מאוחר יותר לסיסמת ארגון "השומר").

ב 23 בינואר אישר הגנרל ברקר, מפקד הצבא הבריטי בארץ-ישראל, את פסק-הדין שנגזר בבית-הדין הצבאי בירושלים על דב גרונר. ביצעו של פסק-הדין נקבע ל 28 בינואר, חמישה ימים לאחר האישור.

בני ערובה

אישור פסק-דין המוות שנפסק לדב גרונר עורר סערה ציבורית בארץ ובעולם ובקשות חנינה החלו זורמות אל הנציב העליון ואל מפקד כוחות הצבא. מפקדת האצ"ל הזהירה את השלטון הבריטי מביצוע גזר-דין המוות, ובמקביל נתנה הוראה ליחידות הח"ק (חיל הקרב) לתפוס בני ערובה. ב 26 בינואר נחטף בדירתו אשר ברחוב ממילא בירושלים קצין הביון הבריטי המייג'ור ה.י. קולינס. החטוף גדל הגוף גילה התנגדות, אולם הבחורים הצליחו להתגבר עליו והוא הועבר לבונקר שהוכן מראש בשכונת גבעת-שאול. למקום הובא רופא שטיפל בקולינס אשר נפגע בזמן ההיאבקות עם חוטפיו.

למחרת היום בוצעה חטיפה שנייה. צעירים חמושים נכנסו לאולם בית-הדין המחוזי אשר ברחוב יהודה הלוי בתל-אביב, ובאיומי אקדח ביקשו את נשיא בית-הדין, השופט וינדהם, להילוות אליהם. השופט הועבר לאחת המכוניות שחיכו בחוץ, בעודו לובש את הגלימה השחורה ולראשו הפאה הנוכרית, והוסע למקום מחבוא ליד בני-ברק.

גם בחיפה נעשה ניסיון לחטוף אישיות בריטית בכירה ועל כך מספר חיים וייספיש:

המטרה הייתה לחטוף את מנהל בתי-הזיקוק, שהיה נשוי ליהודייה והתגורר מעל רחוב נורדוי בקומה השלישית. על הפעולה פיקד דב כהן ("שמשון") והשתתפו בה מאיר מורנו, ישראל הדני, משה לוי ואנוכי. עלינו

לקומה השלישית ושמשון צלצל בדלת. האישה פתחה במקצת את הדלת וכאשר ראתה אותנו, סגרה מייד, עוד לפני ששמשון הספיק להכניס את רגלו כדי להשאיר את הדלת פתוחה. הסתלקנו מייד מן המקום, אולם שמשון לא ויתר והציע שננסה למצוא קצין בריטי ברחוב. נסענו במכונית במושבה הגרמנית ובכרמל בסביבות המחנות הצבאיים, אולם לרוע המזל לא מצאנו אף קצין או חייל בריטי.

החטיפות עוררו סערה גדולה בקרב השלטון הבריטי ועוד באותו ערב נתפרסמה הודעה ממשלתית, ובה נמסר כי מפקד הצבא החליט לדחות את ביצוע פסק-דין המוות לפרק זמן בלתי מוגבל, וזאת "כדי לאפשר לנידון גרונר להגיש ערעור למועצת-המלך בלונדון". מפקדת הארגון ראתה בדחיית הוצאתו לפועל של פסק-הדין, שתים עשרה שעות לפני המועד שנקבע, הישג חשוב והחליטה לשחרר את החטופים. מה עוד שהיה קושי להמשיך ולהחזיק בשופט וינדהם, מאחר והוא הוכנס לצריף באור יום, והיה חשש כבד שמישהו הבחין בנעשה.

מרדכי אלקחי, יחיאל דרזנר ואליעזר קשאני נידונים למוות

כזכור, נתפס בנימין קמחי לאחר התקפת האצ"ל על בנק עותומן ביפו. קמחי נידון ל 18 שנות מאסר ול 18 מלקות, וב 27 בדצמבר 1946 הוצא גזר הדין לפועל. בתגובה, הלקו לוחמי האצ"ל קצינים וסמלים בריטים. אחת היחידות, שמנתה חמישה לוחמים, נתפסה ליד מחסום שהוקם על-ידי הצבא הבריטי. נהג המכונית, אברהם מזרחי, נהרג מחילופי האש, בעוד ארבעה לוחמים נלקחו בשבי.

ב 10 בפברואר 1947, 43 יום לאחר תפיסתם ומאסרם, נפתח בפני בית-הדין הצבאי בירושלים משפטם של ארבעת לוחמי האצ"ל שנתפסו ב"ליל ההלקאות" – מרדכי אלקחי, יחיאל דרזנר, אליעזר קשאני וחיים גולובסקי. הנאשמים לא השתתפו במהלך המשפט, סירבו להשיב על שאלות ולא חקרו

את העדים שהופיעו מטעם התביעה. לאחר גמר העדויות קמו שניים מהם – דרזנר וגולובסקי – והכריזו כי אינם מכירים בסמכותו של בית-הדין לדונם; הם רואים את עצמם בחזקת שבויי-מלחמה ועל-כן רשאים השלטונות לשימם במעצר, אך אינם רשאים להעמידם לדין. יחיאל דרזנר היה ראשון הדוברים ואמר, בין השאר:

[...] יצאנו באותו לילה, בכדי להגן על כבוד חברנו שחולל בידי שליטיכם... יצאנו – להוכיח לכם, שקם בארץ זו דור עברי חדש שלא יסבול השפלה, לא ישלים עם שיעבוד וילחם על כבודו בכל מחיר. בדיבור אחד: יצאנו, בשליחות הארגון הצבאי הלאומי, להלקות קצין בריטי בתגובה על הלקאתו של חייל עברי, שנפל בשבייכם ... נשבור את השוט שלכם... לא עוד תלקו את אזרחי הארץ הזאת, לא עברים ולא ערבים, כי אנו חיילי ישראל מרדנו בשלטונכם ובשיטותיו הנפסדות.

הצהרתו של חיים גולובסקי הופנתה אף היא אל "קציני צבא הכיבוש" ונסבה בעיקר על תיאור ההתעללות, העינויים הפיסיים וההשפלה הנפשית, בהם היו נתונים ארבעת הלוחמים לאחר שנתפסו. מטרת התיאור הייתה להביא לידיעת העולם, באמצעות כתבי-החוץ שהיו נוכחים באולם בית-הדין, את אכזריות הבריטים כלפי לוחמי המחתרת.

מהלך המשפט היה קצר ועוד באותו יום ניתן פסק-הדין: מוות בתלייה לאלקחי, דרזנר וקשאני, ומאסר עולם לגולובסקי בהתחשב בגילו הצעיר (בן 17). לאחר קריאת גזר-הדין קמו הארבעה על רגליהם ושרו את "התקווה". הם הובלו לבית-הסוהר המרכזי בירושלים וצורפו אל דב גרונר שישב בתא הנידונים למוות.

48 שעות לאחר מתן גזר-הדין אישר אותו מפקד הצבא בארץ הגנרל ברקר ועוד באותו יום עזב את הארץ בהסתר וללא טקס רשמי. במקומו בא הגנרל מקמילן.

אישים ומוסדות ציבור עשו מאמצים גדולים להמתקת גזר-הדין. הוגשה עצומה חתומה על-ידי 800 מתושבי פתח-תקווה (שלושה מהנידונים היו

מתושבי המקום) ואף הוגש לבית-הדין העליון "צו על תנאי", מבוסס על טעות בנוהל המשפטי. אולם ללא הועיל. יש להדגיש כי כל הצעדים הללו נעשו ביוזמתם של אישים וקרובי משפחה. הנידונים למוות לא ייפו את כוחו של איש לפעול בשמם וכדב גרונר סירבו לחתום על בקשת חנינה. הם אף פנו בקריאה גלויה, חתומה בשם "הנידונים למוות" ובה נאמר:

האם לא תבינו שבבקשות החנינה שלכם הנכם משפילים את כבודכם ואת כבוד העם כולו? הרי זו התרפסות בפני הרשות בנוסח הגלות. אנו הננו שבויים ואנו דורשים שיתייחסו עמנו כמו עם שבויים... כרגע הננו בידיהם. אין בכוחנו להתנגד להם והם יכולים לנהוג בנו כרצונם. כמובן עד נקודה מסוימת – את רוחנו לא ישברו. אנו נדע למות בכבוד כיאה לעברים.

ב 15 באפריל העבירו הבריטים את ארבעת הנידונים למוות – גרונר, אלקחי, דרזנר וקשאני – מכלא ירושלים לכלא עכו. ההעברה נעשתה בחשאיות רבה, תוך פיזור רמיזות על-ידי השלטונות כי אין להם כל כוונה לבצע את גזר-הדין בזמן הקרוב. כאשר פנה עורך-הדין מקס קריצמן אל שלטונות בית-הסוהר בעכו וביקש הבהרות בקשר להעברה, נאמר לו כי: "... המנהל לא קיבל כל הוראות בדבר ההכנות לביצוע גזר-דין המוות, והנוהג הוא שהנהלת בית-הכלא מקבלת הוראות כאלה ימים מספר לפני הביצוע".

למחרת היום, בשעה 2:45 לפנות בוקר, הגיעו שלושה שוטרים בריטים ושוטר ערבי אחד אל דירתה של משפחת נחמיה כתריאל מגריל, המשפחה היהודית היחידה שהתגוררה בעכו. מגריל היה תלמיד חכם; הוא נהג לשמש כשליח ציבור לפני האסירים היהודים בכלא עכו והיה עובר לפני התיבה בשבתות ובחגים. כתריאל מגריל לא הוסמך לרבנות, אך היה ידוע בקרב הערבים בכינויו "חכם אבו מוסה".

השוטרים העירו את מגריל משנתו וביקשוהו לבוא עימם לבית-הסוהר. הם סירבו לגלות לו את סיבת בקשתם והאיצו בו שימהר, באומרם כי אין להם פנאי. כששאלם מר מגריל למה זמן הוא דרוש להם, השיבוהו "לשעתיים בערך". אז הבין מגריל את פשר הדבר והשיב לשוטרים הבריטים: "אני

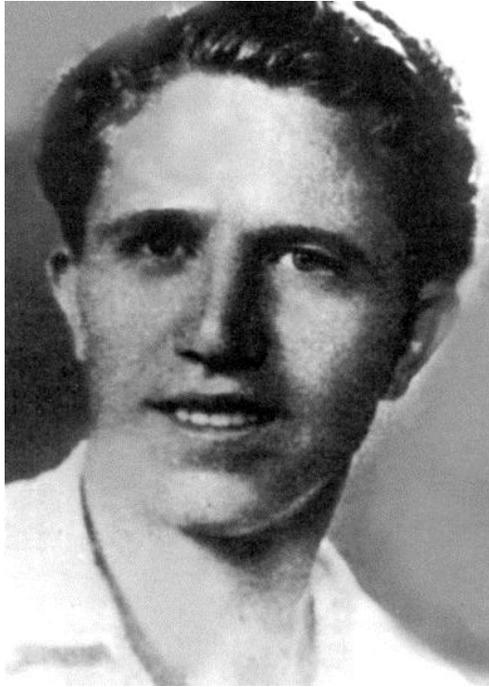
מסרב ללכת אתכם. עליכם להתקשר בעניין זה עם הרבנות הראשית בחיפה", והשוטרים חזרו כלעומת שבאו. על הוצאתם להורג של דב גרונר וחבריו נודע למר מגריל רק מקץ כמה שעות, משידור רדיו ירושלים.

בשעה ארבע לפנות בוקר העירו את דב גרונר משנתו והוא הובל אל תא הגרדום. בתא נכחו מנהל בתי-הסוהר בארץ, מנהל כלא עכו, רופא וכן שישה קצינים בריטים. כנהוג בבריטניה ובמושבותיה, שימש מנהל בית-הכלא כתליין, אולם שלא כנהוג – לא נכח במקום רב יהודי. דב גרונר עלה לגרדום ללא וידוי וכך גם יחיאל דרזנר, אליעזר קשאני ומרדכי אלקחי. הארבעה נתלו תוך מחצית השעה וכל אחד מהם, בהגיע תורו, שר את "התקווה" עד שהעניבה חנקה את גרונו. אל השירה הצטרפו החברים שחיכו לתורם. כאשר שינת המוצאים להורג נשמעה במעומעם בין כותלי בית-הכלא, קמו כל האסירים היהודים על רגליהם ושרו בקול גדול את ההמנון הלאומי.

מרדכי אלקחי נולד בפתח-תקווה ב 10 במרס 1925, בן למשפחה מעוטת אמצעים מיוצאי תורכיה. בהיותו בן 14 החל לעבוד כדי לעזור בפרנסת המשפחה, ובסוף 1943 הצטרף לאצ"ל. לאחר תקופת הטירונות הועבר לח"ק (חיל הקרב) והפעולה הראשונה בה השתתף הייתה ההתקפה על משטרת קלקיליה, במסגרת התקפות הא צ"ל על ארבע תחנות משטרה במוצאי יום הכיפורים תש"ה. לאחר מכן השתתף בפעולות רבות, ביניהן ההתקפה על משטרת רמת-גן בה נשבה דב גרונר. רוב הפעולות בוצעו בחסות הלילה, ובשעות היום המשיך בעבודתו כפועל-חרושת, עד למבצע האחרון ב"ליל ההלקאות". בן 22 היה בעלותו לגרדום.

דב גרונר נולד בשנת 1912 בהונגריה. בשנת 1938 הצטרף לבית"ר ושנתיים לאחר מכן עלה ארצה המעפילים "סקאריה" שאורגנה על-ידי בית"ר. לאחר ששחרר ממחנה המעצר בעתלית, הצטרף לפלוגות הגיוס של בית"ר ופעל באצ"ל. גרונר התנדב לשירות בצבא הבריטי ולאחר שחרורו מן הצבא, במרס 1946, חזר לפעילותו באצ"ל. בעודו בחופשת שחרור, השתתף

בהתקפה על משטרת רמת-גן, בה נפצע ונלקח בשבי. בן 35 היה בעלותו לגרדום.

מרדכי אלקחי

דב גרונר

יחיאל דרזנר נולד בפולין ב 13 באוקטובר 1922, בן למשפחה ציונית-דתית, שעלתה ארצה בשנת 1933. בגיל 13 הצטרף לתנועת הנוער בית"ר בירושלים ובשנת 1940 – לשורות האצ"ל. בארגון הוא מילא תפקידים רבים; תחילה בחת"ם (חיל תעמולה מהפכני), אחר ב"דלק" (שירות הידיעות) ולבסוף בח"ק (חיל הקרב). יחיאל השתתף כטוראי וכמפקד בפעולות רבות: השמדת מטוסים בשדה התעופה לוד; ההתקפה על תחנת הרכבת ביבנה; ההתקפה על משטרת רמת-גן וכן מבצעי חבלה במקומות שונים בארץ. שלושת אחיו היו פעילים אף הם באצ"ל, ולאחר מעצרו והגלייתו של אחיו הגדול צבי, עזב יחיאל את הבית והתמסר כולו לעבודת המחתרת. כשנתפס, שירת כמפקד הח"ק (חיל הקרב) בפתח-תקווה ונשא עימו תעודת זהות על שם "דב רוזנבאום". בשם זה עלה לגרדום, מבלי שהבריטים והציבור ידעו את שמו האמיתי. בן 25 היה בעלותו לגרדום.

אליעזר קשאני נולד בפתח-תקווה ב 13 במרס 1923 למשפחת עמלים בת עשר נפשות, דור שלישי בארץ. בגיל 13 יצא לעבוד כדי לעזור לפרנסת המשפחה. ב 23 באוגוסט 1944, בשעת המצוד המקיף שערכה המשטרה בפתח-תקווה, נעצר קשאני כ"חשוד בטרור", הובא למחנה המעצר בלטרון ואחר נשלח עם הקבוצה הראשונה של 251 עצורים לאריתריאה. עם שחרורו בפברואר 1945 הצטרף לאצ"ל. בארץ החל את פעילותו במחתרת למרות חובת ההתייצבות היומית במשטרה שהוטלה עליו. לאחר פיצוץ מלון המלך-דוד נעצר שוב, אולם לאחר זמן קצר שוחרר ומייד חזר לפעילות. בן 24 היה בעלותו לגרדום.

אליעזר קשאני

יחיאל דרזנר

ימים ספורים לאחר שהבריטים העלו לגרדום את ארבעת לוחמי האצ"ל, הוחלט במפקדת האצ"ל לתפוס בני ערובה ולתלות אותם, כדי להפסיק את העלאתם של יהודים לגרדום. אלא שהבריטים היו זהירים מאוד ונמנעו מלבקר

במקומות הביילוי היהודיים. באחד המקרים, יצאה יחידה לרחוב הירקון בתל-אביב כדי לתפוס קצינים בריטים שנהגו לבקר בבארים של בתי-המלון. היחידה מנתה את "גידי" (עמיחי פאגלין) ואשתו צפורה, יעקב עמרמי (ראש ה"דלק") ואשתו חוה, וכן את דב כהן ("שמשון"), נחום סלונים ואהרון מזרחי שישב ליד ההגה. על הקורות אותם, מספר יעקב עמרמי:

פתאום הופיעה חוה בריצה ואמרה: "ישנו בריטי אחד על-יד הבאר במלון פארק, מעשן פייפ. אי אפשר לטעות, זה בריטי ממש". ניגשנו אל נחום להודיע לו, נחום ואהרון מזרחי נכנסו ראשונים לבית-המלון ודב כהן ("שמשון") סגר את הדלת אחריהם. נחום התיישב אל אחד השולחנות, הוציא את אקדחו למען יראו הנוכחים, וביקש שכל אחד יראה את תעודת הזהות שלו. נבדקו התעודות של כעשרים זוגות; כולם היו יהודים. "אנו יוצאים", אמר נחום, "אין לנו מה לחפש כאן".

בצאתם החוצה ראו ברחבת-הכניסה טיפוס ככן ארבעים, לבוש צעיף ומקטרת בפיו. שמשון שאל מייד: "Who are you?" והאנגלי ענה לו: "I am an Englishman". נחום תקע לו את האקדח בין צלעותיו ואהרון מזרחי אמר: "Come with us".

הבריטי הועבר לאחד הפרדסים בקצה רחוב גורדון ושם אמורים היו לתלות אותו. אלא שיעקב עמרמי החליט לחקור אותו תחילה וגילה ששמו היה ג'ק וילקינסון. לדבריו הגיע ממצרים ורצה לטייל בארץ הואיל והוא יהודי המשרת בצבא הבריטי. על המשך החקירה מספר עמרמי:

עמרמי: אם אתה יהודי, איך אתה מסביר את שמך שמצלצל כאנגלי?
ג'ק: שמי האמיתי הוא יעקב ולדמן, אלא ששיניתי אותו, וליתר דיוק אבא שלי שינה אותו.
"האם אתה מדבר יידיש?"
"לא"
"היש לך דרכון?"
"לא".

"שמשון" הפציר בעמרמי לגמור את החקירה ולאפשר לו להוציא את התלייה אל הפועל. כאשר תרגם עמרמי את דברי "שמשון" לאנגלית, החוויר הבריטי כסיד ואמר: "אני זוכר שלפני 30 שנה, כשהייתי ילד, אמרתי משהו בעברית לאחר מות אבי". פתאום התחיל לומר תפילת "קדיש" מתחילתה ועד סופה ואחר הוסיף פסוקים מתפילת "אדון עולם". לאחר הדברים האלה, התנצל עמרמי בפני החטוף והוא הוחזר לבית המלון.

משה ברזני ומאיר פיינשטיין נידונים למוות

ב-17 במרס 1947, ביום בו בוטל המצב הצבאי, דן בית-הדין הצבאי בירושלים את משה ברזני למוות בתלייה. משה ברזני, איש לח"י, נתפס שמונה ימים קודם לכן בשכונת מקור-ברוך בירושלים (לא הרחק ממחנה "שנלר") בעיצומו של המצב הצבאי. בחיפוש שנערך בכליו נמצא רימון והוא הואשם בנשיאת נשק ובכוונה להתנקש בבריגדיר א.פ. דיוויס, האחראי על המשטר הצבאי בעיר, שנהג לעבור באותה סביבה. ברזני הודיע כי אינו מכיר בסמכות בית-הדין לשפוט אותו ועל-כן לא השתתף בדיוניו. ברזני הצהיר הצהרה פוליטית, לפיה רואה העם העברי את הבריטים כשליטים זרים במולדתו. בין היתר אמר:

במלחמה זו נפלתי בשביכם ואין לכם רשות לשפוט אותי. בתליות לא תפחידונו ולהשמידנו לא תצליחו. עמי וכל העמים המשועבדים לכם יילחמו באימפריה שלכם עד חורמה.

המשפט כולו היה קצר; תשעים דקות לאחר תחילת המשפט קרא השופט את גזר-דין המוות. ברזני קם על רגליו ושר את ה"תקווה", אולם השוטרים הפריעו לו בשירתו וסחבוהו ממקומו בכוח. הוא נכבל בידי וברגליו והובא אל תא הנידונים למוות, שם הצטרף אל דב גרונר ושלושת חבריו – אליעזר קשאני, יחיאל דרזנר ומרדכי אלקחי, שגזר-דין המוות שהוטל עליהם כבר אושר על-ידי מפקד הצבא הבריטי הארץ-ישראל.

שבוע ימים לאחר משפטו של משה ברזני, ב-25 במרס 1947, התכנס שוב בית-הדין הצבאי – הפעם כדי לדון במשפטם של ארבעת לוחמי האצ"ל שנתפסו לאחר פיצוץ תחנת-הרכבת בירושלים (ראה לעיל). שניים מן הנאשמים, מסעוד בוטון ומשה הורביץ, נתפסו רחוק מתחנת הרכבת, ועל-כן הוחלט במטה האצ"ל שיכחישו כל שייכות למעשה. אמנם הורביץ נתפס כשהוא פצוע מכדור שפגע בו, אולם אחד הסוחרים מן המרכז המסחרי הסכים להעיד כי הורביץ היה בחנותו באותו זמן וכששמע את היריות יצא החוצה לראות מה קרה ואז נפצע. שני האחרים, מאיר פיינשטיין ודניאל אזולאי, הודיעו כי אינם מכירים בזכותו של בית-הדין לדון אותם ועל-כן לא ישתתפו במהלך המשפט. לפני מתן גזר-הדין הצהירו השניים הצהרות פוליטיות. פתח פיינשטיין ואמר:

משטר של עצי תלייה, זה המשטר שהנכם רוצים להשליט בארץ זו, שנועדה לשמש מגדל-אור לאנושות כולה. וברשעותכם האווילית הנכם מניחים כי על-ידי משטר זה תצליחו לשבור את רוח עמנו, העם שכל הארץ הייתה לו לגרדום. טעיתם. תיווכחו כי נתקלתם בפלדה, במתחשלת לאש האהבה והשנאה, האהבה למולדת ולדרור והשנאה לשיעבוד ולפולש. פלדה בוערת היא, לא תשברוה. את ידיכם תכוו.

בית-הדין קיבל את האליבי של הורביץ ובוטון ושיחרר אותם ללא עונש. מאיר פיינשטיין ודניאל אזולאי נידונו למוות בתלייה. לאחר מתן גזר-הדין, קמו השניים וקראו: "בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום." אחר-כך הוצאו השניים מאולם בית-הדין והועברו לתא הנידונים למוות בבית-הסוהר המרכזי בירושלים. פיינשטיין ואזולאי הצטרפו אל חמשת הנידונים למוות: גרונר, אלקחי, דרזנר, קשאני וברזני.

ב 17 באפריל 1947, למחרת התליות בעכו של גרונר, אלקחי, דרזנר וקשאני, אישר מפקד הצבא הבריטי בארץ את גזרי-הדין של פיינשטיין וברזני. גזר-הדין של דניאל אזולאי הומר במאסר-עולם.

רימון בין לבבות

בתא-הנידונים למוות בבית-הסוהר המרכזי בירושלים גמלה בליבם של פיינשטיין וברזני ההחלטה לפוצץ עצמם יחד עם תלייניהם, בבחינת "תמות נפשי עם פלשתים".

וכך כתבו פיינשטיין וברזני מתא הנידונים למוות אל אחיהם, האסירים השפוטים, שישבו בתאים הסמוכים:

אחים, שלום רב. אין זה כי אם עשיתם לא טוב שלא שלחתם לנו את זה. מי יודע אם עד אור הבוקר לא יהיה מאוחר. אל נא תתנו לזמן לעבור כלא היה. שילחו לנו את זה מה שיותר מהר. כל מה שסופר לכם זה היה רק סערה נפשית שחלפה מהר. אצלנו הכל מוחלט. דרישת שלום לכולם. היו חזקים וגם אנחנו. מ.פ. מ.ב.

"את זה" היו שני רימונים אותם תיכננו פיינשטיין וברזני להטיל על התליינים בבואם לקחת אותם לגרדום. הרעיון לא היה חדש; הוא עלה כאשר דב גרונר ישב בתא הנידונים למוות בבית-הסוהר המרכזי בירושלים וחיכה שם להוצאת גזר-הדין לפועל. חומר הנפץ הועבר אל תוך בית-הסוהר באמצעות המזון שהיה מיועד לאסירים שקיבלו "יחס מיוחד". כאשר הועבר דב גרונר עם חבריו לבית-הכלא בעכו, נשאר חומר הנפץ בבית-הסוהר המרכזי בירושלים.

לא קל היה לאנשי האצ"ל ולח"י השפוטים למלא את בקשתם של אחיהם הנידונים למוות, אולם כל אחד מהם ידע כי לו הוא במקומם – היה מבקש אותה בקשה עצמה. ביום שבו נתקבל בבית-הסוהר אישור ממפקדת האצ"ל וממרכז לח"י להיענות לבקשתם של פיינשטיין וברזני, ניגשו הבחורים במרץ להכין את הרימונים. הם חתכו את ראש התפוז, הוציאו בעזרת כפית את בשר הפרי ומילאו את החלל שנוצר בחומר נפץ ובפיסות מתכת קטנות. לתוך חומר הנפץ הוכנסו נפצים, מחוברים לפתיל הצתה. לבסוף חובר ראש התפוז למקומו באמצעות קסמי עץ דקים, כך שלא ניתן היה להכיר כי בוצע בו חתך כלשהו. שלוש פעמים ביום הועבר לנידונים למוות מזון שהוכן על-ידי האסירים שעבדו במטבח. הסוהרים, שבדקו את המזון בקפידה, התרגלו למראה

התפוזים ואישרו את העברתם ללא בדיקה מיוחדת. או-אז הוכן סל הפירות שהכיל את שני "התפוזים המיוחדים". האוכל הוכנס לתא הנידונים למוות על-ידי אחד האסירים הפליליים, ובין שאריות המזון שהוצאו מן התא, היה מגולגל פתק קטן:

שלום רב חברים יקרים. קבלנו את ה'עיתונות'. הכול ברור לנו, ואנו שמחים על הזדמנות אחרונה זו שנותנים לנו לקחת חלק בנקמת ארבעת חברינו. באשר לנו – אנו בטוחים כי ארגונינו ינקמו בעדנו במידה ובצורה הנכונה. אולם יתכן שיפתיעו אותנו בהעברה לעכו, ולכן בקשו בחוץ שיכינו לנו גם בעכו דבר כזה, כדי שנהיה בטוחים שאנו עושים זאת. אנו חזקים. שלום רב. מ. פיינשטיין, ומ. ברזני.

ביום שני, 21 באפריל 1947, כשבוע לאחר התליות בעכו, הוטל עוצר על ירושלים, ובעיר נפוצו שמועות כי הגיעה שעתם של פיינשטיין וברזני. בשעה 9:15 בערב, הופיעו קצינים בריטים בביתו של הרב יעקב גולדמן, הרב הראשי של בית-הסוהר, וביקשוהו לבוא אִתם לכלא המרכזי. הקצינים לא פירטו את מטרת בואם, אולם היה ברור לכול כי עומדים להוציא להורג את פיינשטיין וברזני. הרב גולדמן הוכנס לתא הנידונים למוות וניסה לעודד את רוחם של שני הלוחמים. כאשר ביקשו השניים מהרב לומר "וידוי", ענה להם: "אתם אינכם זקוקים לווידוי כי טהורים אתם. אני הוא שצריך לומר וידוי בפניכם" ולבקשתו של פיינשטיין, שרו בקול רם את תפילת "אדון עולם". אחר פרצו שני הנידונים למוות בשירת "התקווה" והרב יצא עם מנהל בית-הסוהר, תוך הבטחה שיחזור כדי להיות עם השניים בשעתם האחרונה.

פיינשטיין וברזני לא גילו לרב את סודם, אולם הפצירו בו כי לא יחזור בשעת ההוצאות להורג. הרב לא נענה להפצרותיהם, וכדי שלא לפגוע בו החליטו השניים לשנות מתוכניתם המקורית ולפוצץ עצמם לפני בוא התליין. כחצי שעה לאחר צאת הרב מתא הנידונים נשמעו שתי התפוצצויות:

משה ומאיר עמדו חבוקים אחד ביד השני. בידו של משה היו הרימונים, כי ידו האחת של מאיר נקטעה בפעולה בה נשבה. הרימונים היו בין חזיהם,

מול לבותיהם. מאיר עישן סיגריה בה הצית את הפתילים וככה התחבקו והוציאו את נשמותיהם בלי עינויים ומתו מות גיבורים.

על-פי הוראת הרב הראשי, הרב יצחק הלוי הרצוג, נקברו השניים בהר-הזיתים בחלקת קדושי פרעות תרפ"ט ופרעות תרצ"ו - תרצ"ח. ליד הקבר הפתוח ספדו לנופלים הרב אריה לוי (רבם של האסירים) ובנימין פיינשטיין, אחיו של מאיר.

עמידתם האמיצה של לוחמי המחתרת בשעתם האחרונה, עוררה כבוד והערצה בארץ ובעולם כולו. דור חדש קם בארץ; דור המוכן להקריב עצמו למען המטרה הנשגבה של שחרור העם והארץ, כששירה על שפתיו. המשורר נתן אלתרמן, שהשתייך אל מחנה המתנגדים לאצ"ל וללח"י, פרסם בעיתון "דבר" שיר תהילה לפיינשטיין וברזני, שעלו בסערה השמימה:

אל נסב את עינינו, לשווא נתכחש
להודה של אותה שעת-ליל.
שווא נידום. כי דוברת לשון האש
בה שרפו את עצמם השניים.

.....

אל נסב את עינינו. בתא-הדמים
שעת-קורבן בערה לא דועכת.
ויכלה היא לשוות לשעות שְׁעָמִים
עוד חיים עליהם כעל כד ועל לחם.

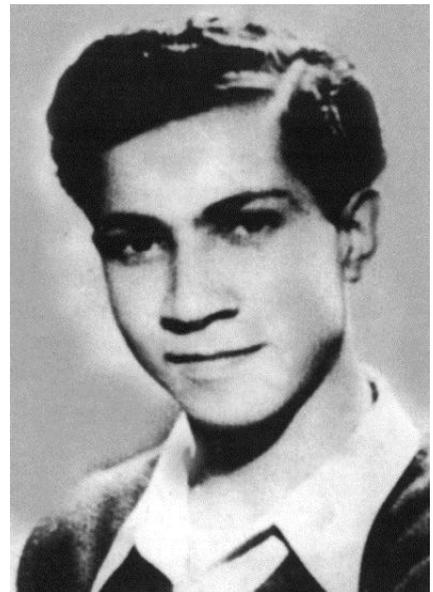
בשעות שכאלה מפסיד את הקרב
האויב.
החורק שיניים.
לשעה שכזאת, הדולקת לא לשווא,
נועדו המתים השניים.

משה ברזני נולד ב 20 ביוני 1928 בבגדאד שבעיראק ובהיותו בן שש עלתה משפחתו בת שמונה הנפשות לארץ-ישראל והתיישבה בירושלים העתיקה. בגיל צעיר יצא לעבוד כדי לעזור בפרנסת המשפחה, תחילה כשוליית-נגר, ואחר בבית-חרושת לגזוז. בגיל צעיר הצטרף ללח"י, תחילה ביחידת הנוער כמדביק כרוזים ואחר השתתף בפעולות חבלה ומיקוש. בן 19 היה במותו.

מאיר פינשטיין נולד ב 5 באוקטובר 1927 בעיר העתיקה בירושלים להורים שומרי מצוות. הוא למד בישיבת "עץ חיים", אולם בגיל צעיר התייתם מאביו והתחיל לפרנס את עצמו ולסייע בפרנסת המשפחה. תחילה עבד בירושלים, ואחר-כך יצא לעבודה חקלאית בקיבוץ גבעת-השלושה, שם הצטרף להגנה. בשנת 1944 והוא בן 16, התגייס לצבא הבריטי בעזרת תעודת מזויפת שקיבל ממוכתר פתח-תקווה לפיה היה בן 20. לאחר שיחרורו מן הצבא הבריטי הצטרף לאצ"ל בו פעל תחילה בחת"ם (חיל תעמולה מהפכני). אחר התקבל לקורס מפקדים ובעיצומו של הקורס יצא להשתתף במבצע שבעקבותיו נתפס ונעצר. בן 19 וחצי היה במותו.

מאיר פינשטיין

משה ברזני

פריצת כלא עכו

בית-הסוהר המרכזי בעכו שכן במצודה צלבנית שנבנתה במאה ה-12. עם הכיבוש התורכי הפך חלק מהמצודה לבית-סוהר. האנגלים קיבלו כירושה את בית-הסוהר על אסיריו ושומריו שברובם היו ערבים. בשנת 1920 בוצעו שיפוצים גדולים בבניין כדי להתאים את בית-הסוהר למשטר החדש, ועם סיומם היה בית-הסוהר בעכו מסוגל לקלוט 350 אסירים. התאים היו חשוכים, ללא חשמל וללא אינסטלציה סניטרית. רק ב-1934 הותקן חשמל בפרוזדורים וחמש שנים לאחר מכן הוכנס חשמל גם לתאי המאסר. עם השנים גדלה קיבולת בית-הסוהר ובשנות הארבעים הגיעה עד ל-600 אסירים.

בית-הסוהר בעכו היה המבצר השמור ביותר בארץ; מוקף חומות וחפיר עמוק שהקיף את המבצר ממזרח ומצפון, בעוד הים סגר ממערב. המבצר שכן בליבה של עיר ערבית שלא כללה תושבים יהודים.

למרות שבריחה מן המקום נראתה כמשימה בלתי אפשרית, לא פסקו לוחמי המחתרת מלתכנן תוכניות. המפנה חל כאשר אחד האסירים הערבים, שהיה אחראי על אספקת הנפט למטבח ולחדרים, סיפר, כי בהיותו במחסן הנפט (שהיה מצוי בחומה החיצונית-הדרומית של המבצר), שמע קולות של נשים. הדברים הועברו אל איתן לבני, בכיר אסירי האצ"ל, אשר הסיק מן הדברים כי הקיר הדרומי של בית-הסוהר גובל עם רחוב או סימטה בעיר העתיקה. המידע הזה הועבר בדואר המחתרת אל מפקדת האצ"ל, בלוויית הצעה לנצל את קיר מחסן הנפט לשם פריצה אל בית-הסוהר ושחרור אסירי המחתרת. עמיחי פאגלין ("גידי"), ראש חטיבת התכנון וקצין המבצעים הראשי, סייר בעכו מחופש כערבי, ולאחר בדיקה יסודית הגיע למסקנה כי הפריצה אפשרית. לאחר דיון במפקדה, קיבל לבני מכתב בו נאמר כי ניתן לפרוץ את החומה מבחוץ, אולם הצלחת המבצע תלויה ביכולת האסירים להגיע אל הקיר הדרומי בכוחות עצמם. לשם כך הוברחו אל תוך בית-הסוהר חומר-נפץ וכן נפצים ופתיל. נוצלה העובדה שהשלטונות הרשו להורי האסירים להעביר אל תוך בית-הסוהר תוספת מזון כמו ריבה, שמן, פירות ועוד. חומר הנפץ הועבר אל בין החומות בתוך קופסאות ריבה, כשהוא עטוף בריבה סמיכה. הסמל הבריטי פתח את מכסה הקופסה ובדק את תכולתה. בדקרו בתוך הריבה, נתקל

בחתיכות הג'לניט שהיו קשות יותר מן הרגיל. לאחר שהוסבר לו כי לעיתים הריבה אינה נקרשת כהלכה ונוצרות בה חתיכות מוצקות יותר, נחה דעתו. הנפצים והפתיל היו חבויים בתחתית כפולה של פח שמן, אשר אף הוא עבר בדיקה יסודית. הסמל פתח את המכסה והכניס פנימה מוט ארוך כדי לבדוק את גובה השמן, אולם מאחר ועובי הפתיל והנפצים היה בקוטר סיגריה, לא הבחין הסמל בתחתית הכפולה שהייתה בעובי של פחות מסנטימטר אחד.

אותה עת היו כלואים בבית-הסוהר 163 יהודים (מתוכם 60 אנשי האצ"ל, 22 אנשי לח"י ו 5 אנשי ההגנה. היתר היו אסירים פליליים) וכן 460 ערבים. מפקדת האצ"ל החליטה שרק 41 אסירים ישתחררו (30 אנשי האצ"ל ו 11 אנשי לח"י) וזאת בגלל חוסר אפשרות טכנית למצוא מקום מסתור למספר גדול יותר של בורחים. על איתן לבני (שהיה קצין המבצעים הראשי לפני מעצרו) הוטל להחליט מי יצא ומי יישאר בכלא (אנשי לח"י בחרו בעצמם את המועמדים לבריחה).

מבצע הפריצה נקבע ליום ראשון, 4 במאי 1947, בשעה ארבע אחר-הצוהריים. יום קודם לכן נתכנסו משתתפי הפעולה בבית-חרושת ליהלומים בנתניה. באחד החדרים הוצבה מפה על הקיר והוחל בתדרוך. ראשון הדוברים היה עמיחי פאגלין ("גידי"), שפרס בפני הבאים את פרטי התוכנית. אחריו קיבל את רשות הדיבור דב כהן ("שמשון") שנתמנה מפקד הפעולה. הוא אמר לאנשים שהם יהיו מחופשים לחיילים בריטים וקרא להם להתנהג בעכו "כחיילים של הוד מלכותו". לאחר שהלוחמים חולקו ליחידותיהם, סופרו כולם בתספורת "אנגלית". למחרת הועברו למבצר שוני (שבין בנימינה וזיכרון יעקב), אשר שימש בסיס-היציאה. עשרים לוחמים התלבשו במדי יחידת המהנדסים הבריטים, בעוד שלושה קיבלו לבוש ערבי. לאחר ההסברים וחלוקת הנשק, עלו הבחורים לשיירת המכוניות שכללה: משאית צבאית אחת בת 3 טון, שני טנדרים צבועים בצבעי הסוואה בריטיים ושני טנדרים אזרחיים. בראש השיירה נסע ג'יפ הפיקוד, וליד הנהג ישב "שמשון" בלבוש קפטן בריטי, וחזהו עטור מדליות.

בהגיע השיירה לעכו, נכנסו שני הטנדרים הצבאיים אל תוך השוק, בעוד המשאית חיכתה ליד השער. מאחת המכוניות הורידו סולמות ו"יחידת ההנדסה" צעדה לעבר בית-המרחץ הטורקי כדי "לתקן" את קווי הטלפון. הם

טיפסו בעזרת סולם על הגג המתחבר אל חומת המבצר, ודב סלומון, מפקד היחידה, עזר לסגנו יהודה אפיריון להעלות את המטענים ולחבר אותם באמצעות אנקולים אל החלונות של בית-הסוהר. הבחורים ביצעו את עבודתם באין מפריע מאחר והיו מוסתרים מן הזקיפים שהוצבו על גג המבצר. אותה שעה התפרסו שתי יחידות החסימה ופיזרו מוקשים בדרכים שהובילו אל מקום הפריצה. יחידה אחת, בת שלושה לוחמים, הייתה בפיקודו של אבשלום חביב, והשנייה כללה שני לוחמים (מיכאלי ואוסטרוביץ).

יחידה נוספת של שלושה לוחמים, שהיו מחופשים לערבים, התמקמה צפונית לעכו ועם תחילת הפעולה הפגיזה במרגמה את המחנה הצבאי ששכן במקום. יחידת הפיקוד שנסעה בג'יפ התמקמה ליד תחנת הדלק בכניסה לעיר החדשה, פיזרה מוקשים נגד רכב והציתה את תחנת הדלק.

במכונית האחרונה בשיירה הייתה החולייה החיפאית, שכללה את משה לוי, בנימין בכר, דני וזאב, וכן שתי בנות: מרגלית אבוטבול-מאירצ'יק ושולה מהולל-פנסו. מתפקידה של החולייה היה להניח מוקשים בדרכים המובילות מחיפה לעכו ועל כך כותב משה לוי:¹⁷⁸

לאחר שהשיירה חצתה את גשר נעמן, עצרתי את רכבי והנפתי ידי לשלום לעבר חברי החיילים שישבו במשאית האחרונה שבשיירה... הנחנו במהירות את המוקשים על הכביש, אחר-כך פיזרנו אותם לכל רוחבו בשתי שורות. משכנו את נצרת הביטחון, והנחנו שני שלטי אזהרה, אחד לכל כיוון, כדי להזהיר את הנהגים לבל יעברו על המוקשים. למראה שלטי האזהרה קמה במקום בהלה. נהגים החלו להסתובב על הכביש כדי להתרחק מהמקום.

בעוד החוליות מתפרסות מחוץ למבצר, החלה ההתארגנות בתוך כותלי בית-הסוהר. בשעה 15:00 נפתחו דלתות התאים לטיול של אחר-הצוהריים. אותם אסירים, שלא נכללו בין הבורחים ירדו לחצר ותפקידם היה לבצע את פעולות ההסחה, בעוד המועמדים לבריחה נשארו בתאים. הם נחלקו לשלוש קבוצות, כל קבוצה בתא נפרד.

¹⁷⁸ משה לוי, מעיר האר"י ללוע האר"י, עמוד 114.

בשעה 16.22 נשמע פיצוץ עז שהחריד את כל הסביבה. חומת המבצר נפרצה.

הקבוצה הראשונה של הבורחים זינקה מן התא, והבחורים רצו במסדרון לכיוון הפירצה. היה עליהם להתגבר על נחשול של אסירים ערבים שרצו בפאניקה מן התאים וחסמו את הדרך. ראשון הבורחים, מיכאל אשבל, הצמיד מטענים אל המנעולים שסגרו את השער של המסדרון והדליק את פתיל ההשהיה. פיצוץ, והשער נפתח. באותה צורה נפרץ גם השער השני והדרך אל החופש נפתחה. אותה עת נכנסה לפעולה הקבוצה השנייה; הם יצרו מחסום אש על-ידי הבערת נפט מעורב בשמן. התלקחה מדורה גדולה שחסמה את הדרך בפני כניסת שוטרים למסלול הבריחה. אנשי הקבוצה השלישית זרקו רימוני הלם לעבר הגג והבריחו את הסוהרים שניצבו שם. בתוך כל המהומה שנוצרה מן ההתפוצצות, היריות והאש, פילסו 41 אסירים את דרכם אל החופש. הפגישה עם יחידת התוקפים הייתה נרגשת, אולם לא היה זמן לחילופי חוויות.

הקבוצה הראשונה של הבורחים עלתה על הטנדר הראשון ויצאה לדרך, אולם הנהג טעה ונסע לכיוון חיפה במקום לנסוע לכיוון הר-נפוליון. ליד החוף הם נתקלו בקבוצה של חיילים בריטים, וכשהבחינו בטנדר פתחו באש. הטנדר ניסה לחזור על עקבותיו, אולם הוא נתקל בקיר בית-הקברות והתהפך. הבחורים קפצו מן המכונית ופתחו בריצה לעבר תחנת הדלק, בעוד החיילים הבריטים מדלגים אחריהם. דב כהן ("שמשון") ראה את הנעשה וניסה לעצור את הבריטים בירי ממקלע הברן שהיה בידו, אולם 17 קליעים שמו קץ לחייו. זלמן ליפשיץ, שלחם לצד שמשון, נהרג אף הוא. מספר הנפגעים הלך וגדל, וכאשר נפסקה האש, היה המאזן עצוב מאוד: מבין 13 הבחורים שיצאו ראשונה אל החופש, 5 נהרגו, 6 נפצעו ורק שניים לא נפגעו מן היריות. הפצועים ושני הבריאים הוחזרו אל הכלא.

תקלה נוספת קרתה ליחידת החסימה בפיקודו של אבשלום חביב (יחד עם מאיר נקר ויעקב וייס). הם לא שמעו את אות הנסיגה ונשארו בשטח גם לאחר שיתר היחידות כבר עזבו את עכו. לאחר קרב ארוך עם חיילים בריטים נתפסו ונאסרו. גם ביחידת החסימה השנייה, שכללה את אמנון מיכאלי ומנחם

אוסטרוביץ, לא שמעו את קול החצוצרה (שסימנה את הנסיגה) ונתפסו אף הם בידי הבריטים.

יתר הבורחים והתוקפים שהיו במשאית ובטנדר השני, הצליחו לצאת בשלום את עכו. הם הגיעו עד לקיבוץ דליה, השאירו שם את המכוניות וצעדו ברגל לעבר בנימינה, שם הם חולקו בין בתי נחלת ז'בוטינסקי, ולמחרת בבוקר פוזרו ברחבי הארץ למקומות שהוכנו עבורם מראש.

חיים אפלבוים, איש לח"י, שנפצע בשעת הנסיגה, הצליח לטפס על טנדר המאסף, אולם בדרך נפח את נשמתו. הוא הושאר במכונית ואנשי קיבוץ דליה העבירו למחרת היום את הגופה לחיפה ומסרוה לידי "חברה קדישא".

בסיכום הפעולה התברר שמספר האסירים שהצליחו לצאת אל החופש הגיע ל 27 (20 אנשי אצ"ל ו 7 אנשי לח"י). 9 לוחמים נהרגו בהיתקלויות עם כוחות הצבא הבריטי: 6 מן הבורחים ו 3 מן המשחררים. 8 מן הבורחים, חלקם פצועים, נתפסו והוחזרו לכלא. כן הובאו למאסר 5 מן המתקיפים שלא הצליחו לחזור לבסיסם. האסירים הערבים ניצלו את המהומה שנוצרה ו 182 מהם ברחו מבית-הסוהר.

למרות מחיר הדמים הכבד, תוארה הפעולה על-ידי כתבי-חוץ כ"פריצת בית-הכלא הגדולה בהיסטוריה". שליחו של עיתון "הארץ" בלונדון כתב ב 5 במאי:

ההתקפה על כלא עכו נתקבלה כאן כמהלומה רצינית לפרסטיז'ה הבריטית... חוגים צבאיים תיארו את ההתקפה כמלאכת-מחשבת אסטרטגית.

בעיתון הנפוץ "ניו-יורק הרולד טריביון" אנו מוצאים את התיאור הבא:

הם הוציאו לפועל את המשימה השאפתנית, שהייתה הקשה מכל אלה שיזמו עד כה, בצורה מושלמת. ביצוע הפעולה תואר על-ידי אנשי צבא כמעשה מופת.

בעיתון "המשקיף" מיון 7 במאי 1947 אנו מוצאים את הידיעה הבאה:

העיתונות הבריטית נפוליון לא הצליח

לונדון (מאת סופרנו) – ההתקפה על כלא עכו זכתה לפרסום רב בעיתוני בריטניה. רוב העיתונים מציינים כי כדורי תותחיו של נפוליון לא יכלו לחומות עכו במלחמת 1799...

בפרלמנט הבריטי בלונדון שאל הציר אוליבר סטאנלי: "איזו פעולה ינקטו כתוצאה מהאירוע בכלא עכו, שהוריד את היוקרה הבריטית לשפל נמוך ביותר?"

ובדו"ח מתנצל ששלח הנציב העליון למשרד המושבות בלונדון, נאמר בין השאר:

שום מספר של חיילים או שוטרים כשלעצמו אינו יכול לשמש ערובה לביטחון מפני התקפה על הרבה בניינים, גשרים ומוסדות אזרחיים... הגנה שלמה על כל המתקנים האלה נגד התקפות מאורגנות שאפשר להוציאן לפועל בכל מקום ובכל שעה... אינה בגדר אפשרות מעשית... יש לזכור שהפורשים בארץ-ישראל מאומנים בטכסיסי המחתרת שבהם השתמשה המחתרת באירופה בימי המלחמה האחרונים.

זמן קצר לאחר פריצת כלא-עכו, התרחשה באו"ם סנסציה. אנדרי גרומיקו, נציג ברית-המועצות באו"ם, הצהיר בפני הצירים הנדהמים, שארצו רואה בעין יפה את הקמתה של מדינה יהודית בארץ-ישראל.

דב כהן ("שמשון") נולד בפולין ב 28 בדצמבר 1915. בגיל עשרים עלה ארצה כסטודנט באוניברסיטה העברית בירושלים ובמהרה הצטרף לשורות האצ"ל. עם פרוץ מלחמת-העולם השנייה התנדב לחיל הקומנדו הבריטי ובקרבות שהתנהלו בחבש נגד האיטלקים גילה אומץ לב וכושר לחימה נדירים. מייד עם שחרורו מן הצבא הבריטי, עטור תהילה ואותות הצטיינות, התייצב לפעילות באצ"ל. הוא נתמנה מפקד הח"ק (חיל הקרב) בפתח-תקווה והשתתף בפעולות רבות. בין היתר פיקד על החבלה במטוסים בריטיים בשדה התעופה

בלוד, ובליל ההתקפות על תחנות רכבת וגשרי מסילה בדרום, היה אחראי על הפעולה באשדוד. "שמשון" גם הרחיב את מערכת האימונים של לוחמי האצ"ל והכניס לשימוש מבצעי את הרובה והברן.
בכל הפעולות עליהן פיקד, צעד בראש לוחמיו. כך עשה גם בקרב על מבצר עכו; הוא חשף את עצמו ומקלע הברן בידיו, כאשר ניסה לחפות על חבריו שנתקלו במארב בריטי. בקרב זה מצא את מותו והוא בן 32 שנה.

דב כהן ("שמשון")

אבשלום חביב, יעקב וייס ומאיר נקר נידונו למוות

ב-28 במאי, כשלושה שבועות לאחר פריצת כלא עכו, נערך משפטם של החמישה שנתפסו בעכו לאחר פריצת הכלא. אבשלום חביב, יעקב וייס ומאיר נקר שנתפסו סמוך לחומת בית-הכלא בעודם מחזיקים בנשקם, לא הכירו בזכות בית-הדין לשפוט אותם והעדיפו לנצל את המשפט כדי להצהיר הצהרות מדיניות. השניים האחרים, אמנון מיכאלי ומנחם אוסטרוביץ, נכנעו ללחץ משפחותיהם וניהלו משפט מסודר. עורכי-הדין, שנשכרו על-ידי המשפחות, הצליחו להמציא תעודות המוכיחות כי גילם פחות מ 18 וכך להצילם מתלייה. אבשלום חביב, יעקב וייס ומאיר נקר לא לקחו חלק במשפט, שנמשך קרוב לשלושה שבועות, ואשר העידו בו למעלה מ 35 עדי הקטגוריה. לאחר סיכומי הקטגוריה, הגיע תור ההצהרות.

ראשון הדוברים היה אבשלום חביב, אשר הישווה את מלחמת המחתרת העברית עם זו של האירים ואמר, בין היתר:

כאשר יצאו נגדכם לוחמי המחתרת האירית ניסיתם להטביע בנהרי-נחלי-דם את ההתקוממות נגד העריצות. הקימותם תליות; רצחתם ברחובות; גירשתם לארץ-גזרה. חשבתם בטיפשותכם הרבה כי בכוח רדיפות תשברו את רוח ההתנגדות של האירים החופשיים, אבל טעיתם. המרד האירי הלך וגבר עד שקמה אירלנד החופשית... תמהים אתם כיצד זה אירע שהיהודים הללו שחשבתם אותם לפחדנים, שהיו קורבן לשחיטות במשך דורות, התקוממו נגד שלטונכם, נלחמים בצבאותיכם ובעמדם בצל המוות – בזים למוות? [...] העוז ותעצומות הנפש נשאבים כאן משני מחצבים: המגע המחודש של הנוער העברי עם אדמת אבותיו, המחזיר לו את מסורת העוז של גיבורי העבר, ולקח השואה המלמד אותו כי אנו עומדים במערכה לא רק על חירותנו, כי אם על עצם קיומנו.

מאיר נקר עמד גם הוא בהצהרתו על "פשיטת הרגל" של המדיניות הבריטית בארץ-ישראל ועל התמוטטות השלטון "אשר פקידיו נאלצים לשבת בגטאות" (רמז לאזורי הביטחון בהם הסתגרו הבריטים).

יעקב וייס תקף את המדיניות האנטי-ציונית של הממשלה הבריטית ושלל את עצם חוקיותה של הנוכחות הבריטית בארץ:

עצם הימצאותכם כאן, שהכול מתקוממים נגדה, היא בלתי חוקית. הארץ הזאת ארצנו היא מימים ימימה ולנצח נצחים. מה לכם, קצינים בריטיים, ולמולדתנו? מי שמכם שליטים על אומה עתיקה ושוחרת חופש?...

ב-16 ביוני ניתן גזר-הדין: עונש מוות בתלייה לאבשלום חביב, מאיר נקר ויעקב וייס. אמנון מיכאלי ומנחם אוסטרוביץ נידונו למאסר עולם עקב גילם הצעיר. מפקדת האצ"ל נתנה הוראה ליחידות הח"ק לחטוף בני-ערובה כדי להציל את חייהם של הנידונים למוות, אולם הממשלה הבריטית התעלמה מאזהרותיו של האצ"ל ואף מבקשותיהם של מנהיגי היישוב בארץ ושל אישים רבים בעולם, וב-8 ביולי אישר המפקד הראשי של הצבא הבריטי את גזר-דין המוות שניתנו שלושה שבועות קודם-לכן. כמה ימים לאחר אישור גזר-הדין, תפסה יחידה של האצ"ל בנתניה שני סרג'נטים בריטים בשעה שיצאו מאחד מבתי-הקפה. הסרג'נטים הוכנסו למכונית שחיכתה בקרבת מקום ונלקחו למקום מחבוא שהוכן במיוחד למטרה זו.

חטיפת הסרג'נטים הייתה בתדהמה לא רק את הבריטים, אלא גם את מנהיגי היישוב היהודי בארץ. הם ידעו היטב שהאצ"ל יקיים את אזהרותיו, וחששו מתגובת הצבא הבריטי.

מיד עם היוודע דבר החטיפה, הוטל עוצר על נתניה וסביבתה והוחל בחיפושים מבית לבית. גם כוחות ההגנה הצטרפו לחיפושים, אולם העלו חרס בידם. שני הסרג'נטים הוחזקו בבונקר, שנחפר בבית-חרושת ליהלומים בקצה העיר, ובו מזון ומכלי חמצן, שהספיקו לתקופה ארוכה. החזקתם של בני-הערובה בידי האצ"ל לא הרתיעה את הממשלה הבריטית, ובשעות הבוקר המוקדמות של ה-29 ביולי הועלו לגרדום בכלא עכו שלושת לוחמי האצ"ל: אבשלום חביב, יעקב וייס ומאיר נקר. יש לציין, כי ההחלטה לבצע את גזר-הדין נתקבלה בישיבה מיוחדת של הקבינט הבריטי בלונדון, למרות ידיעתם הברורה כי בכך הם חורצים את דינם של שני הסרג'נטים שנלקחו כבני ערובה.

על התנהגותם של לוחמי האצ"ל בתא הנידונים למוות לפני עלייתם לגרדום, כותב הרב נסים אוחנה מחיפה, שנתבקש להיות אתם בשעתם האחרונה:

הם לא גילו כל סימני פחד או זעזוע. הם היו אמיצים מאוד... שהיתי עם הנידונים למוות כשעה וכשיצאתי ביקשוני לדרוש בשלום היישוב וביקשו גאולה לעם-ישראל. אני אמרתי להם: אשריכם גיבורי האומה.

הבריטים לא הותירו בפני האצ"ל כל ברירה, ולמחרת היום, ב-30 ביולי, נמצאו שני הסרג'נטים תלויים בחורשה ליד נתניה. הייתה זו חובתו של האצ"ל כלפי חבריו לפעול כדי להפסיק אחת ולתמיד את מחול הגרדומים המטורף שהבריטים בחרו בו. ואמנם מאז תלייתם של שני הסרג'נטים – פסו גרדומים מן הארץ.

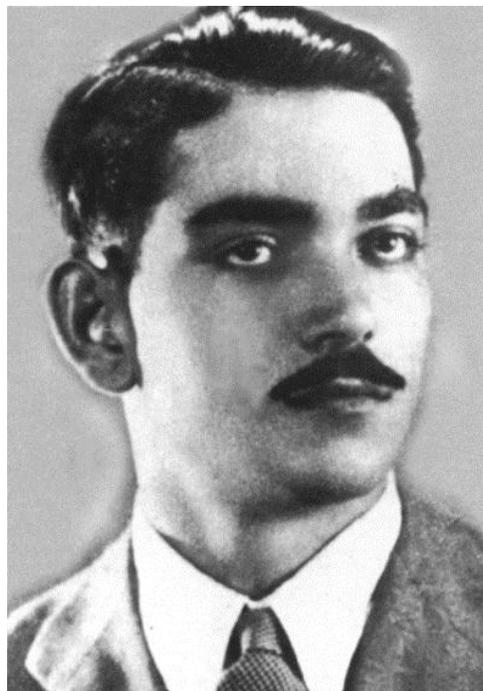
תליית הסרג'נטים זיעזעה את ממשלת בריטניה ואת העם הבריטי. העיתונות לא פסקה מלגנות את המעשה, שהשפיע יותר מכל פעולה אחרת על ההחלטות של הממשלה בכל הנוגע לעתיד ארץ-ישראל. בגין כותב בספרו "המרד" כי "המעש האכזרי", כלשונו, היה אחד הצעדים שהכריעו את הכף להסתלקותם של הבריטים מן הארץ. גם הקולונל ארצ'ר קאסט, מפקידיה הבכירים של ממשלת ארץ-ישראל, אמר בהרצאה שנשא ב-1949 כי: "תליית הסרג'נטים עשתה יותר מכול ליציאתנו מארץ-ישראל".

אבשלום חביב נולד ב-18 ביוני 1926 בחיפה ובגיל רך עברה המשפחה לירושלים. בהיותו בבית-הספר התיכון בבית-הכרם הצטרף לאצ"ל. משסיים את לימודיו, שירת שנה בפלמ"ח וזאת כתנאי להמשך לימודיו באוניברסיטה העברית (על-פי החלטת המוסדות הלאומיים היה על כל מסיים בית-ספר תיכון לעשות שנה אחת בעבודה חקלאית באחד הקיבוצים או לשרת בפלמ"ח). כשחזר לירושלים נרשם לאוניברסיטה העברית, בפקולטה למדעי הרוח, וחידש את פעילותו באצ"ל, הפעם במסגרת הח"ק (חיל הקרב). הוא השתתף בפעולות רבות, האחרונה שבהן הייתה פיצוץ מועדון הקצינים בבית-גולדשמיד, בה חיפה במקלע "ברן" על יחידת הפורצים. בפריצה לכלא עכו שימש כמפקד

יחידת החיפוי, שהמשיכה בלחימה עד ללכידתה בידי הבריטים. בן 21 היה בעלותו לגרדום.

יעקב וייס חניך בית"ר מנעוריו, נולד בצ'כסלובקיה ב-15 ביולי 1924. בזמן מלחמת-העולם השנייה התחזה לקצין הונגרי וכך הציל את חייו. הוא הגיע ארצה באניית מעפילים אשר נתפסה בידי הבריטים ונוסעיה נשלחו למחנה המעצר בעתלית. הוא שהה במחנה המעצר עד שחרור המעפילים על-ידי הפלמ"ח (9 באוקטובר 1945), עבר לגור בנתניה, וכעבור זמן קצר הצטרף לאצ"ל. משסיים "קורס סגנים" (מפקדי כיתות) הועבר לח"ק (חיל הקרב) והשתתף במספר מבצעים: התקפה על מחנה-הנופש הצבאי בנתניה וכן חבלה בגשרים וברכבות. בהתקפה על כלא עכו שימש ביחידת החיפוי ונלחם עד שנפל בידי הבריטים. בן 23 היה בעלותו לגרדום.

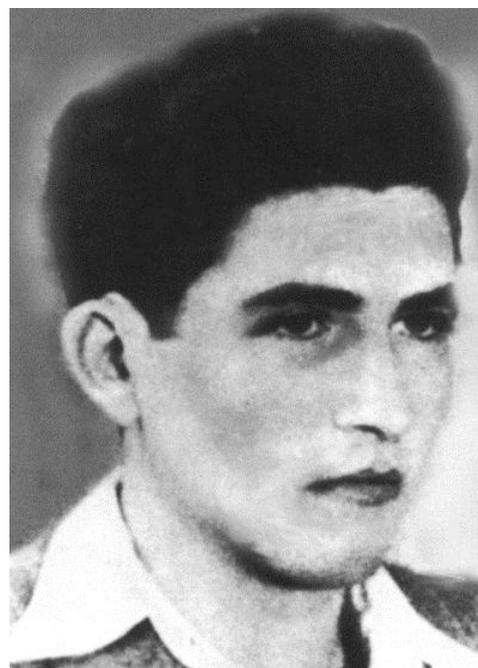
מאיר נקר נולד בירושלים ב-26 ביולי 1926 למשפחה מעוטת-יכולת מיוצאי עיראק. בגיל 12 הפסיק את לימודיו בתלמוד-תורה כדי לעזור בפרנסת המשפחה, וכעבור שנה הצטרף לבית"ר. בגיל 17 התגייס לצבא הבריטי, לאחר שזייף את רישום גילו. עם שחרורו מן הצבא הבריטי ב 1946 מצא את דרכו לאצ"ל. תחילה פעל בענייני גיוס והסברה ואחר עבר לח"ק והשתתף במספר מבצעים, חלקם יחד עם אבשלום חביב, שהיה מפקדו בפעולתם האחרונה. בן 21 היה בעלותו לגרדום.

אבשלום חביב

מאיר נקר

יעקב וייס

גבורת עולי הגרדום

פנים רבות למושג "גיבור" ודרגות שונות ל"גבורה". בפרקי אבות נאמר: "איזהו גיבור הכובש את יצרו". אולם בדרך כלל כאשר מדברים על גבורה, הכוונה היא למצב מלחמה. בתנ"ך מרבים להשתמש במושג "גיבור חיל" וכן "ה' עיזוז וגיבור, ה' גיבור מלחמה". הלוחם האמיץ מחליט להסתכן כדי להציל חבר הנמצא במצוקה בקרב, או כדי לעצור את התקדמות האויב. במקרה זה ההחלטה היא רגעית ולא פרי תכנון מוקדם. הפעולה נמשכת בדרך כלל זמן קצר (דקות או שעות מספר). אכן הסיכון הוא רב, אולם קיים גם סיכוי כלשהו לצאת מן הקרב בשלום. שונה הדבר תכלית שינוי אצל "עולי הגרדום", שהגיעו לדרגת הגבורה הגבוהה ביותר.

השלב הראשון, לאחר שנתפסו לוחמי המחתרת, היה הבאתם בפני בית-הדין הצבאי. כאן עמדו בפניהם שתי אפשרויות: להשתתף במשפט בעזרת עורכי-דין או להודיע כי אינם מכירים בסמכות בית-הדין לשפוט אותם. עולי הגרדום בחרו לא להשתתף במהלך המשפט, וכשהגיע תורם הצהירו הצהרה פוליטית המדגישה את זכותנו על הארץ ואת בגידתם של הבריטים בהתחייבות שקיבלו על עצמם להקמת מדינה עברית חופשית בתחומי ארץ-ישראל. בעשותם כך, נטלו הלוחמים סיכון רב, ביודעם שפסק-הדין עלול להיות מוות בתלייה. אלא שלוחמי המחתרת החליטו להמשיך את המלחמה גם בין כותלי בית-משפט ובאמצעות ההצהרות הפוליטיות, הפיצו את דבר המחתרת בארץ ובעולם.

לאחר מתן פסק-דין המוות החל השלב השני, הקשה ביותר. הנידון למוות הושם בצינוק, לבוש בגדים אדומים ומנותק מחבריו האסירים. את הטיול היומי עשה לבדו (או עם חבריו הנידונים למוות), כאשר רגליו נתונות בשלשלאות. לפנינו אדם שיושב שבועות רבים ולעיתים אף חודשים (דב גרונר ישב בצינוק הנידונים למוות 105 ימים!) ומחכה להוצאתו להורג. על מה חשבו עולי הגרדום בתא הנידונים למוות? כיצד הרגישו?

מאנשים שהצליחו ליצור איתם מגע אנו יודעים כי הנידונים למוות היו שלמים עם עצמם ועם מעשיהם. הם שמרו על קור רוח ועל קומה זקופה.

עולי הגרדום הרבו לכתוב מכתבים ואחד מהם, מיכאל אשבל, אף כתב יומן בתא הנידונים למוות.¹⁷⁹ בעזרת המכתבים והיומן ניתן להציץ אל דרך חייהם והלך מחשבותיהם. במכתבו של אבשלום חביב לחברתו "גילה" הוא כותב: "מוכן לרע אך יחד איתך מחכה לטוב". ובמכתב למפקד הארגון מנחם בגין, כותבים אבשלום חביב, יעקב וייס ומאיר נקר (השלושה נתפסו בהתקפה על מבצר עכו):¹⁸⁰

אין אנו חושבים את מעשנו למעשה "יוצא מן הכלל" – אנו חושבים אותו באמת לדבר מובן מאליו, הנובע באופן ישיר מהכרתנו ומדרך "המעמד" [כינוי לארגון בפי חבריו]. ידענו שזה עלול לקרות, ואנו סבורים כי חיילי "המעמד" בכללם מסוגלים לעמוד בניסיון דומה.

מעניין להשוות מכתב זה לצניעות הניבטת מדברי מיכאל אשבל:

אין אנו גיבורים, הננו חיילים אפורים שגורלנו הושיב אותנו על ספסל הנאשמים. רבים מחברינו נתנו את חייהם בקרב. אין אנו רוצים להתעטף באיצטלת גיבורים. ההבדל בינינו לבין חברינו החיילים שנפלו בקרב הוא בזה שהם נלחמו כאלמונים ונפלו כאלמונים. אנחנו הולכים כשאת פעולותינו קושרים בשמותינו אנו; על כך גאוותי. אבל מה לגאווה ולגבורה?

על שלוות נפשו של מיכאל אשבל ניתן ללמוד מן העובדה שהצליח לכתוב בתא הנידונים למוות שני שירים. האחד – "עלי בריקדות", הוא תרגום השיר היידי "אויף דה קנונען" [על התותחים], שהיה נפוץ בקרב הפרטיזנים היהודים. והשיר השני – "ללא דרך הגונדה צועדת", שנכתב בהשראת ההתקפה על שדה התעופה הצבאי בלוד, בה השתתף.

הנידונים למוות הרבו לשיר, משירי לכת ועד שירים רומנטיים. כותב על-כך מיכאל אשבל:

¹⁷⁹ עלי בריקדות, יומן הכלא של מיכאל אשבל

¹⁸⁰ אריה אשל, ארבעה צעדים למוות.

מה טוב לשיר ברגע זה! אין אתה נאלץ לחשוב. המשורר עשה את
עבודתך ואתה רק חוזר מתוך רגש על דבריו ...

ובאחד ממכתבי אבשלום חביב אנו מוצאים:

כן, אנו באדום, ושרים את השיר "כלניות כלניות" ...

הנידונים למוות הגיעו לדרגת הגבורה הגבוהה ביותר ועלו לגרדום כששירה על
שפתותיהם.

שער שישי

"הסזון" הקטן

חזרה ל"סזון"

כאמור, התכנס בתחילת אוגוסט 1946 הוועד הפועל הציוני בפריס והחליט להפסיק את המאבק המזוין נגד הבריטים. בעקבות החלטה זו, התפטר משה סנה מתפקידו כראש המפקדה הארצית של ההגנה.

ב-29 באוקטובר אותה שנה, התכנס הוועד הפועל הציוני בירושלים והחליט "להוקיע ולדחות ללא סייג את טרור הדמים. פעולות אלו מכתימות את המאבק של העם העברי, מסלפות את דמותו ומחזקות את ידיהם של צוררי ישראל". מאותה ישיבה יצאה הקריאה "לבדד את הפורשים ולמנוע מהם כל עזרה". אולם עקב האווירה האנטי-בריטית ששררה בציבור היהודי בארץ היה ברור שאי-אפשר לקוות כי תהליך זה יתגשם תוך יום-יומיים. "יש להחזיר תחילה את אמון הציבור בממשלה וזה לא יוכל להיעשות כל זמן שהממשלה לא תיתן את חלקה לרכישת אמון זה", אמר דובר הסוכנות היהודית במסיבת עיתונאים לכתבי חוץ.

הנהלת הסוכנות היהודית הצטרפה לקריאתו של הוועד הפועל הציוני והודיעה כי תעשה כמיטב יכולתה נגד הטרור, אך הדגישה שאינה יכולה לקבל על עצמה תפקידי משטרה. אפילו המתונים מבין חברי ההנהלה לא היו מוכנים לחזור לשיתוף הפעולה עם הבריטים.

הממשלה הבריטית ראתה בהחלטות אלו לא רק הסתייגות מהמאבק המזוין, אלא גם הבעת נכונות להילחם באצ"ל ובלח"י. בתגובה, וכמחווה של רצון טוב, החליט כעבור כמה ימים הקבינט הבריטי לשחרר את כל 700 עצורי ה-29 ביוני שנשארו עדיין במחנה המעצר. "השחרור נעשה בעת ובעונה אחת עם תנועה חדשה מצד הסוכנות היהודית להילחם בטרור". בנוסף לשחרור העצורים, הורשו בן-גוריון ומשה סנה לחזור ארצה בלי חשש שייעצרו על-ידי השלטונות.

כותב על כך פילדמרשל מונטגומרי, שהיה באותה תקופה "ראש המטה הקיסרי הבריטי":¹⁸¹

לקראת סוף אוקטובר 1946 הגיע מזכיר-המדינה לענייני המושבות (קריץ' ג'ונס) לידי מסקנה, כי אם נשחרר מן המעצר את מנהיגי הטרור שעצרנו

¹⁸¹ The Memoris of Field Marshal Montgomery, p. 466

ונפסיק עריכת חיפושים נוספים אחרי נשק, כי אז תשתרר אווירה טובה והסוכנות היהודית תוקיע את מעשי האלימות.

בהמשך, מדגיש מונטגומרי את התנגדותו למדיניות הפיוס של הממשלה הבריטית ומספר כי לפני ביקורו השני בארץ ב-28 בנובמבר 1946, נפגש עם ראש הממשלה וצייר בפניו תמונה עגומה של המצב:¹⁸²

המצב בכלל מתדרדר במהירות. הצבא הגדול שהוצב בארץ-ישראל, הכולל 100,000 חיילים, סובל אבדות בקצב של שניים ביום ולמרות זאת אינו מורשה לנקוט בצורה מתאימה כנגד הטרור... הדרך היחידה בה יוכל הצבא לרמוס את הטרור ולחסלו היא על-ידי כך שינקוט במתקפה, וזאת לא הותר לו לעשות. לאמיתו של דבר הפקרנו את היוזמה לידי הטרוריסטים... לבסוף, אמרתי כי אם אין אנו מסוגלים לקיים חוק וסדר בארץ-ישראל, אזי מוטב לצאת משם.

כזכור, בעקבות "ליל ההלקאות" שינתנה הממשלה הבריטית את מדיניותה ואימצה את מדיניות "היד הקשה" שהציע מונטגומרי. ב-20 בינואר 1947 התכנסה מליאת הוועד הלאומי לדיון באמצעים שיש לנקוט כדי להביא להפסקת ההתקפות של המחתרת העברית נגד השלטון הבריטי בארץ. שתיים מבין ההחלטות שהתקבלו בישיבה זו ראויות לציון מיוחד. האחת – "היישוב יתגונן בכוח בפני מעשים של השתלטות וכפייה על-ידי הפחדה והטלת אימים, לשם סחיטת כספים". והאחרת – "הוועד הלאומי מדגיש את הצורך להגברת ההסברה הציבורית על הסכנה הגדולה כלפי פנים המאיימת עלינו מתוך מעשי הקבוצות הפורשות ועל הצורך באחדות בשעה גורלית זו". היה ברור כי לאחר תשעה חודשים של שיתוף-פעולה בין שלושת הארגונים, שוב לא היה אפשר להחזיר את הגלגל לאחור, וכל הצעה לשיתוף-פעולה אקטיבי עם השלטונות, תידחה על הסף. גם אילו החליטה ההנהגה הציונית להורות על הלשנות והסגרת לוחמים לבולשת הבריטית, לא היו נמצאים מתנדבים רבים שיסכימו לבצע את המעשים האלה.

¹⁸² שם, עמוד 469.

הנציב העליון לא הסתפק בהצהרות הסוכנות היהודית ודרש במפגיע לחזור לשיתוף הפעולה, כפי שהיה בזמן הסזון של שנת 1944-1945, בתוספת איום של הטלת משטר צבאי באם שיתוף הפעולה לא יחזור.

ב-1 באפריל 1947 שוב התכנסה מליאת הוועד הלאומי והנואם הראשי בכינוס היה דוד בן-גוריון, ששרטט את תוכניתו נגד האצ"ל ולח"י. להלן קטעים מן הנואם:¹⁸³

[...] אין לנו חלק בשלטון, אין המשטרה בידינו, ואין אנו יכולים להכתיב לשלטון את מדיניותה ואין בכוחנו אפילו לבדוק את התנהגותה המוזרה והתמוהה של המשטרה. אם הממשלה אינה רוצה משום-מה לשים קץ לטרור – לא על-ידי עקירתו של הטרור מן השורש ולא על-ידי מניעה אפקטיבית של מעשי הטרוריסטים, הרי אנו מחוסרי אונים כלפי השלטון בנידון זה...

ואם הממשלה אינה רוצה משום-מה לחסל את הטרור, אין אנחנו חייבים לסבול ממנו בחיינו אנו.

הטרור מהבחינה יהודית יונק משני מקורות: הוא יונק מצד אחד מהייאוש, מטירוף הדעת שהוליד משטר הדיכוי, הספר הלבן, גירוש המעפילים, ההתעללות בזכויותינו. הוא גם יונק, ולא במעט, מיצר ההשתלטות בכוח הזרוע והאלימות על היישוב ועל התנועה הציונית. יש מסייעים לטרור ותומכים בו מתוך אהדה כביכול נגד הספר הלבן. אבל יש כאלה שהם רחוקים מאוד מלהילחם בממשלה – להפך הם המיועדים להיות יהודי החצר – וגם הם תומכים בטרור אך ורק מתוך שיקולים פנימיים. רצוי להם שיהיה כוח מזוין, כוח של אלימות העומד לרשותם... הניסיון להטיל אימים על היישוב הוא מלחמת אחים... ולא יביאו אותנו לידי השלמה וכניעה לשוד ורצח, להטלת אימים מתוך הטענה שמא נגיע למלחמת-אחים. מניעת הטרור הפנימי ביישוב הכרחית היא למען עקירת כל אפשרות של מלחמת אחים...

לא נפנה אליהם עוד בדברי מוסר... אבל אם יהיה הכרח לפנות אליהם, תיערך הפניה בלשון היחידה המובנת להם. לא רק הם בלבד יודעים להשתמש בלשון שבה הם מנסים להטיל אימה על היישוב – היישוב יש

¹⁸³ ארכיון ציוני מרכזי, S 25/5645.

ביכולתו ומחובתו לעשות זאת ובכוח ובאופן יעיל ביותר לעקור את החרפה של השתלטות הטרור עלינו.
 איני יודע אם הממשלה לא תפריע ליישוב בהתגוננות זו מפני הטרור, אבל יישוב זה ידע לשמור על עצמו. (הדגשה שלי, י.ל.)

ב-20 במאי 1947, התכנס בקולנוע "אוריון" בירושלים מושב אסיפת הנבחרים, שהיה מעין הרשות המחוקקת של היישוב המאורגן. ישיבת הנעילה של המושב הזה הוקדשה לדיון מדיני, בהשתתפותו של יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית, דוד בן-גוריון. מטבע הדברים, נסוב חלק נכבד מן הדיון על ארגוני ה"פורשים". בהחלטותיה של אסיפת הנבחרים בעניין הטרור נאמר:

שיטת הטרור הרצחני המשתולל בארץ-ישראל מסלפת ומכשילה את המאבק היישובי ...

מעשי ההתגרות של מבצעי הטרור גוברים והולכים, ולכן מחליטה אסיפת הנבחרים על המשכת ההתנגדות בכוח לכל ניסיון של הטרוריסטים לכפות את רצונם על כלל היישוב ועל בידודם בתוכו, על סיכול פעולות טרור ותעמולת רצח בנקודות היישוב היהודי, על מתן אזהרה על סכנת מוות לאלה שסכנת מוות צפויה להם, בידודן של חבורות הטרור, בידוד ציבורי; סתימת מקורות יניקתן בארץ ובחוץ-לארץ; הגברת פעולת ההסברה בקרב הנוער.

מלחמה זו היא מלחמת היישוב העצמאי, ברשות מוסדותיו המוסמכים, ללא שיתוף כלשהו עם שלטון הדיכוי – הספר הלבן וגירוש המעפילים – היוצר רקע להשתוללות הדמים בארץ. (ההדגשה שלי, י.ל.)

זמן קצר לאחר מכן הוזמן דוד בן-גוריון אל הנציב העליון. בצאתו מאותה פגישה, כינס את מפקדת ההגנה לישיבה דחופה וסיפר במהלכה, כי הנציב העליון איים עליו, שאם היישוב היהודי לא ישתף פעולה עם הבריטים נגד המחתרת, השלטונות ינקטו אמצעים חריפים מאוד נגד הקיבוצים. בן-גוריון טען שיש להיענות לדרישת הנציב העליון והציע, שההגנה תחזור ותשתף פעולה עם הבריטים כפי שעשתה בעבר. הרישומים מלמדים כי "דרישה זו של בן-גוריון עוררה סערת רוחות והגיעו הדברים כמעט לידי קטטה. הישיבה נתפזרה ללא קבלת החלטות כל שהן. מבין המתנגדים נשמעו קריאות, כי לפני

חודשים מספר נעזרו המוסדות בארגוני המחותרת ואין לדעת אם לא יידרשו בעוד חודשים מספר לבקש שוב את עזרת המחותרת. וכיצד זה יסגירם? תקיפים במיוחד במחאתם נגד בן-גוריון היו נציגי האזרחים ואנשי התנועה לאחדות העבודה".¹⁸⁴

דברים בוטים וחריפים במיוחד נאמרו על-ידי בן-גוריון בנאומו בדיוני הוועד הפועל הציוני שהתכנס ב-26 באוגוסט בציריך. אגב, באותם ימים התכנסה בז'נבה לישיבת סיכום ועדת האו"ם לעניין ארץ-ישראל. נאומו של בן-גוריון במושב הוועד הפועל הציוני היה מורכב משני חלקים: החלק הראשון הוקדש לדיון מדיני-בטחוני, והשני היווה התקפה חסרת-תקדים על ה"פורשים". בדבריו טען בן-גוריון כי ועדת האו"ם תמליץ, ככל הנראה, על חלוקתה של ארץ-ישראל לשתי מדינות – יהודית וערבית – וכי עצרת האומות המאוחדות תקבל את עקרון החלוקה. אלא שהערבים לא יקבלו את התוכנית הזו כי מטרתם היא: "החרמת המפעל הציוני כולו. תורת היטלר לא עבדה לשווא בשביל העולם הערבי ... אם תשאלו אותי, אם הדבר הזה אפשרי, הרי תשובתי היא: כן, שהוא דבר שבגדר האפשרות. אם אנחנו לא נתייחס ברצינות ולא נתכונן לקראת זאת בזמן". בהמשך הדברים, ציטט בן-גוריון מדברי פאוזי אל-קאוקג'י, כפי שנתפרסמו בעיתון צרפתי בביירות: "...הוא אומר שהקרב בין היהודים והערבים הוא קרב טוטלי. אין זו שאלה בין הערבים ובין הציונים, אלא בין הערבים ובין היהודים, והאפשרות היחידה היא השמדה שלמה של כל יהודי, הן בארץ-ישראל והן בכל ארצות ערב ...".¹⁸⁵

באשר לבריטים, טען בן-גוריון כי "עד כמה שלא נתאמץ, הם ירצו להישאר ... הם יהיו מוכנים לעזוב את כל העולם: בורמה, הודו וכו', אבל להישאר בארץ-ישראל ... יש דברים אי-רציונליים אצל בוויין, ולי נראה שהם רוצים להישאר בארץ-ישראל בכל מחיר ... הסכסוך עם אנגליה הוא סכסוך פוליטי קשה, ויכולים לפתור אותו באמצעים פוליטיים, ואנחנו יכולים וצריכים להשתמש בכל האמצעים הראויים לזה, וגם לעתים באמצעים שאינם לפי אופיים פוליטיים". מכאן נבעה מסקנתו של בן-גוריון כי "ברור שעלינו להשתדל להרחיק עד כמה שאפשר מהר את השלטון הבריטי מארץ-ישראל, בלי שום שיירים וסייגים, ולא שזה יישאר בשינוי זה או אחר, אלא ממש

¹⁸⁴ ארכיון תולדות ההגנה, 112/1057.

¹⁸⁵ ארכיון ציוני מרכזי, S 5/329.

הרחקה פיזית, זאת אומרת שלא יישאר סימן לשלטון אנגליה בארץ-ישראל".
(ההדגשה שלי, י.ל.)

בחלק השני של הנאום, שלא נפל באורכו מן החלק הראשון, הדגיש בן-גוריון את הסכנה של השתלטות הפורשים על היישוב היהודי בארץ. **"הפורשים", אמר, "יצרו שיטה המסכנת את היישוב לא פחות מהמופתית. מסכנים את היישוב כי רוצים להשתלט עליו בעזרת האקדח".** בן-גוריון לא הזכיר את מלחמתם של האצ"ל ולח"י בשלטון הבריטי (ככלות הכול, גם לשיטתו היה צריך לנקוט את כל האמצעים כדי לגרשם מן הארץ), אולם הוא ניתח בהרחבה את האהדה לה זוכים הפורשים בארץ ובארצות-הברית. "ישנם חלקים גדולים של יהדות אמריקה וחלקים טובים וגדולים של הציונות, אשר יש להם סימפטיה לטרור בארץ-ישראל והם תומכים בו. תומכים – זה לא רק במתן כסף וחתימה על הצהרות, תומכים באלפי דרכים. זוהי הבעה מיוחדת של חיבה לאצ"ל, אשר נראית ביהדות ובציונות ... הייתה ועידה של ההסתדרות הציונית באמריקה לפני זמן קצר, ומנסחי ההחלטות שם לא נתנו לגנות את קבוצות הטרור".

ובאשר לנעשה בארץ, אמר בן-גוריון:¹⁸⁶

ביישוב יש תמיכה למעשיהם מפני שתי סיבות: סיבה אחת, של מעטים, הבטוחים שזוהי הדרך. הם חושבים שאין לנו ברירה אחרת. אני חושב שחברים אלה שוגים שגיאה פטלית, אבל אין אדם נתפס על דעתו ... אני חושב שהם טועים, הם חושבים שאני טועה, אבל זהו ויכוח אידיאולוגי-פוליטי, ויש חילוקי דעות בינינו. אך יש חלק שני התומכים בהם, והם אינם חושבים שזוהי הדרך, הם אינם מוכנים להילחם בממשלה, הם מוכנים לצחצח את נעלי הממשלה, הם מוכנים להיות יהודי החצר (ב' ויינשטיין: מי הם?) אני אומר מה שאני חושב לנכון לומר, ולא מה שאתה חושב שאני צריך לענות על שאלותיך. כולם יודעים מי הם.

לפני נסיעתי דיברתי עם באי-כוח כל חוגי היישוב בשאלות אלו, מה שקוראים ימין ומה שקוראים שמאל. חלק מביניהם הודו שהם תומכים בפורשים רק בגלל מאבק פוליטי פנימי. יש הגנה, הם חושבים שההגנה זהו כוח שמאלי, וטוב שיהיה כוח מזוין יהודי אשר עומד לשירות הימין ...

הסכנה הפוליטית והמוסרית של הטרוריסטים, היא לא רק במעשיהם אלא בעצם קיומם ... יש הרבה יהודים אשר לא יסבלו את זאת, ולא ישכנעו אותנו שנסבול זאת בגלל הסכנה של מלחמת אחים. מניעת מלחמת אחים זאת אומרת לתמוך בטרוריסטים ולקבל את ההכתבה שלהם. זאת לא יהיה! קיומם זו היא הצהרת מלחמה על היישוב, והיישוב קיבל הכרזת מלחמה זו. (ההדגשות שלי, י.ל.)

בסיום נאומו, תבע בן-גוריון לקדש מלחמה בטרור ולהשמידו בכל האמצעים העומדים לרשות התנועה הציונית. עוד דרש לגרש משורות ההסתדרות הציונית את כל אלה המסרבים להתייצב למערכה נגד הטרור.

יצחק גרינבוים התנגד לצעדים שדרש בן-גוריון ואף איים בהתפטרות אם תתקבל החלטה ברוח זו. בין השניים התפתח פולמוס חריף, והדברים הגיעו לידי כך, שבאחת הישיבות עזב בן-גוריון את החדר בכעס. בסופו של דבר, קיבל הוועד הפועל הציוני, ברוב דעות, את הצעתו של בן-גוריון, שעיקרה – החרפת המלחמה בארגוני הפורשים.

משלחת הסוכנות היהודית שעקבה מקרוב באותם ימים אחר הדיונים של ועדת האו"ם לעניין ארץ-ישראל, מיהרה לדווח לבן-גוריון על מסקנות הוועדה, ונתקלה גם היא בסוגיית "הפורשים". על הפגישה הזו מספר אבא אבן, שעמד בראש משלחת הסוכנות היהודית בז'נבה:¹⁸⁷

נסענו מג'נבה לציריך להודיע על כך לבן-גוריון. דבר משונה: הוא היה כולו שרוי במאמץ לבנות את הליכוד הפנימי, והוא היה רועש נגד מה שהיה קורא "הפורשים". וכמעט לא רצה להתרכז בשום דבר נוסף. אז נכנסנו, [דוד] הורביץ ואני, והוא אמר: "יש לגמור עם הפורשים!" אנחנו אמרנו: "בן-גוריון, יש דו"ח. מדינה יהודית והנגב כלול בתוך מדינת היהודים". כי זו הייתה תמיד דאגתו, שיציעו לנו מדינות בלי הנגב. אבל הוא בשלו: "לגמור עם הפורשים!" כשראינו, שאי אפשר להשפיע עליו להתייחס למה שאנחנו אומרים, קמנו והלכנו לקראת הדלת. ואז קולו רדף אחרינו: "מה זאת אמרתם? מדינה יהודית עם הנגב? מדוע לא אמרתם לי את זה קודם?". אז הוא היה מאד ברוממות רוח; ולמחרת, שמע הוועד הפועל הציוני את

¹⁸⁷ יגאל לוסין, עמוד האש, עמוד 481.

הדיווח. היו כאלה שאמרו שזה חלום בלהות, המפה הזאת עם כל ריסוק-האיברים של מדינה. ובן-גוריון אמר: "הלוואי ויתגשם חלום הבלהות הזה".

ההגנה שוב מתארגנת לקראת ה"סזון"

במסמך מה-15 ביוני 1947, מפרט ישראל גילי (ראש המפקדה הארצית של ההגנה), החותם בכינויו "הלל", את החלטת מליאת אסיפת הנבחרים מיום 22 במאי, ומוסיף:¹⁸⁸

הגיבוש [כינויו לארגון ההגנה] הוא זרוע-כוחו של העם היהודי להגן על האומה מפני כל תוקפנות הבאה לסכן את המפעל, את הכבוד ואת החרות. בד בבד עם ההאבקות על ההעפלה, על ההתיישבות, על עתיד המפעל הציוני עם כוחות-חוץ – אנוס הגיבוש להגן על היישוב מפני כוח עוין מבית המסכן את המפעל הציוני וחותר להשתלט על היישוב העברי.

מאז ומתמיד ראה הגיבוש בקיומם של ארגונים מזוינים, חשאיים, פורשים – כוחות עוינים המהווים סכנה מחמירה ועולה לחירותו הפנימית של היישוב העברי ולמדיניותו של העם העברי ...

ביעורם וחיסולם של הארגונים הפורשים מחייב בראש ובראשונה תנופה גדולה וחיובית בפעולה חינוכית רצינית, בחיול וחדירה לשדרות הנדחות של הנוער. אולם ביעורם של הארגונים הפורשים יהיה מן הנמנע בלי הכרח-לא-יגונה של נקיטת דרכי כוח. הארגונים הפורשים לא יוותרו על קיומם, אלא אם כן יוכרחו לכך. במסיבות המדיניות של ימינו, תוך האבקות נגד מדיניות החנק, אין העת כשרה לפתוח כנגד הפורשים במלחמת-חיסול וכל הכרוך בה. לפיכך תוגבל—בשלב זה—פעולת הגיבוש בהגשמת החלטותיה של אספת הנבחרים.

(-) הלל [ישראל גילי]

בהתאם להנחיות אלה של המלחמה באצ"ל ובלח"י, "ניתנה הוראה מטעם המטכ"ל להקים בכל סניף וסניף 'יחידות מגויסות' של 10-16 איש לרשות המאבק עם הפורשים. מאמץ מיוחד נעשה לסתימת המקורות הכספיים שמהם

¹⁸⁸ ארכיון תולדות ההגנה, 73/א122/121

ניזונו הפורשים".¹⁸⁹ מספר המגויסים למלחמה באצ"ל ובלח"י הגיע למאות, וההיקף לא נפל מזה של הסזון הגדול שנערך שנתיים לפני כן. בסזון הגדול הוכרז, כזכור, כי ההשתתפות היא להלכה על בסיס התנדבותי, וכל מי שיסרב לקחת חלק בפעולות הסזון, לא ייחשב כמפר משמעת. אבל הפעם חויבו חברי ההגנה להשתתף בפעולות נגד האצ"ל ולח"י, כפי שאפשר להסיק מן המסמך הבא:¹⁹⁰

מאת: הלל
19.5.47
אל: סגל א', יורם [יצחק שדה], [יוסף] אבידר, בועז [צבי איילון].

מאחר שהיו מקרים בהם סירבו חברים למלא אחר פקודות פעולה נגד הפורשים (הוראות) עליך להודיעני:
1. מה האמצעים שנקטת נגד הסרבנים;
2. אם טרם נקטת באמצעים – הודיעני מה עתך בדבר האמצעים שיש לנקוט כלפיהם.

(-) הלל

כן פרסמה ההגנה באותם ימים את הכרוז הבא:¹⁹¹

¹⁸⁹ ספר תולדות ההגנה, ג', עמוד 954.

¹⁹⁰ ארכיון תולדות ההגנה, 73/21.

¹⁹¹ ספר תולדות ההגנה, ג', עמוד 954.

אל בני הישוב!

יהודי התורם מכספו לארגוני הטירור
נותן יד לחתירה תחת בטחון הישוב ותקוות
הציונות.

יהודי התורם מכספו לארגוני הטירור
עוזר להם להתקיים ולהמשיך בתעלוליהם.
יהודי התורם מכספו לארגוני הטירור
נעשה שותף למעשי הרצח ולבגידה בעם.

מנעו כל עזרה מארגוני הטירור!

ענו לתביעה בסירוב.

אל תתפתו לשמות "לאומיים" מזויפים
של מגביות שתכליתם טמאה! אל תכנעו
לאיומיהם של אלה השוברים את חזית ישראל
והחוסמים את הדרך לשיבת ציון! גרשו
את הסחטנים מעל פניכם!

**הודיעו על כל מקרה למוסד
ציבורי או לאיש-ציבור מהימן!
תנתן לכם הגנה.**

אל כניעה לסחיטות ולאיומים!

משמר האומה.

כרוז של "משמר האומה" (ה"הגנה") הקורא את בני הישוב לא לתרום לארגונים הפורשים

תגובת האצ"ל

בשנת 1947, שוב לא הבליג האצ"ל על ההתקפות של ההגנה נגדו, כפי שעשה שנתיים וחצי לפני כן. הטעם העיקרי היה נעוץ בשינוי הנסיבות. ב-1944, בתקופת "הסזון הגדול", היה האצ"ל מבודד, והסכנה של מלחמת אחים הייתה מוחשית. ראשי הסוכנות היהודית הצליחו להטיל מורא על היישוב, כאילו מלחמת המחתרת בבריטים עלולה להמיט שואה על יהודי ארץ-ישראל. הקרקע לא הייתה בשלה עדיין לקלוט את רעיון המרד בשלטון הבריטי בארץ ונקל היה לקבל את הערכתה של ההנהגה הציונית, כי לאחר מלחמת העולם יחול שינוי מהותי לטובה במדיניות הממשלה הבריטית.

אבל עם סיומה של מלחמת העולם שוב לא היה מנוס מהתפכחות. בראש בראשונה התבררו ממדי השואה שעברה על יהדות אירופה, ולכך נוספה העובדה שיותר ממיליון פליטים יהודים נדדו באירופה מארץ לארץ, מבלי למצוא מקלט מדיני. הממשלה הבריטית התעלמה מרצונם של הפליטים האלה לעלות לארץ-ישראל, והמשיכה במדיניות "הספר לבן" שסגרה את שערי הארץ. היא שיגרה אוניות מלחמה של הצי הבריטי נגד פליטים, שניסו לפרוץ את ההסגר, והטילה את המעפילים למחנות מעצר. האשליות על שינוי לטובה נגוזו אפוא כליל.

מעבר לכך נרשמה בתודעה הציבורית עובדת הקמתה של "תנועת המרי העברי". הכול ידעו עתה כי ארגון ההגנה אימץ את רעיון המחתרת הלוחמת ופתח במאבק מזוין בשלטון הבריטי בארץ. יחידות הפלמ"ח פוצצו גשרים ופסי-רכבת ופעלו באותן שיטות ששימשו את האצ"ל ואת לח"י. עכשיו לא היה אפשר לדבר על פגמים "מוסריים" בהתנהגותם של "הפורשים". באחת, האצ"ל יצא מן הסזון מנצח מבחינה מוסרית, ועצם הקמתה של "תנועת המרי העברי" שימשה הכרה בצדקת דרכו.

ואם לא די בכך, הנה באה "השבת השחורה" ותרמה את שלה. בעקבות "השבת השחורה" נטשה ההגנה את המאבק המזוין נגד השלטון הבריטי בארץ ו"תנועת המרי העברי" התפרקה למעשה (אם כי לא להלכה), אבל הפסקת המאבק המזוין לא חוללה שום שינוי במדיניות הממשלה הבריטית ביחס לארץ-ישראל; המצור על חופי הארץ נמשך וכל פתרון מדיני לא נראה באופק.

גם האווירה הבין-לאומית, ערב הכרעות מדיניות באו"ם בשאלת ארץ-ישראל, לא הקלה על פתיחת מערכה פנימית שהייתה עלולה להחליש את היישוב היהודי בארץ בהתמודדות הקשה שעמד בפניה. ואכן, בישיבה של מליאת הוועד הלאומי נאמר מפורשות: "אין פנינו למלחמת אחים, אין רצוננו בשום תגרת אחים. אין כל הצדקה למערכה הפנימית בתוך המערכה החיצונית, אשר אנו נתונים בה...".¹⁹² יצחק גרינבוים אמר בנאומו בישיבת הוועד הפועל הציוני שהתכנס בציריך:

"אני לא אהיה שותף לאחדות בין בן-גוריון ובווין נגד בגין".

לאור ההתפתחויות האלה, החליט האצ"ל שלא להבליג על התנכלויות ההגנה. בכרוז שהופץ ברבים ב-14.7.47, נאמר, בין השאר:¹⁹³

מול אימים נוספים במלחמת אחים

[...] עוד בימי "האידיליה" בינינו, כאשר נלחמנו שכם אל שכם, כאשר לא חדלתם להבטיח לנו, כי המלחמה תלך ותגבר ותאפשרו אפילו איחוד מלא של הכוחות הלוחמים – עוד אז אמרנו לכם, כי אם בכל זאת תיטשו את המלחמה כלפי חוץ ותפנו את נשקיכם כלפי פנים, לא תהא זו הפעם מלחמה חד צדדית, כפי שהייתה בשנת תש"ד-תש"ה. אז שפכתם את דמנו, עיניתם עינויי תופת את חברינו, הסגרתם את מפקדינו לידי האויב, חטפתם, הכיתם, הלשנתם – ואנו הבלגנו, למען המלחמה המשותפת הבלגנו, למען חזון האחדות הלוחמת הבלגנו. אך היום – לאחר שערקתם מן החזית לתמיד והנכם מובילים את העם לכניעת אבדון – היום לא נבליג עוד. לא אותנו תפחידו ברדיפות או במוות – אנו מוכנים לכל סבל ולכל קורבן, באשר יודעים אנו על מה אנו נלחמים, על מה אנו סובלים ונופלים. לא תרתיעונו. באויב הנאצו-בריטי נכה, ונגד התקפותיכם הבוגדניות נתגונן. נתגונן באותם האמצעים עצמם שבהם תתקיפנו.

¹⁹² ארכיון ציוני מרכזי, S 5/329.

¹⁹³ מנחם בגין, המחותרת, ג', עמוד 223.

ואם תמיטו על העם את האסון של מלחמה פנימית, לא זו בלבד שנהדוף אתכם, אלא אף נשלם לכם עבור כל מה שעוללתם לנו בימי החטיפות, ההסגרות וההלשנות.

בחוזר פנימי, מה-6.8.47, כתב בגין לחייליו:¹⁹⁴

בעמדנו מול רדיפות אלו, עלינו לנהוג לפי עצת החכמים: לא להגזים ולא לזלזל. הרדיפות אינן כה מסוכנות למלחמתנו ולקיומנו, כפי שזה נדמה ממבט ראשון. מאחורינו ניסיון. רבות למדנו ממנו. ואנו יודעים, כי מחתרת, אם היא שומרת על חוקי חייה, היא בעצם בלתי מנוצחת. אפשר לגרום לה אבדות; אי-אפשר להשמידה. אף הבוגדים מבינים זאת, על כן אין הם מדברים היום כפי שדיברו לפני שלוש שנים על "חיסול ופרוק", כי אם על "הפסקת הפעולות".

מאיך אל נקל ראש. המלחמה הפנימית תקשה עלינו. היא תקשה על חיינו, על תנועותינו ועל מלחמתנו. עלינו לחסן את עצמנו בפני כל ניסיונות העומדים לבוא עלינו. על נשקנו נשמור בכל מחיר – בכל מחיר ממש ... על חטיפות נשיב, כמובן, בחטיפות ועל מכות במכות. הבוגדים יודעים שאנו יודעים עליהם יותר משהם יודעים עלינו

¹⁹⁴ מנחם בגין, במחתרת, ג', עמוד 241.

מדיבורים למעשים

בארכיון ההגנה נשתמרו מסמכים המתעדים את הפעולות השונות שנעשו בתקופת "הסזון הקטן".

מסמכים אלה שופכים אור על השיטות בהם נקטה ההגנה נגד האצ"ל, אשר נקראו "הפורשים". כבר ב-16 בפברואר 1947, אנו מוצאים את הידיעה הבאה:¹⁹⁵

לדלפי [כינוי לש"י – שירות הידיעות של ההגנה]
להלן רשימה של אנשים על מנת להרחיקם ממקומות עבודתם. כן פנינו
למקומות העבודה:

שרה בוטון – מפעל האספקה של ועד הקהילה.

יעקב פרומניצקי – "פיניציה".

יונה ביאלוברודה – דפוס "אות".

בל פנחס – בתי מלאכה סולל בונה.

שמעון סמן-טוב – חרות.

משה דאורמן – גרג' "ראו".

יהודה פלפל – מוסך קו 4.

קלמן מנגל – בתי המלאכה של סולל בונה.

הערה: צמצמתי בכוונה את הרשימה עד למינימום משתי סיבות: האחת –

אני רוצה לראות את תגובת האנשים עצמם והגוף שמאחוריהם; ושנית –

אני מחזיק את הרשימה הגדולה לעת הצורך.

כזכור, יצאה יחידה של האצ"ל ב-28 במרס 1947 במטרה לפוצץ את צינור הנפט העיראקי בסביבות חיפה, ובטעות פוצץ גם צינור המים של קריית-חיים. למחרת היום נמסרה הודעה לעיתונות היומית, שפיצוץ צינור המים נעשה בטעות, והאצ"ל הביע את התנצלותו על-כך, אולם ההתנצלות לא מנעה מן ההגנה לצאת במסע השמצות נגד האצ"ל, ועיתון "על המשמר" כתב, למשל: "עם מעשה החבלה בעורק-המשק החיוני בקריית-הפועלים נפתח שלב חדש

¹⁹⁵ ארכיון תולדות ההגנה, 112/1189.

בפעולות הטרוריסטיות". בחסות ההשמצות, ביצעה ההגנה פעולת עונשין רחבת היקף נגד החשודים בהשתייכות לאצ"ל בקריית-חיים, קריית-מוצקין וכפר-חסידיים, כפי שמעיד המסמך הבא:¹⁹⁶

הנידון: פעולת עונשין נגד אנשי האצ"ל בקריית-חיים, קריית-מוצקין וכפר-חסידיים בליל 3.4.47

לפעולה רוכזו כ-130 איש. היו שני בסיסי יציאה: א) יגור. ב) עיר המפרץ. שעת האפס (אחידה) 01.30. לפעולה יצאו 15 חוליות בנות 6-7 איש. פעולה מוצלחת לגמרי בוצעה על-ידי 11 חוליות.

פעולה מס.1 – הנושא פנחס בל – בן 19, קריית-מוצקין שכונת הצריפים. פ.ב. הוצא החוצה מביתו. נבהל ושאל 'למה בכוח'. גיסו שהיה בבית לא התערב. האם צעקה 'חמס'. הוכה בנאמנות. יתכן ששברו לו רגל. הפריצה לבית בוצעה בכוח. נסיגה מסודרת, על כל הציוד.

פעולה מס.2 – הנושא צבי וייס ואחיו טוביה וייס (בני 18-19) ק. מוצקין. החוליה תפסה את כל הבניין. קראו לו החוצה באנגלית. פתחו את הדלת. הנושאים עשו את עצמם ישנים. אחרי זה ניסו להתנגד. השתלטו עליהם. בחוץ התאספו אנשים. מפקד החוליה פקד עליהם להסתלק. בינתיים הצליחו אנשי הבית לסגור את הדלת. התפרצו שנית והשלימו את מלאכתם. בחוליה נוכח מזהה. נסיגה מסודרת על הציוד.

פעולה מס.3 – הנושא חנן לבקוביץ. קריית-מוצקין. בן 17. החוליה ניסתה להתפרץ ולא הצליחה. התפרצו דרך המרפסת. בבית נוכחו אנשים שהגנו על הנושא בכוח. התגברו על ההגנה. הנושא ברח לבית-כיסא. משם הוצא החוצה. לא הוכה חזק בגלל גילו הרך. התפתחה שיחה בינו ובין החוליה. טען שהוכנס לאצ"ל באיומים ולא יכול לעזוב בגלל הפחד מפניהם. נוכח מזהה. נסיגה מסודרת על הציוד.

¹⁹⁶ שם, חטיבה 8א, תיק 23.

פעולה מ.ס.4 – הנושא יצחק אקשטיין, בן 19. מפרץ חיפה. הכניסה עלתה בנקל. הייתה שיחה עם האב. פועל מקרי הקים צעקות. הוצא החוצה יחד עם אחיו המבוגר. טען שהוכנס לאצ"ל על-ידי שמואל מזרחי מקריית-מוצקין. לא הוכה חזק. קיבל סטירות הגונות ואזהרה. הגישה למקום הייתה קשה בגלל הימצאות שמירה צבאית בסביבה, אך עלתה יפה. הנסיגה מסודרת.

פעולה מ.ס.5 – הנושא קלמן מנגל – קריית-חיים, בן 19. הדלת נפתחה על-ידי אנשים מבפנים. האם הגנה על בנה באומץ. היו צעקות רבות. קיבל את מנתו בפנים הבית. בני הבית התערבו בעניין. קמה קטטה. החוליה התגברה וסיימה את מלאכתה. אבד חלק מן הציוד (מסכה, אגרופן וכובע). הנסיגה בוצעה בריצה בגלל חשש מהמשטרה הקרובה.

פעולה מ.ס.6 – הנושא דוד סגל - בן 18, קריית-חיים. הכניסה הייתה תרמית. הנושא הוצא מביתו. ההורים התערבו קיבל מכות נאמנות. ייתכן שנשברה לו יד. אבדו כובע ומקל.

פעולה מ.ס.7 – הנושא יוסף סגל - בן 30, כפר חסידים. החוליה החלה שתי דקות לפני שעת האפס. פרצו פנימה. י.ס. ברח מהחלון לכיוון צינור הנפט. עצרוהו על-ידי איום ביריות. אמר שלא יגלה כלום. הוכה קשה.

פעולה מ.ס.8 – הנושא בלקו משה - בן 32, כפר-חסידים. הדלת נשברה. ניזוקו החלונות. קמה התקהלות בחוץ. האיש ניסה לברוח. התברר שישן בבגדים. התגונן בחוזקה. נשך אחד התוקפים.

פעולה מ.ס.9 – הנושא בלקו שלום - בן 31, כפר-חסידים. זקן פתח את הדלת. הוא צעק לא לפתוח. החוליה נאלצה לשבור עוד דלת פנימית. ניסה לקפוץ מהחלון. נתפס. אשתו צעקה. שכנים התאספו בחוץ ולא התערבו. לחם קשות. הוכה קשות.

פעולה מס.10 – הנושא יעקב בירנבום - בן 34, כפר-חסידיים. הוצא מביתו בתרמית. הוכה קשות. יתכן שנשברה לו יד. השכנים ניסו להתערב אך סולקו. פתק הסברה שהיה צריך להישאר במקום, אבד.

פעולה מס.11 – הנושא אברהם רובינשטיין - בן 35, כפר-חסידיים. הועלה אור בחוץ אחרי שנקרא החוצה. שברו את המנורה. השכנים הושתקו. הנושא הוכנס פנימה.

הערות: בזמן הפעולה במוצקין צפצפו נהגי הטקסי במקום בצפצפותיהם. בכפר-חסידיים ניתנה אזעקה. לא הייתה כל התנקשות עם כוחות יפה [הכוונה לבריטים]. שתי פעולות בוטלו בגלל אי הופעתם של שתי חוליות חיפאיות.

שלושה מבין המוכים נזקקו לאישפוז בבית-חולים וארבעה נזקקו לטיפול של רופא בביתם:¹⁹⁷

פנחס בל (מקריית-מוצקין). נקבע אצלו שבר פתוח בבוהן וחשד לשבר בכל היד השנייה.
וייס צבי (מקריית-מוצקין). חשד לשבר בגולגולת. גם האם נזקקה לטיפול רפואי. כנראה שגם האח הצעיר ספג.
יוסף סגל (מכפר-חסידיים). בן 31, חשד לשבר בזרוע ימין.
שלושה מהמוכים שנפצעו בפעולת העונשין נמצאים עתה במאסר:
יוסף סגל מכפר-חסידיים, שוכב בבית-החולים הממשלתי, נאסר בבית-חולים "הדסה" על-ידי המשטרה.
דוד סגל מקריית-חיים, נאסר על-ידי משטרת קריית-חיים.
קלמן מנגל – כנ"ל.

הכאת חברי האצ"ל בחיפה בידי ההגנה

כשלושה שבועות לאחר ליל ההכאות בכפר-חסידיים, נעשה מבצע דומה בחיפה, הפעם ללא כל פרובוקציה מוקדמת כביכול. 15 חשודים בהשתייכות

¹⁹⁷ שם, 112/1189.

לאצ"ל הוכו קשות על-ידי חוליות של ההגנה, חלקם נפצעו קשה ונזקקו לטיפול בבית-החולים. כדי למנוע התמרמרות בקרב הציבור, פנתה ההגנה לעורכי העיתונים העבריים וביקשה מהם לא לפרסם את אשר אירע בחיפה. העיתון היחידי שלא נענה לפניית ההגנה היה "המשקיף", שפרסם ב-1 במאי את הידיעה הבאה:

יהודים הוכו באכזריות בחיפה

כ-15 צעירים הוצאו הלילה בין השעה 2-1 אחר חצות מבתיהם, ברחובות שונים בהדר הכרמל, והוכו קשות על-ידי אלמונים... המתנפלים השתמשו באלות, אגרופנים ומוטות. אחדים מן הפצועים קיבלו עזרה ראשונה במגן-דוד-אדום, רובם בגיל 18-20. ברוב המקרים היו המתנפלים במסכות מצבע חאקי. המוכים הם צעירים שיש עליהם מעצר בית.

פירוט מלא ומאלף על אשר קרה בחיפה באותו לילה, אנו מוצאים במסמך המסומן "סודי" והמצוי בארכיון תולדות ההגנה:¹⁹⁸

ביום א' 24.4.47 נתקבלה הוראה מהדרי להכין רשימת אנשי אצ"ל בחיפה הידועים לנו. הוכנה רשימה של 104 איש, אך ירמיהו דרש לצמצם את הרשימה שתכיל שמות של אנשים שבנוגע לפעילותם אין כל ספקות. ביום ג' בשעה 0300 הוגשה לירמיהו רשימה של 52 שמות, אך ירמיהו ביקש להקטינה ל-43 לאחר שלא היה לו מספר מספיק של מבצעים. כתובותיהם של האנשים נבדקו ברשימות שונות, אך לא הייתה בידינו שהות לבדוק את כל הכתובות על-ידי סיירים. ברוב המקרים הצענו לירמיהו מזהים או המצאנו צילומים. מתוך הרשימה של 43 בוצעו 15 נושאים ולהלן שמותיהם: משה בודק: רחוב בצלאל 7, קומה א'. התפרצות דרך הדלת הפתוחה למחצה. הנושא הוכה בפנים, בשניו ועם מקלות על זרועותיו. קיבל גם מכה עם אגרופן בפנים. ההורים ניסו להגן על בנם ונאבקו עם המתפרצים. נסיגה מסודרת.

דוד בוזגלו: רחוב סירקין 29. התפרצות על-ידי עורמה – בקול שקט – חנוק: "דוד, פתח מהר". מכות במקלות על הזרועות, הרגלים והחזה. הנושא התגונן וצעק – אני דורש משפט. בדירה היה כלב שנשך את אחד המתפרצים. אנושי אברהם: רחוב מאי 12. ניגשו לדלת והאב ענה שאברהם בתל-אביב, אך הבן נמצא בחדר השני. הוכה באגרופן ובמקלות. האב ניסה להגן על בנו. לשמיעת הצעקות יצאו כמה שכנים, אך כאשר נאמר להם "היזהרו, מוקשים", הם חזרו לדירותיהם.

אונגר זאב: רחוב סוקולוב 9. הדלת נפתחה אחרי ויכוח קצר. הבן הוצא לחדר המדרגות והוכה. הבן צעק "אני יודע, לא אעשה את זה יותר". דינר גד: הדלת נפתחה לאחר שהדופקים הציגו את עצמם כאפרים בנדל. החלו להכות את הנושא, אך ההורים ניסו להגן על בנם. הוכה קשה בראש ובגופו.

בנדל אפרים: רחוב הרצל 62. הדלת נפרצה ובחדר נמצאו כעשרה איש ברובם גברים. פיזרו אותם במכות לפינות השונות של החדר לאחר שניסו להגן על הנושא. בחדר היו שלושה אנשים דומים לאיש, לפי התצלום, ועל-כן הוכה המבוגר שביניהם מכות קשות. בשעות המאוחרות פנה איש בשם מרדכי בנדל למגן-דוד-אדום לאחר שנפצע בראשו. כאשר נפגש שם עם אליהו מרקוביץ, התבטא האחרון "ודאי החליפו אותך עם אפרים".

קלמן אודי: עמק הזיתים 9. הדלת נפתחה עם הצלצול. ההורים ניסו להגן על הבן, כמו-כן התערבו השכנים, אך הנושא הוכה.

זייד יצחק: רחוב הבורג' בית בורובסקי. הדלת נפתחה אחר הצלצול. הנושא התנגד והתגונן. בני הבית והשכנים צעקו והקימו רעש. הנושא הוכה.

אמנון הרמן: רחוב הרצל 34. הדלת נפתחה על-ידי האב לאחר הצלצול. הנושא התגונן והאב ניסה להגן עליו והוכה באופן קל.

קשרמן חיים: רחוב יל"ג 15. האם פתחה את הדלת וסיפרה שבנה שוכב חולה. הנושא התלבש ויצא מן החדר. הנושא הוכה קשות עם מקלות בכל גופו. האחראי על הפעולה משוכנע לפי הגבת השכנים שהנושא משתייך לפורשים.

פלד אפרים: רחוב תבור 45. הדלת נפרצה. האב והנושא צעקו. הנושא פנה בשעות הלילה המאוחרות למגן-דוד-אדום בבקשת עזרה ראשונה.

אוריאל קופ: רחוב בר-גיורא 19. האב פתח את הדלת לאחר הצלצול. נמנעה התערבות ההורים והנושא הוכה קשות בכל גופו.

קובי דוד: רחוב החלוץ 27 – מלון. הדלת נפתחה על-ידי בעל המלון. הנושא הוכה קשות.

צבי פוירשטיין: עמק הזיתים 13 א'. לצלצול הפעמון נפתחה הדלת. הנושא הוכה קשה.

מרקוביץ אליהו: רחוב השומר 33. הדלת נפרצה וההורים ניסו להגן על בנם. הנושא הוכה קשה, והקים רעש. צעק "לא אכנע – אקפוץ מן הגג". פנה למגן-דוד-אדום פצוע בראשו ובבטן. התאונן על כאבים.

סיכום:

15	בוצעו בסדר
1	ביצוע שנכשל
3	אי דבקות בתפקיד
6	כתובות שלא נמצאו
3	אינפורמציה בלתי מספקת
4	התערבות גורמי חוץ
3	חוסר אפשרות טכנית לביצוע
2	אי נוכחות בבית
6	ביטול מחוסר מבצעים
43	סך-הכול

חמישה מבין חברי ההגנה שהשתתפו בפעולה, נעצרו על-ידי המשטרה, אולם שוחררו למחרת היום לאחר התערבות "הגורמים המוסמכים".¹⁹⁹ בדו"ח של ההגנה על ביצוע המכות, כל שם קיבל מספר, והמוכה הפך להיות "נושא": "הנושא הוכה בפנים, בשיניו ועם מקלות גם בזרועותיו ...". אברהם אנושי היה אחד המוכים (מספר 3 במסמך ההגנה) וכעבור שנים כתב על החוויה הקשה שעבר, שהשאירה בו צלקות גופניות ונפשיות:²⁰⁰

באחד הלילות, בערך בשעה שתיים לפנות בוקר, הופיע בחור צעיר בדירתנו, דפק על הדלת והעיר את אימי משנתה. כשהיא ניגשה לדלת

¹⁹⁹ שם, שם.

²⁰⁰ אברהם אנושי, אגרת המסורת, עמוד 97.

אמר לה הבחור שהוא חבר שלי ושהוא מבקש שנעזור לו. בתום לב פתחה אימי את הדלת ומייד זינקו לתוך הדירה שמונה חברי פלמ"ח. הם דחפו את אימי הצידה, לקחו אותי בכוח למטבח והרעימו עלי מכות רצח באגרופני נחושת ובמקלות עץ. הם הודיעו לי שהם פועלים בשם הפלמ"ח יחד עם צוותים דומים בכל חלקי העיר כדי להכות את מפקדי האצ"ל ולהדגים לנו שהפלמ"ח ישבור את האצ"ל. הם הזהירו אותי שבאם לא אפסיק את פעילותי בארגון, הם ישתמשו באמצעים קשים יותר בעתיד. כל חיי אזכור את הכאבים מהמכות שקיבלתי באותו לילה. קשה היה לי להאמין שהיו בארץ יהודים המסוגלים לפעול באגרופני נחושת מול יהודים אחרים ולישון בלילה בשקט.

האצ"ל מגיב

תגובת האצ"ל להתנפלות חברי ההגנה על לוחמי המחתרת לא איחרה לבוא, כפי שאנו מוצאים במסמך של ההגנה מיום 15 במאי 1947:²⁰¹

הנידון: הכאת חברי גיבוש [ההגנה] על-ידי האצ"ל

ביום 13.5 בשעה 04:30 צלצלו אלמונים בדירתו של שלמה רייכמן ברחוב הגיא 2. אמו של הנ"ל פתחה את הדלת ולדירה התפרצו כ-10 אלמונים, חלקם מכוסים במסכות. כאשר יצא שלמה מחדרו, התקרב אליו אחד המתפרצים והיכהו במקל קצר בראשו... לאחר כמה דקות הסתלקו מן הדירה בהשאירם פתק המצורף בזה. בפתק כתוב: "זוהי תגובה נגד השתוללותכם הפשיסטית הפראית נגד 31 המשפחות בחיפה, קריית-חיים ותל-אביב. זכרו, אנו איננו רוצים במלחמת אחים. רק על מקרה איבה מצדכם – נשלם לכם כגמולכם".

מנחם נחליאלי, רחוב החלוץ פינת ביאליק, מורה בבית-הספר הריאלי וקצין הסברה מחוזי. ביום 13.5 בשעה 0400 בערך התפרצו לדירתו של נחליאלי כ-10 צעירים שפניהם של שלושה מהם היו מכוסים במסכות. הם הציגו את עצמם כמשטרה שעומדת לערוך חיפוש. המתפרצים החלו לחפש את נחליאלי, אשר ניסה באותו רגע להתחמק בבית-הכיסא, אך לא

²⁰¹ ארכיון תולדות ההגנה, 112/1168.

הצליח לסגור את הדלת. אחד התוקפים הצליח להכותו במקל קצר על ראשו והוא נפצע באופן קל. בין התוקפים היו שני צעירים כורדים ותימני אחד. משטרת הדר-הכרמל הגיעה למקום, אך תמורת תשלום של 500 מא"י [חצי לירה] הסכים הקצין באום לוותר על פתיחת תיק. יהודה קוט, רחוב גאולה 15. בשעה 0315 דפקו בדלת דירתו של יהודה קוט. בחורה שאלה "יעקב?" יהודה קוט שאל: "איזה יעקב?" ולאחר ששמע שמתלחשים מאחורי הדלת, החליט לא לפתוח. הפורצים הסתלקו לאחר שהשכנים באו לעזרתו של קוט.

חטיפות

ביום 2 מאי 1947 התפרצו חברי ההגנה לדירתו של קרני ברמת-ישי וחטפו את בן-ציון ליפינר, שעסק במתן שיעור באקדחים למספר בחורים. שלושה אקדחים וכמות קטנה של תחמושת הוחרמו. בחקירה התברר כי ליפינר גר בדירה של מנדלבלט ברחוב התבור 24 בחיפה, ועבד במחלקת העבודות הציבוריות בחיפה בתור מודד. הוא הודה בדבר השתייכותו לאצ"ל וכעבור ארבעה ימים שוחרר מן המעצר.²⁰² ביום 22 במאי נודע משידורי המשטרה דבר חטיפתו של אברהם אנושי. בחוגי המשטרה ידוע שהוא נחטף על-ידי ההגנה, ולכן מנסים להשתיק את העניין.²⁰³ על חטיפתו, מספר אברהם אנושי בזיכרונותיו:²⁰⁴

בחודש יוני 1947, כשירדתי בוקר אחד מביתי בדרכי לבית-הספר התיכון, ראיתי מכונית פרטית חונה לפני הבית. לפתע יצאו שני בחורים מהמכונית, תפסו אותי משני הצדדים והכניסו אותי בכוח לתוך המכונית, בה היו שני בחורים נוספים. מייד הניחו מטפחת גדולה על עיני וקשרו אותה היטב, כשהם מזהירים אותי לא לצעוק לעזרה ומאימים עלי באגרופני נחושת. המכונית דהרה מחוץ לחיפה. כשהגענו למחוז חפצם של חוטפי, הם הוציאו אותי מהמכונית, כשעיני עדיין מכוסות, והכניסו אותי לחדר קטן בצריף שרצפתו הייתה מכוסה בתבן. אני מנחש שהם הביאו אותי לאחד

²⁰² ארכיון תולדות ההגנה, 112/1189.

²⁰³ שם, שם.

²⁰⁴ אברהם אנושי, אגרת המסורת, עמוד 98.

מהקיבוצים בעמק יזרעאל. לאחר שנים רבות נאמר לי שהובאתי לקיבוץ משמר העמק, אבל אין לי כל הוכחה לכך.

לאחר שהייה ארוכה וציפייה לגורלי, נכנס לחדר אדם שהודיע לי כי הוא מפקד בהגנה ושתפקידו לחקור אותי. התנהגותו של החוקר הייתה די נעימה בתחילה כשהוא התחיל לספר לי מדוע נחטפתי. הוא דיבר על צדקת דרכה של ההגנה ומדוע דרכו של האצ"ל היא דרך שגויה. הוא ניסה להסביר לי שמוטב יהיה לי באופן פרטי באם אשנה את דרכי ואצטרף להגנה.

החוקר יצא מהחדר ואחד השומרים הביא לי כריך ומשקה קל. כשחזר החוקר, הבעת פניו השתנה כליל. ידידותו נעלמה והוא הודיע לי שהוחלט להציע לי הזדמנות מיוחדת במינה להצטרף להגנה ובו בזמן גם להישאר באצ"ל. סידור מיוחד הוכן עבורי להמשיך את פעילותי באצ"ל ומדי שבוע תסודר לי פגישה עם חבר ההגנה כדי להדריך אותי בפעילות שתעזור לי גם כחבר האצ"ל וגם כחבר ההגנה. למעשה הציע לי להיות מושתל כחפרפרת של ההגנה בשורות האצ"ל. הוא הציע לי לחשוב היטב על המכות שקיבלתי כבר מאנשי ההגנה, ועל מה שעלול לקרות לי באם אסרב להצעתו. הוא הדגיש שלהגנה יש שיטות שונות לטפל באסירי ארגוני הפורשים שנמצאים בידיה. לפני צאתו מהחדר הוא היתרה בי שיש לי רק שעתיים לחשוב על הצעתו... אמרתי לו שאיני יכול לתת לו תשובה חיובית כשאני נמצא במעצר נגד רצוני. הוא התחיל לחייך והודיע לי שינתנו לי ארבעים ושמונה שעות נוספות לחשוב על הצעתו.

לאחר שיצא מן החדר, הופיעו שני בחורים, עיני שוב כוסו במטפחת והובלתי חזרה למכונת פרטית, שהחזירה אותי לחיפה, ושם הורידו אותי ברחוב צדדי. יצרתי קשר עם מפקדי בארגון וביקשתי להעביר אותי ליחידה של האצ"ל בעיר אחרת. עוד באותו יום עברתי לתל-אביב.

ביום 22 ביוני נחטפו מבתיהם שלושה אנשים נוספים החשודים בחברות באצ"ל: יאיר נחמני, אברהם נמירובצקי ויוסף סולוביצ'יק. השלושה שוחררו למחרת היום ונמסרה להם ההודעה הבאה בכתב:²⁰⁵

1. הננו מתרים בך שעליך לעזוב את מחוז חיפה למשך חצי שנה.
2. עליך לעזוב את חיפה ביום 24 ביוני בין השעות 1400 ו-1500 באמצעות "אגד".
3. במקרה של סירוב, ינקטו נגדך באמצעים חמורים ביותר.

מאיר מורנו מספר כי באחד הימים, בשובו הביתה, מצא פתק ועליו היה כתוב: "עליך לעזוב את חיפה תוך 12 שעות, אחרת דמך בראשך". לאחר התייעצות עם עמיאל, נסע מורנו לטבריה "עד יעבור זעם". כעבור כמה ימים, בהיותו בטבריה, קרא בעיתון כי משפחתו בחיפה הותקפה על-ידי אלמונים. את אשר אירע באותו לילה, סיפרה לו מאוחר יותר אחותו ציונה:²⁰⁶

בערב הלכתי לקולנוע יחד עם מנשה חייק, אלברט וכרמלה. לאחר הסרט אמרתי להם שכבר מאוחר והצעתי שכולם ילוננו אצלי. היה זה בקיץ, והם ישנו על מזרונים שפרסתי במרפסת. לפנות בוקר שמעתי דפיקות בדלת. לאחר שפתחתי, פרצו פנימה כמה צעירים עם מקלות בידיהם וחיפשו את מאיר. כשראו את אלברט ומנשה מכוסים בסדין, התחילו להכות אותם על הראש. כשניסיתי להגן על הבחורים, גם אני חטפתי מכה עם נבוט ואפילו את אימא היכו באכזריות. התחלתי לצעוק "משטרה" והם הלכו. לאחר שהסתלקו, לקחו את כולם לבית-החולים לטיפול רפואי.

בתגובה על צווי הגירוש שהוציאה ההגנה נגד חשודים בהשתייכות לאצ"ל, התפרסמה ההודעה הבאה בחתימת מפקדת מחוז הצפון:²⁰⁷

הודעה

המוסד האנונימי המכנה את עצמו "מגן היישוב", הוציא הודעה המזכירה את דרכי הגסטאפו ואת דרכו של המשעבד הבריטי בארצנו.

²⁰⁶ עדות מאיר מורנו, מכון ז'בוטינסקי עמ' 3.
²⁰⁷ יצחק אלפסי, אוסף מקורות ומסמכים, ד', עמוד 69.

המוסד הזה לוקח לעצמו את הרשות לצוות על אזרחים עברים לעקור מבתיהם מפני שהוא חושד בהם כי השתתפו במעשה תגובה על התפרצויות שפלות-פשיסטיות נגד אזרחים וצעירים עברים בחיפה. אנו מודיעים ומזהירים, כי כל ניסיון להטיל בכוח את רצונם של הפורעים מ"מגן היישוב", ייתקל בכוח, והאחריות על התוצאות תיפול על ראשם של אלה, שהחלו בפוגרומים פנימיים ומתכוונים להטביע את מלחמת השחרור העברים בדם אחים.

הארגון הצבאי הלאומי
בארץ ישראל

מכות ומכות נגד בחיפה

בתחילת יולי 1947, הגיב האצ"ל בחיפה על המכות שהוכו חבריו בידי אנשי ההגנה. חוליות של האצ"ל פרצו לדירותיהם של חמישה מפקדים בכירים של ההגנה והיכו אותם מכות נמרצות. ביניהם היה גם יוסף גרוספלד:²⁰⁸

בחצות ה-5 ביולי, התפרצו לדירתו של יוסף גרוספלד, בן 45, מפקד ב"משמר העם" [כינוי להגנה], 7 צעירים רעולי פנים והכוהו במקלות ואלות באכזריות רבה בראשו. באותו זמן חדרו כתריסר איש לדירתו של יוסף אהרונוביץ, בן 29, אף הוא מפקד ב"משמר העם". הוא הותקף באלות, אולם אשתו יצאה לעזרתו, ובקטטה שפרצה, נפצעו גם כמה מן המתקיפים. ההתקפה השלישית הייתה על מפקד הגזרה ב"משמר העם", יוסף אהרוני בן 49, הגר ברחוב סוקולוב 19. כ-10 איש מזוינים במקלות ורעולי פנים חדרו לדירתו. לעזרתו בא גיסו, משה חבש, אף הוא חבר "משמר העם". פרצה קטטה, שבה היכו את חבש ואת אהרוני באכזריות על ראשם. המכים השאירו מכתבים המסבירים את מעשיהם. במכתבים נאמר: "נענשת על הכאת חברינו ויהודים סתם. על הוראת גירוש, איומים וחטיפות, שבוצעו על-ידך ועל ידי חבריך באזור העמק, הגליל וחיפה. עונש זה ישמש דוגמה ואזהרה לחבריך ולממונים עליכם. תגובה זו הייתה רק התראה, והמשכת מעשים מסוג זה תביא בעקבותיה תגובה חריפה יותר".

²⁰⁸ את"ה, 112/1168, וכן: עיתון "הארץ" מיום 6.7.47.

חתום: "מפקד מחוז הצפון של הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל".

תגובת ההגנה לא איחרה לבוא. ב-11 ביולי הותקפו שלושה צעירים שנחשדו בהשתייכות לאצ"ל. אחד המוכים נזקק לטיפול רפואי והועבר לבית-החולים. באותו ערב הופצו בהדר-הכרמל כרוזים, בחתימת "מגן היישוב", ובהם נאמר כי בעקבות ההתראה לעזוב את חיפה, שניתנה לשמונה איש שהשתתפו בהתנפלות על חברי "משמר העם", נערכה בדיקה, ושלושה, שלא מילאו אחר ההוראה, הוכו. אחד מהם ביקש את חסותה של המשטרה ושוטרים נשלחו לשמור עליו. הכרוז הודיע כי גם אדם זה יבוא על עונשו ואיים בעונשים חמורים לכל מי שיפגע בעתיד באנשי המגן של היישוב.

כעבור ארבעה ימים, באה התגובה לתגובה. אנשי אצ"ל, מזוינים באלות, התקיפו שלוש דירות בחיפה. הם הצליחו לחדור לדירה בנווה-שאנן והיכו שם שלושה אנשים שנזקקו אחר-כך לטיפול רפואי. בהדר-הכרמל הוכה ונפצע קשה גדעון פרידמן, בן 32, מורה בגימנסיה "ביאליק". הוא הועבר ל"מגן דוד אדום" ושם נקבע כי הוא סובל משבר בידו ומפצעים בראשו. במקום שלישי לא הצליחו המתקיפים לחדור לדירה.

בעקבות החטיפות ופקודות הגירוש, כתב מפקד האצ"ל בחיפה (באותם ימים היה זה שמואל מייטין, המכונה "אמנון") מכתב אל מפקד ההגנה בחיפה:²⁰⁹

לכבוד ראש ההגנה בחיפה והמחוז
אדוני,

בחודשים האחרונים הלכו ונשנו מקרי הכאות, חטיפות, הוראות גרוש ואיומים מצד אנשיך, על משפחות ובחורים יהודים במקומות שונים במחוז הזה. הנימוק לכך היה חשד בהשתייכות לארגון הצבאי הלאומי. בהזדמנות זו ברצוני לציין עובדה מאלפת (שתגרום לך אולי צער) שב-99% של המקרים (בלי להגזים) פגעתם באנשים שאינם משתייכים למסגרת שלנו, ואין להם כל קשר שהוא אלינו. כפי שנמסר לי, נחטף על

²⁰⁹ יצחק אלפסי, אוסף מסמכים ומקורות, ד', עמוד 70.

ידכם השבוע בחור אחד, וכן קיבל מורה אחד בבית-הספר "נצח ישראל" הוראות גרוש מחיפה, יען כי שניהם נחשדו על-ידכם בהשתייכות לאצ"ל. כל התופעות הנ"ל של הטרור הפנימי הנערך על-ידי אנשיך, יוצרים במחוז אווירה מורעלת, והלך רוח של הלשנות ומעשי בגידה. לכן, לא אהיה מוכן לעבור לסדר היום על מקרים מסוג זה. חושבני שצריך להיות ברור לך ולממונים עליך שמעשיכם אלה לא יפסיקו את מלחמת השחרור שלנו לגאולתנו השלמה של עמנו האומלל. וידוע לכם יפה, שפרשת 1944/1945 לא תחזור יותר. לכן הואיל נא לקבל את מכתבי זה בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים, ובמקרה שיישנו המקרים הנ"ל באחד הסניפים של מחוז הצפון – נתתי הוראה לאנשי להגיב על-כך מייד בצורה החריפה ביותר.

ברצוני להאמין שתתן למכתבי זה את תשומת-הלב הדרושה, ותדאג למנוע את השלב הבא בהתפתחות העניינים הנ"ל.

בברכה

מפקד מחוז הצפון

של הארגון הצבאי הלאומי בא"י

ההגנה ממתנת את פעולותיה

ההתנגשויות בין ההגנה לבין האצ"ל, שהגיעו לשיאן בחודשים ספטמבר ואוקטובר 1947, עוררו מורת-רוח קשה בכל שכבות הציבור בארץ. דעת הקהל דרשה בתוקף להפסיק את ההתכתשות ההדדית ולאחד את הכוחות לקראת ההתמודדות האמיתית עם האויב החיצוני. אחרי ככלות הכול, הלכה והסתמנה בעצרת האומות המאוחדות ההכרעה האמיתית בשאלת ארץ-ישראל. נידונה תוכנית חלוקתה של ארץ-ישראל למדינה יהודית ולמדינה ערבית, והערבים הודיעו בלשון נמרצת, כי יתנגדו לכל פתרון שאין עמו הקמה של מדינה ערבית בכל הארץ, ואף יאחזו בנשק כדי לממש את תביעותיהם. בתנאים אלה היה זה רק טבעי שהקריאה להפסקת הסזון ולריכוז ואיחוד של כל הכוחות הציוניים אכן תישמע ברמה.

הפנייה להפסקת פעולות האיבה הפנימית הופנתה בראש ובראשונה אל מנהיגי היישוב, אשר בידם היה המפתח לסיומו של הסזון. הנהלת הסוכנות היהודית היא שהכריזה, בעצה אחת עם ראשי ההגנה, מלחמת חורמה נגד האצ"ל ולח"י; ראשי הממסד, הם שהודיעו בפומבי על הצעדים שיינקטו כדי להביא להפסקת פעולותיה של המחתרת העברית נגד השלטון הבריטי; אנשי ההגנה הם שהחלו בפגיעה במדביקי כרוזים, הם שנקטו פעולות עונשין נגד אנשי האצ"ל, ובכלל זה הכאות וגירוש ממקום המגורים. האצ"ל מעולם לא שם לו למטרה לפגוע בארגון ההגנה. היפוכו של דבר, האצ"ל הכריז שהוא מוכן לקבל עליו את מרות ההגנה, אם זו תצטרף למלחמה בבריטים, כדי להביא לסילוקם מן הארץ (כפי שאמנם היה בתקופת "תנועת המרי העברי"). פעולות האצ"ל נגד אנשי ההגנה נעשו אך ורק בתגובה לפגיעה באנשיו. משום כך לא הייתה סימטרייה בקריאה להרגעת הרוחות.

האות הבולט הראשון להפסקת הסזון ניתן בכינוס של החוגים האזרחיים, שנערך ברמת-גן ב- 27.10.47. משתתפי הכינוס הזה, השני במניין, היו הנבחרים האזרחיים ברשויות המקומיות וכן נציגי החוגים האזרחיים במפקדה הארצית של ההגנה. לאחר האזנה לדיווח על המצב בארץ, יצאו הדוברים בתביעה נמרצת לכול הצדדים להפסיק מייד את התנגשויות הדמים, והפנו קריאה מיוחדת בעניין זה אל ראשי ההגנה. בהחלטות נאמר, בין היתר, כי: "... הכינוס מטיל על הנציגים האזרחיים במוסדות ובמקומות המתאימים לתבוע

באופן החלטי לתת הוראות להפסקה מיידית של ההתנגשויות". הכינוס גם קבע מחדש את "הצורך הדחוף ביצירת מסגרת יישובית המאחדת את כל היישוב בשעת חירום זו". בהתאם לכך הוטל על נציגי החוגים האזרחיים במפקדה הארצית של ההגנה להפעיל את מלוא כובד משקלם כדי שהמפקדה תורה לחברי ההגנה להפסיק את הפעולות נגד האצ"ל ולח"י, בטרם תפרוץ מלחמת אחים. מפלגת "המזרחי" הצטרפה אף היא אל קריאת החוגים האזרחיים. בגילוי הדעת שפרסמו, נאמר: "את אשר יגורנו ואת אשר שונאינו בנפש שואפים אליו – בא. מלחמת אחים, על כל המוראות והזוועות הגלומות בה, משתוללת ברחובותינו ומאימת להביא, חס ושלום, הרס ליישוב ודלדול הכוחות על ארצנו ... אנו דורשים מהיישוב המאורגן וממוסדותיו הלאומיים, וגם ובמיוחד מאלה החושבים לנכון ללכת בדרך המיוחדת להם – לפקוח את עיניהם לסכנה של חרב איש ברעהו, שרק הרס וחורבן נשקף ממנה ...". הרב צבי יהודה הכהן קוק תרם את חלקו במאמר שכתב בעיתון "המשקיף" שכותרתו "נגד שנאת אחים". אל כל אלה הצטרף ארגון הנשים "ויצו", ובישיבת הוועד הפועל של הארגון הוחלט לפנות אל המוסדות העליונים בדרישה לנקוט את האמצעים כדי להפסיק את שפיכות הדמים.

גם העיתונות היומית יצאה בקריאה נרגשת להפסקת פעולות האיבה ההדדיות בין הארגונים. עיקר הטענות הושמעו נגד ארגון ההגנה, אשר יזם את המהלכים ובידו היה להפסיקם. ב"הארץ", שלא נמנה עם אוהדי האצ"ל או לח"י, נכתב למשל, כי "התנגשויות אלו בשעה זו הן בלתי רצויות ומסוכנות ... כלום דווקא עכשיו, ברגע הבלתי נוח ביותר, כשתפקידים חיוניים ביותר דורשים את כל מְרצם [של המוסדות הלאומיים], וסכנה מבחוח קוראת לאיחוד הכוחות, הגיעה שעת הכושר לפתיחת חזית חדשה מבית?" עיתונים אחרים התבטאו גם הם באותה רוח.

קריאות להפסקת מלחמת האחים בארץ הגיעו גם ממנהיגיה של יהדות ארצות-הברית – במיוחד לאחר שדובר מחלקת המדינה ציין, כי התגרות בין ההגנה והאצ"ל יעמידו בספק את כושר ההתגוננות היהודית בארץ. "קץ למלחמת האחים בארץ-ישראל", זו הייתה כותרתו של המאמר הראשי באחד העיתונים החשובים של ניו-יורק. באותו מאמר הובע צער רב על המלחמה הגלויה הנטושה בין ההגנה והאצ"ל ועל השימוש בדרכים לא-יהודיות כמו חטיפות, יריות ושפיכות-דמים.

הביקורת על הפעולות נגד האצ"ל הלכה וגברה גם בשורות ההגנה, ומספר החברים שסירבו להשתתף בפעולות אלו הלך וגדל. לכך נוספה ההפתעה של ראשי ההגנה מן התגובה של האצ"ל על ההתקפות נגד אנשיו. אפשר שהם קיוו שהאצ"ל יבליג גם הפעם, כפי שקרה שנתיים לפני כן, אבל בוודאי לא ציפו לתגובה כל-כך נמרצת.

בישיבתה של הנהלת הסוכנות היהודית, ב-2 בנובמבר, הוחלט להגביל את ההפרעות לאצ"ל לשני תחומים בלבד – התרמת כספים ("סחיטות") והפעולה בבתי-הספר – וזאת "בצורה שלא תגביר את המריבה הפנימית". לאור כל הדברים האלה, החליטה מפקדת ההגנה למתן את פעולותיה נגד האצ"ל ולח"י. בספר תולדות ההגנה נאמר, בין היתר:²¹⁰

הוחלט לצמצם ככל האפשר את החזית הפנימית, ובהתאם לכך ניתנו הוראות להפסיק את ההתנגשויות עם מדביקי הכרוזים ולהסתפק בהורדת כרוזים לאחר מעשה.

תגובת האצ"ל לפנייה הציבורית להפסקת מעשי האיבה הפנימיים ביישוב התפרסמה בשידור של "קול ציון הלוחמת", ב-2 בנובמבר:

"...אנחנו איננו מעונינים ואיננו נלהבים להוריד מהלומות על ראשים עבריים; לא לכך נוצרנו. אבל אין בדעתנו לסבול שאחרים יורידו מהלומות על ראשי חברינו; גם לכך לא נוצרנו. אם ההגנה תנהג לפי רגש האחריות, שחודש אצלה בשבוע שעבר, לא נתקיף אותה, כמובן ...".

²¹⁰ ספר תולדות ההגנה, ג', עמוד 1060.

קורבנות ה"סזון"

ב"סזון הקטן" של שנת 1947, לא היו הלשנות המוניות לבולשת הבריטית (ההלשנות היו ממוקדות והתייחסו רק למקרים מסוימים), וארגון ההגנה ניהל בכוחות עצמו את המלחמה באצ"ל ובלח"י. האצ"ל מצדו לא הבליג, כפי שעשה בסזון של 1944-1945, והשיב מלחמה שעה. המאבק בין שני הארגונים היה קשה ומר ותבע את קורבנותיו. הקורבן הראשון היה מרדכי ברגר, שנחשד על ידי ההגנה בשיתוף פעולה עם הבולשת הבריטית.

מרדכי ברגר

ביום חמישי, 28 במרס 1947, בפינת הרחובות ארלוזורוב ובן-יהודה בתל-אביב, התנפלו שמונה צעירים על מרדכי ברגר, קורפורל במחלקת התנועה של משטרת ארץ-ישראל. התוקפים סתמו את פיו והיכוהו באלות על ראשו. ברגר נפל מתבוסס בדמו. עוברים ושבים הביאוהו לבית-החולים "הדסה", שם מת מפצעיו. בעיר הופצו שמועות, כאילו היה זה מעשה ידיו של האצ"ל, אולם למחלקת המודיעין של האצ"ל ("דלק") נודע, כי חברי ההגנה הם שהיכו את ברגר וגרמו למותו. כאשר השמועות לא פסקו, פרסם האצ"ל כרוז שבו נאמר:

"אנו יודעים מי ציווה להרוג את ברגר ומי גרם למותו. אם תוקם ועדת חקירה עברית ציבורית, נהיה מוכנים להעמיד לרשותה את הידיעות אשר בידינו".

העניין הובא בפני בית-דין פנימי של ההגנה, אשר חקר את המקרה והגיע למסקנה כי אכן ידה של ההגנה הייתה במעשה. הסתבר כי ברגר עבד קודם לכן בבולשת ונחשד כי מסר ידיעות על ההגנה ועל כן הוחלט להענישו במכות בלבד. מפקד ההגנה במחוז תל-אביב נמצא אשם בכך שפקד לעשות זאת ללא הוראה מגבוה וגרם למותו של ברגר. הוא נידון להעברה מתפקידו לתפקיד אחר.²¹¹

²¹¹ ארכיון תולדות ההגנה, תיקי מטכ"ל, ב 73/14.

פרשת מותו של יהודה ליטמנוביץ

ארגון ההגנה לא הסתפק בהכאת אנשי האצ"ל, אלא ניסה גם להחרים חומרי מלחמה ובכך לפגוע ביכולת הפעולה של הארגון. בחודש אפריל החליטו ראשי ההגנה בחיפה לפרוץ לשני מחסני האצ"ל בעיר – האחד ברחוב שפירא 11 והשני ברחוב ירושלים 8 – שהיו ידועים לש"י מזה זמן-מה. בעקבות תצפיות ממושכות, נשלחו ב-24 במאי 1947 שתי חוליות, כדי לפשוט על שני המחסנים בעת ובעונה אחת. בכל חוליה היו חבלן, איש הש"י וחמישה מאבטחים. החבלנים צורפו בגלל החשש כי המחסנים עלולים להיות ממוקשים. הם התאספו לפני הפעולה והודרכו על-ידי קצין החבלה המחוזי בגילוי ופירוק מוקשים, במיוחד בפתיחת מכסים, דלתות וחלונות.²¹²

חבלן החוליה הראשונה, יהודה ליטמנוביץ, החל לטפל במנעול הדלת ברחוב שפירא, בעוד יתר האנשים הסתתרו כדי שלא להיפגע במקרה של פיצוץ. בשעה שליטמנוביץ ניסה להוריד את הברית, נשמעה התפוצצות חזקה. הוא נפצע פצעים קשה ושניים מחבריו נפצעו באופן קל. שאר אנשי החוליה התערבו בקהל שנאסף במקום ונמלטו על נפשם. כעבור כמה דקות הגיע אמבולנס של מגן דוד אדום ומכוניות משטרה. ליטמנוביץ הוצא מן ההריסות במצב קשה והוסע לבית-החולים, שם מת מפצעיו. במחסן החרב, מצאה המשטרה כרוזים וחומר תעמולה אחר של האצ"ל.

היחידה שפרצה למחסן שברחוב ירושלים 8, גילתה שני סליקים גדולים שהיו ריקים.

למחרת נכתב ב"דבר":²¹³

החבר ליטמנוביץ לא יצא להטיל מוקשים, אלא כדי למנוע מאחרים להטיל אותם ולסכן חיי אדם. בשעת מילוי תפקיד יישובי אחראי זה קופחו חייו. בהלווייתו השתתפו אלפים מחברי ההגנה וההסתדרות.

²¹² ארכיון תולדות ההגנה, 73/21.

²¹³ עיתון "דבר" מיום 25.5.1947

פרשת מותו של זאב ורבר

"בית הדר" ניצב במרכזו של אזור הביטחון שהקימו הבריטים בתחום העיר תל-אביב. בבניין עצמו שיכנו הבריטים את מפקדתם, והגישה לבניין הייתה קשה ביותר. גדרות-תיל הקיפו את אזור הביטחון כולו וכל אדם שרצה להיכנס לאזור, היה נבדק ב"שבע עיניים". לכן הוחלט באצ"ל לחפור מנהרה שתגיע עד אל מתחת לבניין. דרך המנהרה תוכנס כמות גדולה של חומר-נפץ, אשר יהיה ביכולתו להרוס את הבניין עד היסוד. עוד הוחלט כי לפני ביצוע הפיצוץ, יזהיר האצ"ל את הבריטים לפנות אל כל אזורי הביטחון בארץ. לאחר פיצוץ מלון המלך דוד, והאבדות הרבות שנגרמו עקב אי-פינוי הבניין, סביר היה להניח כי הבריטים לא ייקחו סיכונים מיותרים ואומנם יפנו את אזורי הביטחון בכל הארץ. עצם הפינוי היה מהווה מכה קשה ליוקרה הבריטית, שלא לדבר על יכולתו של האצ"ל לפגוע בצורה כה חמורה במרכז-העצבים של השלטון הבריטי בתחום העיר תל-אביב. פיצוץ "בית הדר" כוון לקראת דיוניה של ועדת החקירה המיוחדת של האו"ם, שעמדה להגיע ארצה, או לחילופין למקרה שהבריטים יחליטו להוציא לפועל את פסקי-דין המוות נגד אבשלום חביב, יעקב וייס ומאיר נקר. אלא שכאשר הגיעה המנהרה למחצית הדרך, נודע דבר קיומה ל"הגנה", אשר החליטה לסכל את תוכניות האצ"ל. על כך מספר אחד מחברי החוליה של ההגנה שנשלחה לבצע את המשימה:²¹⁴

בליל יום שלישי, ה-17 ביוני, ירדה קבוצת צעירים אל הבית הישן מול "בית הדר", בנצלה רגע של חשכה. לאור פנס בדקנו את הנעשה במרתף וראינו את כלי העבודה ושקי החול והרימונו את המכסה שכיסה את פי המנהרה. בגיר רשמנו על גבי הארגז שעמד שם, כי ביקרנו והשארנו כתובת אזהרה לבל ימשיכו בחפירה ולבל יוציאו לפועל את מזימתם. למחרת יצאנו אל מקום הפעולה. לא נשאנו נשק. היו אתנו שקי מלט וכלי עבודה. הספקנו להוריד כמה שקי מלט, וזאב ורבר, שהיה מפקד הפעולה, נכנס פנימה ומשהרים את המכסה – התפוצץ המוקש. הוא לא הספיק לומר מאומה. קול הנפץ היה חלש. ורבר התרסק מייד. הצלחנו להתחמק מהחדר, כדי לבשר בשורת איוב זו.

²¹⁴ עיתון "דבר" מיום 20.6.1947.

למחרת נערכה לזאב ורבר הלוויה רבתי. "נוער מאורגן באלפיו הסתדר בשורות מלוכדות לאורך הרחובות הסמוכים לרחוב מזא"ה. תנועת כלי הרכב הופסקה ברחוב הראשי כמחצית השעה לפני צאת ההלוויה. חבלים נמתחו ברחובות שבהם עבר המסע. כל החנויות ובתי העסק נסגרו מאליהן. שוטרי המשטרה המיוחדת על קציניהם וכן קצינים מהמשטרה הרגילה פיקחו על הסדר..."²¹⁵

פרשת צדוק ליסבונה

בנוסף לעונשים גופניים וגירוש אנשי האצ"ל ממקום מגוריהם, נתנה הוראה לאנשי ההגנה לפעול כדי לסכל את פעולות האצ"ל. הוראה זו הביאה לתקרית מעציבה, שעלתה בחייו של צדוק ליסבונה.

הפעילות הרבה של האצ"ל, וכן העובדה שרבים מאנשי הארגון נאלצו לעזוב את מקום מגוריהם, הצריכה מימון רב. בדיון במפקדת האצ"ל בחיפה עלה הרעיון להחרים כסף מבנק "ברקליס" בעיר, שכידוע היה בנק בריטי ולכן הפעולה לא תפגע במערכת הבנקאית של היישוב היהודי בארץ.

ב-4 באוגוסט 1947 יצאו שישה לוחמים במכונית, שחנתה בקרבת בנק ברקליס שברחוב הרצל בחיפה. עמרם (שנתמנה מפקד הפעולה) וחיה קנופ, נכנסו לחדר המנהל וביקשו ממנו, תוך איומים באקדח, שיפתח את הכספת. עמיאל ואריה ריכזו את הקהל ואת הפקידים באחת הפינות והחלו לאסוף את הכסף שנמצא בקופות. לפתע נפלט כדור מאחד האקדחים, ומפקד הפעולה פקד על נסיגה. אז קפץ אחד הפקידים, צדוק ליסבונה, שהיה מפקד בהגנה, ותפס בחיה קנופ שעברה על-ידו, ומנע ממנה להימלט מן המקום. חיה נאבקה עם ליסבונה, אולם לא הצליחה להיחלץ מידי. גם צעקותיהם של פקידי הבנק לא שכנעו אותו לאפשר לחיה לצאת מהבנק. עמרם איים על ליסבונה באקדחו, דרש ממנו לשחרר את חיה וצעק לעברו: "זה כסף אנגלי, עזוב אותה". לאחר שגם יריית אזהרה לא הועילה, ירה עמרם בליסבונה, שנפל מתבוסס בדמו, וחיה הצטרפה אל חבריה שנכנסו למכונית ונמלטו מן המקום.²¹⁶

השלל לא היה גדול, רק 1,300 לא"י, אולם התוצאות היו חמורות. צדוק ליסבונה הפצוע הועבר לבית-החולים, אולם כעבור זמן מת מפצעיו.

²¹⁵ שם, מיום 20.6.47.

²¹⁶ משה לוי, מעיר האר"י ללוע האר"י, עמוד 102.

על המקרה נכתב למחרת היום בעיתון דבר:

[...] בראות הקופאי צדוק ליסבונה את השודדים בורחים, רדף אחריהם בלי לשים לב לאזהרות חברים שיעצו לו שלא יסכן את עצמו ... ליסבונה היה אמיץ ובעל משמעת למופת. הוא ראה חובה למלא את דרישת המוסדות הלאומיים ולהתנגד לפורשים השודדים, ולא נרתע לסכן את חייו במילוי צו היישוב...

משה וייסבורט

במטה האצ"ל בחיפה נתקבלה ידיעה לפיה מדי שבועיים מגיעה לנאפ"י (השקם של הצבא הבריטי) בבת-גלים מכונית המביאה את משכורות העובדים. הוחלט להשתלט על המכונית ולהחרים את הכסף. באחד מימי דצמבר 1947 הגיעה לכניסה של הנאפ"י מכונית ובה חמישה אנשי האצ"ל, שנכנסו פנימה ובאקדחים שלופים השתלטו על העובדים. משה וייסבורט, חייל יהודי שהיה במקום התנפל על משה לוי והחל נאבק אתו, תוך ניסיון לקחת את נשקו. אחד הבחורים הזהיר את החייל להניח ללוי, ומשלא נענה, ירה בו והרגו. בעקבות היריות הוחלט לסגת מן המקום, מבלי למלא את המשימה. אגב, בשעה שהבחורים נכנסו לשק"ם, עמד שם דוב שוורץ שהכיר היטב את מאיר מורנו והשניים בירכו האחד את השני בשלום. כאשר באה למקום המשטרה, נחקר שוורץ באשר לזהותו של האיש שבירך אותו בשלום. שוורץ לא רצה להסגיר את חברו וסיפר כי התוקפים היו ערבים מהכפר טירה. השוטרים נסעו לטירה בלוויית דוב שוורץ, אולם לא הצליחו למצוא את התוקפים.

פרשת ידידיה סגל

ביום 12 בינואר 1948 חטפו אנשי ההגנה את ידידיה סגל, שהיה "סגן" (מפקד כיתה) באצ"ל. הוא נחקר, תוך שימוש בעינויים, וכעבור מספר ימים נמצאה גופתו ליד הכפר הערבי טירה (פרטים – ראה להלן).

האצ"ל ממשיך להכות בבריטים

במקביל לתגובה על פעילות ההגנה נגד האצ"ל, המשיך הארגון בהתקפותיו נגד השלטון הבריטי. באופן כללי ניתן לומר, שללוחמי המחתרת בחיפה היו שתי מטרות עיקריות: האחת – דרכי התחבורה, והשנייה – צינור הנפט שהוביל את "הזהב השחור" מעיראק לבתי-הזיקוק בחיפה.

פיצוץ קרון סיור של הרכבת בקו חיפה-עכו.

בבוקר יום ה-15 במאי 1945, נתגלה מוקש שהוטמן על פסי הרכבת ליד מחנה קורדני, בין חיפה לעכו. למקום הוזעקו מומחים לפירוק מוקשים ובשעה שעמדו לפרק את המוקש, אירעה התפוצצות שגרמה למותם של שני קצינים בריטיים. בפרסום הידיעה בעיתון "המשקיף" נאמר עוד כי "לפי כתבי חוץ, האצ"ל הודה בזריעת מוקשים בקווי הרכבת חיפה-עכו, יפו-ירושלים ולוד-קנטרה. לפי אותו מקור, נמסרה על-כך הודעה טלפונית להנהלת הרכבת מייד לאחר זריעת המוקשים וכן נמסרה הודעה למערכות העיתונים".²¹⁷
על הפעולה מספר ישראל הדני (קליין):²¹⁸

יצאנו מגב-ים עם כלי חפירה ומוקש על גבינו. התקדמנו לאורך שפת הים וכשהגענו למטרה, התברר לנו כי אי אפשר לחפור עם כלים, מאחר והרעש היה עלול לעורר חשד אצל המשמר במחנה הצבאי הסמוך. לכן חפרנו בידינו, כשאנו מרחיקים אבן אחר אבן. העבודה התקדמה לאיטה, עד אשר התברר לנו כי יש מספיק מקום כדי להכניס את המוקש. אחרי שהוצאנו את הניצרה, כיסינו את המוקש בעפר ושמנו פעמינו ישר לכיוון הים. צעדנו קרוב למים, כדי שהגלים יכסו את העקבות וכך הגענו בשלום לבסיס.

בעקבות החבלה במסילת הברזל, נפסקה תנועת הרכבות מחיפה לדרום ולצפון.

ב-6 ביולי התפרסמה בעיתון "המשקיף" הידיעה הבאה:

²¹⁷ עיתון "המשקיף" מיום 16.5.1945.

²¹⁸ מכון ז'בוטינסקי, עדות ישראל הדני (קליין).

אזהרה ללא פצצה

הרכבת שעמדה לצאת אתמול מחיפה לצמח, התעכבה לשעה אחת מאחר שהנהלת הרכבת קיבלה ידיעה שעל פסי הרכבת מונחת פצצה. משלא נמצאה הפצצה, המשיכה הרכבת בדרכה.

... ופצצה ללא אזהרה

לעומת זאת נתאחרה בשעתיים רכבת משא שהסיעה פועלים לעבודה בטירה לאחר שנמצא מוקש על פסי הרכבת. מומחים מהצבא פירקו את המוקש והרכבת המשיכה בדרכה.

פיצוץ צינור הנפט ליד חיפה

ב-5 ביוני 1947 פוצץ צינור הנפט ליד ג'למה בשני מקומות, והנפט זרם עד לקישון, שם התלקח. לפי הערכת מומחים אבדו 800 טון נפט כתוצאה מן הפיצוץ.²¹⁹ ביצוע החבלה בצינור הנפט הוטל על משה לוי ("יריב"). יריב ביקש מאחת מבנות יחידתו, פנינה לוי, שהתגוררה בכפר חסידים, להילוות אליו לסיור לאורך הקו בו הוטמן צינור הנפט באדמה. עד מהרה התברר כי דרך הפטרולים ועמודי התאורה הסגירו את התוואי התת קרקעי של צינור הנפט. יריב סימן באבן את המקום שהתאים לחפור בו בור כדי לאתר את הצינור עצמו.

למחרת בשעות הערב הגיעו לביתה של פנינה משה לוי ("יריב") ומשה בן-בסט, קיבלו ממנה שק עם כלי העבודה ויצאו לדרך כשהם מצוידים בתת-מקלע, אקדח ורימוני יד. כעבור כרבע שעה הגיעו למקום בו הייתה האבן שיריב הטמין יום קודם לכן, והחלו לחפור. האחד חפר והשני שימש באבטחה. לא עבר זמן רב והמקוש היכה בצינור. הם המשיכו לחפור עד שנוצר בור גדול דיו כדי להכניס לתוכו את המוקש. לאחר שיריב הוציא את הנצרה מן המוקש, כיסו השניים את הבור באדמה ויצאו לדרך. הם לא חזרו לכפר חסידים, כדי לא להשאיר עקבות או סימנים לקשר עם מישהו מתושבי המקום. היה להם מספיק זמן, מאחר ומנגנון ההפעלה אמור היה לפוצץ את המוקש כעבור שש שעות. הם צעדו בבטחה עד שהגיעו למקום בו המתינה להם מכונית, בה ישב

²¹⁹ עיתון "המשקיף", מיום 6.6.47.

מאיר מורנו ליד ההגה. השניים קפצו אל תוך המכונית שעשתה דרכה לכיוון חיפה, ולאחר שהנשק הוחזר למחסן, התייצב משה לוי בפני עמיאל מפקדו, ודיווח על מהלך הפעולה.

בשעה שלוש לפנות בוקר נשמעה התפוצצות חזקה ובעקבותיה פרץ הנפט בזרם חזק ועלה באש.

לוחמי האצ"ל מחיפה שוב מחבלים בצינור הנפט

ב-21 ביולי 1947 יצאה מחיפה, עם חשכה, מכונית ובה שישה מלוחמי האצ"ל, מצוידים בכלי עבודה, מוקשים ונשק קל. הבחורים ירדו מן המכונית בזוגות, במרחק מסוים האחד מהשני. אחד הזוגות היה מורכב ממשה לוי וישראל הדני, שאמורים היו לפוצץ את צינור הנפט ליד כפר יהושע, בין חיפה ועפולה. השניים צעדו לכיוון צינור הנפט שהוטמן בתוך האדמה בין עמודי הטלפון. לאחר שהגיעו למקום שסומן מראש, החלו בחפירה. אלא שהעבודה הייתה קשה ולצינור לא היה זכר. לפתע נראו מרחוק אורות שהתקרבו למקום החפירה. השניים קפצו עם כלי העבודה אל בין הקוצים וחיכו לבאות. לא עבר זמן רב ומכונית משורינת התקרבה למקום החפירה, אולם חיילי הלגיון הערבי שהיו בתוכה לא שמו לב לערימת העפר שהצטברה. לאחר שהמשוריין עבר, המשיכו לוחמי האצ"ל בחפירה, עד שנשמע צליל של מתכת. לאחר שהבור הורחב דיו, הוכנס פנימה המוקש, הוצאה הניצרה והמקום כוסה במהירות בעפר. משה וישראל צעדו במהירות לעבר הכביש, שם אמורה הייתה המכונית לאסוף אותם ולהחזירם לחיפה ביחד עם שני הזוגות הנוספים. אלא שהמכונית לא הופיעה ובינתיים האיר השחר. במקום עבר אוטובוס ערבי והשניים התלבטו האם לנסוע בו לחיפה או להמשיך ולחכות. בעודם מתווכחים ביניהם, הופיעה המכונית וכל ששת לוחמי הארגון הגיעו בשלום לחיפה.

בשעות הצוהריים נשמעו ברחבי עמק יזרעאל שלושה פיצוצים חזקים וצינור הנפט נפרץ בשלושה מקומות.²²⁰

באותו לילה בו הונחו המוקשים ליד צינור הנפט, פוצצה מכונית צבאית שנסעה בהדר הכרמל בחיפה. מאוחר יותר באותו לילה התקיפו שתי יחידות של ההגנה את תחנות הראדאר שעל הר הכרמל.

²²⁰ עיתון "המשקיף" מיום 22.7.47 וכן משה לוי, מעיר האר"י ללוע הארי, עמוד 153, וכן עדות ישראל הדני, מכון ז'בוטינסקי.

פיצוץ במפקדה הזמנית של הצבא בהדר הכרמל²²¹

ב-23 ביולי, שלושה ימים לאחר פיצוץ צינור הנפט, נשמעה בשעה שמונה בערב התפוצצות חזקה שהרסה את המפקדה הארעית של הצבא בהדר הכרמל.

כעבור שעה, אירעה התפוצצות שנייה בשדרות קיטרוטש, שם התפוצץ מוקש חשמלי מתחת למכונת צבאית.

אותו לילה עלתה מכונת צבאית על מוקש שהופעל באורח חשמלי ליד מחנה הצבא באחוזת שבחיפה. מכוח הנפץ הועפה המכונת מרחק רב ונזרקה לתוך ואדי עמוק.

פיצוץ הצ'ק פוסט

בליל ה-29 ביולי 1947 נשמעה התפוצצות חזקה שכתוצאה ממנה נהרסה תחנת הביקורת של הצבא (הצ'ק פוסט). בנוסף להרס המוחלט של התחנה, נפגעו גם עמודי הטלפון ונקרעו חוטי החשמל שהיו בקרבת מקום.

בבוקר אותו יום רכב משה לוי, מחופש בלבוש ערבי, על חמור, שמשני צידי האוכף נקשרו ארגזים עמוסים באבטיחים. בדרכו אל תחנת הביקורת, הכריז לוי בקול על מרכולתו ואף הצליח למכור מספר אבטיחים לעוברי אורח. לקראת הצוהריים התקרב אל התחנה, קשר את החמור בקרבת מקום וצעד לעבר התחנה, בהחזיקו ביד שק שהוציא מתחת לאבטיחים. כשהגיע אל התעלה הסמוכה לתחנת הביקורת, הוציא מן השק ארגז קטן והניח אותו ליד אחד מעמודי המבנה. לאחר שהפעיל את מנגנון ההשהיה, חזר אל החמור וברכיבה הסתלק מן המקום. משה לוי הגיע בשלום לחיפה, קשר את החמור לעץ בחצר אחד הבתים, הסיר מעליו את התחפושת הערבית ומיהר לפגישה עם עמיאל מפקדו כדי לדווח לו על ביצוע הפעולה.²²²

פיצוץ מכלי הנפט בבתי-הזיקוק

ב-10 בספטמבר 1947 תוכננה פעולת חבלה גדולה בשטח בתי-הזיקוק בחיפה. באותו יום בשעה שבע בערב, התכנסו בביתו של מאיר 15 לוחמים.

²²¹ עיתון "המשקיף", מיום 24.7.47.

²²² משה לוי, מעיר האר"י אל לוע הארי, עמוד 99.

משה עמיאל, שהתמנה מפקד הפעולה, הסביר לבחורים את פרטי התוכנית ולאחר שאלות ותשובות, הם יצאו בשלוש מוניות לנקודת הכינוס בקריית-בנימין. עמיאל עצמו נסע בטנדר שהכיל את ארגזי הציוד.

חוליות החיפוי תפסו את מקומן וכל השאר המשיכו לצעוד לעבר הגדר של בתי-הזיקוק. הבחורים חפרו מתחת לגדר, וכשהתעלה הייתה גדולה דיה, זחלו עשרה לוחמים פנימה. איש האצ"ל שעבד כחשמלאי במפעל עמד על משמרתו ליד המתג, ובשעה תשע וארבעים ניתק את זרם החשמל. בחסות החשיכה התפזרו החוליות לעבר המכלים והניחו את המוקשים. לוחם נוסף, משה כהן, התקדם לעבר משאבת הדלק. כאשר הגיע ליעד שמע לפתע קריאה של אחד מחיילי הלגיון הערבי ששמר על המתחם: מן הדא? (מי שם?).

משה ענה בערבית: חבר.

החייל הורה למשה להתקרב, וכאשר היה קרוב במידה מספקת, שלף אקדח וציווה על החייל לזרוק את רובהו ולשכב על האדמה, תוך שאיים, בערבית, שאם יזוז – יירה. ואכן החייל שכב ללא נוע, והבחורים הספיקו להפעיל את מנגנוני ההפעלה של המוקשים ונסוגו בחסות החשיכה לעבר הגדר. כאשר כולם הגיעו למקום הריכוז, אסף עמיאל את הציוד, הבחורים עלו על המוניות שחיכו בקרבת מקום ועשו את דרכם לכיוון חיפה. לאחר שכולם התפזרו לבתיהם, נשמעו ארבע התפוצצויות חזקות.

למחרת נודע מן העיתון שמכל אחד, שניזוק, היה מלא מים ומכל אחר היה ריק. במכלים הנותרים נשפך הבנזין המזוקק החוצה, אך מסיבות בלתי ברורות, לא התלקח.

יש לציין כי ההתפוצצויות היו בשטח שהוכרז עליו עוצר.²²³

²²³ משה לוי, מעיר האר"י ללוע האר"י, עמוד 157 וכן עיתון "המשקיף" מיום 11.9.47.

מבצע "החבית" ²²⁴

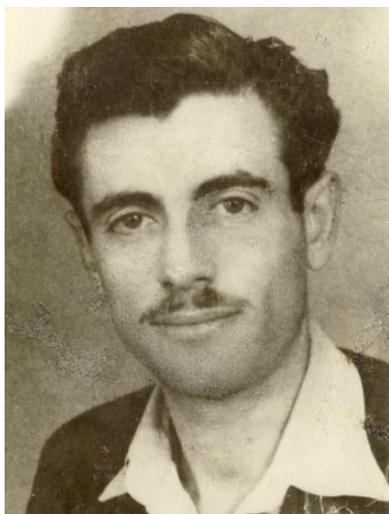
היה זה המבצע האחרון, והמרשים ביותר, שנערך בחיפה נגד השלטון הבריטי בעיר. היעד היה הפעם מרכז המשטרה המחוזי ברחוב המלכים, רחובה הראשי של העיר התחתית. היה זה יעד מבוצר, ששכן מול הכניסה לנמל, בלב אזור הביטחון. הבניינים באזור כולו היו מוקפים בגדרות תיל, וכל מי שרצה להיכנס פנימה נאלץ לעבור ביקורת יסודית של זהותו וכן בדיקה גופנית מדוקדקת. על כלי רכב נאסרה החנייה בשטח הבניין, וחייילים שמרו על היעד יומם ולילה.

כדי להתגבר על כל המכשולים האלה, הכין עמיחי פאגלין ("גידי") מיתקן מיוחד פרי המצאתו. פצצה במשקל של חצי טון הוכנסה לחבית גדולה, באורך של שני מטר ובקוטר של מטר אחד. משני צידי החבית הורכבו צמיגי טרקטור גדולים לשם בלימת הנפילה וקלות התנועה לעבר קיר הבניין. על משאית גדולה, שנרכשה מהצבא הבריטי, הותקן מיתקן גבוה עם מגלשה, כדי שניתן יהיה להטיל את הפצצה מעל הגדר שהקיפה את בניין המשטרה. בתא הנהג הותקנה ידית שבאמצעותה ניתן היה לקפל את המעצור, דמוי השיניים, שמנע מן החבית ליפול ללא בקרה. שחרור המעצור אף הפעיל את מנגנון הפצצה, שאמורה הייתה להתפוצץ כעבור 30 שניות. בנוסף לזאת הותקן מנגנון מיוחד שמנע מן החבית להתגלגל בחזרה בשעה שתתנגש בקיר הבניין. תא הנהג כוסה בלוחות פלדה, כדי להגן על הנהג ועוזרו במקרה שהבריטים יפתחו באש על המשאית.

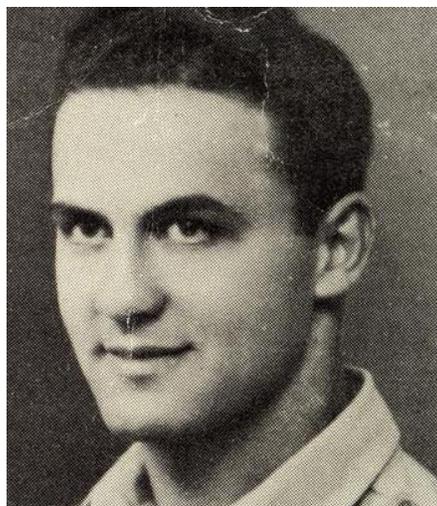
בערב חג הסוכות, ה-28 בספטמבר 1947, יצאו משה לוי ובני בכר לבני-ברק כדי להסיע את המשאית לחיפה. הם הגיעו לצריף של משפחת גבריאל גולדברג, ששכן בלב אחד הפרדסים בפאתי בני-ברק, ושם כבר חנתה המשאית (הבן, צבי גולדברג, היה חבר פעיל באצ"ל והבית שימש כמקום מפגש ואימונים וכן שוכן בו השופט וינדהאם, שכזכור נחטף והיה בן ערובה, לאחר שבית-הדין הצבאי בירושלים דן את דב גרונר למוות). "גידי" תדרך את השניים בכל הפרטים הטכניים, ובעזרת מנוף הועלתה החבית על המשאית. משה לוי נהג את המשאית בדרכו לחיפה ולצידו בנימין בכר כנהג משנה. אופנוע ליווה אותם מלפנים ומאחור נסעה מכונית, ובה יואל קמחי (מפקד

²²⁴ משה לוי, מעיר האר"י ללוע האר"י, עמוד 138 וכן ניב, מערכות האצ"ל, ה, עמוד 334.

הח"ק של חיפה) בלוויית אחת מבנות הארגון. לוי ובכר צוידו ברשיונות מזויפים להובלת מכונת כביסה לנמל חיפה. במחסום לפני הכפר הערבי טירה, נבדקו התעודות והשוטרים כתבו דו"ח, בטענה שהמטען גבוה מדי. בסופו של דבר הגיעה המשאית בשלום לחיפה וחנתה במגרש החנייה שליד הטכניון. משה לוי ובני בכר הלכו לבתיהם למנוחת לילה, כאשר שמירה מיוחדת הופקדה על המשאית.

בני בכר

משה לוי ("יריב")

למחרת, ביום הראשון של חג הסוכות (ה-29 בספטמבר), יצאה המשאית בשעה 05:30 ליעדה, נהוגה בידי משה לוי ולידו בני בכר. לפני המשאית נסעה מכונית פרטית קטנה, נהוגה בידי יצחק נויפלד, ובדקה את הדרך. המשאית עצרה קרוב לגדר, שהקיפה את בניין המשטרה, ומשה לוי משך בידי ששחררה את המעצור. החבית התגלגלה מעבר לגדר ונעצרה ליד קיר בניין המשטרה והבולשת. השוטר הערבי שעמד בקרבת מקום, חשב כי המכונית נהוגה בידי בריטי, צעק לעברו: "ג'ורג', נפלה לך חבית!" לוי לחץ על דוושת הבנזין והסתלק מן המקום במהירות. המשאית עצרה ליד כיכר-חמרה שבקרבת השוק הערבי, ושני נוסעיה יצאו ממנה ומיהרו לרחוב הנביאים. שם חיכה להם יואל קמחי וכן מכונית שהסיעה אותם להר הכרמל ומשם דרך בית-אורן לתל-אביב, וזאת לפני שהוכרז העוצר ולפני שהוקמו מחסומים בדרכים.

פצצת החבית

מן הפיצוץ קרס הבניין על שבע קומותיו. תשעה שוטרים וארבעה אזרחים נהרגו וכן נפצעו 27 שוטרים ו-25 אזרחים. בעיתון "המשקיף" מיום 30 בספטמבר 1947, אנו מוצאים בסוף הכתבה על הפיצוץ, את הדברים הבאים:

כתבי חוץ מודיעים כי הפיצוץ בא כתגובה על גירוש מעפילי "יציאת אירופה תש"ז" לנמל המבורג. עיתונאי חוץ מסרו עוד כי לפי האצ"ל בוצעה ההתקפה ביום חג הסוכות ובשעה מוקדמת, כדי למנוע קורבנות בקרב האוכלוסייה האזרחית

הפיצוץ של בניין המשטרה והבולשת בחיפה בא לבריטים בהפתעה גמורה, וכאחד הלקחים ממנה, ניתנה הוראה להגביה את הגדרות מסביב לאזורי הביטחון השונים בירושלים ובתל-אביב לכדי 8 מטרים! אולם האצ"ל לא היה

זקוק למציאת פתרון גם לבעיה זו, כי בדיוק כעבור חודשיים הכריז האו"ם על יציאת הבריטים וחלוקת ארץ-ישראל לשתי מדינות, יהודית וערבית, בעוד ירושלים אמורה הייתה להיות תחת שלטון בינלאומי בחסות האו"ם.

בניין המשטרה לאחר הפיצוץ

הודעה

בא' דסוכות תש"ח (29 ספטמבר 1947) בשעה 05.45 התקיפו ח"ילינו את המפקדה הראשית של הגיסטפו הבריטי בצפון הארץ. ח"ילינו התגברו על הביצורים, על המשמרות ועל עמדות השריון של האויב, הדרו ללבו של איזור הבטחון בחיפה והחריבוהו בפצצת טגנה.

ההתקפה אופשרה על ידי המצאה טכנית מיוחדת אשר פרטים עליה יפורסמו בקרוב. ההתקפה בוצעה ביום הג' ובשעה מוקדמת, בכדי למנוע קרבנות מקרב האוכלוסיה האזרחית. פעולת-קרב זו תקרא: "האמביאף" - האמבורג - אף על פי-

היום הזה גוללנו את חרפת האמבורג. הרפה שלא היתה נסמחת לדורנו. אלמלא הגבנו עליה. לא תגובת צום נלעגת. כי אם תגובת קרב. היום הזה גוללנו את חרפת הגרושים של בני' שבים לגבולם, את חרפת ההתעללות בקדשי' הקדשים של האומה. היום הזה שלמנו לאויב על מרחץ-הדמים שהוא ערך באניות המעפילים.

בריטניה הנאצית הודיעה כי היא תהא מוכנה לתכן חכניות לפנויה של ארץ-ישראל.
בריטניה מרמה.

היא חותרת לקראת הטלת "פתרונה" היא לסאלת ארץ-ישראל, פתרון שכמיהו כשצבודי פזור וכלייה לעמנו. בריטניה מנסה להפחיד את הרוב באוי' מי בכדי לסחוט ממנו הסכמה לתכניתה: להקמת ממשלת קויזלינגים בריטיים, אשר לחסדה יוסגרו היהודים בארץ-ישראל. הדברים שסגן מיניסטר החיץ הסובייטי וישינסקי השמיע בקשר עם הצהרתו של קריץ' ג'ונס לא היו דברי אירוניה. הם משקפים את הכוונה הבריטית האמיתית.
בריטניה מרמה.

שבוע אחרי קבלת החלטת הפנוי העמידו הכובשים הנאצי-בריטיים אולטימטום למעפילי. יציאת אירופה: ליותר על זכותם לשוב למולדת. או - לפית ברע. שביע אחרי החלטה זו החלי' הבריטים לקדוח נפט בנגב. יום אחרי ההצהרה של מיניסטר המושבות ערכו שידדי היב' הבריטיים מרהי-דמים חדש בספינות מעפילים וגרשום בחוזק יד מחופי המולדת. משטר הדכוי נמשך. מעשי האיבה נגד עמנו לז' הופסקו אף ליום אחד.

בריטניה מרמה.

היא דמתה בתכניה והצהויותיה את עמנו ואת העולם כולו במשך חצי יובל שנים. והביאה להשמדתם של עשה מיליון יהודים. היא לא תצליח עוד במעשי הרמיה השפלים. אנו, הארגון הצבאי הלאומי, נוסף להלחם בכובשים הנאצור בריטיים ושום ביצורים לא יעמדו להם. אנו נלחם לשחרור ארצנו עד אשר הכובשים הבריטיים ירדו באמת לאניותיהם, בכדי לחזור למולדתם, ואחינו הגולים יעלו מארבע כנפות הארץ על אניות-הפדות. בכדי לשוב למולדת המשוחררת והשלמה.
הא בהא תליא.

הארגון הצבאי הלאומי
בארץ-ישראל

העור: תשיח

שער שביעי

במעצר

מחנה המעצר בלטרון

שני סוגים של לוחמי המחתרת היו בידי השלטונות הבריטיים: השפוטים – אותם לוחמים שנתפסו עם נשק ביד או בשעת הדבקות כרוזים, הועמדו בפני בית-הדין הצבאי ונשפטו לשנות מאסר שונות. הבנים השפוטים הועברו לבתי-הסוהר בעכו או בירושלים, בעוד הבנות השפוטות הועברו לבית-הסוהר לנשים בבית-לחם. לעומתם היו מאות רבות של לוחמי המחתרת שנעצרו בידי הבולשת ולא הועמדו למשפט. העצורים הועברו למחנות המעצר השונים והוחזקו שם על-סמך התקנות לשעת חירום שהותקנו על-ידי ממשלת המנדט הבריטי. מחנה המעצר הראשון הוקם בשנות השלושים בצריפין והוחזקו בו בתחילה מעפילים, שהגיעו ארצה באופן בלתי לגאלי. לאחר מכן הועברו למחנה בצריפין חברי האצ"ל שנעצרו על סמך צווים מנהליים. לאחר פרוץ מלחמת-העולם השנייה, הוקם מחנה מעצר במזרע, צפונית לעכו. לאחר מכן רוכזו כל העצירים המנהליים במחנה המעצר בלטרון.

מחנה לטרון השתרע על פני מאות דונמים, על אם הדרך בין תל-אביב וירושלים, מול מנזר לטרון. המחנה נבנה על-ידי בריטים בתחילת מלחמת-העולם השנייה כדי לאכסן בו שבויים איטלקים. בהמשך, הוקמו בלטרון ארבעה מחנות נפרדים: האחד – עבור שבויי מלחמה, השני – עבור אזרחי הארץ שנחשדו במגע עם האויב, השלישי – עבור ערבים מתומכי חאג' אמין אל חוסייני והרביעי – עבור העצירים היהודים שנחשדו בפעילות מחתרטית נגד השלטון הבריטי בארץ-ישראל. בדצמבר 1942 הועברו למחנה-העצורים החדש בלטרון כל העצירים היהודים ששהו במחנה המעצר במזרע על-פי התקנות לשעת-חירום, רובם ככולם אנשי לח"י. מאז הפך המחנה בלטרון למחנה-המעצר העיקרי של אנשי המחתרת היהודית, האצ"ל ולח"י.

במחנה המעצר בלטרון שוכנו העצירים בצריפים לפי מקום מגוריהם. מלבד צריפי המגורים, היה שטח מיוחד שיועד לבית-חולים, מרפאה ומחסנים. בנוסף לכך היה במחנה בית-כנסת, מגרשי ספורט, ספריה וכן בית-קפה, הוא "בית קפה איילון", שהיה מקום מפגש לשיחת רעים וניתן היה לקבל בו קפה, תה, שוקולד וסיגריות. התשלום היה במזומנים או על-ידי חיוב החשבון דרך משרד המחנה (באופן רשמי אסור היה להחזיק במחנה כסף מזומן).²²⁵

²²⁵ נעים המאירי, משפחה לוחמת, עמוד 139.

חיי העצירים היו מאוד מאורגנים. הם בחרו בשני בעלי תפקידים ראשיים – סופרויזר חיצוני, שהיה אחראי לקשר עם שלטונות המחנה, וסופרויזר פנימי, שהיה אחראי לחיי היום יום של העצירים. בנוסף לזאת הוקמה מפקדה שהורכבה מנציג של כל מחוז: תל-אביב, ירושלים, חיפה, השרון והדרום. העצורים עסקו הרבה בלימודים, בעיקר הצעירים שנתפסו בהדבקה כרוזים ולא הספיקו להשלים את לימודיהם המסודרים. הבולט בין המורים היה ד"ר ישראל אלדד (שייב), שלימד תנ"ך והיסטוריה של עם ישראל. הוא גם שניהל את ליל-הסדר, שנערך באופן חגיגי, ותרם רבות לחיי התרבות במחנה. מלבד לימודים, עסקו הבחורים בספורט, וכך שמרו על חוסנם הגופני. כן עסקו במלאכת יד, כמו חריטה בעץ הזית או באבן, אריגת חגורות ושטיחים, עבודות עץ שונות וציור. את מעשי ידיהם נהגו העצירים לשלוח כמתנה ליקיריהם.

על החוויה של כניסת עציר חדש למחנה מספר מנחם מלצקי:²²⁶

אדם הנקלע למעצר נאלץ להסתגל בעל-כורחו לתנאים החדשים ומנסה למצוא דרכים לניצול חיובי של הזמן. קריאה, לימודי תיכון לצעירים שלא סיימו את בחינות הבגרות, ספורט, מלאכת-יד ועיסוקים אחרים שמרו על כושרנו ויציבותנו הנפשית. עם הזמן נוצרו גם הווי והומור, ונכתבו שירים ופזמונים שונים. כאשר נכנסנו למחנה, קיבלו גם אותנו בפזמון יידי " אוי איז דאס א קאליקע אוי אוי אוי (אוי, זה שלומיאל) במנגינה יהודית מסורתית הנשמעת לעתים בתפילה בבית-הכנסת.

בין העצירים היו גם עשרות מבני חיפה (ראה נספח) וביניהם שלושת האחים חזן. כמו-כן הורכבה מהצריף החיפאי קבוצת כדורגל, שאף זכתה בגביע.

²²⁶ מנחם מלצקי, אמת אחת ולא שתיים, עמוד 123.

שלושת האחים חזן.
עומדים (מימין לשמאל): חיים חזן, אברהם ליכטהויז, יעקב חזן
יושב: יהושע חזן

קבוצת הכדורגל של הצריף החיפאי

עומדים (מימין לשמאל) שלמה דנה, גדעון הררי, משה כהן, יהודה כהן, אברהם ליכטהויז, דב שפירא.

שורה אמצעית (מימין לשמאל): ברוך פוגלמן, אליהו עלמני, צבי מזרחי (קדמי).
שורה שלישית: עם הכדור (מימין) יצחק מזרחי (השוער), מאיר כהן, יעקב חונן.

קבוצת מפקדים חיפאים בלטרון

שורה עליונה (מימין לשמאל): דוד בוזגלו (כרמל), לא מזוהה, מתי לבר, דוד ויינטרוב (ענב), וילי כץ, בנימין רוזנוויין.
 בשורה התחתונה: יעקב לוסטיג, יהודה אלקיים, יצחק בוזגלו (כרמל), מאיר כהן.

בריחות ממחנה המעצר בעתלית

סיפורו של פלג תמיר

פלג תמיר נולד בתל-אביב בשנת 1928 להוריו חנה ויונה קופ-תמיר (האב היה בנה של תמר ז'בוטינסקי-קופ, אחותו של זאב ז'בוטינסקי). האב עבד כמהנדס בחברת החשמל, וכעבור שנתיים הועבר לצפון והמשפחה עברה להתגורר בחיפה. בשנת 1936, לאחר שובו של אברהם תהומי אל ארגון ההגנה, שימש בית תמיר (ברחוב ירושלים 10) כמקום מפגש למפקדים הבכירים של האצ"ל בחיפה, תחילה בפיקודו של חנוך קלעי ולאחר מכן בפיקודו של בנימין זרעוני. בשנת 1939 נעצר יונה תמיר, אולם שוחרר בראש השנה, לאחר פרוץ מלחמת-העולם השנייה. לאחר "השבת השחורה" (ב-29 ביוני 1946) נעצר שוב, ושוחרר כעבור שבוע ימים.

בראשית שנת 1939 התחיל הארגון בהוצאתו של עיתון בשפה האנגלית בשם "סנטינל" ("הזקיף"). העיתון הוצא תחילה בחיפה, בעריכתם של חנה תמיר והזוג קייטי ומיכאל קפלן.

על פעילותה של האם, חנה תמיר, מספר בנימין זרעוני:²²⁷

היא הייתה אישה בעלת מרץ רב, שתבע מוצא לעצמו, והייתה מעורה בין האנשים שלא השתייכו למפא"י...
באותו זמן הגיעה אלי מפולין חוברת שנקראה "ירוזולימה ויזוולונה" ("ירושלים המשוחררת"), שיצאה לאור בשפה הפולנית בוורשה ביוזמת קבוצת שטרסמן. בשער החוברת התנוססה מפה של ארץ-ישראל בשתי גדות הירדן, עליה יד אוחזת ברובה מְכוּוֹדֵן ומשני עבריה המילים "רק כך". הראיתי לגב' תמיר את הציור ודנתי אתה באפשרות להשתמש בו עבור חוברת "הסנטינל"... רעיון הרובה על גבי המפה נתקבל, ומאז הוטבעה הסיסמה "רק כך" על כל פרסומי האצ"ל.

כזכור, נתפס פלג תמיר, יחד עם חבריו לקורס סגנים שנערך בשוני, ונידון לשלוש שנות מאסר. מאז המאסר, התרכזה האם חנה בטיפול באסירים,

²²⁷ בנימין זרעוני, גאון ונדיב ואכזר, עמוד 65.

שהועברו לכלא עכו, ועמדה בראש קבוצת הורי האסירים של קורס ה"סגנים" שנתפס בשוני.

בשעה שפלג תמיר ישב בבית-הסוהר, הצטרף אחיו הצעיר, אוריאל, לאצ"ל. באוגוסט 1946, והוא בן 15, השתתף אוריאל יחד עם חבריו, בהדבקת כרוזים בחיפה. לאחר שסיימו את מלאכתם, ישבה החבורה על אחת המדרכות ושוחחו בנחת. לפתע עבר במקום משמר משטרה ושאל למעשיהם. לרוע מזלם, נשאלו על בגדי אחד החברים דבק ששימש אותם להדבקת הכרוזים. כל החבורה נעצרה והובלה לקישלה של חיפה. באותו זמן ביקר בארץ הסנטור ג'ילט מארצות-הברית, אשר הביא למשפחת תמיר דרישת שלום מערי ז'בוטינסקי. האם חנה ביקשה מהסנטור להצטרף אליה לביקור בנה, שישב בקישלה. הביקור הביך את השלטונות הבריטיים, וכעבור שבוע ימים שוחרר אוריאל והוטל עליו מעצר בית, שכלל חובה להתייצב במשטרה שלוש פעמים ביום וכן להישאר בבית משקיעת החמה ועד הזריחה.

כשנה לאחר מכן, בתקופת "הסזון הקטן" (ראה לעיל), פרצה קבוצת בריונים חברי ההגנה לדירת משפחת תמיר והיכו את אוריאל בכל חלקי גופו. האם, שניסתה להגן על בנה, הוכתה אף היא ולשניים נגרמו שברים ביד.

בניין הקישלה בחיפה

באוקטובר 1947, לאחר שפלג תמיר ריצה את עונשו (הבריטים נהגו לנכות מן העונש שלישי עבור התנהגות טובה), הוא שוחרר מבית-הסוהר בעכו. אולם כאשר יצא את שערי הכלא, נעצר על פי תקנות ההגנה לשעת חירום, ונשלח למחנה המעצר בלטרון, שם נפגש עם חברים בני עירו.

בפברואר 1948 הועבר עם כל העצירים למחנה המעצר בעתלית, ומן הרגע שנכנס למחנה, גמלה בליבו של פלג תמיר ההחלטה לברוח. לאחר בדיקת כל האפשרויות, החליט תמיר לנסות ולברוח מן המחנה בתוך מזוודה. לאחר אימונים מפרכים, הגיע למסקנה שהדבר אפשרי, וכאשר ידידו יצחק היה מיועד להשתחרר, הוחלט בוועדת הבריחה לנסות את הדרך החדשה הזו. בבוקר השחרור נכנס תמיר למזוודה כשלגופו תחתונים בלבד. על הדרך לחופש, מספר פלג תמיר:²²⁸

יצחק נעל את המזוודה והעמיסני על כתפיו... הכול הלך למישרין עד שהגענו לשער. השומר, שהיה חברו של יצחק, התחיל לפטפט עימו, בחושבו שזו מחוות פרידה נכונה. הזמן האוזל גרם לי למתח רב. לבי כמעט עמד מלכת כאשר שמעתי את השומר שואל את יצחק: "מה קרה יצחק, האם אתה לוקח אתך כל-כך הרבה חפצים הביתה? הרי חשבת שמונהגם של האסירים הוא להשאיר את חפציהם האישיים לחבריהם". לא יכולתי לשמוע את תשובתו המדויקת, אבל שמעתי את נציג האסירים מתערב בדבריהם, באומרו שנהג המכונית המשוריינת ממהר להגיע לחיפה לפני רדת החשיכה וזאת מפחד יריות מהכפר הערבי. השער נפתח, יצחק העמיסני על המכונית המשוריינת בקוראו "שלום" לכל חבריו והתיישב במכונית. חלפו 17 דקות מרגע שנכנסתי למזוודה והתחלתי חש בקשיי נשימה. המכונית הותנעה וכעבור 3 דקות, בהיותנו על הכביש הראשי לחיפה, פתח יצחק את המזוודה ולהפתעת הנהג יצאתי מתוכה. הפתעת הורי הייתה גדולה עוד יותר. כאשר פתחו את הדלת, מצאו את בנם עומד לפנייהם לבוש תחתונים ובידו מזוודה. תוך 24 שעות הייתי בין חברי בתל-אביב והשתתפתי בקרב על כיבוש יפו. ..

²²⁸ אנשל שפילמן, כך ברחנו לחזית, עמוד 294.

עוד שישה מחברי ברחו אחר-כך באותה הדרך, לפני שהבריטים הבחינו ששבעה עצירים חסרים. בביטאון הבריטי הרשמי נאמר, ששבעה עצירים נמלטו מן המחנה דרך הגדר. מעולם לא גילו את דרך הבריחה האמיתית.

משפחת תמיר.

מימין לשמאל: האב יונה קופ-תמיר, פלג תמיר, האם חנה תמיר, אוריאל תמיר

הבריחה במדי שוטר

כזכור, שוכנו העצירות והאסירות בבית-הכלא בבית-לחם. לאחר הכרזת האו"ם על תוכנית החלוקה, גבר החשש לביטחונן של העצירות בהיותן מבודדות ממקום יישוב יהודי, ובמיוחד כאשר השקיפו מהחלונות וראו הפגנה גדולה של

ערבים בסמוך לבית-הסוהר שהשמיעו קריאות "אידבח אל-יהוד". בעקבות לחצן של העצירות ומשפחותיהם וכן של המוסדות היהודיים, העבירו את כל העצירות והאסירות למחנה המעצר בעתלית. על המעבר מספרת צביה בן-חורין:

נכנסנו לתחום מחנה המעפילים בעתלית כשאנו שרות 'הבאנו שלום עליכם'. בוודאי משונה היה בעיני המעפילים לראות פרצופים חדשים כה עליזים ואיתנים ברוחם...
גרנו בארבעה צריפים, שאחד מהם היה מיועד לאסירות. צריף חמישי שימש לחדר תרבות והשישי למרפאה. בצריף השביעי נמצא המשרד ובשמיני – חדר השוטרות הערביות שבאו עמנו מבית-לחם, בתוספת שתי שוטרות יהודיות...

מחוץ לגדרות המחנה שמרו חיילים ושוטרים בריטים וביניהם היו גם מספר נוטרים יהודים.

העצירות הצליחו ליצור קשרים הדוקים עם השוטרות היהודיות, רותי ועמליה, וכן עם שניים מן הנוטרים, יאיר יליף וישראל, אשר עזרו רבות לבנות (יאיר אף נישא, לאחר זמן, למינה כהן, שהייתה עצורה בעתלית).

קבוצת בנות במחנה המעצר בעתלית

עומדות (מימין לשמאל): יוכבד גרג'י-טוביאנה, צפורה פלומין, צפורה אשכנזי-שיף, פנינה בג'יו-שוחט, שולה מהולל-פנסו, ויקי קמחי, יהודית מוזר-בן אמתי. יושבת (עם החתול): שרה רוזנברג-לבני

מיד עם הכניסה למחנה עתלית, החלו הבנות לתכנן את הבריחה מן הקום. דבורה נחושתן, שנידונה ל-15 שנות מאסר, הגתה את הרעיון לצאת את המחנה כאשר היא מחופשת לשוטר. היא באה בדברים עם השוטרת רותי, ולאחר שקיבלה את האישור מחיה סבן (שהייתה אחראית על העצירות), הוציאה את תוכניתה לפועל. על הבריחה מספרת דבורה נחושתן: ²²⁹

²²⁹ פרטים אצל יהודה לפידות, היום שרה הקטנה, עמוד 194.

הצעתי שאתחזה כשוטרת ואצא דרך השער בליווי שוטרת אמיתית. בדקנו את סדר התורנויות של השוטרות, למדנו לדעת מתי הן מחוץ לתפקיד ולאן הן הולכות בצאתן את המחנה. הצעתי נתקבלה. לפי מיטב זכרוני, לא היה קשה לשכנע את השוטרות היהודיות לשתף פעולה. נקבע שאצא במוצאי שבת, 6 במרס 1948, בלוויית השוטרת רותי. היתה זו צעירה חיפנית סימפטית, גבוהת קומה, חטובת גזרה, אדומת שיער ומנומשת. חוץ מכמה בנות באצ"ל, איש לא ידע על תוכנית לברוח. בגלל החשש שהתנאים עלולים להשתנות, לא רצינו לאבד זמן ולכן לא דאגנו לקבלת אישור מן החוץ.

עם רדת החשיכה החלפתי את בגדי, שמתי מטפחת על ראשי, ועטפתי עצמי במעיל העליון של השוטרת שאת זהותה "גנבתי". בשעה שבע בערב ניגשנו, רותי השוטרת ואנוכי, אל שער מחנה הנשים. רותי ביקשה לפתוח את השער והשוטר מילא את מבוקשה בלא שזיהה אותי. כך היה גם בשערים הנוספים, לרבות השער הראשי של מחנה המעצר. בחוץ פגשתי את יאיר יליף ויחד שמנו פעמינו לכיוון קיבוץ "עין-הים" (היום "עין-כרמל"). לא היה זה נעים להסתובב כך בלילה, באזור ההוא, שאומנם לא נחשב "ערבי", אך יהודי בוודאי שלא היה. מלבד עתלית ו"עין-הים" לא היה אף יישוב יהודי עד זכרון-יעקב...

מזכיר המשק נאות להסתיר את דבורה לזמן קצר והיא שוכנה באחד מחדרי החברים.

למחרת היום הודיעה חיה סבן ליהודית מוזר – בן-אמיתי שהיא המועמדת הבאה לבריחה במדי שוטרת. יהודית הצליחה להעביר מסר אל אחותה רות, שהייתה נשואה לאריה שטרן ובבעלותם הייתה מסעדה בחיפה. בקשתה הייתה שרות תארגן מכונית שתגיעה למחרת היום אל הכביש הראשי, מול הכפר הערבי ג'יזר, ושם תאסוף את הבנות.

בערב לבשה יהודית את המדים ויחד עם השוטרת עמליה יצאה את המחנה ללא קושי. מחוץ לגדרות המחנה פגשה הנוטר ישראל ויחד צעדו לעבר קיבוץ "עין הים". הפגישה עם דבורה הייתה נרגשת מאוד ויאיר יליף, שהגיע אף הוא לקיבוץ, שלף בקבוק קוניאק והחבורה הקישה כוסות.

למחרת היום יצאו השתיים אל הכביש הראשי המקשר את עתלית עם תל-אביב, בלוויית יאיר והאחראי על הביטחון בקיבוץ (שניהם היו חמושים

באקדחים), והמתינו למכונית שאמורה הייתה להגיע מחיפה. ואכן כעבור מספר שעות הגיע מכיוון חיפה טנדר ובה אריה שטרן ואחד הספקים שלו שהיה ליד ההגה. כאשר ראו את הבנות, ביקש אריה מן הנהג לעצור, אולם זה נתקף בפחד; הוא אמר שמסוכן לעצור במקום הזה והמשיך בנסיעה. האכזבה של הבנות הייתה רבה, ובליית ברירה המשיכו לעמוד לצג הכביש עד אשר עברה במקום משאית שאספה אותן וכך הגיעו בשלום לתל-אביב.

יהודית בן אמיתי

דבורה נחושתן

הבת השלישית שהצליחה לברוח ממחנה המעצר בעתלית הייתה זו מלכה גרנביץ-הפנר, מלח"י, שנפצעה קשה בהתקפה על בתי המלאכה של הרכבת בחיפה, נתפסה ונידונה למאסר עולם.

ביום חמישי בערב, ה-11 במרס 1948 לבשה מלכה את מעיל השוטרות

ובלוויית השוטרת רות יצאה את שער המחנה והגיעה אל הקנטינה של הנוטרים שמחוץ לגדרות. בקנטינה חיכו שני נוטרים, יאיר יליף וחברו ישראל, שהעבירו את מלכה בשלום לעתלית וחזרו למחנה. כעבור מספר שעות חזרו השניים בלוויית השוטרת רות וספרו למלכה כי פרטי הבריחה נודעו לבריטים

וכי גם על רות להסתתר. השתיים מצאו מקלט בביתו של רב המושבה ולמחרת בבוקר יצאו לדרך – רות לחיפה ומלכה לתל-אביב.

בריחתה של שרה רוזנברג-לבני

שרה רוזנברג-לבני מצאה דרך אחרת להימלט ממחנה המעצר, ועל בריחתה היא מספרת בזיכרונותיה:²³⁰

במחנה המעצר בעתלית שררה אווירה של חשש וציפייה לבאות. שמענו על הקרבות שהתחוללו אז בארץ והישיבה באפס מעשה הציקה לנו. נוסף לכך חששנו שהבריטים ישתמשו בנו כבני-ערובה והדבר הגביר את רצוננו להימלט ולהצטרף ללוחמים.

נודע לי כי הזרקת חלב לשריר גורמת לחום גבוה. החלטתי לנצל מידע זה כדי להתחלות ולהיות מועברת לבית-חולים מחוץ למחנה. יצרתי קשר עם החובש (נעים מזרחי-המאירי מצפת), שהיה יחד עם העצורים שהועברו מלטרון לעתלית, הוא שיחד את אחד השומרים הבריטים, ובחצות הלילה התגנב למחנה העצורות והביא עמו מזרק. בחדרי כבר היה מוכן חלב שהורתח על פתיליה, וכמות מסוימת ממנו הוזרקה לי. בתחילה לא חשתי דבר, אך לאחר זמן קצר תקפו אותי צמרמורות קשות, וחשבתי כי קצי קרב ובא, וכי אצליח לצאת את עתלית רק על אלונקת מתים. אולם עם שחר פסקו הצמרמורות ויכולתי ללכת לחדר האוכל כרגיל. לכשהגעתי לחדר האוכל, התחלתי מיד להתנהג כאילו קיבלתי התקפת המעי העיוור, שאת הסימפטומים שלה ביררתי קודם לכן. הצהרתי על בחילה עזה ועל כאבים חזקים בשיפולי הבטן, רצתי לחדרי והשתרעתי על המיטה כשאני מתפתלת מ"כאבים" ומייללת בקול גדול. רופא המחנה, לו סיפרתי כי זו ההתקפה השלישית שפקדה אותי, הורה להעבירני מיד לבית חולים בחיפה. הועליתי על האמבולנס, כשאני צורחת וזועקת מכאבים מדומים, והאסירים והאסירות, שלא ידעו על תוכנית הבריחה שלי, ליווני במבטי רחמים והשתתפות בצער.

האמבולנס הובילני לבית-החולים הממשלתי בחיפה. בתחילה סירבתי להיכנס לבית-החולים, מכיוון שהוא נמצא בסביבה ערבית, עובדה שתקשה על הבריחה, במיוחד כאשר באותה תקופה היו כבר התנגשויות

²³⁰ שם, עמוד 263.

בין יהודים וערבים בכל הארץ וגם בחיפה. רופא יהודי שהובהל לאמבולנס, סיפר לי כי מצבי מסוכן ושיכנע אותי להיכנס לבית-החולים, בהבטיחו שיהיה נוכח בזמן הניתוח. החלטתי להסתכן והסכמתי, אולם למפח-נפשי העלו אותי לקומה השישית ומינו צוות של אחיות ערביות לטפל בי. כאן כמעט שהחלטתי לחזור בי. ברור שלא יכולתי לקפוץ מהקומה השישית וגם לא ציפיתי לשיתוף פעולה מצד הצוות הערבי. לעבור ניתוח שלא היה בו כל צורך, נראה מוגזם בעיני. הודעתי לרופאים שאני מסרבת להינתח, סיפרתי להם שהתקפת המעי העיוור לא הייתה ולא נבראה וביקשתי לחזור לעתלית. המצחיק הוא שהרופאים לא האמינו לי... הם חשבו שאני פוחדת מהניתוח ולכן ניסו לשכנעני שמצבי מסוכן ושההתקפה השלישית היא קריטית. הוספתי להתנגד ואמרתי שאני רוצה לעבור לבית חולים יהודי כי אני פוחדת שאמות על שולחן הניתוחים.

לנוכח התנגדותי העזה, ולאחר התייעצויות קדחתניות, נכנעו הרופאים יחד עם השוטרים ששמרו עלי והחליטו להעבירנו לבית החולים "רוטשילד". בתחנת "אגד" הועברתי מאמבולנס של "הצלב האדום" לאמבולנס של "מגן דוד אדום" והמשמר הבריטי ששמר עלי הוחלף בסמל משטרה יהודי. באותה עת חולקה חיפה לאזורים סגורים – יהודי וערבי – והמשמרות הבריטים העדיפו לא להיכנס לרבעים אלה. ברגע שעליתי על האמבולנס היהודי, נשמתי לרווחה כי הייתי בטוחה שאצליח לברוח. בית-החולים "רוטשילד" היה ממוקם בסביבה יהודית ונוסף לכך היה בן קומה אחת בלבד. הכניסו אותי לחדר הניתוחים ולאחר שסקרתי את החדר ראיתי שיש בו חלון בדיוק מעל שולחן המכשירים. הרופאים והאחיות יצאו לרחוץ את ידיהם והשאירוני לבדי, כשהשומר ששמר עלי מחכה מחוץ לחדר (אגב, בעקבות בריחתי הורד השומר מדרגת סמל לדרגת שוטר פשוט). ברגע שהתרוקן החדר, טיפסתי על שולחן המכשירים, זינקתי אל החלון וקפצתי החוצה. כחיפאית, הייתה הסביבה מוכרת לי ולכן יכולתי לבחור את דרך הבריחה הבטוחה ביותר, וכך הגעתי למקום מבטחים.

בחודש מאי 1948 נישאה שרה רוזנברג לאיתן לבני, ששימש עד למאסרו קצין המבצעים של האצ"ל. לאחר שחרורו בידי חבריו בפריצה לכלא עכו, יצא איתן לאירופה,

וב-15 במאי נחת מטוסו בשדה דב בתל-אביב. ימים ספורים לאחר מכן נשא את שרה לאישה. הייתה זו החתונה הראשונה במדינת ישראל.²³¹

שרה לבני

²³¹ איתן לבני, המעמד, עמוד 290.

גלות אפריקה

מבצע "כדור שלג"

בשעה חמש לפנות בוקר של ה-19 באוקטובר 1944, ב' חשוון תש"ה, הוקף מחנה המעצר בלטרון בחיילים רבים וכל העצורים נדרשו לקום ממיטותיהם. 239 עצירים (מתוך 276 ששהו במחנה) נכבלו באזיקים ולאחר שנערך על גופם חיפוש קפדני, הועלו על משאיות והובאו לשדה התעופה בוילהלמה, שם פגשו ב-12 עצירים שהובאו למקום מבית-הסוהר בעכו. העצירים, 251 במספר, לא הורשו לקחת אתם דבר, ולא ידעו לאן מובילים אותם, אולם כשראו את המטוסים הבינו כי עומדים לגרשם מהארץ. כל העצירים הועלו על מסלול ההמראה כשהם מסודרים ב-12 קבוצות של 21 איש בכל קבוצה. הם הועלו על 12 מטוסים כשהם כפותים האחד לשני, וכעבור חמש שעות טיסה נחתו ללינת לילה בוואדי חלפה, שעל גבול מצרים-סודן. למחרת היום הועלו כל העצירים למטוסים, וכעבור חמש שעות נוספות הגיעו לאסמרה בירת אריתריאה (שהייתה בשליטה בריטית מאז נכבשה מידי האיטלקים ב-1941) ומשם במכוניות ליעד הסופי – מחנה המעצר ב"סמבל".²³²

לא הייתה זו הפעם הראשונה שממשלת המנדט השתמשה בגירוש כדרך של ענישה. כבר בשנת 1937 גורשו מן הארץ לאיי סיישל שבאוקיינוס ההודי חמישה ממנהיגי המרד הערבי. אלא שהפעם היה זה גירוש המוני של 251 איש, שנשארו במעצר מחוץ לגבולות ארץ-ישראל, בעוד חמשת הערבים שהוגלו מן הארץ התהלכו חופשיים באיי סיישל.

הנהלת הסוכנות היהודית גזרה על עצמה שתיקה, ובישיבה שהתקיימה שלושה ימים לאחר גירוש ה-251 מן הארץ, נכפה על היושב ראש הדיון בנושא זה, כאשר מספר חברים דרשו שהסוכנות תמחה בפני השלטונות נגד הגירוש. בן-גוריון ושרת טענו שאין מדובר ב"גירוש" או "הגליה", אלא ב"מאסר מחוץ לגבולות ארץ-ישראל" ותו לא. אליעזר קפלן, לעומת זאת, הצדיק את הגירוש, משום שהוא נועד למנוע התלקחות בארץ, וראה בו עונש קל ביותר שאפשר להעניש בו את "הטרוריסטים". הוא שלל כל תגובה של הסוכנות היהודית או של כל גוף יישובי אחר, כמו הרבנות הראשית, ואמר: "אם הרבנות תעשה דבר

²³² פרטים על גלות אפריקה ראה אצל שולמית אליאש, גולי אצ"ל ולח"י במחנות המעצר באפריקה 1944-1948.

מה, אין היא שווה שהיא יושבת במקומה". בסופו של דבר החליטה הנהלת הסוכנות שלא להחליט.

לעומת שתיקת הסוכנות היהודית, מחה אומנם הוועד הלאומי נגד הגירוש, אולם הוסיף גינוי חריף נגד "הטרור" והתחייבות להילחם בו ובמבצעיו. חוסר התגובה של הסוכנות היהודית לא הפתיע את ממשלת המנדט. מסתבר כי חודשיים לפני הגירוש, לרגל קשיים בסיום המשא ומתן עם משרד המלחמה בדבר הקמת הבריגדה היהודית, תבע שרת, ששהה אותה עת בלונדון, שגולומב יצטרף אליו כתגבורת. גולומב הגיע ללונדון ב-6 בספטמבר 1944 ונשאר שם למעלה מחודש ימים. בסופו של דבר הושגה הבנה בין הצדדים לפיה תאשר ממשלת בריטניה את הקמתה של הבריגדה היהודית, ובתמורה התחייבה הסוכנות היהודית להרחבת שיתוף הפעולה עם הבולשת במלחמתה באצ"ל ולח"י וכן להסכמה שבשתיקה לגירוש לוחמי המחתרת מן הארץ.²³³

ה"אשנב", ביטאונה של ההגנה, ציין כי: "היישוב לא היה מקבל שילוח של 251 יהודים מהארץ כפי שקיבל, אילו היה מנסה השלטון לגרש אנשים בעלי זיקה לכלל, שאחריות הכלל חלה עליהם. ידעו נא הפורשים: המוציא עצמו מן הכלל – הכלל אינו אחראי לו". ובעיתון "דבר" נתפרסמו ביום שלאחר הגירוש הדברים הבאים:²³⁴

אם אין המחתרת נכונה לסגת מדרכה הנפרדת במעשה הציוני, אל תתמה ואל תופתע אם תגובת היישוב תהיה דווקא זאת ולא אחרת.

עיתון "הארץ" הסתפק בפרסום צנוע של ההודעה הרשמית על הגירוש ובמאמר הראשי הטיף בחריפות לחיסול הטרור היהודי והאשים את הסוכנות היהודית שאינה עושה די בעניין זה.²³⁵

ארגון לח"י והאצ"ל הגיבו בחריפות נגד הגירוש. באחד הכרוזים שהפיץ האצ"ל נאמר, בין היתר:²³⁶

²³³ שבתאי טבת, קנאת דוד, איש ריב, עמודים 462, 487.

²³⁴ עיתון "דבר" מיום 20.10.44.

²³⁵ עיתון "הארץ" מיום 20.10.44.

²³⁶ מנחם בגין, במחתרת, א, עמוד 150.

מאתים חמישים ואחד אחים הוגלו על-ידי שלטון הדיכוי מאדמת המולדת והובלו לארץ גזירה. מעשה נאצי זה אין לו תקדים בקורות ארץ-ישראל החדשה, אלא במעשהו של ג'מל-פאשה, העריץ התורכי, אשר שלט בשוט בארצנו בימי מלחמת העולם הראשונה...

שליטי הארץ העריצים לא ישברו את רוחם של בעלי הארץ המתקוממים. הנוער העברי יודע את דרכו. הוא יודע כי זוהי דרך של מלחמה וסבל וייסורים – אך "אין ארץ ישראל נקנית, אלא בייסורים". בדרך זו נמשיך עד לניצחון האומה, ואת מעשי ההתעללות לא נשכח ולא נסלח...

אל ישלו מנהיגי היישוב וארגוניו, כי הזעם יעבור מעל לראשיהם אם יסתכלו באדישות כיצד שלטון הדיכוי מעז לגרש עברים אחרים מארצם. דעו גם דעו; אדישות זו תתנקם בנו בארץ-ישראל כפי שהיא התנקמה בעמנו ובעמים אחרים באירופה.

הנוער הלוחם, המוכן כל רגע להקריב את חייו למען גאולת האומה, לא יירתע ויגביר את מלחמתו עד שתרד ממשלת-הזדון ותקום במקומה הממשלה העברית, וציון תשאל לשלום כל אסיריה.

הארגון הצבאי הלאומי
בארץ ישראל

ה' מרחשוון תש"ה

ב-27 ינואר 1945 הועברו העצירים ממחנה המעצר בסמבל שבאריתריאה, למחנה קרתאגו שבמדבר סודן, ולאחר כתשעה חודשים, ב-12 באוקטובר 1945, הוחזרו הגולים לאריתריאה. ב-12 במרס 1947 הועברו כל הגולים למחנה גילגיל שבקניה ושם נשאר עד שובם ארצה למדינת ישראל ביום 12 ביולי 1948.

בעקבות גירושם של 251 העצירים באוקטובר 1944, הוסיפה ממשלת המנדט הבריטי לגרש עוד עצירי המחתרת, ב-11 משלוחים בפרקי זמן שונים. בסך הכול עמד מספר המגורשים על 439.

על הפעילות הרוחנית והתרבותית של העצירים באפריקה, כותבת שולמית אליאש:²³⁷

במחנה התנהלו חיי דת בפיקוחו של רב המחנה, ובהיעדרו פעלה ועדה דתית... הוקמה במקום ספרייה, שראשיתה במאתיים ספרים שהביאו העצירים מלטרון. לקראת סוף הגלות היו בספרייה כשלושת אלפים כרכים שנצברו מתרומות של משפחות העצירים וכן מוסדות ואישים בארץ ובחוץ-לארץ...

העצירים הראו רצון עז להוסיף ללמוד בכל התנאים. המשכילים שבהם קיימו חוגים ללימוד לשונות, ידיעת ארץ-ישראל ומדעי המדינה. כן ניתנו הרצאות בספרות, במדעי הטבע ובבעיות השעה. רבים למדו בהתכתבות עם מוסדות השכלה תיכוניים וכן למדו לימודים אקדמיים במקצועות הכלכלה, המשפטים, המסחר וראיית-חשבון, אדריכלות ומכונאות בהתכתבות עם מוסדות גבוהים, רובם בריטיים... מימיו הראשונים של המחנה הוציאו העצירים עיתון יומי שהיה אינפורמטיבי מעיקרו... עיסוק מרכזי היה הספורט, שזכה לעידוד שלטונות המחנה, אשר ארגנו קורסים למדריכי התעמלות שנתנו אנשי מקצוע מן הצבא הבריטי. קבוצת הכדורגל של העצירים אף שיחקה נגד קבוצה שהורכבה מחיילים בריטיים...

²³⁷ שולמית אליאש, גולי אצ"ל ולח"י, עמוד 70.

מגוון הפעילויות האינטלקטואליות, התרבותיות והספורטיביות התוססות, אפשרו לעצירים להתפתח התפתחות אינטלקטואלית ורוחנית ומנעו, הידרדרות וניוון...

בין הגולים היה גם איש האצ"ל דוד ניב, אשר כתב את השיר "הם לא ישברו אותנו" ואף חיבר לו מנגינה. שיר זה, שהיטיב לבטא את רחשי ליבם של הגולים, הפך עד מהרה להמנון לוחמי האצ"ל ולח"י שהיו עצורים במחנות המעצר באפריקה.

בין החיפאים שהשתתפו כמורים במחנה המעצר היו: פרופ' חנני – לימד מתמטיקה; אינג'ינר ישעיהו אקשטיין – לימד טבע ופיסיקה (אקשטיין היה בוגר הפקולטה למכונות בטכניון, אולם לא הספיק לעמוד בבחינות הגמר בחיפה, ובהיותו במעצר עשה בחינות חיצוניות של אוניברסיטת לונדון); המהנדס ברוך פוגלמן, שהיה בוגר הטכניון, השתתף אף הוא בהוראת הפיסיקה והמתמטיקה; ברוך-בובקה מינץ לימד רוסית ואריה מהולל לימד אנגלית. פרופ' עוזי אורנן – לימד עברית ודקדוק עברי וכן פרסם מאמרים על הכתב העברי ובעיותיו בחוברות "בדד", כתב עת לדברי מחשבה וספרות, שהופיע במחנה בקניה. כן יש לציין את תרומת הצייר החיפני, אינג' לאופולד פנחסוביץ. ספרו של פרופ' אורנן "דקדוק הפה והאוזן" וכן חוברות "בדד", "ספר המעצר והגלות" ויתר עיתוני המחנה, הודפסו על מכונת כתיבה על-ידי ברוך גוטמכר, ומאוחר יותר אף שוכפלו. את מכונת הכתיבה סיפק אשר אמיר; כאשר נעצר בחיפה לקח אתו ללטרון את מכונת הכתיבה ולאחר שהוטס לאפריקה (במשלוח הראשון של 251 העצירים), הובאה מכונת הכתיבה יחד עם יתר החפצים.

בחוג הדרמטי השתתפו, בין היתר, החיפאים: עזריאל וייס, ברוך גוטמכר, זרובבל ליליאור, מרדכי אהרוניס ומנחם פריטל (פרמולניק); ובקבוצת הכדורגל של המחנה (שאף הצליחה לנצח את נבחרת הצבא הבריטי באזור) נמנו, נוסף לכוכב אליעזר שפיגל, גם אפרים גוטר, מנחם פריטל וזרובבל ליליאור. עצירים רבים למדו את משחק הברידג', ולאחר סגירת הדלתות נהגו לשחק שעות רבות, עד לכיבוי האורות.

חיפאים עצורים בקניה

עומדים בשורה הראשונה (מימין לשמאל): מנחם פריטל (פרמולניק), משה מולדבסקי, בנימין עדות, פרופ' ישעיהו אקשטיין, לאופולד פנחסוביץ, שמואל שניידר, מיכאל שושני, שלום גור, דוד הולינסקי, ליפא חיימוביץ, חיים צינס, אברהם אליסון, ד"ר שלמה איתמרי.

יושבים בשורה השנייה (מימין לשמאל): חיים קונורטי, פרופ' אברהם עלמני, יעקב יולק, יוסף מינץ, עו"ד צבי הדסי, יצחק לוין, פנחס בן-חורין, דוד מרום (הוכגליק-מזלי), יוסף ברושי.

כורעים (מימין לשמאל): שרגא גרוס, זרובבל ליליאור, שאול עבאדי, אריה מהולל, משה הוך.

שליש מיושבי המחנה הפכו לשחקני כדורגל. העצירים הכשירו מגרש, סיקלו אותו מאבנים והחלו לגבש קבוצות לפי ערי המוצא: ירושלים, תל-אביב, פתח-תקוה וחיפה. הקבוצה המובילה הייתה פתח-תקוה, שבשורותיה שיחק אליעזר שפיגל, לימים שחקן נבחרת ישראל.

בקבוצת האתלטיקה הקלה של חיפה השתתפו: בנימין עדות, ברוך גוטמכר, אפרים גוטר, זרובבל ליליאור-מזרחי, דני פרל מצפת, מנחם פריטל-פרמולניק, צבי ילוביץ ואליהו קדוש מצפת.

למרות שהבריחה מן המעצר בלבה של אפריקה הבריטית הייתה משימה בלתי אפשרית, ביצעו עצירי המחתרת בארבע שנות גלותם תשע בריחות! על אחת מהן, שבוצעה מהצריף בהם שוכנו החיפאים, מספר ברוך גוטמכר: ²³⁸

במעון 4 במחנה המעצר באסמרה, שהיה בקצה המחנה ונתון בין שני גדרות התיל, שוכנו צעירי חיפה, שכונו "הוּזְזוּזִים". צריף זה נבחר לחפירת מנהרה, ובין יושביו זכורים לי שלום גור-גורודצקי, אברהם אליסון, שאול עבאדי, אליהו לוזובסקי, אברהם עלמני, חיים צינס, יחיאל שרון הי"ד (נפל במלחמת העצמאות כשהסתער בראש מחלקתו על משלט 117), ראובן גרונדלנד ואחיו נתן. תחילתה של החפירה הייתה ביצירת חור, בצורת רבע עיגול, ברצפת הצריף, שהייתה עשויה מבטון וללא מרצפות. לחור הותאם מכסה מביטון, כך שניתן היה להסוותו בנקל. מפקד המנהרה היה נתן (ניקו) גרמנט ולידו עזרו בבניית המיכשור מישה אבוגוב ואורי חפץ.

חפירת המנהרה נעשתה באמצעות סכיני המטבח. ליד החופר בשכיבה, שכב עוד עצור שמילא את האדמה בגרביים ובשקיות. כאשר התארכה המנהרה יצרו מקרטון צינורות לאוויר ובעזרת קיט-בג שחובר לצינור, הוזרם אוויר לחופרים. מאוחר יותר, יצר אורי חפץ מפוח מכני ובעזרת גלגל שסובבנו בידינו, דחסנו אוויר לחופרים. את התאורה סיפק חיים קורפו (לימים חבר כנסת ושר בישראל) על-ידי חיבור המנהרה לרשת החשמל של המחנה. כאשר התארכה המנהרה עוד, בנו עגלה ובה מילאו את העפר שנחפר, ובעזרת כבל מתכת שחובר לגלגל גררו את העגלה עד לפתח המנהרה ושם הכניסו את העפר לגרביים ולשקיות.

חיזוק המנהרה ותמיכת התיקרה נעשו על-ידי לוחות עץ, שפורקו מן השולחנות.

את הגרביים ושקיות העפר שמנו מתחת למעיל, ותוך כדי ריצת בוקר, פוזר החומר על הקרקע ונדחס על-ידי הרצים שהיו מאחור...

²³⁸ ראיון המחבר עם ברוך גוטמכר.

לאחר חפירה של תשעה מטרים בסלע, הוחלט להפסיק את חפירת המנהרה, והתחלנו בחפירת שתי מנהרות חדשות בו-זמנית. דרך מנהרות אלה ברחו חמישים וארבעה עצורים, חלקם בלבוש אזרחי וחלקם במדי צבא. הבריחה בוצעה במוצאי שבת, ל" סיוון תש"ו (29 ביוני 1946), הוא יום השנה להעלאתנו לגרדום של שלמה בן-יוסף הי"ד, הרוג המלכות הראשון בדור התקומה. מאוחר יותר נודע לנו שבתאריך זה הייתה בארץ-ישראל "השבת השחורה".

קבוצת מפקדים יוצאי חיפה בקניה
 עומדים (מימין לשמאל): שלמה שידלובר-איתמרי, אריה מהולל, יצחק לוין.
 יושבים (מימין לשמאל): פנחס בן-חורין, צבי הדסי.

הקשר של העצירים עם מפקד המחנה הבריטי נערך באמצעות "הנציג החיצוני", "הסופרוויזר", שנבחר ברוטציה על-ידי האסיפה הכללית של העצירים. בין הסופרוויזרים היו גם שני חיפאים: צבי הדסי ואריה מהולל.

צבי הדסי נולד בשנת 1921 בפולין ועלה ארצה עם הוריו בשנת 1933. למד ב"גימנסיה ביאליק" בחיפה, ובתום שנת הלימודים השביעית, סירבה ההנהלה לאפשר לו להמשיך בלימודים בשל פעילותו באצ"ל, והוא נאלץ להיבחן בבחינות בגרות כתלמיד אקסטרני.

בשנת 1937 הצטרף לאצ"ל ובשנים 1938-1939 השתתף בפעולות התגמול נגד הטרור הערבי. בשנת 1939 נעצר בידי הבריטים ונכלא במחנה צריפין, אולם שוחרר כעבור מספר חודשים עקב פרוץ מלחמת העולם השנייה. בשנת 1944 שימש כמפקד החת"ם (חיל תעמולה) בחיפה, אולם באפריל אותה שנה נעצר שוב בידי הבריטים והוגלה לאפריקה בשילוח הראשון (אוקטובר 1944). במעצר סיים לימודים כ"חבר אגודת המזכירים המדופלמים באנגליה" והחל בלימודי משפטים כתלמיד חוץ באוניברסיטת לונדון. הוחזר ארצה ב-12 ביולי 1948, יחד עם אחרוני הגולים, לאחר ארבע שנים בהן בילה במחנות המעצר באפריקה.

בשנת 1951 הוכתר כעורך-דין, לאחר שסיים את לימודי המשפטים בארץ. במלחמת ששת הימים שירת כאב בית-דין צבאי בדרגת רב-סרן. כיהן כיו"ר לשכת עורכי הדין בחיפה. בינואר 1998 נבחר כ"יקיר העיר חיפה" ובשנת 2003 נבחר על-ידי לשכת עורכי הדין כ"יקיר המקצוע".

אריה מהולל נולד בשנת 1922 בחיפה, בה סיים את לימודיו ב"גימנסיה ביאליק" בעיר. בשנת 1935 הצטרף לבית"ר וכעבור שנתיים היה לחבר באצ"ל. השתתף בפעולות התגמול נגד הטרור הערבי וכן נגד אובייקטים בריטים. בשנת 1939 נעצר ונכלא במחנה המעצר בצריפין, אולם שוחרר לאחר פרוץ מלחמת-העולם השנייה. לאחר הכרזת המרד נגד השלטון הבריטי בארץ-ישראל (פברואר 1944) השתתף בפעולות הראשונות, אולם במרס 1944 נעצר שנית והוגלה לאפריקה בשילוח הראשון (אוקטובר 1944). הוחזר ארצה עם אחרוני הגולים ב-12 ביולי 1948, לאחר ארבע שנות גלות.

עם הזמן עסק מהולל בניהול מוסדות כלכליים והיה, בין השאר, מנכ"ל לשכת המסחר והתעשייה בחיפה; מנהל לשכת התיאום של הארגונים הכלכליים בחיפה והצפון; מנהל איגוד המשתמשים בהובלה ימית; חבר במועצת המנהלים של רשות הנמלים והרכבות, וכן חבר במועצת המנהלים של ממוגרות "דגון".

בשנת 1981 שימש כקונסול כבוד של דנמרק בחיפה והצפון וב-1990 נבחר לנשיא מועדון רוטרי בחיפה.

הסופרוויזרים במחנה המעצר באריתריאה וסודן
מימין לשמאל: מיכאל שושני (סופרוויזר פנים), אריה מהולל, אריה בן-אליעזר,
ראובן פרנקו, צבי הדסי

ספרוויזרים במחנה המעצר בקניה

מימין לשמאל: מאיר שמגר (לימים נשיא בית המשפט העליון), שמואל תמיר (לימים שר המשפטים), דב מילמן (לימים שגריר ישראל בפורטוגל), צבי הדסי (לימים יו"ר לשכת עורכי הדין בחיפה), ראובן רובינשטיין (מהנדס), אריה מהולל (לימים מנכ"ל לשכת התאום של הארגונים הכלכליים בחיפה)

מאז הגיעו ראשוני הגולים, לא פסקו ניסיונות הבריחה ממחנה המעצר.²³⁹ הגולים השתמשו בשיטה שנוסתה פעמים רבות ברחבי העולם והיא – שיטת המנהרות. בחפירת המנהרות השתתפו עצירים רבים, והיא נמשכה זמן רב, אולם יש לציין שבכל תולדות מחנות המעצר באפריקה לא נתגלה ולו מקרה אחד של פרובוקטור בקרב העצירים. בין החופרים החרוצים במיוחד היה ברוך מזרחי.

ברוך מזרחי נולד בשנת 1926 למשפחה מוסלמית בצפת בשם: חמודה אבו לעניין. יש אומרים שאמו הייתה ממוצא יהודי. הוא למד בבית-הספר

²³⁹ תאור הבריחות, ראה אצל שולמית אליאש, גולי אצ"ל ולח"י, עמוד 116.

הממשלתי הערבי, אולם התיידד עם ילדים יהודים. בשנה השביעית ללימודיו התעוררה סקרנותו, והוא ביקר לראשונה בבית-הספר היהודי אליאנס. הביקורים הלכו ותכפו, והקשרים עם התלמידים היהודים הלכו והתהדקו. לבסוף התקבל לאליאנס, למרות ההתנגדות של משפחתו ושל הנהלת בית-הספר. בשבתות ובחגים נהג לבקר יחד עם חבריו היהודים בבית-הכנסת, וקרבתו לעם היהודי הלכה וגברה. לאחר מות אמו הורעו יחסיו עם אביו, וחמודה עזב את הבית ועבר לגור לחיפה, שם התגייר והפך ל"אברהם בן אברהם", אולם הוא העדיף להיקרא "ברוך מזרחי". בגיל 19 הצטרף לאצ"ל והשתתף במאבק נגד שלטון המנדט הבריטי, אולם כעבור כשנה נעצר וב-20 בדצמבר 1945 נשלח, בקבוצה של 55 גולים, למחנה המעצר בסמבל, ליד אסמרה שבאריתריאה. קבוצה זו שוכנה בנפרד מן המחנה המרכזי, וכחודש לאחר הגיעם, פתחו חיילים סודנים באש על הגולים החדשים. מן היריות נהרגו שני עצירים: שאול גלילי ואליהו עזרא, ונפצעו 12 – ביניהם גם ברוך מזרחי. ימים מספר לאחר מכן ביקר במחנה רבה הראשי של ארץ-ישראל הרב הרצוג. ברוך מזרחי, שאיבד את ניירות הגיור שלו, חשש שמא ימות מן הפציעה, וביקש מן הרב שידאג להביאו לקבר ישראל. הרב הבטיח לברוך לדאוג לו לניירות גיור חדשים ואיחל לו החלמה מהירה. עקב תקרית זו נודע לחברים סיפורו של ברוך מזרחי.

כעבור שנה שוחרר ברוך מן המעצר והוחזר ארצה. הוא שב לפעילות באצ"ל, וב-18 באפריל 1948, יצא מחופש לערבי, כדי לפוצץ מכונית תופת ליד מטה קאוקג'י בג'נין. באחד המחסומים שהציבו הערבים הוא זוהה והוצא להורג. שנתיים לאחר מלחמת ששת הימים נתגלו עצמותיו ליד ג'נין והוא הובא למנוחת עולמים בטקס צבאי בבית הקברות הצבאי בנתניה.

לאחר ההכרזה ההיסטורית, ב-14 במאי 1948, על הקמתה של מדינת ישראל, שלחו גולי אפריקה את המכתב הבא לחברי הממשלה החדשה, וזאת בעקבות סירובה של ממשלת בריטניה להחזיר ללא דיחוי את הגולים הביתה. הם הוחזרו למדינת ישראל רק ב-12 ביולי 1948.

מחנה אזורי מדינת ישראל
במעצד כריטי בגלוח קניה

"אם אשכחך ירושלים תשכח ימינו"
גילגיל, ה' אייר, חש"ח (17.5.48)

11-11/2082

B

לכבוד
ממשלת מדינת ישראל
בנין הממשלה,
חל - א - ב

א.ג.

ממרחקי גולה ומעבר לגדרי חיל וסורגים, שולח אליכם מחנה גולי ציון את ברכתו הלוהטת להקמת העצמאות העברית - פרי בכוריו של הנוער העברי הלוחם, אבן הפנה ויסוד כל ימוס למדינת ישראל השלמה, חזון דורות שנוח אלפיים.

ביום העצמאות הונף במחננו הדגל הלאומי ברמה, זו הפעם הראשונה כדגל מדינה חכטית ומשותרת. משלחת מטעם המחנה שנפגשה עם מר פאסטר-טאטון, סגן מוטלה של קניה, ביום הששי, ה' באייר, שעתיים לאחר הכרזת העצמאות העברית, מסרה לו הצהרת רשמית הגיגית האומרת כי מחנה זה רואה עצמו כמחנה אזרחים חמשים, נתיניה של מדינת ישראל, הסוחזקים כאן במעצד כריטי, בניגוד לחוק הבינלאומי. המשלחת הדגישה כי המשכת מעצד זה של צעירים עבריים בגיל הגיוס - חיילים כפועל של מדינת ישראל - מהות פעולה של סיוע לאויב הערבי, ומעולת איבה מלחמתית ישירה נגד מדינת ישראל.

במוצאי שבת, 15.5.48, ר' באייר, חש"ח, הפגין המחנה את הכרתו זו ע"י עקירת הסורגים והכריחים ממעונות המחנה, כמברק שנשלח מיד למושל קניה נאמר: "בזאת הגנו מודיעים לה.מ. כי העצורים הפוליטיים היהודים בגילגיל רואים את עצמם החל כ-00,01 אחר חבות של 15 למאי, 1948, אזרחים חמשים של מדינת ישראל, על כן אין לממשלתך כל יסוד כלשהו להמשיך להחזיקנו במעצד ובגלוח במושבת זו. היא, לכן, תחיה האחראית להפרת החוק הבינלאומי האלמנטרי. החוס האטיפה הכללית של העצורים היהודים."

הננד סונים איפוא, כזה אליכם, ממשלתנו, בבקשה לחכוע מיד באמצעות הצנורות הדיפלומטיים את החזרתו המידית של מחנה זה של אזרחי מדינת ישראל לארצנו; לדאוג לכך שהעבדה חכוע בכסחון מקטימלי, כשים לב למצב המלחמה שהוכרז על מדינת ישראל ע"י הארצות שבגבולותיהן עלינו לעבור (משום כך אנו מבכרים העברה במסוטים ולא באניה הזקוקה לעכור את העלת טואץ), וכן להעביר אלינו 254 דרכיות עבריות או תעודות אזרח זמניות המעידות על נתינותנו כאזרחי מדינת ישראל.

הננו עוקבים ממרחקים הוך כתיחות, חרדה, גאווה וכסחון גם יחד אחר מלחמת הגבורה של הנוער העברי הכלתי מנוצח המגלם ברוחו האמיצת והמחושלת את גבורת ישראל ותפארתו, ופחללים לרבע כו נוכל לחת מחדש את ידיו למערכת.

העבירו נא את ברכתנו לצבא העברי הלוחם, חכובש וחמנצח.

בברכה מדינת ישראל

(-)

אריה מחולל
נציג המחנה

משרד החוץ
נכנס ביום
23 יוני 1948
00538
מספר

שער שמיני

מלחמת העצמאות

משא ומתן להסכם בין האצ"ל וההגנה

בשלהי 1947, עם האצת התהליכים לקראת מלחמת העצמאות, קראו נציגי החוגים האזרחיים במוסדות הלאומיים להידברות עם האצ"ל, אלא שבן-גוריון דחה בתוקף כל צורה של הידברות. "אין כל משא-ומתן עם הפורשים וגם לא יהיה", הכריז במסיבת עיתונאים שכינס בתל-אביב. "אם הפורשים יפרקו את ארגוניהם וימסרו את נשקם, יוכל כל אחד מהם להתנדב להגנת היישוב ככל יהודי אחר, ואם ימצא מתאים יצורף לשורותיה". בן-גוריון עצמו היה עקבי, והחזיק בדעתו זו במשך כל הזמן, עד לפירוקם המוחלט של האצ"ל ולח"י. אבל לא כך סברו רוב חבריו בהנהגה הציונית. במחצית דצמבר 1947 יזם יצחק גרינבוים מגעים עם בגין במטרה להגיע לידי הסכם בין האצ"ל לבין הסוכנות היהודית. תחילה היו הפגישות בלתי רשמיות בגלל העדר אישור פורמלי של הנהלת הסוכנות היהודית, אולם בישיבה הרביעית הפך המשא ומתן לרשמי. נציגי הסוכנות היהודית והוועד הלאומי במשא-ומתן זה היו: הרב פישמן (מימון), י' גרינבוים, מ' שפירא, ד' פנקס וד' רמז. בשם האצ"ל הופיעו: מ' בגין, ח' לנדאו וש' כץ (בחלק מן המשא והמתן השתתף גם הרב לוי יצחק רבינוביץ, רבה הראשי של יהדות דרום-אפריקה, שהגיע ארצה זמן קצר לפני כן).

המשא ומתן היה קשה ומייגע, בייחוד בגלל ההתנגדות הנמרצת של בן-גוריון ומוסדות מפא"י לכל צורה של הסדר. אל מפא"י הצטרפה גם "מפלגת הפועלים המאוחדת" (מפ"ם), שקמה באותם ימים מהאיחוד בין "אחדות העבודה – פועלי ציון" ו"השומר הצעיר". "את החשבון עם הפורשים יש לעשות לפני קבלת המדינה", אמר אז אחד ממנהיגי "השומר הצעיר". גם ראשי ההגנה היו נגד כל משא-ומתן עם האצ"ל, והפיקוד העליון הודיע כי ל"ארגונים הפורשים יש רק דרך אחת לשתף עצמם כבני העם היהודי במלחמתו על עצמאותו: לפרק את ארגוניהם, למסור את נשקם לארגון ההגנה ולהיכנס אישית לארגון ההגנה". בסופו של דבר נחתם הסכם של שיתוף פעולה בין האצ"ל והסוכנות היהודית (ראה להלן). קודם שהמשא והמתן הגיע לסימו, קמו בשטח הסדרים מקומיים של שיתוף-פעולה בין לוחמי האצ"ל ולוחמי ההגנה. הרקע לכך היו מעשי האיבה של הערבים, שהלכו והתגברו בכל חלקי הארץ.

הקורבנות היהודיים הראשונים נפלו כבר למחרת החלטת עצרת האו"ם מה-29 בנובמבר 1947. כמה ימים לאחר-מכן תקפו הערבים את המרכז

המסחרי בירושלים, שדדו את חנויות היהודים והעלו אותן באש. מעודדים מהצלחתם, עברו הערבים להתקפת התחבורה היהודית בכבישים הבין-עירוניים, והנסיעה לירושלים, לגליל ולנגב הייתה בבחינת סכנת נפשות. בחודש דצמבר 1947 נהרגו ברחבי הארץ 184 יהודים! ראשי המוסדות הלאומיים קראו להבלגה ונקבע קו של ריסון והתאפקות. ההנחה הייתה שההבלגה תשקיט את הרוחות ותמנע התגברות של המאבק המזוין. האצ"ל, לעומת זאת, גרס שיש לפתוח ביוזמות צבאיות כנגד הערבים ולא להסתפק בהתגוננות בלבד. הוויכוח של שנות השלושים – מה עדיף: הבלגה או תגובה? – שב ועלה למרכז הבמה הציבורית וההכרעה נפלה במהרה. האצ"ל עבר מדיבורים למעשים, ופתח בהתקפות על ריכוזי הערבים בכל חלקי הארץ. דעת הקהל בארץ התנגדה להבלגה והאדהה לאצ"ל הלכה וגברה.

האצ"ל בחיפה מגיב להתקפות הערבים

בשנת 1947 התחזק האצ"ל בחיפה, ומקומו לא נעדר בפעולות התגובה נגד הפורעים הערבים.

הפשיטה על טירה ²⁴⁰

ב-13 בדצמבר 1947 נערכה פשיטה על הכפר הערבי טירה, ששכן בסמוך לחיפה. על הפעולה פיקד משה עמיאל, מפקד הח"ק בחיפה וסגנו של מפקד המחוז שמואל מייטין ("אמנון"). בשעה 22:00 צעד עמיאל בראש יחידה בת 12 לוחמים לעבר טירה. כעבור 40 דקות הגיעו לפאתי הכפר ונערכו בשלוש חוליות (4 לוחמים בכל חוליה): האחת לפריצה ושתיים הנותרות – לחיפוי. סימטאות הכפר היו ריקות מאדם ורק בכמה בתים נראה אור. הבחורים הגיעו עד למרכז הכפר ונקבעו שני בתים – האחד לפיצוץ והשני להצתה. חוליה אחת פרצה לבית, שפכה לתוכה בנזין והעלתה אותו באש. עם הפריצה, החלו הערבים לירות ללא הבחנה, ותחת מטר היריות התקרבה החוליה לבית השני, הניחה את המטענים ולאחר הפעלת מנגנוני ההצתה, נסוגו מן המקום. כעבור מספר שניות נשמעה התפוצצות והבית נהרס עד היסוד. בינתיים גברו היריות ובכפר קמה מהומה. מייד לאחר ההתפוצצות החלה הנסיגה, וכעבור כחצי שעה הגיעו כולם בשלום לבסיס באחת החורשות באחוזה. עמיאל חשש מפני חיילי הלגיון הערבי ששכנו בקרבת מקום, אולם אלה לא התערבו בנעשה. למחרת התפרסם בעיתונות שבפעולה נהרגו 13 ערבים.

אותו לילה נערכו על-ידי האצ"ל פעולות נגד הערבים במקומות שונים בארץ.

בשער בתי-הזיקוק

ב-30 בדצמבר 1947 עברה חוליה של האצ"ל בטנדר ליד שער בתי-הזיקוק והטילה קופסאות שימורים ממולאות חומר-נפץ. מן הפיצוץ נהרגו שישה ערבים ועשרות נפצעו. זמן קצר לאחר מכן התנפלו הערבים על היהודים עובדי בתי-הזיקוק והיכו בהם ללא רחם במקלות, מוטות ברזל וסכינים. 41 יהודים נהרגו

²⁴⁰ עדות משה עמיאל, מכון ז'בוטינסקי עע - 2. וכן ספר תולדות ההגנה, ג, עמוד 1543.

ועשרות נפצעו. "השתוללות הערבים נמשכה למעלה משעה" עד שהגיע למקום צבא בריטי והשליט בו סדר. אוטובוסים ערביים הובאו למקום והפועלים הערבים הוסעו לבתיהם, "מבלי שייעשה קודם לכן כל ניסיון מצד המשטרה או הצבא לניפוי, זיהוי או בדיקה לשם גילוי המשתפים הפעילים בפרעות".²⁴¹ בעקבות הטבח שעשו הפורעים הערבים ביהודים, זנחה ההגנה את מדיניות ההבלגה ויצאה לפעולת תגמול.

פעולות התגובה של ההגנה

בתגובה על הרצח בבתי-הזיקוק, התקיפה ההגנה את הכפר הערבי בלאד-א-שייח', ממנו באו הרוצחים. ב 1 בינואר 1948 יצאו שש מחלקות של ההגנה מקיבוץ יגור והפקודה שקיבלו הייתה "להתקיף את הכפר, לפגוע במספר גברים גדול ככל האפשר, לחבל ברכוש ולהימנע מפגיעה בנשים וילדים". בהגיעם למקום, נורתה עליהם אש מן הכפר וכן ממחנה הלגיון הערבי ששכן בקרבת מקום. על פי דיווחי ההגנה, נהרגו בפעולה למעלה מ 60 ערבים. אגב, לא היה זה המקרה היחיד בו פעלה ההגנה נגד הערבים וגרמה למספר הרוגים גדול. להלן פעילות ההגנה נגד ערביי העיר התחתית בחיפה:

242

אנשי ההגנה ניצלו יפה את עליונותה של שכונת הדר הכרמל על השכונות הערביות בתחתית העיר. לאחר שהרבו הערבים לצלוף מבתיהם שבואדי ניסנס לרחובות הדר הכרמל, שפכו אנשי ההגנה כמה חביות בנזין מהול בשמן במורד הרחוב והציתוהו. המתקיפים הערבים יצאו מבתיהם לכבות את האש הזוחלת אל שכונתם. עתה חיכתה להם הפתעה קשה: מקלע שהוצב במעלה הרחוב החל להמטיר אש והפיל בהם חללים. כן הותקנו כדורי ברזל גדולים ממולאים חומר נפץ שהיו מתגלגלים במורדות הרחובות אל העמדות והמחסומים של הערבים וזורעים בהם הרס ומוות.

²⁴¹ ספר תולדות ההגנה, ג, עמוד 1543.

²⁴² שם, עמוד 1385.

ב-21 במרס 1948 הביאו הערבים מכונית משא טעונה חומרי נפץ אל מול משרדי "סולל בונה" ברחוב הנמל. כתוצאה מהתפוצצות המכונית נהרגו 6 אנשים ונפצעו רבים.

בתגובה לפעולה זו החליטה מפקדת ההגנה להחדיר מכונית תופת ללב העיר הערבית. למחרת יצאה מכונית עמוסה 700 ק"ג חומרי נפץ לרחוב עיראק שבמרכז העיר הערבית, ולאחר שנוסעיה נסוגו לשכונות היהודיות, אירעה התפוצצות חזקה שגרמה להרס רב והפילה חללים רבים.²⁴³

הטבח בבתי-הזיקוק לווה בחילוקי דעות וויכוחים פנימיים. היו שראו בהתנפלות תגובה ישירה של פעולת האצ"ל שגרמה למותם של שישה ערבים. אומנם מפקדת האצ"ל ביקשה להפריך קשר זה והביאה לכך נימוקים שונים, אולם בקרב חברי הסניף בחיפה שררה הרגשה קשה. משה עמיאל מספר כי "בקרב השורות שלנו נפלה הרוח" ומוסיף ש"התוצאה המיידית של פעולה זו הייתה פגיעה באהדה של תושבי העיר לחיילי האצ"ל. פרשה זו גרמה גם להחרפת היחסים עם ההגנה, שהיו מתוחים בלאו-הכי".²⁴⁴

על רקע המאורעות האלה ובמיוחד בגלל התנגדותו של בן-גוריון למשא ומתן שהתנהל עם האצ"ל, נקל להבין את שורת התקריות שהיו בין ההגנה והאצ"ל באותה תקופה. בן-גוריון מינה את יעקב לובליני מחיפה כמרכז הפעולה נגד "הפורשים". ההוראות שקיבל היו למנוע פעולות שמתכוונים "הפורשים" לבצע נגד יהודים, ערבים ואנגלים. עיקר התקציב שקיבל לובליני היה עבור היחידות שעסקו בעיקוב אחר אנשי האצ"ל ברחבי הארץ. מעניין לצין שמתוך 38 עוקבים, היו בחיפה 26 וזאת לעומת 8 בלבד בתל-אביב ו-7 באזור התיכון.²⁴⁵

²⁴³ שם, עמוד 1386.

²⁴⁴ עדות משה עמיאל, מכון ז'בוטינסקי עע – 2.

²⁴⁵ דוד בן-גוריון, יומן המלחמה, עמוד 200.

פרשת ידידיה סגל

היחסים בין ההגנה והאצ"ל בחיפה היו, כאמור, מתוחים במיוחד. יש לזכור כי חיפה הייתה עיר מעורבת בה שכנו יהודים, ערבים ואנגלים. ראשי ההגנה רצו שתהיה להם שליטה מלאה בכל המהלכים הצבאיים, והפעילות העצמאית של האצ"ל הייתה לצנינים בעיניהם. מספר על-כך משה עמיאל בעדותו:²⁴⁶

בכל התקופה הזו היו חילופי מכות בינינו לבין ההגנה, בעיקר אחרי פעולת טירה, שהוכיחה כי לאצ"ל בחיפה יש כוח פעולה ממשי. השיטה שלהם הייתה לפרוץ לדירת איש האצ"ל, להרביץ בבני המשפחה כולם, ולהסתלק בחשכה. התרינו בהם מספר פעמים באמצעות מכתבים ששלחנו למפקדה שלהם וכשראינו שאין תוצאות להתראות, החלטנו להגיב על המכות, באישור המרכז.

ב-30 בדצמבר 1947 פרצו אנשי ההגנה לביתו של חיים רדיקוביץ, והעבירו אותו למכונית שהמתינה בחוץ. הוא נלקח למקום מבודד, הוכה נמרצות ולאחר מכן שוחרר בקרבת שכונת כרמליה.

חטיפתו של משה לוי ("יריב")

ב-10 בינואר 1948 הורה עמיאל ל"יריב" לסייר ברחובות העיר התחתית ולאתר את העמדות שמהן הערבים צולפים בעוברי אורח ובנוסעים בכביש. למחרת בשעות הבוקר המוקדמות, הגיע יריב עם חבר לביתו של מאיר מורנו, ולאחר שהשניים החליפו את בגדיהם והתלבשו בתלבושת ערבית טיפוסית, חזרו למכוניתם והחלו בנסיעה לכיוון העיר התחתית. לפתע הגיחה מולם מכונית פרטית שנעצרה לרוחב הכביש וחסמה את דרכם. מן המכונית יצאו מספר בחורים ובאקדחים שלופים הורו ליריב לצאת ולהצטרף אליהם. הוא הושכב מתחת למושב האחורי ונלקח לבית מבודד על הר הכרמל כשהוא כבול בידי ועיניו מכוסות. (לפי עדותו של משה לוי, נודע לו מאוחר יותר שהוא נלקח

²⁴⁶ משה עמיאל, מכון ז'בוטינסקי, עע – 2.

לבית משפחת פוליצ'וק שדייריו היו באותו זמן בחוץ לארץ²⁴⁷). יריב נחקר ארוכות, תוך שימוש בעינויים ובזריקות.

חברו של יריב, שהיה אתו במכונית, חזר מייד לביתו של מאיר מורנו, החליף את הלבוש הערבי והודיע לעמיאל את דבר החטיפה. בהתייעצות עם מפקד המחוז, שמואל מייטין ("אמנון"), הוחלט לחטוף את אחד ממפקדי ההגנה, כדי שישמש בן ערובה. על החטיפה מספר עמיאל בעדותו:²⁴⁸

החלטתי לחטוף את קמינצקי, שהיה כלול ברשימה שהייתה בידינו. נסענו לביתו בשכונת הרצליה, ודרך החלון ראינו שהוא נמצא עם אורחים... חיכינו במכונית עד צאת האורחים ואז ניגשנו אל קמינצקי וביקשנו ממנו באדיבות להתלוות אלינו. הודענו לו שהוא משמש כבן ערובה לחטיפתו של יריב. קמינצקי לא גילה התנגדות והבאנו אותו לבית בלתי גמור ברחוב מלצ'ט פינת יוסף, בו עבד כשומר יידיה סגל. התוכנית הייתה לחכות עד למחרת בבוקר ואז לקחת אותו לשוני, אולם כשיצאתי מן הבניין, ראיתי שממול עומד איש מהפלוגה המיוחדת של ההגנה, שכנראה עבר במקרה וראה את כל המעשה. חזרתי אפוא לבניין, הכנסנו את קמינצקי למכונית והעברנו אותו בו בלילה לשוני.

למחרת הגיעה יחידה של ההגנה לבית הבלתי גמור ברחוב מלצ'ט, ומשלא מצאה שם את קמינצקי, חטפה את יידיה סגל, שהיה מפקד צעיר באצ"ל, יחד עם יחיאל שרון. שני החטופים הועברו לחדר-מעצר של ההגנה על הכרמל. הם נחקרו תוך שימוש בעינויים קשים ונכבלו כדי שלא יוכלו לברוח. למחרת פנה מפקד ההגנה בחיפה אל מפקד האצ"ל בעיר בהצעה בכתב לשחרר את החטופים משני הצדדים בעת ובעונה אחת. מפקד האצ"ל קיבל את ההצעה ומכונית נשלחה לזיכרון-יעקב כדי לשחרר את דניאל קמינצקי. בו ביום שוחרר גם יחיאל שרון, אולם יידיה סגל לא חזר לביתו.

²⁴⁷ משה לוי, מעיר האר"י ללוע הארי, עמוד 163.

²⁴⁸ משה עמיאל, יכון ז'בוטינסקי, עע – 2.

ידידיה סגל

גופתו של ידידיה סגל נמצאה למחרת ליד הכפר הערבי טירה, כשעל הגופה נראו סימני מכות וחבלות. כעבור מספר ימים פרסמה ההגנה את גרסתה לפרשת חטיפתו ומותו של סגל:²⁴⁹

אנשי ההגנה עצרו את ידידיה סגל והעבירו אותו ל'קייטנה' בהר הכרמל, ששימשה כעין בית-מעצר לאסירים של ההגנה. כאן נחקר תוך שימוש באלימות ונכבל ... לפנות בוקר ביקש סגל רשות לעזוב את החדר, על-מנת לעשות את צרכיו. הדבר ניתן לו. סגל התחמק משומריו וברח במורד ההר לעבר הכפר הערבי טירה. האחראי לשמירה ירה לעברו, אך הוא נעלם בחשכה שעטתה בשעת בוקר זו את ההר.

במילים אחרות, לטענת ההגנה טעה ידידיה סגל בדרכו, ובמקום ללכת לחיפה, הגיע לטירה. יתרה מזאת, "אנשי הכפר גילו צעיר יהודי שהתנהגותו הייתה חשודה בעיניהם. הם תפסוהו ודקרוהו".

²⁴⁹ ספר תולדות ההגנה, ג, עמוד 1555.

מפקדת האצ"ל לא קיבלה את הטענות האלה. ראשית, טען האצ"ל בכרוז שהפיץ ברבים, אנשי ההגנה נהגו לכבול את עציריהם והכריחו אותם לעשות את צורכיהם בחדר-המעצר, ומכאן שלסגל לא הייתה כל אפשרות לברוח ממעצרו. נוסף לכך, אם ברח, לא ייתכן כי טעה בדרכו שכן סגל הכיר היטב את הסביבה וידע במדויק היכן הכפר הערבי טירה והיכן מצויה חיפה. המסקנה המתבקשת הייתה אפוא שידידיה סגל מת במהלך החקירה, והאחראים לכך ניסו לחפות על מעשיהם, השליכו את גופתו ליד טירה ובדו את סיפור הבריחה. מפקדת האצ"ל דרשה להקים ועדת חקירה אובייקטיבית, לבירור הפרשה, ובינתיים השעה האצ"ל את המשך המשא-והמתן עם ההגנה. הנהלת הסוכנות היהודית נענתה לדרישת האצ"ל ומינתה ועדת חקירה, שכללה את יצחק גרינבוים, הרב י"ל פישמן ומשה שפירא, אלא שוועדה זו לא הצליחה להגיע למסקנות ברורות באשר למותו של ידידיה סגל; לא נמצאו לה הוכחות לכך שההגנה רצחה את ידידיה סגל וגם לא לכך שערביי טירה עשו זאת. מסקנות הוועדה, שלא פורסמו ברבים, אפשרו לכל צד להחזיק בגרסתו, והמשא ומתן שב והתחדש.

לאחר דיונים ממושכים הגיעו הצדדים לידי הסכם, וב-12 באפריל 1948 הובא הדבר לאישורו של הוועד הפועל הציוני שהתכנס בתל-אביב. מספר ימים לפני התכנסות הוועד הפועל הציוני כבשו לוחמי האצ"ל ולח"י את הכפר הערבי דיר יאסין שליד ירושלים. הדיונים נמשכו שבוע ימים ובן-גוריון גייס את תומכיו לטרפד את ההסכם. הדי פרשת דיר-יאסין²⁵⁰ העיבה על הדיונים, ושני הצדדים השתמשו בה כדי לחזק את עמדתם. שוללי ההסכם אמרו: "ראו למה מסוגלים ה'פורשים'. אין לעשות אתם הסכם". לעומתם טענו המחייבים: "ראו מה קורה כאשר אין הסכם וה'פורשים' פועלים לבדם". בסופו של דבר אישר הוועד הפועל הציוני את ההסכם עם האצ"ל; 32 נציגי מפא"י מפ"ם ועלייה חדשה הצביעו נגד ההסכם, אבל 39 הנציגים של יתר המפלגות הצביעו בעד ההסכם, ובן-גוריון נותר במיעוט בשאלה זו.

²⁵⁰ פרטים על פרשת דיר-יאסין, ראה ספרו של המחבר "בלהב המרד".

ואלה סעיפי ההסכם:²⁵¹

א – עמדות האצ"ל תהיינה נתונות למרותו של מפקד החזית הממונה מטעם ההגנה שיעביר למפקדיהן את הוראותיו באמצעות מפקד שיתמנה על-ידי האצ"ל.

ב – תוכניות ההתקפה בחזית א' (הערבית) ותוכניות התגובה בחזית ב' (הבריטית) תהיינה טעונות אישור מוקדם. פרטיהן, ביחס לאובייקט ולזמן, יתבררו בפגישות אישיות של הנציגים והמומחים. כמו כן יהיה האצ"ל מוכן לבצע תוכניות שתוטלנה עליו.

ג – את חברי האצ"ל יחייב העיקרון של התנגדות לניסיון לפרוק מעליהם את נשקם. בנסיבות מיוחדות יתחשבו חברי האצ"ל, הניצבים בעמדות מגן, במצבן של עמדות ההגנה הקרובות.

ד – לא תבוצענה פעולות החרמה של כסף בשטח הניתן לשמירה יהודית. מאידך לא יופרע האצ"ל באוסף כספים חופשי והמוסדות יאשרו, הן בארץ והן בתפוצות הגולה, כי אין האצ"ל מקבל מהם כל הקצבה מן המגביות הנערכות לצורכי הביטחון הכלליים.

ה – התוכניות לרכישת נשק תעובדנה מתוך התייעצות משותפת ותבוצענה מתוך הסכמה הדדית.

ו – ההסדר העקרוני הזה יהיה טעון, בטרם ייכנס לתוקפו, הבהרה ביחס לאי-אלה פרטים. על הנציגים והמומחים יוטל להבהיר פרטים אלה.

²⁵¹ מנחם בגין, המרד, עמוד 423.

252 מחנה בנימין

ב-29 בנובמבר 1947 מנה הפיקוד הבכיר של האצ"ל בחיפה ארבעה מפקדים:

שמואל מייטין ("אמנון") – מפקד מחוז חיפה והגליל.
 משה עמיאל ("עמיאל") – סגן מפקד המחוז ומפקד הח"ק (חיל הקרב).
 פנחס ראם ("בנימין") – מפקד סניף חיפה והאחראי על החת"ם (חיל תעמולה מהפכני).
 אברהם בירנבאום – מפקד הגליל.

הקשר עם המפקדה בתל-אביב היה באמצעות דוד גרוסברד ("אמציה"), שהיה ממונה על המחוזות ועם בצלאל עמיצור ("עמיצור"), שהיה אחראי על הארגון. מזכירת המחוז הייתה מולי מינץ והקשרית הייתה לילי בן-חיים. בחודש דצמבר 1947 חל באצ"ל שינוי שאפיין את הארץ כולה; הוחל בגיוס כללי, נרכש נשק נוסף והחלו בהכנות לקראת המלחמה נגד הערבים. האימונים בנשק התרחבו אף הם ואנשי החת"ם עברו באופן הדרגתי לח"ק. באחד הימים ערך עמיאל אימונים עם מספר מפקדים בשטח מבודד באזור ורדיה, הנמצא על גבעה שהגישה אליה קשה. תוך כדי האימונים, חשב עמיאל שהמקום מתאים להקמת מחנה קבע של האצ"ל. הוא העלה את הרעיון בפני "אמנון", שקיבלו בהתלהבות וביקש מהמטה הארצי אישור להקמת המחנה. כעבור כמה ימים הגיעו לחיפה דוד גרוסברד בלוויית עמיצור, ולאחר שהשניים סיירו במקום, הגיעו למסקנה שכל עוד נמצאים הבריטים בחיפה, ישנו סיכון רב בהקמת המחנה. מה עוד שאת הגבעה ניתן היה לראות ממלון "הדר הכרמל", ששכן בדרך להר הכרמל ושימש עמדה בריטית מבוצרת, שפיקחה על הכביש שהוביל מהדר הכרמל להר הכרמל. אולם "אמנון" המשיך ללחוץ עד שלבסוף ניתן האישור.

באחד מימי מרס הגשומים עלה עמיאל בראש גונדה אחת (30 איש) אל הגבעה שהייתה מוקפת משלושת עבריה בוואדי עמוק, כשכל הציוד הועבר מ"מוריה" ברגל. הציוד כלל מיטות, מזרנים, מערכת מטבח פרימיטיבית ואספקה למספר ימים. במקום היו שני בתים עזובים ששימשו לדוור. מאוחר

²⁵² על שם פנחס ראם ("בנימין") ששימש מפקד החת"ם בחיפה ונהרג מירייה של צלף ערבי.

יותר, כאשר המחנה התרחב, הועברו למקום אוהלים שהגיעו מתל-אביב. תוך מספר ימים הוקם במקום מטבח, חדר אוכל, חדרי שינה לחיילים, חדר מפקדה וחדר עזרה ראשונה. למחנה הועבר נשק שכלל: 2 מקלעי ברן, 4 רובים, 12 תת-מקלעים מטיפוס סטן וכן אקדחים ורימונים. הנשק שימש לשמירה וכן לאימונים.

הפיקוד על המחנה נמסר לדוד בריסק ("צ'נקי"), שעסק בהדרכה בהיותו בצבא הבריטי ובנוסף לכך היה גם מומחה למרגמות. צ'נקי הטיל על הבחורים משמעת חמורה והחל באימונים במתכונת שהייתה נהוגה בצבא הבריטי. מדי בוקר ומדי ערב נערך מסדר, תוך הקפדה על ההופעה ועל ניקיון הנשק. אגב, את הבגדים הביאו הבחורים מן הבית.

בעדותו מספר עמיאל:²⁵³

הודעתי להגנה על קיום המחנה, והידיעה התפשטה בעיר כולה ובמיוחד באזור הכרמל. שמענו שאנו משמשים מחסום בין הכרמל המרכזי ועד אחוזה, לבין ואדי רושמייה המאוכלסת ערבים, עם המחנה של הלגיון הערבי מלמעלה. הרגשנו ביחס אוהד וחם מצד האוכלוסייה, שראתה בנו כוח מגן על הסביבה כולה.

לאחר שהיחידה הראשונה התבססה, הועברה למחנה גונדה נוספת ומספר הלוחמים המגויסים הגיע ל-60. גם בנות צורפו למחנה והוסיפו רבות לארגון החיים הסדירים בו. המטבח אורגן כהלכה והאחראית עליו הייתה חסיה חזן-תמיר. דפנה אבלס (בוגרת קורס חובשות של האצ"ל), שימשה כחובשת, ארגנה את חדר העזרה הראשונה וכל יומיים היה ביקור של רופא במחנה. עם הבנות שהיו בבסיס נמנו גם מרגלית אבוטבול-מאירצ'יק, מירה פרברוב-בר-און וחיה קנופ-גורדין. רוחמה ברוקמן-פּוֹסְלוֹב הייתה פקידת המחנה.

את הגל השלישי להתפתחות המחנה היוותה קבוצה של עולים, כ-30 איש, שהגיעו דרך נמל חיפה ועם הגיעם הצטרפו לאצ"ל. עם הגל השלישי התקרב מספר אנשי המחנה למאה. במחנה היו גם שש מכוניות ושני אופנועים, והוקם מוסך קטן כדי לטפל בצי הרכב.

²⁵³ משה עמיאל, מכון ז'בוטינסקי, ע/ע 2.

בחודש מרס הוסב שם המחנה ל"מחנה בנימין", על-שם פנחס ראם ("בנימין") שכאמור היה מפקד סניף חיפה. בשעה שסייר בעמדת האצ"ל בוואדי ניסנאס, נהרג "בנימין" ב-15 במרס 1948 מירי צלף ערבי. למחרת הפסח, התקיים במחנה קורס "סגנים" בפיקודו של משה לוי ("יריב") ובהשתתפות 20 לוחמים 254. הקורס נמשך שלושה שבועות אך החניכים לא לנו במחנה; משאית הייתה מביאה אותם בכל בוקר ובערב הייתה מחזירה אותם לבתיהם. כאשר תוכננה ההתקפה על יפו, נקרא צ'נקי לתל-אביב (כדי לעמוד בראש יחידת המרגמות) ובמקומו נתמנה למפקד המחנה ברוך מינץ, שחזר במרס 1948 מגלות קניה. אחריו היה ישראל הדני למפקד המחנה, ולאחר שהצטרף לצה"ל, היה משה עמיאל למפקד האחרון של מחנה בנימין. בחודש מרס, לאחר הקמת מחנה בנימין, שוחרר בכוח עציר האצ"ל שהוחזק בקישלה מספר חודשים. כאשר הובילו אותו לבית-המשפט, השתלטה חוליה של האצ"ל על המשמר הבריטי, נשק החיילים נפרק מעליהם ולוחם האצ"ל שוחרר והועבר למחנה בנימין.²⁵⁵

קרן הברזל

עם הקמת הבסיסים, הגידול הניכר בייצור העצמי של נשק וחומר נפץ, והרחבת הפעילות בחזית הערבית, נדרשו סכומי כסף גדולים בהרבה מאשר בעבר. מפקדת הארגון החליטה על פתיחת מפעל התרמה עממי בשם "קרן הברזל". בפתח המבצע הופץ כרוז בחוצות הערים:

אזרחי המולדת העברית!

זו הפעם ראשונה בשנות מלחמתנו שאנו פונים אליכם, אל כל אחד ואחת מכם, לתרום למגבית כספית – ל"קרן הברזל" של הארגון הצבאי הלאומי. כשמה של המגבית העממית – כן תוכנה ומטרתה: לתת "ברזל" – לתת כלי מלחמה – בידי חלוצי האומה הלוחמת, בידי חיילי הארגון הצבאי הלאומי.

²⁵⁴ ביניהם: שולה פנסו-מהולל, אסתר ירדני-אבוטבול, חסיה חזן-תמיר, אליהו נקר, יהודה כהן, דב שפירא, קלמן מגן, חיים קונורטי, שמואל וייס, ברוך גוטמכר, מרדכי אהרוניס, יוסף ציפרוס, יוסף סגל, אברהם ליכטהויז.

²⁵⁵ עדות משה עמיאל, מכון ז'בוטינסקי עע – 2.

חיילי הארגון הצבאי הלאומי ... הם שהורידו על ראש המשעבד הנאצו-בריטי את המהלומות הכבדות ביותר; הם שתרמו את התרומה המכרעת לפשיטת הרגל של שלטון הדיכוי.

חיילי הארגון הצבאי הלאומי מוסיפים לתת את נפשם, בהגנה ובמלחמה, למען העם והמולדת. ניצבים, יומם וליל, בעמדות הקיצוניות ביותר. בגבול תל-אביב יפו, בעיר העתיקה בירושלים, בעיר ובמושבה.

חיילי הארגון הצבאי הלאומי היו הראשונים שחדרו לקני המרצחים הערבים ועשו בהם שפטים והפילו את מרבית החללים בקרב הפורעים. הם מוסיפים לחדור לקני המרצחים – אף המרוחקים—ומורידים עליהם מהלומות כבדות...

היום הננו פונים אל העם, אל כל בניו ובנותיו ודורשים מהם, בפעם הראשונה, לתמוך בנו לא רק בלבם, אלא גם במאודם... מכספכם – ברזל נעשה...

ובברזל הגואל נמחץ אויב ונחזיר את החרות למולדת. תרמו ל"קרן הברזל".

איש איש לפי יכולתו – ולמעלה מיכולתו.

הארגון הצבאי הלאומי
בארץ ישראל

אדר א' תש"ח

במשך שבוע ימים הלכו לוחמי הארגון מבית לבית וביקשו תרומה כדי לממן את הצרכים הגדולים של הארגון. הייתה זו הפעם הראשונה שלוחמי המחותרת הופיעו בגלוי והמפגש פנים אל פנים עם התושבים היה מרגש מאוד. ברוב רובם של המקרים נתקלו לוחמי האצ"ל באהדה רבה והמפעל זכה להצלחה גדולה. היו אף מקרים, שנשים מפשוטי העם תרמו את תכשיטיהם המשפחתיים ובלבד שהתורמים לא יצאו בידיים ריקות.

מפעל ההתרמה לווה מתחילתו במסע הסברה נרחב, וב-26 בפברואר 1948 נקבע שידור מיוחד של תחנת הרדיו "קול ציון הלוחמת" בכיכר מוגרבי בתל-אביב. אנשי התחנה בחרו לשדר מבניין לא גמור ברחוב פינסקר הסמוך, אולם יחידה גדולה של ההגנה הקדימה את בואם, תפסה את הבניין ומנעה את כניסתם. יש לציין שבאותם ימים החלה גם מגבית "עם להגנתו" שהוכרז על-ידי המוסדות הלאומיים.

בשעה שש בערב הגיעו לכיכר מאות אנשים שבאו לשמוע את דבר הארגון הצבאי הלאומי. אנשי ההגנה ניסו לפזר את הקהל, שמאן לעזוב את המקום ואף השמיע קולות מחאה נגד הניסיון למנוע את השידור. בתגובה "פקד מפקד המחלקה של ההגנה לזרוק בהמון רימוני הפחדה" 256 ועשרות יהודים נפצעו. אמבולנסים העבירו את הפצועים לתחנת העזרה ראשונה, ובינתיים הגיעה למקום תגבורת של אנשי האצ"ל ואנשי ההגנה נסוגו. לאחר מכן התקיים השידור ללא הפרעות.

למחרת היום ניתנה הוראה מטעם הפיקוד העליון של ההגנה לא להפריע להתרמה של "קרן הברזל" כל עוד נערכות פעולותיה "בלי הטלת אימה בפועל על המסרבים לתרום להם... באם יהיו מקרים של איום או שימוש באלימות – יש להפעיל יחידות לגירוש המתרימים... הציבור נקרא לא להיענות לדרישותיהם (של המתרימים) ולדחות אותם בשלילה". 257

סניף האצ"ל בחיפה לא הסתפק בהתרמה שנמשכה שבוע ימים וחיפש דרכים נוספות כדי לממן את קיומו של מחנה בנימין וכן רכישת נשק ממקורות שונים.

258 **החרמת סחורות**

עמיאל נפגש עם כמה סוחרים שהיו אוהדי האצ"ל וביקש מהם תרומה ל"קרן הברזל". מספר סוחרים הציעו לעמיאל עיסקה לפיה האצ"ל יבצע החרמה של סחורה וזו תימכר על-ידי הסוחרים, ובתמורה יקבל הארגון תרומה נכבדה. הם ציינו שבעלי הסחורה לא יינזקו מאחר ויקבלו את מלוא הפיצוי מחברת הביטוח. באחד הימים הודיעו הסוחרים לעמיאל כי משלוח גדול של לוחות פח הגיע לנמל חיפה. המשלוח אמור היה להישלח ברכבת לתל-אביב, וההצעה הייתה לעצור את הרכבת בדרכה ולהעמיס את לוחות הפח על משאיות שיחכו בקרבת מקום. לאחר קבלת האישור ממפקד המחוז, בא עמיאל בדברים עם נהג הקטר, ותמורת סכום כסף נכבד הסכים לשתף פעולה.

בבוא היום יצאה הרכבת לדרכה וכאשר הגיעה למקום שהוסכם עליו מראש, אותתו אנשי הח"ק בפנסים לנהג לעצור, וזה אכן עצר את הרכבת. מספר

²⁵⁶ ספר תולדות ההגנה, ג, עמוד 1549.

²⁵⁷ שם, שם.

²⁵⁸ משה לוי, מעיר האר"י ללוע האר"י, עמוד 105 וכן משה עמיאל, מכון ז'בוטינסקי, עע-2.

בחורים עלו על הקטר, קשרו את ידיו וחבשו עיניו של הנהג. הובטח לו שאם יישמע להוראות, לא יאונה לו כל רע. בינתיים התקרבו לרכבת מספר משאיות, שהוכנו מראש על-ידי הסוחרים, וכל המשלוח של לוחות הפח הועמסו על המשאיות. הסחורה הגיעה בשלום ליעדה והסוחרים תרמו לאצ"ל ביד נדיבה.

²⁵⁹ **החרמת סיגריות מהשק"ם בחיפה**

באמצעות הקשרים שהיו לעמיאל, נודע לו כי במחסני השק"ם של הצבא הבריטי בחיפה מצויות כמויות גדולות של סיגריות. הוא דיווח על-כך למרכז בתל-אביב ונתבקש לעקוב אחר התנועה בסביבת במחסנים וכן להשיג את הניירות הדרושים כדי להיכנס פנימה. הפעם הוחלט שאנשי חיפה לא ישתתפו בפעולה, שתיערך באור יום, כדי שלא יוכלו לזהות אותם. בבוקר ה-19 במרס הגיעה לחיפה יחידה של האצ"ל, לבושים במדי הצבא הבריטי, בפיקודו של ישראל וירניק. באמצעות מסמכים מזויפים נכנסו מספר בחורים למשרדי השק"ם, השתלטו על המנהל ובאיומי אקדח פקדו עליו להורות לסבלים להטעין את שתי המשאיות שהמתינו למטה. המנהל עשה את המוטל עליו ובעזרת מנוף הועמסו ארגזי הסיגריות על המשאיות, שעשו דרכן למבצר שוני שעל-יד בנימינה.

²⁶⁰ **כנופיית המתחזים**

בשכנות לדירתו של מאיר מורנו, איש האצ"ל, התגורר אריה רוזנצוויג. באחד הימים התרברב רוזנצוויג בפני מורנו, שיש לו קשרים עם קצינים בריטים וכי הוא יכול לרכוש מהם נשק מסוגים שונים. מורנו דיווח על-כך לעמיאל והוחלט להעמיד את רוזנצוויג בניסיון. ואכן הוא הביא לאחר מספר ימים 2 סטנים, 2 תת-מקלעים תומי ו-4 אקדחים. במשך הזמן התברר כי רוזנצוויג זה עומד בראש כנופיה בת חמישה יהודים, העוסקים במעשי סחיטה, שוד וגניבה ומציגים את עצמם כחברי האצ"ל. בין היתר תפסה הכנופיה מכלית דלק, הרגה את נהגה הערבי ומכרה את הדלק לארגון ההגנה בפתח-תקוה. במפקדת המחוז הוחלט לתפוס את החבורה ולחקור אותה על מעשיה. מורנו עקב אחר רוזנצוויג וכאשר ראה שכל החבורה הגיעה לדירתו, פרץ עם מספר

²⁵⁹ עדות משה עמיאל, מכון ז'בוטינסקי, עע – 2. וכן דוד ניב, מערכות האצ"ל, ו, עמוד 137.

²⁶⁰ עדות מאיר מורנו, מכון ז'בוטינסקי, עמ-3.

חברים לדירה ועצר את כל החמישה. הם הובאו לאחת המערות בשולי כביש רופין בדרך לנווה-שאנן. הם נחקרו ביסודיות והודו בכל מעשיהם. הם ביקשו על חייהם והבטיחו להעביר לאצ"ל את כל הכסף שסחטו בשם הארגון, וכך עשו. בשעת החקירה נלקחו מהם תעודות הזהות שהיו ברשותם, וכעבור מספר ימים התפרסם כרוז של האצ"ל ובו תמונותיהם של חמשת המתחזים והתראה חמורה להפסיק את סחיטת הכספים בשם האצ"ל.

פושעים וצבועים

שרות הידיעות של הארגון הצבאי הלאומי גילה בחיפה כנופייה של פושעים פליליים, שעסקו במעשי שוד וסחיטה, בהציגם את עצמם „כאנשי אצ"ל". חמשה הם היו. כולם נאסרו, הובאו לחקירה, נענשו והוזהרו, כי אם לא ייטיבו דרכם — יוטל עליהם העונש המכסימלי. אין אנו משטרה ולא קבלנו על עצמנו תפקידי משטרה. אך פושעים, העוסקים במלאכתם למען בצע כסף ומשמיצים את שם המחתרת העברית — לא יוסבלו.

הכנופייה החיפאית בודאי תעריך כדבצי את האזהרה הראשונה שניתנה לה. היא יודעת ממי באה האזהרה הזאת. ואנו מצדנו נעקוב אחרי הפושעים, גם לאחר ששחררנו ממאסר. גם הצבור החיפאי הוזהר מפניהם. שמותיהם ותמונותיהם יפורסמו בחוצות העיר. בכך אפשר היה לסיים את הפרשה הזאת, שאיננה היחידה בארץ. גם בירושלים, גם בתל-אביב ובמקומות אחרים פועלים פושעים, המנצלים את שם האצ"ל, בכדי לחפות על רדיפת הבצע הנפשעת שלהם. רבים מהם כבר נתגלו. את השאר השג נשיג. הם לא יינקו. אולם בזמן החקירה של הפושעים החיפאיים נתגלה משהו מעניין ביותר. התברר, כי אנשי ה„הגנה" בחיפה השתמשו בהם לביצוע כל מיני „פעולות" ... פירושם מיותרים.

הפושעים באו על עונשם

יצחק אייזמן

זאב ספרן

פנחס בזפרוזובני

ראובן פלדמן

אריה רוזנצוויג

חמשת האנשים, שתמונותיהם מתפרסמות בהודעה זו, התארגנו ככנופיה למען בצוע מעשי סחיטה ושוד כחיפה. הם העמידו פנים כי הנם שייכים לארגון הצבאי הלאומי אך כי מעולם לא היה להם קשר אתנו.

הפושעים נתגלו על ידינו, נאסרו, ואחרי חקירה מפורטת של מעשיהם באו על עונשם והוזהרו שאם יחזרו על מעשי הפשע שלהם - יוטל עליהם העונש המכסימלי.

הצבור מתבקש לשים לב לתמונותיהם ולהודיע על כל נסיון מצדם לחדש את מעשיהם הנפשעים.

הקרב על שחרור חיפה

בבקר ה-21 באפריל 1948 הודיע גנרל סטוקוול, מפקדה הבריטי של חיפה, כי כוחותיו עוזבים את העיר והם מתכוונים להתרכז בכרמל המערבי ובנמל. יש לזכור שהעמדות, שהוחזקו בידי הבריטים, חצו בין היהודים והערבים והשאלה הייתה מי יקדים ויתפוס עמדות אלה.

הכוח שעמד לרשות ההגנה בחיפה לא עלה על 900 לוחמים ולא לכולם היה נשק אישי.²⁶¹ לרשות האצ"ל עמד באזור חיפה כוח שמנה 150 לוחמים על נשקם. זו הסיבה ששמחה חרובי, מפקד גזרה 6 של ההגנה, יצר קשר עם ברוך מינץ, ממפקדי האצ"ל בעיר, והודיע לו כי אין בידי ההגנה כוח מספיק כדי לתקוף את ואדי ניסנאס, ולכן הוא מבקש את עזרת האצ"ל. באותה עת ישב משה עמיאל במחלבה ברחוב החלוץ פינת הנביאים, כאשר הודיעו לו שהבניין שהיה במרחק קצר מקולנוע "ארמון" נעזב על-ידי הבריטים, ובמקומם נכנסו לתוכו לוחמים ערבים שהחלו יורים על בתי היהודים. לאחר התייעצות עם שמואל מייטין, מפקד המחוז, נפגש עמיאל עם שמחה חרובי, ובסיום השיחה סוכם, כי יחידה של האצ"ל תתקוף את הבניין ששימש קודם לכן עמדה של הבריטים, וזאת לאחר שההגנה תפנה את כוחותיה מן העמדות הסמוכות, והאזור יעבור לפיקודו הבלעדי של האצ"ל. לאחר מכן הגיעו ממחנה בנימין 40 מלוחמי האצ"ל, מצוידים במקלעים, רובים ותת-מקלעים, ובשעה 17:30 החלה ההסתערות על הבניין בן 4 הקומות. החבלן התקרב אל הבניין ובחסות חיפוי של אש חזקה, הצליח להניח את המטען ליד הקיר. פיצוץ עז גרם לחור גדול, דרכו נכנסו מספר לוחמים ובראשם עמיאל וברוך מינץ. כן השתתפו במבצע המפקדים משה לוי, ישראל הדני, שמעון פרידמן ואריה רפפורט. הוחל בטיהור המקום מלוחמיו הערבים וכעבור כשעה נכבש הבניין כולו ללא נפגעים מהכוח התוקף. מישהו הניף את דגל הלאום על הבניין, ולאחר שפסקו היריות יצאו יהודים רבים לרחובות וצעקו "יחי האצ"ל".

עמיאל דיווח לשמואל מייטין על הצלחת המבצע והציע לנצל את בהלת הערבים ולהמשיך ולהתקדם לעבר ואדי ניסנאס. לאחר קבלת האישור, העביר עמיאל שתי מחלקות נוספות לאזור ועוד באותו לילה פתח בהסתערות לעבר ואדי ניסנאס. הכוח התקדם במהירות מבלי שנתקל בהתנגדות של ממש.

²⁶¹ דוד בן-גוריון, יומן המלחמה, עמוד 381.

אותו לילה, לאחר חצות, החלה המתקפה הגדולה של כוחות ההגנה. את ההתקפה פתחה הרעשה כבדה של השכונות הערביות במרגמות ה"דוידקה", שהופעלו בחיפה לראשונה. קול הנפץ העז, שליווה את התפוצצות הפגזים, גרם לבהלה רבה בקרב הערבים, והחלה בריחה המונית מן העיר.

בבוקר ה-22 באפריל התקדם הכוח של עמיאל, ללא כל התנגדות, לכיוון הים וברחוב המלכים פגש בכוחות ההגנה.²⁶²

אותו בוקר פנו נכבדי הערבים אל היהודים, באמצעות הגנרל סטוקוול, וביקשו לדעת את תנאי הכניעה. התנאים הועברו על-ידי סטוקוול לערבים, שביקשו אפשרות להתייעץ עם "הוועד הערבי העליון" ששכן בבירות. בתשובה נאמר להם כי עליהם לעזוב את העיר ולא לקבל את תנאי הכניעה של היהודים. הנימוק היה שצפויה פלישה של צבאות ערב לארץ-ישראל וכל הארץ תיפול במהירות לידי הערבים. מייד החלה נהירה של ערבים אל הנמל, משם יצאו דרך הים בכל כלי שיט שמצאו. בעיר נשארו לא יותר מ-3000 ערבים.²⁶³

משה עמיאל

²⁶² משה עמיאל, מכון ז'בוטינסקי, עע – 2.
²⁶³ ספר תולדות ההגנה, ג, עמוד 1569.

לאחר כיבוש ואדי ניסנאס, נמצאו במקום כ-10 מכוניות מסוגים שונים וכן מחסנים מלאים במצרכים שהיו דרושים לאנשי הבסיס. השלל הועבר ל"מחנה בנימין" בשיירה של 15 משאיות, שעברה דרך רחובות חיפה בתהלוכת ניצחון. עם סיום הקרבות, פרסם מפקד ההגנה בחיפה הודעה לפיה כיבוש הבניין ברחוב מוכאליס וטיהור ואדי ניסנאס היא בדותה שהפיצו אנשי האצ"ל. "אלמנטים מסוימים מן הפורשים, שמעולם לא נטלו חלק בהגנת העיר, רוחשים מאחורי קווי האש של יחידותינו, נכנסים לבתים ערביים, שיחידותינו מניחות מאחוריהן בעת התקדמותן, מתוך העמדת פנים כי גם להם חלק בקרבות". בעל ההודעה מתרה באנשי האצ"ל "כי עליהם להסתלק משם מיד" ומסיים אף באיום "אם אלמנטים מזיקים יפריעו לפעולות הקשות והחמורות של ההגנה, אאלץ לנקוט נגדם באמצעים חמורים, כי בנפשנו הוא".²⁶⁴ בתגובה להודעה זו, פרסמה מפקדת האצ"ל כרוז שכותרתו "הודעה, יחידות הקרב של הארגון הצבאי הלאומי בכיבוש חיפה". בנוסף לכרוז של המפקדה הראשית, פרסם מפקד מחוז חיפה את ההודעה הבאה:²⁶⁵

הודעה לתושבי חיפה לצביעות אין גבול

מפקד המחוז של ארגון ההגנה פרסם היום הודעה מחמירה בה הוא "מציין לצערו" כי "אלמנטים מסוימים מהפורשים רוחשים מאחורי קו האש מתוך העמדת פנים כי גם להם חלק בקרבות".

אין בדעתי להיכנס לפולמוס עם אמני הצביעות הידועים עוד ממקרי ידידיה סגל, דיר-יאסין וכיוצא בזה. **תושבי חיפה יודעים יפה האמת מהי, והם שקבלו בשמחה ובהתלהבות את יחידות הקרב שלנו בבואן לכבוש את שטח האויב ולטהרו. על כך אולי מצטער מפקד המחוז של ההגנה. ברצוני להביא לידיעת תושבי חיפה רק כמה עובדות בלתי ידועות להם עדיין:**

מפקד האזור של ההגנה בשם ש. פנה אלינו בבקשה לכבוש את המבצר החולש על העורק המרכזי של הדר הכרמל.

²⁶⁴ דוד ניב, מערכות האצ"ל, ו, עמוד 97.

²⁶⁵ יצחק אלפסי, אוסף מסמכי האצ"ל, ה, עמוד 353.

מפקד האזור של ההגנה ש. הוציא מאותו אזור כמעט את כל אנשיו והודיענו בשם הממונים עליו שלא תינתן לנו על-ידי ההגנה כל עזרה. בכדי להדגיש לנו את חשיבות התאום בין פעולות חיילינו לבין פעולות ההגנה באזורים הסמוכים נמסרה לנו על-ידי מפקד האזור מפת האזור בה צוינו עמדות ההגנה השכנות ועמדות האויב. עזות המצח של הצבועים הגיעה אפילו לידי כך שמפקד האזור של התחנה ש. אמר גלויות למפקד האזור של האצ"ל (לאחר שכבשנו אל כל הרובע הערבי), "אתם תתנו את המכה הראשונה ותכבשו ואנחנו (כלומר אנשי ההגנה) נבוא אחריכם ונתפוש עמדות". לאור העובדות הנ"ל וכל הידוע לכם, ישפטו נא תושבי חיפה מי הם אלה "הרוחשים מאחורי קוי האש מתוך העמדת פנים כי גם להם חלק בקרבות". ידעו תושבי חיפה היהודית עד היכן הצביעות מגעת, גם ברגע רציני זה לכוחותינו ולתושבי עירנו.

שחרור צפת

בסתיו 1947 נשלח ישראל הדני מחיפה כדי לארגן מחדש את הסניף בצפת, שרבים מלוחמיו נעצרו בידי הבריטים. כסגנו מונה מנחם שמול ("אורי"), שהיה בן המקום והכיר את חברי הארגון בצפת. הדני התאכסן במלון "הרצליה", בבעלות משפחת פרל, שבניה היו בין העצורים. מצבת הנשק בצפת התאימה בקושי לאימונים, ובודאי לא ללחימה. בחיפושיו אחר נשק, נודע להדני כי בצפת קיים מחסן ישן ובו 14 רובים צרפתיים. מקורם של רובים אלו היה בעסקת הנשק שנעשה בשנת 1939 בין האצ"ל והממשלה הפולנית. אותה עת החליף הצבא הפולני את הרובים הצרפתיים שהיו בשימוש ברובים שיוצרו בפולין, והממשלה הפולנית הסכימה לחמש את הארגון ברובים צרפתיים וכן במכונות ירייה ובתחמושת רבה. אלא שבינתיים פרצה מלחמת-העולם השנייה ורק מקצת הרובים הגיעו לארץ-ישראל. אותם 14 רובים היו תחילה ברשות פלוגת הגיוס של בית"ר ששכנה בראש-פינה, ולאחר פירוק הפלוגה, הועברו הרובים לצפת. אלא שכל אלה שידעו את מקום המחבוא של הרובים היו עצורים בידי הבריטים, חלקם אף הוגלו למחנות המעצר באפריקה. למרבה

המזל שוחרר באותם ימים מן המעצר בלטרון שמואל פרל, שהשתתף בזמנו בהטמנת הרובים במחסן מיוחד ליד בית-הכנסת של האר"י (יחד עם אחיו דניאל, שהיה אותו זמן עצור בקניה, וחברים נוספים). בעזרתו הוצאו הרובים מן המחסן, נוקו מן הגריז והוכנסו לשימוש מייד. מאחר והאצ"ל וכן ארגון ההגנה נהגו להשתמש ברובים מתוצרת אנגליה, היה קשה למצוא בארץ תחמושת לרובים צרפתיים. בעיה זו נפתרה בעזרת משה שטרין, איש האצ"ל, שהצליח להעביר לצפת כדורים צרפתיים שהוברחו מלבנון.²⁶⁶ במשך הזמן נשלחו מחיפה לצפת 30 סטנים, 2 מקלעי ברן, רימונים וחומר נפץ, וכן משדר שבעזרתו נוצר קשר ישיר בין צפת למטה הארגון בחיפה.

לאחר החלטת האו"ם מה-29 בנובמבר 1947, החלו ערביי צפת להטריד את יהודי העיר. יש לזכור כי בצפת היה רוב ערבי מוחלט (9,000 ערבים לעומת 2,300 יהודים בלבד). כוחות ההגנה החלו בהקמת עמדות במקומות שונים בעיר, והתנגדו לכך שהאצ"ל יפעל כגוף עצמאי. כותב על-כך שמואל פרל בעדותו:²⁶⁷

מפקד ההגנה בצפת היה מאיר מייברג, איש אצ"ל לשעבר, אך לא הוא קבע את היחס של ההגנה בעיר לאצ"ל, אלא מפקד הפלמ"ח באזור. העניינים בין שני הארגונים הגיעו למתיחות רבה ובסופה איימו לחסל את האצ"ל בעיר. אולם לאחר פגישות מספר עם ועד הביטחון בצפת ועם ראש הקהילה מר משה פדהצור (שבנו היה אחד ממפקדי האצ"ל במקום), הגענו לידי הסכם, לפיו יהוו אנשי האצ"ל כוח עצמאי ותהיה לו נציגות במטה ההגנה. מפקדי העמדות של האצ"ל יעמדו תחת פיקוד מפקדי הקטעים השונים של ההגנה.

אכן, האצ"ל המשיך להחזיק בעמדת שארף, אותה הקים עוד לפני ההסכם עם ההגנה ואותה לא עזב עד תום הקרבות בעיר.

בראשית 1948 הוחלט לצאת לפעולת תגמול בכפר עין-זיתון שליד צפת. לפי הידיעות שהגיעו לאצ"ל, נכנסו לכפר מתנדבים סורים ועיראקים והם מתאכסנים בבית בן שלוש קומות. התוכנית הייתה להיכנס לכפר במכונית

²⁶⁶ עדות שמואל פרל, מכון ז'בוטינסקי עפ – 14.

²⁶⁷ שם, שם.

צבאית ולפוצץ את הבית על שלוש קומותיו. המכונית הגיעה מתל-אביב, בפיקודו של צבי ברזל ("קקטוס"), וישראל הדני יצא מצפת למקום המפגש בהר-כנען. לאחר הפגישה אירעה תקלה במכונית, ששקעה בבוץ שנוצר עקב הגשם השוטף שירד אותו יום. ארבעת הלוחמים שהיו במכונית, כולם לבושים במדי הצבא הבריטי, יצאו כדי לחלץ את המכונית מן הבוץ. אנשי הפלמ"ח שחנו בקרבת מקום באו כדי לעזור, אולם ברגע שנודע להם כי מדובר באנשי האצ"ל, דרשו שיעזבו מיד את המקום. לאחר שצבי ברזל סיפר להם שאנשי האצ"ל עומדים לבצע פעולה נגד הערבים בכפר עין-זיתון, הוקפה החבורה על-ידי קבוצה גדולה של אנשי פלמ"ח, וארבעת חברי האצ"ל הועברו למעצר. הם נחקרו במשך מספר ימים ולאחר מכן הועברו לאוטובוס שנסע לטבריה והוזהרו שלא לחזור לצפת.

מטבריה חזר ישראל הדני לחיפה ושמואל פרל היה למפקד האצ"ל בצפת.²⁶⁸ התקרית בהר-כנען לא העיבה על היחסים בין האצ"ל וההגנה בעיר צפת, ושיתוף הפעולה בין שני הארגונים אף התהדק. לוחמי האצ"ל ששמרו בעמדת שארף, הצליחו להדוף מספר התקפות של הערבים ומנעו מהם מלפרוץ לרובע היהודי.

ב-16 באפריל הודיע מפקד הצבא הבריטי בצפון שהם החליטו לעזוב את האזור והציע לוועד הקהילה לפנות את העיר מהילדים והנשים. הוא הודיע שיעמיד לצורך הפינוי מכוניות עם דגל של "הצלב האדום", אולם הצעתו נדחתה, ובשעות הצוהריים החלו הבריטים לצאת את האזור. עם הפינוי נכנסו כוחות ערביים למצודה וכן לבניין המשטרה בצפת. בלילה נכנסה לעיר מחלקה של הפלמ"ח, כארבעים איש, אליהם הצטרפו הכוחות שהיו כל הזמן בצפת, ביניהם גם אנשי האצ"ל שהמשיכו להחזיק בעמדת שארף. בראשית מאי 1948 פתחו אנשי הגדוד השלישי של הפלמ"ח בהתקפה על המצודה, בעוד אנשי עמדת שארף עסקו בחיפוי וריתוק העמדות הערביות. אברהם בירנבאום (מפקד האצ"ל בגליל העליון) מספר בעדותו כי "לאחר שחרור צפת התקיים מסדר כללי בו הופיע הארגון בתור חטיבה נפרדת על נשקה".

לאחר שחרור העיר היה חשש שהערבים יערכו התקפת נגד. כדי לחזק את כוחות היהודים, ביקש שמואל פרל תגבורת, ואכן הגיעה מתל-אביב גונדה

²⁶⁸ עדויות ישראל הדני ואברהם בירנבאום, מכון ז'בוטינסקי.

(מחלקה) של לוחמים, מצוידים ברובים, מקלעים ומרגמות. אנשי האצ"ל תפסו עמדות מחוץ לעיר, בתיאום מלא עם ההגנה.
ביולי 1948 התפרק האצ"ל בצפת ולוחמיו הצטרפו לצה"ל על נשקם.

משמר הירדן

פלוגת הגיוס של בית"ר במשמר הירדן נוסדה בשנת 1936 ומנתה כעשרים איש, שעסקו בעבודות שונות ובשמירה. כידוע, שימשו פלוגות הגיוס של בית"ר, בין היתר, כבסיסים לפעילות האצ"ל. במשמר הירדן נהגו לערוך קורסי מפקדים של הארגון. כזכור, נערך במקום ב-18 בנובמבר 1939 קורס מפקדים, וביומו האחרון הוקפו האנשים בצבא ומשטרה ו-38 איש נאסרו ונשפטו לתקופות מאסר שונות. מאסר ה-38, ובתוכם ארבעה מחברי הגרעין החקלאי, השפיעו קשות על עתיד הפלוגה, ואלה שנשארו התקשו לתחזק את המשק. במשך תקופה של שנה וחצי עובדו אדמות משמר הירדן על-ידי אנשי ההתיישבות הבית"רית בתל-צור, שהיו באים למשמר הירדן לתקופות קצרות. לבסוף הוחלט לאחד את שתי הנקודות ולהעביר את האנשים והציוד החקלאי ממשמר הירדן לתל צור.

לקראת סוף מלחמת-העולם השנייה, התארגנו בשורות חיילי הבריגדה היהודית עשרות גרעיני התיישבות, ביניהם גרעין "ווג'בוד" של בית"ר. ב-10 בינואר 1947 עלה גרעין זה והתיישב במשמר הירדן.²⁶⁹ בסוף 1946 נתמנה אליעזר בן-יקיר (זיסקינד) מפקד סניפי האצ"ל בגליל (שכללו את צפת, ראש פינה, טבריה ומשמר הירדן) וקבע את מקום מושבו במשמר הירדן.²⁷⁰ שם פגש את שרה קאושנסקי, חברת האצ"ל מחיפה שנשלחה למקום כקשרית, ובתחילת 1947 נשא אותה לאישה. במרס אותה שנה נסעו השניים לתל-אביב לביקור אצל הורי אליעזר, אולם בעוצר הגדול שהוכרז בעיר נעצר בידי הבריטים, ושרה חזרה בגפה למשמר הירדן. אליעזר בן-יקיר (זיסקינד) נולד בתל-אביב בשנת 1922. בגיל 18 התגייס לנוטרות, עבר כעבור שנתיים קורס מ"מ ולאחר מכן התגייס לצבא הבריטי. בהיותו בצבא, הצטרף בשנת 1944 לאצ"ל באמצעות יעקב בן-מאיר (קפלן), שלימים היה קצין בבריגדה היהודית.²⁷¹ אליעזר שירת ביחידת תובלה במצרים ויחד אתו שירת גם יוסף גלעדי, אף הוא חבר באצ"ל. באחד הימים סיפר יוסף

²⁶⁹ מינה גראור, ההתיישבות של התנועה הלאומית בשנים 1939—1977 וכן דוד ניב, מערכות האצ"ל, 6, עמוד 125.

²⁷⁰ יצחק אלפסי, מסמכי האצ"ל, ה, עמוד 355.

²⁷¹ ראיון המחבר עם אליעזר בן-יקיר.

כי קרוב שלו, המשרת בחיל האוויר, יכול לספק מכשיר קשר לשידור וקליטה, המסוגל לשמש כמשדר רדיו. השניים יצאו במכונית למחנה הצבאי באיסמעיליה, ויוסף נכנס למחנה בעוד אליעזר נשאר במכונית שחנתה מחוץ למחנה. כעבור זמן קצר יצא יוסף ובידו קיט-בג ובו מכשיר הקשר. כעבור חודש ימים נסע אליעזר לארץ-ישראל, ובתחנת הרכבת ברחובות מסר את הקיט-בג לישראל פיינרמן שחיכה לבואו. כך הגיע לידי האצ"ל בארץ מכשיר ששימש את תחנת השידור של הארגון.²⁷² בימי הקרבות של שחרור העיר חיפה בשנת 1948, שימש בן-יקיר מפקד "האוצרון" בעיר, ולאחר כיבוש ואדי ניסנס, נכנס עם יחידתו להחזיק באזור הכבוש. עם הצטרפות גדודי האצ"ל לצה"ל, ביוני 1948, נתמנה אליעזר בן-יקיר מפקד פלוגה בגדוד 35 שהיה בפיקודו של אליהו כץ.

לאחר מעצרו של אליעזר בן-יקיר, נשלח פנחס ראם מחיפה לשמש מפקד הגליל. כעבור מספר חודשים, בסוף 1947, נתגלתה זהותו. הוא הוחזר לחיפה ונתמנה מפקד החת"ם בעיר ובמקומו נתמנה אברהם בירנבאום מפקד הגליל.

273

לאחר החלטת האו"ם מה-29 בנובמבר גברה המתיחות בגליל, ובמשמר הירדן הוקמה ועדת ביטחון מקומית בת שלושה חברים: אליעזר סגל, יושב ראש ועד האיכרים, נתן אדלר, שהיה אחראי מטעם ההגנה במקום ושמואל בן-אברהם מטעם האצ"ל. הוועדה קבעה את עמדות המגן ביישוב וחברי "ווג'בוד" התחייבו לשתף פעולה עם ההגנה ולהימנע מפעולות צבאיות עצמאיות.

התנכלות הערבים החלה עוד לפני הפלישה של הסורים לארץ-ישראל, וב-5 בינואר 1948 נשדד עדר הצאן של ארגון "ווג'בוד" על-ידי קבוצת ערבים מזוינים שבאו מסוריה. נציג ההגנה הופיע במקום וביקש מאנשי הארגון שלא להגיב מאחר וההגנה מתכננת פעולת תגמול. ואכן באותו לילה תקפה יחידה של הפלמ"ח את הכפר הערבי מנסורה, פוצצה את תחנת המשטרה ואת גשר בנות יעקב. אולם התנכלות הערבים למשמר הירדן לא פסקה, וב-6 בפברואר פוצצה הטורבינה של מכון המים שעמד במרחק של 2 ק"מ דרומית למושבה, ומאז היה צורך להביא את המים מן הירדן בחביות על עגלת פרדות.

²⁷² שם, שם וכן אצל משה שטיין, ה"קונצרט" במחתרת, עמוד 50.

²⁷³ עדותו של אברהם בירנבאום, מכון ז'בוטינסקי.

עם הידרדרות המצב הביטחוני פנתה ועדת הביטחון המקומית למפקדת הגליל וביקשה תגבורת בנשק ובכוח אדם. כאשר לא נענתה, פנה שמואל בן-אברהם למפקדת האצ"ל (באמצעות מפקד מחוז חיפה והגליל) ובראשית אפריל יצאה מתל-אביב לעזרת משמר הירדן יחידה בת 12 לוחמים ועמם 40 סטנים משומנים וארוזים וכן מחסניות ותחמושת. בהגיעם למגדל, נעצרו על-ידי אנשי הפלמ"ח שהובילום לקיבוץ גינוסר, שם החרומו את הנשק וכעבור יומיים החזירו את הבחורים לעפולה. כדי להצדיק את המעשה, פרסמה מפקדת ההגנה הודעה לפיה "קבוצת אצ"ל הופיעה בסביבת משמר הירדן כדי לבצע פעולות שהיו עלולות להפריע את תוכנית הגנת הגליל העליון. כדי למנוע פעולה זו פורק הנשק מעל קבוצת האצ"ל". תגובת האצ"ל לא איחרה לבוא, ובהודעה שהתפרסמה ב"קול ציון הלוחמת" וכן בכרוזים שהודבקו בחוצות נאמר, בין היתר: "הודעת מפקדת ההגנה כוזבת מאלף ועד תיו. היחידה שלנו נשלחה למשמר הירדן אך ורק כדי להגן על הנקודה, ובידיעתם של מפקדי ההגנה במקום ...".

לקראת צאת הבריטים את הארץ, פונו במהלך חודש מאי הנשים והילדים ממשמר הירדן והועברו לנחלת ז'בוטינסקי. במשמר הירדן נותרו 35 חברי ארגון "ווג'בוד", 11 מאיכרי המקום ו-13 חיילי האצ"ל שהגיעו לעזרה. מפקד הכוח היה נתן בן-חיים. ב-17 במאי הופגזה המושבה ובמהלך החודש התנהלו קרבות בין המגינים לבין הצבא הסורי. בתחילת חודש יוני נפתחה התקפת הסורים על "אצבע הגליל", אולם ההסתערות על משמר הירדן נהדפה. ב-10 בחודש החלה המתקפה הגדולה והקומנדו הסורי הצליח לחדור למשמר הירדן. המגינים התבצרו במרתף אחד הבתים ונלחמו עד לכניעה. 14 איש נפלו על הגנת המושבה ו-42 נלקחו בשבי הסורים. השבויים הוחזרו לישראל ב-21 ביולי 1949, לאחר החתימה על הסכם שביתת הנשק עם סוריה. הניסיונות לחזור ולהתיישב במשמר הירדן עלו בתוהו, מאחר שהאזור הוכרז בהסכם שביתת הנשק כשטח מפורז.

הודעה

מפקדת ה"הגנה" הודיעה, כי מן היחידה שלנו שחשה לעזרת משמר הירדן פורק נשקה מאחר שהופעת היחידה סיכנה את תכנית ה"הגנה" של הגליל העליון.

הודעת מפקדת ה"הגנה" כוזבת מאלף עד ת"ו. היחידה שלנו נשלחה למשמר הירדן אך ורק כדי להגן על הנקודה. ובידיעתם של מפקדי ה"הגנה" במקום. שנית, שום נשק לא פורק מחברינו. הנשק שחברינו הובילו למשמר הירדן היה ארוז, ו"גבוריו" המזויינים של בן-גוריון התנפלו בפרופורציה של עשרה נגד אחד על חיילים בלתי מזויינים וגנבו את הארגזים שבהם היה הנשק.

אנשי ה"הגנה" המוסרים את נשקם לבריטים בל יתרברבו בכירוק נשק מאנשי אצ"ל. התרברבותם נלעגת היא.

הארגון הצבאי הלאומי
בארץ ישראל

ה י ו ם

ב-1 ביוני 1948 נחתם הסכם בין האצ"ל לבין ישראל גלילי, שייצג את ממשלת ישראל, המפרט את דרכי התגייסותם של חברי הארגון הצבאי הלאומי לצה"ל.²⁷⁴ בעקבות ההסכם נתפרסמה "פקודת יום" מטעם המפקדה הראשית, תחילה כחוזר פנימי ומאוחר יותר ככרוז בחוצות הערים.²⁷⁵

פקודת יום

לרגל כניסת גדודי האצ"ל לשורות הצבא העברי.

חיילים, אחים!

תמה פרשה אחת בחיינו ומתחילה פרשה שנייה.

בדמנו ובלשד עצמותינו הבאנו את האומה עד הלום. פרקנו את עול השעבוד הבריטי ובחלקה של המולדת קם שלטון עברי. מתוך נאמנות לעם ולמולדת; מתוך נאמנות לדברנו – האצ"ל תמיד מקיים את דברו – החלטנו לנטוש את המחותרת בחלק המשוחרר של המולדת. ומתוך אותה נאמנות החלטנו להצטרף לצבא העברי, העומד – יחד עם פלוגות הקרב של האצ"ל – במערכה, שתכריע את גורל עמנו לדורות. ובצבא שלנו – ויהיה שמו הזמני אשר יהיה ויהיו הממונים עליו אשר יהיו – נשרת, כפי שחיילי האצ"ל רגילים לשרת את העם: במשמעת ללא תנאי, בהקרבה בלי גבול ובמסירות בלי סייג. לצבא העברי ולמערכה הצבאית תיכנסו בגדודים [...]

בא המפנה. מבחינת הפיקוד הגיע זמן הפרידה. במישרין יפקדו עליכם בקרב מפקדיכם, אבל על מפקדיכם יפקדו מפקדים אחרים. זהו רגע גדול. גם שמחה בו וגם עצבות. השמחה היא בכך, שהנה זכינו לראות בעינינו, במשאת נפשנו. קם צבא עברי, אשר מפקדיו – יהיו אשר יהיו – בני-עמנו המה ולא זרים. דמנו לא נשפך אפוא לשווא, עמלנו לא היה לריק. מהפכה עשינו בישראל. דף מפואר בתולדותיו כתבנו. לצבאנו הננו מתגייסים וזאת

²⁷⁴ פרטי ההסכם ראה אצל דוד ניב, מערכות האצ"ל, ו, עמוד 214.

²⁷⁵ יצחק אלפסי, אוסף מקורות ומסמכים, ה, עמוד 28.

השמחה. אולם יש ויש גם עצבות. המטרה הושגה רק בחלקה. המולדת עדיין לא שוחררה. הסכנות האורבות לנו עדיין גדולות הן. לב העם – המעונה בעמים – עדיין שותת דם. ואנחנו חיילי הארגון הצבאי הלאומי, הן בני משפחה אחת אנחנו. הקשר עם ארגוננו לא קשר עם מסגרת הוא. קשר נפשי עמוק מכל הוא, קשר שחושל ונוסה בייסורים, בעינויים, בקורבנות, באהבה, במסירות, ברדיפות, במחנות-ריכוז ובמעלות-הגרדום. [...]

קדימה, אחים! עוד מערכות רבות לפנינו, גם במלחמה, גם בבניה, גם בקרב, גם ביצירה.

קדימה – בשם גיבורינו וקדושינו, קדימה למען עמנו וארצנו.

הניצחון יהיה עמנו.
יחי עם ישראל!
תחי המולדת החופשית!
יחי הצבא העברי!
תחי משפחתנו הלוחמת!

הארגון הצבאי הלאומי
בארץ-ישראל

לאחר החתימה על ההסכם להצטרפות לוחמי האצ"ל לצה"ל, החלה ההתארגנות במסגרות של גדודים. על פירוקו של סניף הארגון בחיפה, מספר מי שהיה מפקד המחוז, שמואל מייטין ("אמנון")²⁷⁶:

בקשר לסיום פעולת מחנה בנימין והפעילות הרשמית של המחוז, זכורני מסדר אחד, יחיד מסוגו, שהתקיים בחיפה ב-9 ביוני 1948. לאחר קבלת הוראה סופית מהמפקדה בדבר גיוסנו לצבא, העברתי בבוקר הוראה דחופה לזמן את כל אנשי הסניף במחנה למסדר כללי. השתתפו הרוב המכריע של אנשי הסניף, כ-600 במספר. קיבלתי את המסדר, מסרתי לאנשים את ההחלטה הגורלית, העברתי את ההוראות וכמה מילים של פרידה. ההתרגשות הייתה רבה, ואינני יודע מי הדביק את מי –

²⁷⁶ עדות שמואל מייטין, מכון ז'בוטינסקי.

המשתתפים אותי, או אני אותם. לדידי לפחות היה מסדר זה, עם ריכוז כה גדול של אנשים, חוויה שנחרתה היטב בזיכרון. לאחר המסדר יצאה יחד איתי שיירה בת 40 מכוניות ממחנה בנימין למחנה הקלט שבקריית-מאיר בתל-אביב. אני אישית גויסתי לגדוד השני של האצ"ל בצבא, גדוד 57, בתפקיד של שלישי הגדוד. מפקד הגדוד היה איתן לבני וכסגנו שימש דוד גרוסברד ("אמציה").

"בחייהם ובמותם לא נפרדו"

יהודה כהן ודב שפירא היו חברים בנפש. הם גדלו יחד בחיפה, למדו באותו בית-הספר, יחד הצטרפו לאצ"ל, וכששניהם נעצרו והובאו למחנה המעצר בלטרון, היו יחד בצריף החיפאים. לאחר קום מדינת ישראל ופירוק האצ"ל, הצטרפו יחד לצה"ל ויחד מצאו את מותם בקרבות נגד הפולש המצרי.

יהודה-יעקב כהן נולד בחיפה בנובמבר שנת 1928. למד בבית-הספר אליאנס ולאחר מכן בבית-הספר הנוצרי סנט לוקס. בגיל צעיר הצטרף לאצ"ל ובמסגרת החת"ם (חיל תעמולה מהפכני) עסק בהפצת דבר הארגון ברבים. ב-30 ביוני 1945 יצא יחד עם עמליה שיף, חברתו לארגון, כדי לפזר את כרוזי האצ"ל, אולם נתפסו בידי המשטרה בשעה שהחזיקו בידם פצצת כרוזים שהייתה מיועדת להתפוצץ באחד מרחובות העיר. השניים הובאו למשפט בפני בית-הדין הצבאי שעל הר הכרמל, והכריזו שאינם מכירים בזכות בית-המשפט לדון אותם. הם בחרו למסור הצהרה פוליטית, המדגישה את בגידת הממשלה הבריטית במנדט שקיבל על עצמו להקים בארץ-ישראל בית לאומי לעם היהודי ולכן על הבריטים לעזוב את הארץ ולאפשר ליהודים להקים בה את מדינתם. עמליה שיף ויהודה כהן נידונו לשלוש שנות מאסר. יהודה שוחרר כעבור כשנה והוטל עליו מעצר בית. עם שחרורו חזר לפעילות באצ"ל, אולם לא עבר זמן רב והוא נעצר שוב, הפעם על-פי התקנות לשעת חירום. בצריף החיפאים שבמחנה המעצר בלטרון פגש יהודה את חברו הטוב דב שפירא ויחד בילו השניים בשבי השלטון הבריטי.

דב שפירא נולד באודיסה אשר ברוסיה ש-12 בדצמבר 1928 ובגיל חמש עלה עם משפחתו ארצה. דב למד יחד עם חברו יהודה כהן בבית-הספר אליאנס ולאחר מכן בבית-הספר סנט לוקס. בגיל צעיר הצטרף לאצ"ל וכעבור שנתיים של פעילות, נעצר בידי הבריטים. לאחר מחצית השנה שוחרר, אולם חופשתו לא ארכה זמן רב והוא נעצר בשנית. לקראת סיום המנדט הבריטי שוחרר דב מן המעצר, ויחד עם חברו יהודה כהן, חזר לפעילות באצ"ל. דב הצטרף ל"מחנה בנימין", שם עבר קורס מפקדים והספיק להשתתף בקרב על שחרור העיר חיפה.

יהודה כהן ודב שפירא הצטרפו בצה"ל לפלוגת הג'יפים שפעלה בדרום הארץ ולחמה בגבורה נגד הפולש המצרי. ב-22 בדצמבר 1948, בשעת הקרב על משלט 86 בחזית עוג'ה אל חפיר, דב נפצע ויהודה חש אל ידידו כדי להגיש לו עזרה, אולם הפגזים הרבים שהומטרו על המשלט פגעו בשניהם. השניים "שבחייהם ובמותם לא נפרדו" נקברו בבית-הקברות הצבאי האחד ליד השני.

יהודה כהן (משמאל) ודב שפירא (מימין)

שער תשיעי

נספחים

רשימת הנופלים מאנשי האצ"ל בחיפה

השם	תאריך לידה	תאריך נפילה	מקום נפילתו
אלמן דוד	ח' חשוון תרפ"ו 26.10.1925	י"ח אייר תש"ח 27.5.1948	בקרב על רמלה
בנאדו ניסים	י"ח ניסן תרפ"ז 20.4.1927	י"ד אייר תש"ז 6.5.1947	פריצת כלא עכו
גליקין תאודור	י' חשוון תרפ"א 22.10.1020	כ"א טבת תש"ח 3.1.1948	בקרב על חיפה
וייס שמואל	י"ט כסלב תרצ"ב 29.11.1931	אייר תש"ח מאי 1948	בקרב על רמלה
זלוטניק יעקב	י"ט ניסן תרפ"ו 3.4.1926	כ"ב ניסן תש"ו 23.4.1946	משטרת, רמת-גן
טבק משה	ט"ז שבט תרפ"ה 10/2/1925	י"ז תמוז תש"ח 11.7.1948	תל-עזיזיאת
טמלר אליהו	כ"ט אב תרע"ט 25.8.1919	כ' ניסן תש"ח 29.4.1948	כיבוש יפו
טרטנר אשר	י"ח אב תרפ"ו 29.7.1926	כ"ה חשוון תש"ה 11.11.1944	נרצח בידי הבריטים
כהן יהודה-יעקב	כסלו תרפ"ט 1928	כ' כסלו תש"ט 22.12.1948	עוג'ה אל-חפיר
מזרחי ברוך	תרפ"ו 1926	ט' ניסן תש"ח 18.4.1948	בשערי ג'נין
מיוני יעקב	ה' תמוז תר"ץ 1.7.1930	ג' אדר תש"ח 13.2.1948	בקרב על חיפה
סגל ידידיה	ט"ז תשרי תרפ"ז 24.9.1926	א' שבט תש"ח 12.1.1948	נרצח בידי קין
עוזר שמחה	כ"ד אדר תרפ"ג 12.3.1923	י"ז אלול תש"ז 2.9.1947	בהכנת חומרי מלחמה
ראם פנחס	ד' תמוז תרפ"ג 18.6.1923	ד' אדר ב' תש"ח 15.3.1948	בקרב על חיפה
שפירא דב	י"ד חשוון תרפ"ט 28.10.1928	כ' כסלו תש"ט 22.12.1948	עוג'ה אל-חפיר
שרון יחיאל	י"ח סיוון תרפ"ז 18.6.1927	י"ד תשרי תש"ט 17.10.1948	בקרב על משלט 113

רשימת מפקדי מחוז חיפה

מפקד מחוז חיפה	תאריך	מפקד האצ"ל
אליהו בן-גרא	1931	אברהם תהומי
אברהם בן-זיו	1932 – 1937	
חנוך סטרליץ-קלעי	1937	רוברט ביטקר
בנימין זרעוני	1938	דוד רזיאל
דב רובינשטיין	1939	
אליהו כץ	1940	
יעקב מרידור	1940	
שלמה לב-עמי (לוי)	1941	יעקב מרידור
ירחמיאל הלוי	1941 עד 1943	
שלום ורנר-ורד	1943	
יעקב הלל	דצמבר 1943 עד אפריל 1944	מנחם בגין
משה נחמד	אפריל 1944 עד נובמבר 1944	
מאיר ראם	נובמבר 1944 עד פברואר 1945	
חיים פלן	פברואר 1945 עד מאי 1945	
אריה מזלי	מאי 1945 עד נובמבר 1945	
מנחם מלצקי	דצמבר 1945 עד אפריל 1946	
יצחק פרידמן	אפריל 1946 עד אוקטובר 1946	
שמואל מייטין	אוקטובר 1946 עד יוני 1948	

חברות האצ"ל מחיפה שהיו עצורות בבית-לחם

אסתר אורבך – גליקסמן

חנה אורבך – הלל

מרגלית אבוטבול – מאירצ'יק

אסתר אבוטבול – ירדני

חיה בן צבי – סבן

מרים הפנר – סטוצקי

צביה ויינטרוב – בן חורין

עמליה סנדר – שיף

חסיה חזן – תמיר

יהודית מוזר – בן אמיתי

שולמית מהולל – פנסו

אדלה סלוניקי – בן ציון

פנינה עפרון – כץ

רבקה פרל

שרה קאליך – מדליון

שרה רוזנברג – לבני

מיקי שטרנברג – דוידסון

רשימת חברי האצ"ל מחיפה שהיו עצורים במחנות באפריקה

עדות בנימין
 עלמני אברהם (אלברט), פרופ'
 פוגלמן ברוך
 פנחסוביץ לאופולד, אינג'
 פריטל מנחם (פרמולניק)
 צינס חיים
 קונורטי חיים
 קלעי חנוך
 ראם מאיר
 רובינשטיין ראובן (רוברט)
 רודריג חיים
 רזנברג ישעיהו
 רפפורט יעקב
 שושני מיכאל
 שטרנברג אברהם
 שרון יחיאל

פעילים בצפת

כספי יוסף
 פרל דניאל
 קדוש אליהו
 קאלך שלמה
 שכטר שמעון

פעילים בבנימינה (שוני)

גרוס יעקב
 ורד שלום (ורנר)
 חרמוני צבי
 מחנאי ישעיהו
 קרושניבסקי שמואל
 תמרקין אליהו

אהרוני יעקב סיקא
 אהרוניס מרדכי (צ'רלי)
 אופיר יעקב (גולדברג)
 איתמרי שלמה (שידלובר), רו"ח
 אליסון אברהם
 אמיר אשר (פיגלבאום)
 אקשטיין ישעיהו, פרופ'
 בית הלחמי זלמן (זמלמן)
 בן חורין פנחס
 גוטמכר ברוך
 גוטר אפרים
 גור שלום (גורודצקי)
 גליקסמן דוד
 גשורי אפרים (בריק)
 הדסי צבי, עו"ד
 הלל יעקב
 זרעוני בנימין (קרנר)
 חנני חיים (חוינצקי), פרופ'
 לביא אליהו (לזובסקי)
 יולוביץ צבי
 כהן רחמים
 לוין יצחק
 ליליאור זרובבל (מזרחי)
 מדניצקי גדליהו
 מהולל אריה
 מזלי אריה (פשדצקי)
 מזרחי ברוך
 מינץ יוסף ברוך
 נחשתן יעקב (צ'לבי), עו"ד
 נחמד משה
 נקר יששכר צבי אליהו
 עבדי (אביאד) שאול

רשימת חברי האצ"ל מחיפה שהיו עצורים בלטרון

(ערך את הרשימה אברהם ליכטהויז)

כץ וילי-זאב	אורבך דוד
לבר מתתיהו	איגר הנס אלחנן
לוי אהרון	אייזנברג יהודה
לוסטיג יעקב	אלקיים יהודה
ליכטהויז אברהם	אשכנזי בן-ציון
מזרחי יצחק	אשכנזי חיים
מזרחי יציק	בן-אפרים צבי
מזרחי-קדמי צבי	בוזגלו דוד
מיוני יעקב	בוזגלו יצחק
מלח אהרון	בן-יקיר אליעזר
סגל יעקב	בנדל אפרים
סגל רימון	בריטמן ישראל
סלוניקי איזי	גנון יצחק
עלמני אליהו	גרינהויז צבי
פודהורצר אליעזר	דאורמן משה
פרידמן יצחק	דוידי יעקב
פונטיפרו פנחס	דוידי דניאל
פסו יעקב	דנה שלמה
רבינוביץ (רזיאל) שאול	הררי גדעון
רובינשטיין אברהם	ויינטרוב-ענב דוד
רוח אברהם	וייס שמואל
רוזנוויין בנימין	זייד יצחק
צפתים	חונן יעקב
דרעי עמרם	חזן יעקב
וייסמן מרדכי	חזן יהושע
כהן מנחם	חלילוב ירחמיאל
מזרחי (המאירי) נעים	ילוז חיים
פרל שמואל	כהן אהליאב
שכטר אהרון	כהן יהודה
	כהן יצחק
	כהן (אבידוב) מאיר
	כהן משה

מקומות מפגש של האצ"ל בחיפה

ביתם של חנה והמהנדס יונה קופ-תמיר, רחוב ירושלים 10 ולאחר מכן ברחוב בר-גיורא 19

הבית היה מקום מפגש למפקדים בכירים באצ"ל במשך שנים אחדות. חנה ויונה היו פעילים ומעורבים בנעשה בארגון. כשבנם פלג נתפס עם חבריו לקורס הסגנים בשוני, טיפלה חנה באסירים שהועברו לעכו ועמדה בראש קבוצת הורי האסירים. שתי הבחורות מן הקורס, דבורה שפירא וברכה בירנבוים, ששוחררו ממעצר עד למועד המשפט, התאכסנו בבית תמיר. בתקופת "הסזון הקטן" פרצו אנשי ההגנה לדירה, הכו את הבן הצעיר אוריאל (שהיה אף הוא חבר באצ"ל) ופצעו את האם חנה.

דירת אלפרד טרומפלדור (אחיו של יוסף טרומפלדור), רחוב פבזנר 18 ולאחר מכן ברחוב יוסף 4.
בדירה זו התאמנו חניכי האצ"ל בשנים 1943 – 1946.

דירת דוד וחדווה ענב (ויינטרוב), רחוב הס 41
בדירה זו נהגו להתאמן קבוצות בנות בשנים 1946 – 1947 וכן נערכו בה מפגשים עם מפקדים.

דירת עורך-דין ד"ר אלחנן איגר, רחוב מלצ"ט
בדירה זו נהגו להתאמן בנשק.

בית-הכנסת של משפחת מורנו, רחוב חסן שוקרי 4
בבית-הכנסת וכן בדירתה של משפחת מורנו היו מתקיימים אימונים בנשק. הבן מאיר היה חבר פעיל בארגון. למשפחה הייתה גם מסעדה ברחוב החלוץ פינת ברוולד, שם נהגו לבקר שוטרים בריטים, אך בצד האחורי של המסעדה התאמנו חברי האצ"ל. בית מורנו שימש מספר פעמים כבסיס יציאה לפעולות.

דירת משפחת צינס, רחוב ברזילי 17
בדירה זו נהג חבר האצ"ל, הבן חיים, לארוז חבילות של עיתון המחתרת "חרות" ולשלוח אותן באמצעות "אגד" לכתובות שונות.

בית משפחת לבקו, רחוב ארלוזורוב פינת רחוב פרישמן
בבית זה היה למשפחת לבקו מלון, והגב' לבקו אפשרה לקיים מפגשים באחד החדרים. הבן עמנואל היה חבר האצ"ל.

בית-מלאכה לליטוש זכוכית של מרדכי וולפסטל, רחוב סירקין 4
 במקום זה נהג הבן יחזקאל, ממפקדי האצ"ל, לאמן את יחידתו.

**דירת מרים שיינדל ויואל פייבל אורבך, רחוב ארלוזורוב פינת רחוב
 מנחם**

בדירה זו הייתה מתכנסת מפקדת המחוז. בני המשפחה: אסתר, חנה, דוד ורוחמה, השתייכו לאצ"ל. אסתר ישבה בבית-הסוהר בבית-לחם ארבע שנים, ולאחר קום המדינה נישאה לדוד גליקסמן, המחסנאי הראשי של הארגון בחיפה ואחד מגולי קניה. חנה, אף היא מעצרות בית-לחם במשך שנתיים, נישאה ליעקב הלל, מפקד המחוז, אף הוא מגולי קניה. הבן דוד היה עצור במחנה המעצר בלטרון. למשפחה הייתה נקניקיה ברחוב הרצל, שם סעדו אנשי האצ"ל, והמקום שימש גם למפגשים.

דירת חנה ושרגא גוטמכר, רחוב סירקין 27

בדירה זו נהג הבן ברוך להחביא נשק מתחת לאמבטיה ולהעבירו לפעולות ולאימונים. גם הבת שרה הייתה חברת האצ"ל.

דירת ז'ניה וזלמן אסנין, רחוב פבזנר 14

בדירה זו נהגו להתאמן חברי האצ"ל שהוטל עליהם מעצר בית, ביניהם הבן יוסי. הוא גם הכין ארגזים עם תחתיות כפולות להעברת כסף וסיגריות לבית-הסוהר בעכו. גם אחותו נחמה אסנין הייתה חברת האצ"ל.

דירת יפה ודוד טבריס, רחוב הקישון פינת רחוב יחיאל

בדירה זו היו מבשלים את הדבק לשם הדבקת כרוזים.

ביתם של מרים ואליהו רביד

דירה זו שימשה מקום מפגש לחברי האצ"ל. מרים הייתה מפקדת של יחידת בנות ואליהו התמחה בחפירת מחסנים לאחסון נשק.

דירת אליהו טמלר (גונדר יהושע) ובנימין עדות, רחוב הלל 52
 בדירה זו נהגו להתאמן בנשק. לאחר שאליהו נעצר, עבר בנימין לגור ברחוב הרצליה 18, בדירתה של גב' רוזנהק. בנימין עדות נעצר ונשפט באשמת החזקת נשק. עם תום תקופת מאסרו, נשלח למחנה המעצר בקניה.

בית משפחת נקר-צביאלי, רחוב צידון 3
 בבית זה התכנסו לוחמי האצ"ל לפני שיצאו לפעולה בוואדי ניסנס (21 באפריל 1948).

דירת שלמה קאליך ואחותו שרה, רחוב החלוץ 48
 בדירה זו התקיימו ישיבות של מפקדי האצ"ל המקומיים. הדירה הייתה מוכרת להיינריך ריינהולד ("ינאי") ובעקבות בגידתו נעצרו שרה ושלמה.

בית משפחת סגל, שדרות סיני, אחוזה
 בבית זה התקיימו מפגשים של מפקדי האצ"ל בחיפה. האב היה רכון על ספרי הגמרא, ובחדר השני הייתה הפעילות של הבנים שלום וידידיה, שהיו חברי הארגון.

בית רזניק, שדרות בת-גלים
 בדירה זו התגוררו ואחיו ואחותו של חיים רזניק ("יורם"), מפקד בכיר בירושלים. בדירה זו התאמנו באקדחים ובקומת המרתף היה מחסן נשק של הארגון. הגב' ריבה הזניק טיפלה בפצועי האצ"ל, ביניהם היה גם אליהו טמלר.

דירת אירנה וניסים חזקיה, רחוב סירקין
 בדירה זו בישלו דבק והדבקת כרוזים וכן שימש המקום לפגישות. לעיתים היו זיקה ובעלה עוזבים את הדירה הקטנה כדי לאפשר פעילות. לחברים רבים היה מפתח לדירה.

משרד להדפסות "גסטטנר", רחוב נורדוי
 בשנת 1943 1944 הודפסו במשרד זה כרוזי האצ"ל בסטנסיל.

בתי-ספר בהם התאפשרה פעילות האצ"ל:

בית-ספר לבנות "מזרחי", ברחוב השילוח.
 לעיתים נערכה בבית-ספר זה ועדת קבלה. מנהל בית-הספר, מר שמואל בן-שבת, היה מאוהדי המחתרת. רוב חניכות האצ"ל בחיפה היו בוגרות בית-ספר יסודי זה.

בית-ספר "יבנה", ברחוב בר-כוכבא

בבית-ספר זה נהגו לקיים פגישות של אנשי המחתרת.

גימנסיה "אבן פינה", ברחוב נורדוי

מר אבן פינה עצמו היה מאוהדי האצ"ל והעמיד לרשות הארגון חדרים לפעילות.

מקומות ריכוז בשטחים פתוחים

1. "גבעת נפוליון" – בקרן הרחובות קסל-עמק הזיתים, בין הרחובות מסדה ובן-יהודה, ליד חטיבת הביניים בסמ"ת, הייתה חורשת עצים, כיום גן ציבורי עם ספסלים. המקום נקרא בפי אנשי הארגון "גבעת נפוליון", ומשם נהגו לצאת לפעולות.

2. מגרש המחנות – שהשתרע על שטח נרחב בין הכרמל ואחוזה ושימש כמקום אימונים והדרכה. תמיד הייתה שם שמירה על המתאמנים, כי במקום נהגו להתאמן גם חברי ההגנה ואף חניכי תנועות הנוער.

מקומות מפגש נוספים

רחוב בן-שמן 4 – בקומת הקרקע היו משרדי הסתדרות העובדים הלאומית. בקומת המרתף היה מועדון חברי האצ"ל, ומפעיל המועדון היה יגאל אייזנברג, לימים עורך-דין. במקום נערכו פגישות מפקדים.

קופת חולים לאומית, ברחוב הרצל.
 במקום זה נערכו ועדות קבלה, וכן ערכו שם בדיקות רפואיות לחברי האצ"ל, ובמידת הצורך אף הוגשה עזרה רפואית. עזרו במיוחד: ד"ר ג'יוואן, ד"ר מונבז וד"ר קופיקה וכן האחות פרומה גולוד.

מחלבה "תנובה", ברחוב החלוץ פינת הנביאים.
במקום זה נהגו להיפגש חברים פעילים בארגון.

במרתף של בנק אנגלו-פלשתינה, ברחוב הרצל.
בשבתות ובחגים, כאשר הבנק היה סגור, נערכה במרתף פעילות של אנשי
האצ"ל.

בקריות

היו מקומות מפגש נוחים יותר. תחילה נתקיימו פגישות בחולות ומאוחר יותר
שימשו למפגשים המחסנים העזובים של הצבא הבריטי. האצ"ל השתמש גם
במחסן של בית-הכנסת הגדול בשדרות הקרן הקיימת בקריית מוצקין.
בחולות הקריות נטמנו כדי חלב, ששימשו לאיחסון נשק.

בעפולה

סמוך לתחנת "אגד", הייתה מסעדה בבעלות משפחת פסלוב, אשר בתם,
רוחמה פסלוב-ברוקמן, הייתה חברת האצ"ל. מסעדה זו שימשה מקום
מפגש לחברי האצ"ל שהזדמנו לעפולה. גם אנשי ההגנה והפלמ"ח נהגו
להיפגש במסעדה זו.

תחנות קשר:

תחנת הדלק "סוקוני ואקום" (כיום "סונול"), ברחוב החלוץ
המפעיל לוי פרנקל. בתחנת דלק זו עבד כמתדלק חיים לנדאו בהיותו
סטודנט בטכניון. בתקופה מאוחרת יותר עבדה בתחנה מולי מינץ.

חנות לזרעים ארמן, ברחוב המלכים 27 (כיום רחוב העצמאות)
המפעילה הייתה מרגלית אבוטבול (מאירצ'יק). אנשי קשר מכלא עכו היו
באים לחנות.

חלקת הקבורה של אנשי האצ"ל ולח"י בחיפה

בחיפה קיימת חלקת קבורה ייחודית של אנשי האצ"ל ולח"י בבית הקברות בשדה יהושע, שער אורן. מייחדת את החלקה חומת הנצחה מאבן ובה אנדרטה לזכר הנופלים מאנשי האצ"ל ולח"י, עליה חרוטים המנוני שני הארגונים, ובכניסה יד זיכרון לוותיקי המחתרת הטמונים בחלקה.

בחלקה כ-200 מקומות קבורה. בעת כתיבת ספר זה התמלא כבר כשלושה רבעים מהשטח, חלקו על-ידי נפטרים וחלקו נשמר לבני או בנות זוג.

חלקת הקבורה נרכשה בעקבות פנייתו של עורך-דין צבי הדסי ביום 26 באפריל 1987 להנהלת ברית חיילי האצ"ל ומכתבו של מרדכי ציפורי, יו"ר הברית, להנהלת חברה קדישא בחיפה. החלקה יועדה בתחילה לחברי האצ"ל בלבד, אולם לאור בקשתם של חברי לח"י, הוקצו גם להם מקומות בחלקה, וזאת כ"גילויי אחוות לוחמים".

קיר הנצחה ללוחמי האצ"ל ולח"י שנפלו במאבק לשחרור המולדת

גלעד

לוחמי המהתרות

הארגון הצבאי הלאומי (אצ"ל)
ולוחמי חרות ישראל (לה"י)

שנפלו במאבק לשהרור המולדת

ולהקמת מדינת ישראל

תהילת נצח ללוחמים!

"שירו נא למתים בטרם ימותו" / יצחק שלו

שירו נא למתים בטרם ימותו כי מה בצע בשירכם
להם והם חרשים משמע ואטומים מהבין [...]

אל נא תרע עינכם בחיים לתת להם את המגיעם
במשפט. אל נא תקפצו שפתיכם מהעניק את המלה
הטובה במועדה, כי טובה המלה הנאמרת בעוד חי
שומעה. שלמו שלמי-תודתכם למתים בטרם ימותו.
כי עוד מעט ועברו מן הארץ והיו לכם כנושי-נצח
והחוב אשר חבתם להם – חוב עולם לא יפרע. את
המלים אשר תאמרו לחרת עלי מצבתם, לשאת בספד
הסופדים ולהזכיר בימי השבעה, בימי שלשים ובימי
שנה – את המלים האלו הקדימו לאמור! כי הנה
ראיתיכם מנשאים את שם המתים אשר בחייהם לא
הפלתם להם בנחלה גם פלטת קלמוס קטנה אחת,
ואמרה אל לבי; לו ידעו המתים את מחשבותיכם
הטובות עליהם ואת המון-רגשיכם, – כי אז חזקים
שבעתים, גאים שבעתים ושבעתים לא-בודדים היו
בהתיצבם איש לקראת יומו! [...]

דעו: בתוככם מתהלכים כל מתי-המחר.
הלא אם ידעתם כי רעכם ימות מחר מה לא
עשיתם למען הנעם את יומו זה האחרון? עשו נא,
אפוא. והנעימו את חיי המתים מחר כי היום הזה –
להם הוא! [...]

שירו נא למתים בטרם ימותו, כי אחרי מותם
גם לעצור בעד שטף שבחיכם הפורק כל גדרי האמת –
לא יוכלו, וגם הוכיחכם על פניכם על הפריזכם
והעתירכם דברים אשר לא כן ... שירו נא בעודם, למען
יבחן דברכם בהביטם אליו דומם, כי אחרי מותם –
לא יוכל עוד מבטם להאדים את פניכם מבושה ...

שירו, שירו נא למתים בטרם ימותו ...